

*Kalbin Lümdül
Feydesi*

M. Feshullah Gülen

1
NIR

KALBİN
ZÜMRÜT
TEPELERİ

1

M. Fethullah Gülen

KALBİN
ZÜMRÜT
TEPELERİ

1

M. Fethullah Gülen

Kalbin Zümrüt Tepeleri

1

Copyright © Nil Yayınları, 2011

*Bu eserin tüm yayın hakları Işık Yayıncılık Ticaret A.Ş.'ne aittir.
Eserde yer alan metin ve resimlerin, Işık Yayıncılık Ticaret A.Ş.'nin önceden yazılı izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.*

ISBN

978-975-7292-56-2

Yayın Numarası

89

Çağlayan A. Ş.

TS EN ISO 9001:2000

Ser No: 300-01

Sarıncı Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir / İZMİR

Tel: (0232) 274 22 15

Ocak 2011

Genel Dağıtım

Gökkuşuğu Pazarlama ve Dağıtım

Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31

Tek-Er İş Merkezi Mahmutbey/İSTANBUL

Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Nil Yayınları

Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No:1

Üsküdar/İSTANBUL

Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78

www.nil.com.tr

İçindekiler

Takdim.....	11
Tasavvuf.....	39
Menşei İtibarıyla Tasavvuf	44
Soffi.....	50
Tevbe, İnâbe ve Evbe	56
Muhâsebe.....	62
Tefekkür.....	67
Firar ve İ'tisam.....	71
Halvet ve Uzlet.....	75
Hâl, Makam.....	80
Kalb.....	83
Hüzün.....	90
Havf ve Haşyet	94
Recâ.....	100
Zühhd.....	105
Takva.....	110
Vera	116

İbadet, Ubûdiyet ve Ubûdet	120
Murâkabe	125
İhlâs	129
İstikamet	133
Tevekkül, Teslim, Tefviz ve Sika	137
Huluk	143
Tevazu	148
Fütüvvet	154
Sıdk	158
Hayâ	164
Şükür	170
Sabır	176
Rıza	183
İnbisat	196
Kast ve Azim	198
İrade, Mürîd ve Murad	201
Yakîn	204
Zikir	209
İhsan	214
Basîret ve Firaset	217
Sekîne ve Tuma'nîne veya İtminan	220
Kurb - Bu'd	224
Mârifet	228
Muhabbet	232
Aşk	236
Şevk u İştîyak	239

Cezbe, İncizap	243
Dehşet ve Hayret	247
Kabz u Bast	250
Fakr u Gınâ	254
Âyetler İndeksi.....	259
Hadis ve Eserler İndeksi.....	267
Arapça - Farsça Şiirler ve Sözler İndeksi.....	269
Karma İndeks.....	271
Kaynakların Tespitinde Faydalanılan Eserler.....	289

*Varlığımın remzi, Muallâ Vâlidem
Refia Gülen Hanımefendi'ye ithâf olunur.*

Takdim

Bilindiği gibi tasavvuf, İslâmî toplumlar üzerinde asırlar boyunca biçimlendirici bir rol oynamıştır. Müslümanlar hiçbir dönemde tasavvufî vâridâttan uzak kalmamışlardır. Tasavvuf, özellikle geniş halk kitleleri için hem İslâm dairesinde kalmanın şevk ve iştihak verici bir yolu, hem de İslâmî bilinçlenmenin cazip bir yöntemi olmuştur. Bu yüzden İslâm Medeniyeti bir “Fıkıh ve Metodoloji” medeniyeti olduğu kadar; bir “tasavvuf, mânâ ve irfan” medeniyetidir de.

Bu geniş etkisiyle İslâm sûfizmi bize; İslâmî tevhid inancı ve anlayışının zihnî, fikrî ve sosyal realitelerin ötesinde, İslâmî dünya görüşünün uzandığı metafizik sınırları da gösterir. Başka bir açıdan tasavvuf, Müslümanların kendi mânevî ve ahlâkî ideallerine olan duyarlılıklarının açık bir göstergesidir. Bundan dolayı o her devirde, İslâmî geleneğin can verici ruhu olmuştur. İslâm tasavvufunun temel ilke ve dayanaklarını bilmeden, onun İslâm düşüncesi ve toplumları üzerinde uzun asırlar oynadığı özel rolün mantığını da anlamaya ve ortaya koymaya imkân yoktur.

İslâm sûfizmi ve dünya görüşü, Batılı politeist (her türlü çoğulcu anlayış) dünya görüşünün aksine her alanda “tevhid”i (Allah’ın birliği gerçeğini) esas alır. Allah’ın aşkın iradesi, ilim ve kudreti; hem her çeşit bilgi hiyerarşisini (epistemoloji), hem de her tür insanî eylemi kuşatır. Diğer bir ifade ile tevhid, insanın yeryüzündeki var oluşunu ve misyonunu

açıklayan en temel esastır. Tevhid anlayışı Müslümanların hayatında her an canlı ve diri bir hakikattir. İslâm sûfizminin ana eksenini de işte bu tevhid yörüngesinde dönmektedir...

Batılı pek çok araştırmacı, İslâmî düşüncede mündemiç (içkin) olan bu tevhid anlayışını hakkıyla kavrayamadığı için, İslâm tasavvufunun üzerinde birleşmiş bir resminin olmadığını iddia etmiştir. Aslında bu tür iddiaların temelinde, Batılı bilgi anlayışının politeist (çoğulcu) bir karaktere sahip olmasının derin etkisi vardır. Çünkü normal bir Batılı düşünür; insana, tarihe, toplum ve kültüre çoğulcu bir diyalektik açıdan bakar. Batı’da her alanda düşünce biçimine “kesret” hâkimdir. Fikirler, ekoller, kavga ve farklılıkların diyalektiği içerisinde Batı tarihi, tam bir “çatışma tarihi”dir. Onlar, İslâm dünyasındaki düşünce ve inanç sorunlarına da bu diyalektik noktadan yaklaşmaktadır.

Evet, tasavvuf kavramına ve sûfî yaşama yönelik kuruca sûfilerin dil ve tanımlamalarına bakacak olursak, hissedilir derecede bir çeşitlilik görülecektir. Aslında bu farklılaşma, farklı müşâhedelere dayandığı kadar; istidatta, yetkinlikte ve ilâhî inayetteki farklı düzeylere de işaret eder. Ama daha geniş perspektiften bakınca İslâm sûfizmi, tamamıyla İslâmî gelenek içinde ve “tevhid” yörüngesinde **oluştugu anlaşılır**. İslâmî tasavvufun en belirgin vasfı, farklı müşâhedelere dayanmış olsalar da sûfilerin, gerçek anlamda bir birliğe (tevhid) ulaşma gayret ve cehdi içinde bulunmuş olmalarıdır. Tevhid anlayışı bütün derinliği ve detayları ile tüm sûfî tecrübeleri kuşatır. Bu açıdan tevhid esasında hiçbir farklılık sözkonusu değildir. Evet, farklı ruhî ve irfanî (gnostik) tecrübeler, farklı sûfî okulları üretmiştir. Her okul tarih içinde, giderek kendi usûl, âdâb, erkân ve merasimlerini de oluşturarak **tarikatlara** biçiminde de yapılanmıştır. Ama buna rağmen İslâm tasavvufu ve irfanı, hiçbir zaman İslâmî geleneğin tevhidçi ruhuna ve yapısına zarar vermemiş; daha genel

olarak da İslâm medeniyetinin tevhidçi yapısının en derûnî ve coşkulu tecrübelerinden birisini oluşturmuştur. Batılı bazı araştırmacılar bu gerçeği gözardı edercesine âdeta, İslâm sûfizmini bir din olan İslâm'dan neredeyse ayrı mütalâa etmişlerdir. İslâm dünyasındaki selefçi ve modernist yaklaşımların da bu kanaatin oluşmasında katkısı olmuştur şüphesiz. Bu tür yaklaşımlarda İslâm sûfizmi, neredeyse müstakil *spiritüalist*, *yogo*, *zen* ya da *meditasyonel* tecrübelerle indirgenecek kadar, İslâm medeniyetinin genel tezahüründen tecrid edilebilmiştir!.. Bu, elbette ne tarihî gerçekler açısından ne de İslâm'ın geniş mânevî tecrübe üretebilme potansiyeli açısından kabul edilebilecek bir şey değildir. Dikkatli ve insafli her araştırmacının da bildiği gibi, zâhirde farklı biçim ve kalıplarla ifade edilmiş olsa da sûfî terminoloji, daima İslâmî asılların ve nasların genel çerçevesi ve sınırları dahilinde kalmıştır. Yer yer İslâm teşriî sınırlarını zorlayan ve ihlâl eden tezahürler çıkmış olmakla birlikte İslâm sûfizmi, bütün olarak asla İslâm'ı içeriden aşmaya yönelmemiş, İslâmî kültürel benlikte herhangi bir çözülme ve sapma meydana getirmemiştir. İslâm tarihinde merkezî tasavvufî tezahüre ve geleneğe ters düşen bazı eğilimler, genel olarak sûfî geleneğe yönelik bütün harekete bir gölge düşürmeye çalıştığı söylenmektedir. Ancak yaptığı etki ne seviyede olursa olsun ifade etmeye çalıştığımız gibi İslâm sûfizminin, İslâm teşriinin merkezî ilke ve değerlerinden uzaklaşmasına asla yol açmadı. Bu tür unsurlar hiçbir zaman geniş kitlesel bir taban bulamadı ve daima yan bir tezahür olarak kaldı.

Şüphesiz İslâm sûfizminin parçalı yapısına daha iyi nüfûz edebilmek için, irfanî geleneğin içerisine doğru uzun ve derin bir yolculuğa niyet etmek gerekir. Böylesi bir maraton da elbette geniş İslâm sûfî tarihinin bütün tezahürlerine bakmayı lüzumlu kılar. Bu ise bir takdim yazısının konusu değildir. Ben, muhterem M. Fethullah Gülen Hocaefendi'nin bu

nâdide çalışmasının hususiyetlerine değineceğim, ama önce **İslâm dininin, kültürünün, medeniyet ve geleneğinin üç farklı tezahürü ve boyutu üzerinde durmak istiyorum. Zira bir anlamda bu üç İslâmî boyut iyice anlaşılmadan, Müslümanların dinlerini nasıl uyguladıkları, imanlarını ve eşya-ya ilişkin anlayışlarını nasıl ifade ettiklerini ve Allah'a yakın olma çabalarını nasıl dile getirdikleri (gösterdikleri) de anlaşılmaz.** Bununla, İslâm sûfizminin menşei, yapısı ve irfan sistemi etrafında üreilmeye çalışılan uzun spekülasyonlara girmeden, onun İslâm'ın temel geleneği içerisinde nereye oturduğunu da ifade etmiş olacağız. Kısaca hadis literatüründe "**Cibrîl hadisi**" olarak da bilinen bir hadisi buraya alarak, uzun asırlar İslâmî kültüre en temel karakterini veren **üç farklı bilgi ve mârifet sistemini** ortaya koymaya çalışacağım;

Abdullah İbn Ömer (radiyallâhu anh) babasından (Hazreti Ömer) nakille şu olayı anlatır: "*Ben Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) yanında oturuyordum. Derken yanıma elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah bir adam çıkageldi. Üzerinde, yolculuğa delâlet eden hiçbir belirti yoktu. Üstelik içimizden hiç kimse onu tanıımıyordu. Gelip Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) önüne oturdu ve dizlerini O'nun dizlerine dayadı. Elleri (kendi) bacaklarının üzerine edeb ve hürmetle koyduktan sonra sormaya başladı. 'Ey Muhammed! İslâm nedir? Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem): 'İslâm, Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet etmen, namaz kılman, zekât vermen, Ramazan orucu tutman, gücün yettiği takdirde Beytullah'ı haccetmendir' buyurdu. Yabancı: 'Doğru söyledin' diye tasdik etti. Biz hem sorup, hem de tasdik etmesine şaşırдық. Sonra tekrar sordu: 'İman nedir?' Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem): 'Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kadere, yani hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmandır' buyurdu. Yabancı yine; 'Doğru söyledin' diye tasdik etti. Ve devamla yine sordu: 'İhsan nedir?' Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem): 'İhsan,*

Allah'a O'nu görüyormuşsun gibi ibadet etmelidir. Şüphesiz sen O'nu görmezsen de O seni görmektedir' buyurdu..."¹

Hadisin devamında kıyametle ilgili soru da yer almaktadır. En sonunda da Hz Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) Hz. Ömer'e hitaben: "Ey Ömer! Soru soranın kim olduğunu biliyor musun?" diye sordu. Hz. Ömer (radiyallâhu anh) da: "Hayır, Allah ve Resûlü daha iyi bilir." deyince, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Bu Cebrail'di (aleyhis-selâm). Size dininizi öğretmeye geldi" buyurdular...

Gayet sade ve açık bir beyan içeren bu ifadeler, daha sonra İslâm düşüncesinin/geleneğinin ve medeniyetinin üç farklı boyutunu ve tezahürünü ortaya çıkaracaktır. Buna göre İslâmî gelenek dinî yaşamı üç farklı alanda tanımlamıştır: **İman, İslâm ve İhsan**. Bu tanımlama Kur'ân'da sarâhatle yer almasa da, birçok âyetin mazmun ve medlûlü bunu ifade ediyor. Diğer taraftan asırlar boyunca hem geleneksel ulemâ ve hem de modern dönem İslâm düşünürleri İslâm'ın bu farklı üç boyutu üzerinde durmuşlardır. **Birinci boyut** ki, İslâm'ın inanç esaslarının temelini oluşturmakta, yani "**iman ve akide**"yi içermektedir. Bu esasların formülasyonu kısa zamanda İslâm Akaid ve Kelâmı gibi önemli bir disiplini ve tezahürü meydana getirmiştir. İslâm Akaid ve Kelâmı (teoloji) asırlar boyunca doğru inanma ve doğru düşünmenin İslâmî temellerinin atılmasına ve tesis edilmesine hizmet etmiştir. İslâm mü'minlere nasıl inanmaları gerektiğiyle ilgili detaylı bir inanç disiplini sunar. Kendilerini, çevrelerini ve dünyayı nasıl anlamlandırmaları gerektiği, Allah'ın sıfat ve esmâsının, irade, meşîet ve kudretinin nasıl tanımlanacağı, Allah'ın varlığına ve birliğine, meleklerle, kitap ve peygamberlere ilişkin geniş ve kapsamlı bir iman portresi çizer. İnsanın fiilleri, cüz'î iradesi, mesuliyeti, hesap-kitap, kader, ahiret ve meâd... gibi insan yaşamının

¹ Müslim, *imân* 1; Tirmizî, *imân* 4; Ebû Dâvûd, *sünnet* 17; Nesâî, *imân* 6.

farklı düşünme ve inanma alanlarının bütününü ihtiva eden geniş bir harita ortaya koyar. Bütün bunlar imanın sağlam bir ifadeye kavuşması, dilde ve düşüncede sıhhatli bir mârifet (imanî bilgi) oluşturması alanıdır. Müslümanlar sahip oldukları imanlarını bütün bu alanlarda açığa çıkarmak ve dışa vurmakla yükümlüdürler. ***Evet bu alan (iman), İslâm medeniyetinin Kelâm ve Akaid boyutunu oluşturmaktadır.***

İkinci boyut (İslâm), İslâmî kültürde, İslâm'ın beş temel şartı olarak formüle edilen esasları ihtiva eder. Ve bu esasların detaylandırılması uzun asırlar neticesinde “İslâm hukuk ve fıkıh metodolojisi”ni ortaya çıkarmıştır. İslâm hukukçu ve müçtehidleri, Müslümanların uzun tarih içinde dinî ve sosyal hayatlarını tanzim eden hükümleri çıkarırken bu temelden hareket etmişlerdir. ***Denebilir ki İslâm hukuk metodolojisi ve fûrûâtı, İslâm medeniyetinin tebârüz etmiş en karakteristik boyutudur.*** Bu boyut, İslâm ve teslimiyet alanıdır ve çok genel olarak İslâmî çizginin dış tezahürünü verir bize. Diğer bir tabirle, emir ve nehiyeler, Kur'ânî ve Nebevî uygulamalar ile İslâm hukukçularının asırlar boyunca İslâmî asıllardan ve karşılaştıkları toplumsal pratiklerden üretip rafine ettikleri usûl ve fûrûâta ait fikhî müdevvenâtı ve kodifiye edilmiş İslâm hukuk literatürünü ifade eder. Bu öyle sistematik bir düşünce ve uygulama/metodoloji meydana çıkarmıştır ki, tarihte hiçbir din ve medeniyet bu derece sistematik bir düşünce ve hukuk disiplini üretememiştir. Bu açıdan İslâm hukuk literatürü, İslâm'ın baş döndürücü bir mucizesidir denebilir.

Üçüncü boyut ise, hadiste de ifade edilen ***ihsan*** boyutudur ki İslâmî kültürde bunu tasavvufa hamledebiliriz. Şüphesiz “***ihsan***” ilkesi temel bir ilke olarak hem fakihlerin, hem de Kelâm ve usûlcülerin zaman zaman başvurdukları bir esastır. Ancak sûfîler bu ilkeyi daha ağırlıklı, daha derinde ve daha detaylarda okumuşlardır. Onlar bunu kalbin bir alanı olarak aldılar. Fakihler doğru davranış ya da eylem üzerinde;

kelâmcılar, doğru düşünme ve inanma noktasında yoğunlaştıkça; sûfiler bunu kalb alanına hasrederek, doğru görme ve doğru müşâhede etmede yoğunlaştılar. Biz bu üç boyutu; **beden, dil ve kalb** alanı olarak da tanımlayabiliriz. Birincisi fakihlerin, ikincisi kelâmcıların ve üçüncüsü de sûfilerin alanını ifade eder. Sûfiler ihsan ve kalb alanını, fukahâ ve mütekellimînin doğrudan meşgul olmadıkları sınıra kadar genişleterek bu alanda yeni ve özel bir sûfî disiplini inşâ etmişlerdir. Ve bu derinlik ile onlar, İslâm medeniyetinin mânevî ve derûnî tecrübesini ortaya çıkarmışlardır.

Sûfiler mânevî tecrübe ve müşâhedelerini öylesine geniş bir alana yaymışlardır ki onlara göre gerçek İslâmî yaşam, kendilerinin ortaya koyduğu o engin duyuş ve anlayıştan ibarettir. Ayrıca onlar “İhsan” ilkesini yalnızca iman ve teslimiyetin mükemmelleştirilmesi sınırında bırakmayıp, oluşturdukları hususî sûfî terminoloji ile tamamen orijinal bir **insan, varlık ve kâinat tasavvuru** da meydana getirmişlerdir. Bu yönüyle tasavvuf bir irfan yolculuğudur. Eşyaya, varlık düzenine, insana ve Allah’a ait daha derin, nitelikli ve insanın rûhî/psikişik dönüşümü neticesinde elde edebileceği bir bilgi ve mârifet sistemidir. Dolayısıyla da rûhî, kalbî ve mânevî tekemmül ve dönüşümü gerçekleştiren oldukça özel bir tecrübedir.

Fıkıh ve Kelâm, kul ile Allah arasındaki mesafeyi koruyan daha mantıkî ve rasyonel esaslar geliştirirken sûfiler, bu ilişkiyi daha canlı, hissî ve mesafesiz bir konumda tutmak istemişlerdir. Onlar (fıkıh-kelâm) teşbih ve tenzih esasına riayetle Allah’ın eşya ve yaratıklardan uzak olduğuna vurgu yaparken sûfiler, daha çok O’nun yakınlığına vurgu yaptılar. Kelâmcılar sürekli Allah’ın aşkınlığını işlediler. Buna karşılık sûfiler, Allah’ın her şeye her şeyden daha yakın olduğunu (içkinliğini) ele aldılar. Fukahâ ve Mütekellimîn, iman ve İslâm ilkesini detaylandırarak nasıl İslâm medeniyetinin usûl ve furûâtını oluşturdu iseler, sûfiler de ihsan ilkesini detaylandırarak İslâm medeniyetinin mânevî esaslarını ortaya koydular.

Şimdi, bir kez daha vurgulayalım ki, bu üç boyut da İslâm teşriinin merkezinde var olmuş ve kesinlikle Müslümanların inançları ve şahsiyetleri üzerinde herhangi bir parçalanmışlığa yol açmamıştır. Aksine her üç anlayış da uzun asırlar boyunca İslâmî birliğin ve tevhid anlayışının dinî ve sosyal tezahürünü ortaya çıkarmıştır. Bu üç boyut da İslâm'ın ayrılmaz birer parçasıdır. Hocaefendi'nin ifadesiyle bunlar, bir vâhidin üç yüzünden ibarettir. İslâm fıkıhsız ve kelâmsız olmadığı gibi, tasavvufsuz da kalmaz. Elbette her üç alanda da farklı yaklaşım ve tezahürler ortaya çıkmıştır. Ama Ehl-i Sünnet olarak bilinen ve İslâmî teşriin ana gövdesini oluşturan gelenek, İslâm'ın anlaşılması, yorumlanması ve sosyal hayata intikalinde Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve sonrası üç kuşak boyunca yaşanan İslâm'ın bu üç boyutlu resmini ve çizgisini temsil etmektedir. Dolayısıyla biz, herhangi bir sūfî, kelâmî ya da fikhî ictihad ve tezahürün İslâmî asıllarla uyuşmasının zaruretiden bahsettiğimizde işte bu Ehl-i Sünnet kriterlerine muvafakat edip-etmediğini anlamaktayız.

Ne var ki İslâm sūfizmi, Fıkıh ve Kelâm disiplinlerine nisbetle daha sübjektif ve kişisel bir alana ve tecrübeye işaret ettiğinden, tecrübe ve test edilmesi de daha özel şartlara ve gayretlere vâbestedir. Bu disiplinin sübjektif temelli tecrübelelerini göz önünde tutarsak, İslâm tarihi boyunca fikrî ve akidevî tartışmaların daha yoğunluklu olarak bu alanda cereyan ettiğini kolayca tahmin edebiliriz. İslâmî gelenek uzun asırlar içerisinde, bu üç alanda da otorite sahibi, muhakkik ve müdakkik şahsiyetler yetiştirmiştir. Bunlar yine her üç alanda sübjektif addedilebilecek deneyim, tecrübe ve ictihadları Ehl-i Sünnet'in hassas kriter ve imbiçlerinden geçirerek sağlam bir yoruma ve esasa kavuşturmuşlardır. *Hâris el-Muhâsibî, Ebû Tâlib el-Mekkî, Kelâbâzî, İmam Gazzâlî, Kuşeyrî, Hucvurî, İmam Rabbânî, Üstad Bediüzzaman*, ... gibi.

İslâm, genel nassların sınırları dahilinde kalmak kaydıyla, değişik yorum ve ictihadlarla nisbeten farklı görünlere

bürünmüştür. Bu anlamda çeşitli Sünnî fıkıh ve kelâm mezhepleri oluşmasına imkân verdiği kadar, çeşitli sûfî öğretilerin ve toplumsal kurumların oluşmasına da imkân tanımıştır. Bununla birlikte Fıkıh ve Kelâm oldukça sıkı metodolojik kurallara bağlı kalırken, sûfizm, nisbeten İslâm'ın dokunulmaz bir iç mahremiyeti olarak kalmıştır. Ve ferdî olarak da sûfizm, her mü'minin gönlünde önemli bir yer edinmiştir. Sûfizmin bir iç mahremiyet olarak kalışında ve zaman zaman merkezî ve şeklî sınırları zorlayışında, belki de ondaki herhangi bir insanî duygusal sınır tanımayan aşkınlığının ve coşkunluğunun etkisi vardı. Zira sûfizm, dinin ideallerini hayata geçirmede ve somutlaştırmada insandaki yüksek kalbî ve duygusal 'ih̄sas ve iht̄isas'lara seslenerek heyecan verici bir kulluk anlayışını sistemleştirmiştir. Onun amacı mü'minleri ya da sâlikleri daima İslâm'ın canlı özüyle bağlantılı kılmaktır. Oysa Fıkıh ve Kelâm, Kur'ân ve Sünnet'in açık nassları çerçevesinde kalmak zorundadır. Bu açık sınırları ihlal ettiğimizde hem şer'î ve hem de aklî ve içtimâî sınırları da yok etmiş oluruz.

İfade etmek gerekir ki tasavvuf, her ne kadar bazı yönleriyle büyük kurucu tarikatlar tarafından kurumsallaştırıldı ise de, ondan daha geniş bir İslâmî mânevî öğretiyi içermektedir. Öyleyse İslâm'da mânevî yaşam yalnızca bilinen sûfî terminoloji içerisinde okunmamalıdır. Zira tasavvuf terminolojisinin ve tarikat biçiminde kurumsallaşmasının ilk sistematiği H. 3. asır sonrasına aittir. Oysa bu dönemden önce de büyük sûfiler yaşamıştır. Ve ne öncesinde ne de sonrasında İslâm mânevî hayatı yalnızca bu kurumlarda var olmadı. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve selef-i sâlihîn diye nitelediğimiz ilk üç asırda belirgin ve aşkın bir mânevî yaşam olmakla birlikte, bu yaşam biçimi herhangi bir sûfî terminolojisi içerisinde mütalâa edilmemiştir. **Ali el-Bûşencî**, kendi döneminde yeni yeni teşekkül etmeye ve kurumsallaşmaya başlayan tasavvuf hakkında; "*Tasavvuf, gerçekliği olmayan bir isimdir; ama*

eskiden isimsiz bir gerçeklikti.” demişti. **Bûşencî**, muhtemelen o dönemde (Milâdî 10. yıl) yaygınlaşmaya başlayan sûfî isim, terminoloji ve şekilciliğe nazik bir gönderme yapmıştı. Ama ifade etmek istediği açık bir şey daha vardı ki tasavvuf, bütün derinliği, sâdeliği ve mânevî coşkunluğu ile, selef döneminde canlı olarak yaşanıyordu. Eğer buradan, isim ve terminolojinin fazla bir ehemmiyeti olmadığı gibi bir mânâ çıkarılacaksa –ki aslında bunu kastetmedik– o zaman sûfî terminolojiyi ve literatürü ele alan herhangi bir çalışmayı okumanın faydası nedir? Belki bazı zihinlere böyle bir soru takılabilir. Elbette yalnızca terminolojinin okunması, o kadîm mânevî coşkuyu ve derunî tecrübeyi vermeyecektir. Ancak bu terminolojinin bilinmesi bizlere birkaç açıdan gerekli ve faydalıdır.

Bugün dünya dinlerinin yaşadığı bölgelerde her dindar topluluğun uzun tarihi içinde ürettiği mânevî, mistik ve metafizik bir sistemi vardır. Müslümanlar her yerde bu din mensuplarıyla sosyo-kültürel ilişkilere girmekte ve belli ölçüde bu kültürel etkilere açık bulunmaktadır. Hele o bölgelerde doğup-yetişen Müslüman kuşaklar için durum daha karmaşık bir yapı arz eder. Dolayısıyla Müslümanların kendi İslâmî/mânevî kültürel dinamiklerini bilmeleri kaçınılmaz bir gerekliliktir. Diğer taraftan çağdaş Müslümanların tasavvufla ilişkileri Bûşencî'nin yaşadığı dönemden daha iyi durumda değildir. Günümüzde kaybolan yalnızca o derunî hayat değil, sûfî terminolojiye olan vukûfiyet de kaybolmuştur. Bugün **Kuşeyrî**'nin, **Hucvurî**'nin ve **Gazzâlî**'nin yaşadığı dönemi ve o günün geniş kültürel sûfî dünyasını hakkıyla bilen kaç insan çıkar? Şüphesiz buradaki sorudan maksadımız, yalnızca ismi kalmış bir disiplini tartışmanın gereksizliğini vurgulamak değildir. Zira Müslümanlar her dönemde İslâmî değerleri yalnızca özümseme ve kabullenmekle yetinmeyip, onları ahlâkî, ruhî ve mânevî bir disiplin olarak, vicdanlarında ve kalblerinde derinlemesine duymak ve yaşamak arzusunda

olmuşlardır. Bu arzu ve talepleri, geçmişte ne kadar canlı ise, bugün sürmekte ve gelecekte de sürecektir. Bu sebeple sûfî terminolojiye az-çok âşina olmak, Sünnî İslâm tasavvuf öğretisinin esaslarını, çerçevesini ve sınırlarını bilmek açısından önemlidir. Zira fikrî ve ruhî kaymalar bugün, geçmişte olduğundan daha az değildir.

Burada, sûfî yaşamı ve terminolojiyi Sünnî İslâm kriterleri çerçevesinde yeniden yorumlayarak İslâm Tasavvuf tarihinin önemli dönüm noktalarını oluşturan bir sürece de kısaca işaret edersek sanıyorum Muhterem **M. Fethullah Gülen Hoca-mızın** bu çalışmasının ehemmiyeti daha da iyi anlaşılacaktır. Tasavvufun uzun asırlar İslâmî düşünce hiyerarşisi içinde belli bir varlık kavgası ve mücadelesi verdiği doğrudur. Bu yalnızca modern dönemde tezahür eden selefçi akımların sûfî geleneğe yönelik tavırlarıyla ortaya çıkmadı. Sûfî kabul kaygısı İslâm tarihinde özellikle bir iki dönemde daha bariz bir gerçeklik olarak tezahür etti. Şimdi buna kısaca değinelim:

İslâm sûfizmi, tarikat şeklinde kurumsallaşmasından önce ilk olarak *zühd ve rekâik*, *tevekkül*, *kanaat* ve *uzlet* olarak tezahür etti. Sonra *muhabbet*, *aşk* ve *rıza* dönemine girdi. Yani bu kavramlar o dönemin sûfî anlayışı üzerine damgasını vurdu. Daha sonra da ***Ebû Tâlip el-Mekki***, ***Kuşeyrî*** ve ***Hucvurî*** öncesinde, *cezb*, *incizab*, *sekir* ve *fenâ* kavramları etrafında vücut buldu. Şüphesiz bu dönemde sûfizmin bazı hâllerini tartışmalı hâle getiren karizmatik şahsiyetler ortaya çıktı. Bunlarla İslâm sûfizmi nisbeten “***şathiyyat***” olarak nitelendirilen ve tevhid ruhu açısından zâhiren mahzurlu vurgular çağrıştıran riskli bir *sekir* ve *cezb* edebiyatını ortaya çıkardı. Zünnûn-i Mısırî (ö.l. 246/861), Bistâmî (ö.l. 261/875) ve Hallac-ı Mansur (ö.l. 309/921)... gibi şahsiyetler bunlardandır. Bunların *sekir* ve *fenâ* sûfizmi olarak vasfedebileceğimiz görüş ve hâlleri, kendi dönemlerindeki sûfîler üzerinde gerçekten derin tesirleri oldu. Ancak hem bu dönemdeki sûfî tezahürleri merkezî Sünnî geleneğin

içine çeken ve hem de İslâm sûfizminin sahîh ilkelerini derleyen önemli şahsiyetler de çıktı. **Hâris el-Muhâsibî** (ö. 243/857), **Ebû Nasr es-Serrâc** (378/988), **Kelâbâzî** (ö. 380/990) ve **Ebû Tâlip el-Mekkî** (ö. 386/996) gibi.. Mekkî'nin “*Kûtu'l-Kulûb*” adlı eseri böyle bir cehdi ortaya koyan ilk çalışmalardan birisiydi. Elbette ondan önce de tasavvufî ilgili müstakîl çalışmalar vardı... İslâm dünyasında olduğu kadar, Batı'da da iştihar eden **Kuşeyrî** (ö. 465/1072)'nin “*Risale*”si de bu amaca hizmet eden önemli bir otorite idi. Yine **Hucvurî**'nin (470/1077) “*Keşfü'l-Mahcûb*”unu da burada zikredebiliriz.

Ama ne bunlar ne de önce ve sonra yazılan eserlerin hiçbirisi İslâm dünyasında, İslâm sûfîzmi üzerinde Gazzâlî'nin “*İhya*”sı kadar derin bir etki bırakmadı. Öyle ki onun eseri en uç çevrelerden geniş halk kitlelerine ve ilmî çevrelere kadar herkes tarafından tartışmasız bir otorite olarak kabul gördü. Gazzâlî'nin “*İhya*”sı hem farklı sûfî tezahürleri merkezî Sünnî görüşe entegre etme bakımından, hem de bu tezahürleri Sünnî İslâm'ın genel kriterleri açısından ele alan ve sorgulayan ilk derli-toplu, sistematik bir çalışma idi. Bunda şüphesiz Gazzâlî'nin ilmî kariyerinin ve her açıdan karizmatik şahsiyetinin önemli katkısı olmuştur. İslâm tarihinde hiçbir girişim, sûfîzmi onun kadar Sünnî merkezî gövdeye yaklaştırmamış ve geniş halk kitlelerine sevdirmemiştir. Gazzâlî kendi döneminde İslâmî düşünceye entegre edilmeye çalışılan Yunan felsefesine karşı da yeterince tahşidatta ve eleştirilerde bulundu. O yaygın olan felsefî telâkkilerle mücadele etmekle birlikte büyük eseri olan “*İhya*” aslâ bir felsefî eser olarak nitelenebilir. Gazzâlî burada, kalbî, rûhî ve derunî letâifin terbiyesinden tutun da, ferd, aile ve cemiyet plânında; ahlâkî, sosyal ve kültürel alana kadar tam bir İslâmî kültürel program ortaya koymuştur. *İhya*, insana komple bir dünya görüşü veren bütün bir sistemdir. Kısacası **Gazzâlî 12. yüzyılın başlarında İslâm dünyasında, fikrî, felsefî ve sûfî tezahürlerin oluşturduğu kavşakta bir dönüm noktasıdır.**

Gazzâlî sonrası İmam Rabbânî'ye kadar İslâm sûfizminin şüphesiz en karizmatik şahsiyetleri *Muhyiddin İbn Arabî* (öl. 638/1240) ve *Mevlâna* (öl. 672/1273)'dır. Mevlâna, düşünce ve tarikat sistemi olarak Batı'da da daha geniş bir ilgi uyarmasına rağmen, Gazzâlî sonrası İslâm sûfizmi üzerinde İbn Arabî'nin etkisi daha geniş ve yoğun olmuştur. Bilindiği gibi "vücut" mülâhazası ya da "*vahdet-i vücud*" olarak İslâm sûfizminin kalbinde neş'et eden anlayış, yine İslâm tasavvuf tarihinin etkili, tartışmalı ve karizmatik sûfî şahsiyetlerinden birisi olan İbn Arabî tarafından sistemleştirilmiştir. İfade ve yorumları, Batı'da sık sık panteist ve monist mülâhazalarla karıştırılmış ve bu mülâhazaları bugüne kadar yoğunluklu bir biçimde en çok tartışılan sûfî olmuştur. Ama buna rağmen kendinden sonraki tüm sûfî eğilimlere etki eden bir irfanî sistem kurmuştur. Kendinden sonra gelen hiçbir sûfî, onun tesirinden uzak kalamadı. Onun görüşleri yalnızca Müslüman sûfiler üzerinde değil, İslâm sınırlarını da aşarak Orta Çağ Hıristiyan mistisizmi üzerinde de tesirler icra etti. İbn Arabî, kendine mahsus bir "*varlık ve vilâyet*" telâkkisi geliştirdi. Ancak onun en çok tartışılan yönü, geliştirdiği "*vahdet-i vücud*" telâkkisiydi.

Bu vahdet-i vücudçu irfan anlayışı, İslâm tasavvuf tarihinin en tartışmalı ve riskli alanlarından birisi olmuştur. Vilâyet, vahdet-i vücud, insân-ı kâmil, âyân-ı sâbite, ... gibi İslâm sûfizminin kozmik düşünüşüne işaret eden sûfî kavramlar neredeyse onun eliyle sonraki sûfî telâkkilere intikal ederek sistemleşmiştir. Bundan ötürü *İbn Arabî ve kurduğu irfanî sistem de aslında İslâm tasavvuf tarihinde bir dönüm noktası sayılır.*

Diğer taraftan önemli bir dönüm noktası olarak da Hint alt kıtasında neş'et eden ve muhakkikîn-i asfiyâdan olan İmam Rabbânî ve dönemine de bir iki cümle ile işaret etmekte yarar vardır. İmam Rabbânî 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış İslâm'ın karizmatik şahsiyetlerinin önde gelen simalarından birisidir. O, bir taraftan içerde

İbn Arabî'den bu yana gelen ve neredeyse bütün sûfî okulları az-çok etkileyen vücutçu mülâhazalarla, diğer taraftan da dış tehdit olarak Hint ve Doğu Zen-Budist öğretilerinin etkileyiyle mücadele ediyordu. Onun mücadelesi Batı'da fazla bilinmemekle birlikte İslâm sûfî tecrübesinin ikinci bir Gazzâlî dönemi sayılırdı. Zira o da büyük bir vukûfiyet ve nüfûz ile Sünnî İslâm'ın merkezî değerlerinden uzaklaşmaya yüz tutmuş sûfî tecrübeleri, **yeniden merkeze çekerek, vücutçu ve mistik mülâhazalara önemli eleştiriler getirmiştir.** Ancak yine de İmam Rabbânî, vahdet-i vücud telâkkisini eksik ve hatırlı bulmakla birlikte Muhyiddin İbn Arabî'yi makbul ve muhakkik bir veli olarak tanımlamıştır.

Evet, esasında İslâm sûfizminin daha pek çok önemli ve karizmatik şahsiyetleri mevcut olduğu bilinmektedir. Ancak biz burada İslâm sûfizmi ve irfanı üzerinde uzun ve sistematik etki yapan daha genel mülâhazalara ve şahıslara kısaca atıfta bulunmuş olduk. Belki burada asrımızın büyük beyin yapıcılarında birisi olan ve Türk-İslâm düşünce hayatı üzerinde önemli rolü olan Üstad Bediüzzaman hazretlerine de değinmek gerekir. **Geniş İslâm coğrafyasında yeni yeni tanınmaya başlanmasına rağmen** Bediüzzaman, gerçekten de İslâmî ilimlerin her sahasında önemli ve otorite bir şahsiyet idi. Eşsiz eseri "*Risale-i Nur Külliyyatı*" genel olarak İslâm'ın en temel ve merkezî değeri olan "*İman*" konusunu İslâm tarihinde ilk defa bu denli detaylandıran ve sistematik olarak işleyen tek eser olmakla birlikte, tasavvufun merkezî kavramları olan *esmâ, sıfât, zât, tecellî, müşâhede*, ... gibi konulara da derin bir irfan ve mârifet anlayışı getirmektedir. Şüphesiz onun eseri temel olarak İslâm sûfizminin esaslarını açmaya ve belirlemeye yönelik bir eser değildir. Belki bundan daha çok İslâmî teolojinin (usûlüddin), imanın ve düşünce sisteminin genel esaslarını ele almakta, şerh ve tahlil etmektedir. Hatta ondan da öte topyekün bir İslâmî dünya görüşünün ana parametreleri üzerinde durmaktadır.

Bediüzzaman câmi bir insandır. Bu yüzden eserleri İslâm teşriinin, düşüncesinin ve geleneğinin hemen her alanına nüfûz etmekte ve uzanmaktadır. Hem sahih bir akide ve teoloji, hem sahih bir düşünme ve hem de sahih ve müspet bir hareket tarzı sunması bakımından son dönem İslâmî düşünce üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Ama daha dikkatli ve sûfî gelenekten bakıldığında Risale-i Nur Külliyyatının, neredeyse her bahsinde İslâm mâneviyatının dayandığı ana temelleri vermekte olduğu görülür. Ve eserinin her yerinde insan, İslâmî disiplinlerin hemen her alanında büyük bir otoriteye sahip, Sünnî İslâm geleneğinin yetkin ve karizmatik bir dimağıyla karşı karşıya olduğunu hissetmektedir. Sahip olduğu yorum gücü, ifade ve ilim kudreti ile o da yer yer hem İbn Arabî'nin "*vücut*" telâkkisine ve hem de İmam Rabbânî'nin "*şühûd*" telâkkisine temas ederek, onların muhataralı ve eksik yönlerine dikkat çeker. Bediüzzaman, İmam Gazzâlî, İbn Arabî ve İmam Rabbânî'yi yer yer ismen anar. Özellikle İmam Gazzâlî ve İmam Rabbânî Hazretlerini sûfî ve irfanî ilimlerde muhakkik ve müdakkik kabul eder. Vücut telâkkisinin hatırlı yönlerine dikkat çekmekle birlikte İbn Arabî'yi mârifet bahislerinde muhakkik olarak tavsif eder. Ayrıca bilebildiğim kadarıyla İmam Rabbânî Hazretlerinin "*şühûd*" telâkkisini en derli toplu ele alarak tahlil eden âlimlerden birisi ve belki de ilkiydi. Buna rağmen o, geleneksel olarak bir irfan ve sûfî mektebi kurmaz. Modern çağın en önemli problemi ona göre, küfür ve imansızlığın siyasal, sosyal ve kültürel bir cereyan olarak yaygınlaşmış olmasıdır. Bu yüzden o öncelikle kendi yolunu ve yöntemini "sahabi mesleği" olarak tanımlar. Açıktır ki onun misyonu, sûfî mektebe göre daha geniş ve sosyal bir içerik taşır.

Bu mülâhazalardan sonra şunu ifade edelim ki; İslâm sûfizmi, uzun tarihi içinde zaman zaman zaman İslâm teşrii sınırlarını ihlal eden tezahürlere de tanıklık etti. Ama her dönemde

bu mülâhazaları Sünnî İslâm kriterleri içeresine çeken önemli şahsiyetler de yetişmiştir.

Burada İslâm sûfizminin muhataralı alanlarını detayıyla tartışma niyetinde değiliz. Bütün bu yorucu girizgâha dalışımızın asıl sebebi, M. Fethullah Gülen Hocaefendi'nin çalışmasının önemine ve İslâm sûfizmi literatürü üzerindeki özel yerine dikkat çekmektir. “*Kalbin Zümriit Tepeleri*” serisini yakın arkadaş çevresiyle bahis bahis mütalâa ve takip etmeye çalıştık. Şunu ifade edebilirim ki, bu mütalâalarımız boyunca kendimizi daima güvende hissettik. Kitapta yorucu ve dikkat gerektiren derin sûfi bahisler yoğun olmakla birlikte, ciddî bir otoritenin vesâyetinde ve üslûbunda gezinince bu güven ve itminanı sürekli solukladık. Zira Hocaefendi hiç tartışmasız günümüzde, kadîm ulemâ geleneğinin son halkalarından ve otoritelerinden birisidir. Burada ilmî kariyeri ve şahsiyeti üzerine bir şeyler söylemeyi zâid sayıyorum. Çalışmayla yüzleşince İslâmî ilimlerdeki derin ve geniş vukûfiyetini nasıl olsa müşâhede edeceksiniz.

Fakat bir noktaya tekrar vurgu yapalım ki, onun çalışması, İmam Gazzâlî, İmam Rabbânî ve Bediüzzaman Hazretleri çizgisinde Sünnî İslâm sûfizminin temel referanslarından biri olarak yerini alacaktır. O, daha geniş olarak Sünnî İslâm mâneviyatının “*temkin ve teyakkuz*” esaslarını ortaya koyarak sûfi terminolojiyi sahih bir zemine oturtmaktadır. Sûfi müşâhedeler üzerinde kılı kırk yaran hassasiyet, dikkat ve temkini, onun yalnızca kitaptaki makalelere yansıyan yönünü teşkil etmez. İfade, üslûp ve fikir dünyasına az çok âşina olan herkes, bu dikkat, temkin ve derinliği onun bütün rûhî, fikrî ve sosyal dünyasından tanımaktadır.

Ben, “*Kalbin Zümriit Tepeleri*” serisinde, sûfi yaşama ve tecrübeye yönelik yer yer dile getirdiği bazı kavram, ifade ve yorumlarının, bundan yirmi-otuz yıl önceki sohbetlerinde

kullandığı ifade, yorum ve bakış tarzıyla birebir uyuştuğunu kerrât ile müşâhede ettim. Bu, onun sûfî terminolojiye, tecrübe ve müşâhedeye olan derin vukûfiyetini göstermektedir. Evet, İslâm sûfizminin öyle meseleleri var ki gerçekten de işin otoriteleri bile, değil onları kolay bir anlatımla sunmak, kalemlerle yazıya ve üslûba dökmeye dahi zorlukla muktedir olabilecekleri meselelerdir. Ve çok kez müşâhid olduk ki Hocaefendi tüm bu alanlarda ciddî bir vukûfiyet ve rahatlık içinde konuşmaktadır. Sanki bu tür mesele ve bahisleri daha 15-20 yaşlarında hall ü fasl etmiş bir dimağ ve üslûpla karşı karşıyasınız. Bu meselede söylenebilecek belki daha pek çok şey var. Lâkin işin uzmanlarının alanına daha fazla tecavüz etmeden kitap hakkında ifade, üslûp, muhteva ve maksat etrafında da birkaç söz söyleyerek bu yorucu uzatmayı nihayete erdirelim.

Genel Olarak “Kalbin Zümrüt Tepeleri”

Öncelikle ifade etmek gerekir ki elinizdeki bu çalışma seri olarak, Müslüman sûfîlerin İslâm tarihi boyunca tecrübe ettikleri ruhî ve mânevî dönüşümlerinin hikâye edildiği genel bir tasavvuf tarihi çalışması değildir. Genelde İslâm mâneviyatının dayandığı ilkeleri; özelde de İslâm sûfî tecrübesinin kavramsal dünyasına ve özel terminolojisine İslâmî ilimlerde otorite bir dimağın yetkin (güçlü) bir yorumunu ifade ediyor.

Hocaefendi burada, sûfî düşüncenin belli başlı anahtar kavramlarını analiz ederek, İslâm mâneviyatının ve sûfizminin, iç yapısına ve derûnuna nüfuz etmektedir. Kavramlar tek tek analiz edilirken, İslâm sûfizminin bütüncül yapısı da hassasiyetle korunmaktadır. Zaten eserin en önemli yönlerinden birisi de budur. İslâm sûfizm tarihine genel bir bakışla yönelen herkes, ondaki uzun asırlar boyunca farklı tecrübe ve müşâhedelerin oluşturduğu parçalı ve dağınık yapıyı kolayca

fark edebilirler. Oysaki İslâm sûfizmi bu parçalı görünümüne rağmen, müthiş bir irfanî bütünlük ve tevhid anlayışı meydana çıkarmıştır. Ama maharet bu bütünü ve tevhidçi yapıyı görebilen gözdedir. İşte “*Kalbin Zümrüt Tepeleri*” bu gözlerin yakalayarak, hassas imbiklerden geçirdiği İslâm sûfizminin, sistematik bir tahlilidir. Onun çalışması tarihte yer yer yaşandığı gibi, sûfi tecrübelerin karşılaştığı bir arena değildir. Aksine o, büyük bir hassasiyet ve mesuliyet duygusu içinde, farklı rûhî-mânevî hâl ve tecrübeleri Sünnî İslâm teşrii içerisinde tutmaya özen gösterir. Diğer bir ifadeyle o, sûfi terminoloji üzerinde yürüttüğü yorumlarla, Sünnî sûfi telâkkinin meşru temellerini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan sûfi otoritelere ait en aşırı ifadelerin bile, şer’î sınırlar içinde kalabilecek bir yorum yönü varsa, onu bulup çıkarmakla büyük ölçüde telifçi bir yöntem izlemektedir.

Bilindiği gibi, tarihte bazı sûfi kavramlar etrafında kıyasıya bir fırtına koparılmıştır. Ancak M. Fethullah Gülen Hocaefendi, bu tür kavram ve yorumlara büyük bir hassasiyet ve mesuliyet duygusu ile yaklaşmaktadır. İslâm sûfizminde “*şat-hiyyât*” olarak da tesmiye edilen ve zâhirî şer’î sınırları zorlayan ve ihlâl eden yorumlar, “*riskli alanlar*”dan birini oluşturur. Bunların hem yorumlanması, hem de şer’î sınırlar içerisinde tutulması, İslâm sûfi tarihinde ancak otorite olan kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Çünkü bu iş, bir taraftan belli bir vukûfiyeti gerektirirken, diğer taraftan ciddî bir mesuliyet duygusunu da gerektirir. Aksi hâlde bazı çağdaş selefi yaklaşımların düştüğü hataya düşmek kaçınılmaz olur. Onlar, sözde zâhirî şer’î sınırları muhafaza etme adına, bu geniş İslâmî tecrübeyi toptan inkâra yönelerek, bu tür anlayışlarda İslâm mânevîyatı ve hikmetinde müthiş bir sığlaşmaya sebep oldular.

Kalbin Zümrüt Tepeleri, tabir yerinde ise tasavvufu İslâmî geleneğin tam kalbinde tutmak için Sünnî İslâm esasları

dahilinde yeniden yorumlamakta ve sistemleştirmektedir. Denebilir ki sūfî terminoloji bu ölçüde ilk defa yeni bir yorum tâbî tutulmaktadır. Böyle bir ameliye (gayret) elbette İslâmî ilimlerin hemen bütününde derin bir vukûfiyeti gerekli kılar. Muhterem Hocaefendi bu otorite ve hassasiyeti kullanarak sūfî terminolojiyi çağdaş Müslümanın zihin ve sülûk dünyasına yaklaştırmıştır.

Kalbin Zümrüt Tepeleri, İslâm sūfizmini; görüşleri, ıstılahları ve düşünce tarzları bakımından ekol ekol incelemese de, tasavvufun en merkezî kavramlarına, büyük bir dikkat ve hassasiyetle eğilmektedir. Burada sūfîlerin varlık görüşleri (ontoloji), Kelâm (logos) görüşleri, bilgi nazariyeleri (epistemoloji), ahlâkî, ruhî ve psikolojik temelleri çok genel olarak, ama oldukça sistematik bir sūfî kültürü ve dünya görüşü içinde verilmektedir. Elbette bütün bunlar, doğrudan bu başlıklar altında değil, sūfizmin anahtar kavramları üzerinden ifade edilmektedir. M. Fethullah Gülen Hocaefendi burada, hâzık ve mütehassis bir ruh ve mânâ hekimi gibi sūfî kavramları güçlü bir yorumla kavuşturarak, yalnızca sūfîlerin hususî tecrübelerinde şekillenmiş bilgi ve mârifet anlayışlarına değil, çağın aşırı maddîleşmiş ve kendine yabancılaşmış kuru telâkkilerine de basîrâne bir sesleniş yapmaktadır...

Kalbin Zümrüt Tepeleri, salt kuru bir sūfizm felsefesi yapmıyor. Onun hiçbir bahsi, yoğun bir zihnî ve felsefî faaliyetle sınırlı kalmaz. Ciddî bir zihnî ve fikrî temkin ve teyakkuz ile geliştirilen her bahis mutlaka, çağın adanmışlarının ferdî ve sosyal yaşantılarında pratik bir zemine de oturtulmakla biter. Bu hassasiyet aynı zamanda Sünnî İslâm sūfizm tecrübelerinin temel bir ilkesine de yaslanır; “**İslâm sūfizminde nüzûlü (inişi) olmayan hiçbir urûc (mânen, rûhen, fikren yükselme) bizzat maksud, matlub ve makbul sayılmamıştır.**” Nüzûlü olmayan telâkkiler ne kadar yüce hakikatleri ihtiva ederse etsin, eksik addedilmiştir. İşte M. F. Gülen Hocaefendi sık sık bu

ilkeye vurgu yapar. Ayrıca bu daha genel olarak “*vilâyetin, risaletin misyonuna vâris olması gerektiği hakikati*”yle ilgili bir ilkeye de tutunur. Bunun anlamı; İslâm sûfizmi bütün derinliğine rağmen, fertlerin ahlâkî, rûhî ve irfanî yönlerini mükemmelleştirmeye yöneldiği kadar; onların sosyal sülûklarına, İslâmî tebliğde duydukları şevk ve heyecana, insanlık adına yapacakları her türlü hayır ve fedâkarlık duygularına da seslenmelidir. Sosyal projeye dönüşmüyorsa, fertlerin tek tek nefislerini terbiye ettiği kadar, toplumun genel ahlâkî ve mânevî çitasının yükselmesine de hitap etmiyorsa, bu makbul görülmemiştir. Denebilir ki bu çalışma, bu yönleriyle ilk ve tek örnektir. Şüphesiz tasavvuf, mânevî ve ferdî bir donanımdır. Ama topluma ve genel insanlık adına hizmet yapan her mübelliğ, mürşid ve hizmet erinin bu donanıma sahip olması gerekmektedir. İşte *Kalbin Zümriit Tepeleri* bu fonksiyonu da üstlenmiştir.

Kalbin Zümriit Tepeleri; Allah, âlem ve insanî nefisle ilgili yalnızca geniş sûfi tarihinden nakiller yapmakla yetinmez. O, büyük bir vukûfiyetle yeni tespit ve sentezler de yapar. Mücmel ve müphem bırakılan pek çok sûfi telâkki ve kavramı tafsil ederek vuzûha kavuşturur. Bilindiği gibi, sûfizmin dili ve terminolojisi, özel ve sübjektif tecrübe ve müşâhedelere dayandığı için, bazı alanlarda oldukça gâmız ve mübhemdir. Hatta sûfiler bazen bilinçli telbîsler yaparak, müşâhedelerini daha da özelleştirmek isterler. Böyle durumlarda ibare ve kavramları anlamak neredeyse imkânsızlaşır. Kim bilir belki de sûfiler bu amelleriyle (telbîs) yüksek duyuş ve keşiflerinin, ayağa düşmesine râzı olmadıklarını göstermek istediler. Kendi seviyelerinde bulunmayan sâliklerin, bu yüksek keşif ve duyuşları yanlış yorumlayarak, herhangi bir sapma yaşamamaları için temkinli davrandılar. Hocaefendi şu ya da bu sebep ve gerekçe ile gizli ve kapalı kalan birçok sûfi telâkkiye kendine has üslûbuyla açıklık

getirir. Derin vukûfiyet gerektiren bu tür yüksek ihsâslar onun üslûbunda insanı hem aklın, hem de kalben ve rûhen tatmin ve işbâ eder.

Kalbin Zümrüt Tepeleri, sûfî kavram ve müşâhedeleri yorumlamada “*sahv ve temkin*”i esas alır. Zira *sahv ve temkin*, usûlüddinin vazgeçilmez bir esası gibidir. ***Bütün tekâlif-i şer’iyye akla, selîm fıtrata ve şuurlu benliğe hitap eder.*** Şurası bir gerçektir ki İslâm’da mânevî derinlik, doğrudan aklın kıyas ve kıstaslarını aşan bir alanı da içerir. Yani sûfî derinliğin öyle alanları var ki, buradaki yüksek duyuş, tecrübe, keşif ve müşâhedeler çoğunlukla ne dilin ifade kalıpları, ne de salt aklın algılama ve anlama kudreti ile ifade ve anlaşılabilir hakikatler değildir. Sofiye bu tür yerlerde genellikle ya *temkin ve teyakkuzu* esas alan ifadelerle yer vermiş veya susmuş; ya da sûfî literatürde “*şathiyât*” olarak nitelenen aklî ve şer’î sınırları zorlayan ifadelerle başvurmuştur. “*Şathiyât*”, İslâm sûfizminin en muhataralı alanlarından birisidir. Sûfîlerin müşâhedelerine mağlup oldukları, *cezb ve sekir* hâllerini ifade eder. Hocaefendi, şathiyâta yönelik ibarelere, hem büyük bir vukûfla, hem de büyük bir imanî ve irfanî hassasiyet ve mesuliyet duygusu ile yaklaşmaktadır. Bu tür ifadelerin İslâm teşriî sınırları içerisinde kalan taraflarını ortaya çıkararak onları, merkezî Sünnî telâkkiye çekmekte ve yorumlamaktadır. Sünnî İslâm sûfizminde genel kabul gören ilkeye göre bu tür hâl ve ifade sahipleri, ancak *sekir ve cezbe* hâlinde mâzur görülmüştür. *Sahv* ve uyanıklık hâlinde ise bu tür ifadeler kabul edilemez görülmektedir. İşte M. Fethullah Gülen Hocaefendi buradaki yorumlarıyla hem o mârifet âşığı selefe olan yüksek ihtiramı ve edebi korumuş, hem de bu tür hâl ve tavırların vâzih bir yorumunu yaparak, yaklaşım ilkelere vaz’etmiştir. Hâlbuki İslâm tarihinde ‘*ehl-i sekr ve cezb*’e mensup şahsiyetlere yönelik yapılan sığ yaklaşımlar sebebiyle üzücü durumlar yaşanmıştır.

Kalbin Zümrüt Tepeleri; önceden düşünülmüş ve tasarlanmış bir seri olarak ortaya çıkmadı. O, bir ihtiyacın neticesinde tedricen oluşmaya başladı. Hocaefendi bilindiği gibi doğum sancısı hâline gelmemiş hiçbir fikri, sırf yazmak gayesiyle oturup yazmamış ve dile getirmemiştir. Onda hareket, aksiyon ve düşünce iç içedir. Öyle ki her aksiyon bir fikirle beslendiği gibi, her hamle ve hareket de yeni düşünce ve projelere zemin hazırlar.² *Kalbin Zümrüt Tepeleri* ilk oluşum işaretlerini vermeye başladığında, daha sosyal bir içerik ve ifade içinde dile gelmişti. Onun ilk işaretleri, aynı zamanda İslâm mâneviyatı etrafında oluşan bir kısırlık dönemine tevafuk ediyordu. O, bir taraftan çağın aşırı rasyonelleşmiş ve dünyevileşmiş maddeci hissiyatına seslenirken, diğer taraftan da yeni yeni hissedilmeye başlanan sûfî eğilimlere sahîh bir sûfî hayatın temel ilkelerini ve Sünnî esaslarını vermeyi deniyordu. Belli ki Hocaefendi, İslâm mâneviyatı adına yeni bir dönemin sinyallerini çok öncelerden almış ve sezinlemişti. Nitekim bir sohbetlerinde; **“Ben, önce kavramları veriyorum. Sonra da bu kavramlarla konuşacağım.”** demişti. Birçok insan gibi şu satırların yazarı da bu sözlerin mahiyetini derk edememişti. Lâkin zaman geçtikçe ve *Kalbin Zümrüt Tepeleri* vücut bulmaya başlayınca, günümüzde hem İslâm dünyasında, hem de Batı’da İslâm mâneviyatına yönelik artan bir ilgi ve eğilim de gözlenmeye başlandı. Açıktır ki bu tür eğilimler hem zihnî ve fikrî, hem de seyr u sülûk olarak yakın gelecekte daha da ehemmiyet kesbedecektir. Bugün salt koyu hareket ve yoğun fikrî tarzlar, ne Doğu’da ne de Batı’da pek rağbet görmemektedir. Her yerde insanlık mânevî bir harca ve birlik ruhuna aciliyetle ihtiyaç duymaktadır. Hoşgörü, uzlaşma, diyalog ve kardeşlik gerçek mânâda ancak böyle bir ruhî ve mânevî derinliğe sahip kimselerin omuzlarında şekillenebilecektir.

² Bkz.: M.F. Gülen, *Ruhumuzun Heykelini Dikerken* s.88.

İşte Hocaefendi bu ihtiyacı önceden sezinleyerek, zihnî, fikrî ve kalbî muhtemel sapmalara karşı, Sünnî İslâm esasları çerçevesinde İslâm tasavvuf ve mâneviyat ilke ve kavramlarını, yeni ve zengin bir üslûpla yeniden yorumlayarak ele almıştır. Diğer taraftan bugün gerçekten de mâneviyata karşı az çok yabancılaşma, Müslümanlar arasında da kendini hissettirmektedir. Müslümanlar hem Batılı değerlerin, hem de çağdaş maddeci teknolojinin getirdiği müreffeh hayatın meydan okuyuşuyla karşı karşıyalar. Bu süreç pek çok alanda İslâmî kimliği ve Müslüman şahsiyeti ruhî ve mânevî bir dönüşüme zorlamaktadır. *Kalbin Zümrüt Tepeleri* İslâmî benliği tehdit eden bu tür maddeci ve rasyonelleşme eğilimlerine karşı bir tür sera oluşturmaktadır. Yabancılaşma karşısında dağınıklığa yüz tutmuş fikrî, zihnî ve kalbî süreçleri yeniden geleneğin kalbine ve merkezine çekme çabalarının bir ürünüdür o.

Kalbin Zümrüt Tepeleri; kuru, katı ve şekilci bir İslâm anlayışına karşı, İslâm'ı daha derinde yaşamaya çağrı yapan, "**hikmet ve mârifet**" boyutlu mütevazî bir çabadır. Her şeyi kuru bir akılcılığa ircâ eden, başarı ve verimliliği yalnızca dış yüzeylerde arayan çağın maddeci ve pozitivist telâkkilerine karşı, İslâmî geleneğin derin mânevî ve irfanî tecrübesine dikkat çekmektedir. Erdemin, faziletin ve insan-ı kâmilin kaynağının, bu kuru akılcılıkta ve şekilcilikte değil, bizzat İslâm'ın o uzun geleneği içerisinde mevcut olduğunu göstermektedir. Bu mânevî ve ruhî dönüşümleri tamamlamadan, toplumlar asla erdemli ve faziletli insan yetiştiremeyecektir. Bu açıdan *Kalbin Zümrüt Tepeleri* hem içeriye, hem de dışarıya, yani topyekün insanlığa bir ufuk ve hedef vermektedir.

Kalbin Zümrüt Tepeleri, genel olarak nesir tarzında olmakla birlikte, sûfî şiirden de örnekler sunarak bahisleri daha da şevk verici kılmaktadır. Bilindiği gibi İslâm tasavvufu yalnızca nesir olarak var olmadı. Şiir ve edebiyat olarak da var oldu. Mânevî tecrübe ve duyular çok defa normal ifade ve üslûp

kudreti sınırlarını aşarak, insandaki daha yüksek duygu ih-saslarına seslenir. Sûfî şiir, mânevî duyuşların ulaştığı duygu-sal ve hissî sınırları göstermesi bakımından önemlidir. Hatta denebilir ki pek çok sûfî, özel tecrübe ve müşâhedelerini şiir olarak ifade etmeyi yeğlemiştir. Çünkü şiirin yüksek dil ve ifa-de kudreti, normal diğer ifade vasıtalarına nisbetle çok daha güçlü, daha heyecan ve şevk vericidir. Ayrıca insanî ve duy-gusal sınırları aşmak, şiirle daha kolay görünmektedir. Sûfî şairler bir bakıma, aklın insanî duygu ve ifade sınırlarının dar çerçevesini aşabilmek için şiire sığınmışlardır. Burası yüksek duyuş ve ih-sasların daha serbest dolaştığı bir alandır.

Gerçekten de şiirde öyle bir ifade kudreti var ki, insan çok defa sayfalarla ancak anlatabileceği bir hakikati, bir mıs-ra ve beyit ile anlatabilmektedir. Geleneksel sûfî edebiyatı nesirle olduğu kadar, şiirle de mânevî tecrübeleri belli esas-lara bağlamıştır. Hocaefendi de hem nesir, hem de şiir ya-zan bir ilim adamıdır. Daha doğrusu o, düşünce ve irfanını nesirle olduğu kadar şiirle de dile getirmektedir. Ayrıca ifa-de etmek gerekir ki, onun hem konuşma ve hitabet üslûbu, hem de yazı ve nesir üslûbu şiir kadar estetik ve çarpıcıdır. Yazılarında her cümlelerin sonlarında bu şiirimsi havayı gör-mek mümkündür. *Kalbin Zümrüt Tepeleri*'nde hemen her bahis mutlaka sûfî şiirinden yüksek ih-saslar ve dakik sırlar içeren bir veya birkaç beyit ihtiva etmektedir. Arap, Fars ve Türk mutasavvıflarından oluşmuş oldukça zengin bir sûfî şiir antolojisi sunmaktadır okuyucuya. Fakat burada özellikle ifa-de etmek istediğim bir husus var ki, bunu yalnızca bir kadir-şinaslık olsun diye de değil, içerdiği hakikat olarak da önem-li bulmaktayım; Hocaefendi, her hâliyle, ulemâ ve tekye ge-leneğinin o eşsiz mütevazi anlayışının yaşayan bir âbidesidir. Mevlâna'dan, Câmî ve Şebisterî'ye; Yunus Emre, Niyâzi-ı Mısri ve İbrahim Hakki'dan, Alvarlı M. Lütfî Efendi'ye kadar pek çok farklı şiir zevkini *Kalbin Zümrüt Tepeleri*'ne taşımakta

ve sūfî bahisleri onlarla nefeslendirmektedir. Ancak, kendisine ait “*Kırık Mızrap*” adlı eserden bir-iki beyitten fazla buraya almamıştır. Oysa “*Kırık Mızrap*”ta bazı şiirler var ki, gerçekten İslâm’ın ruhî ve mânevî boyutuna ait oldukça yüksek bir dil zevki ve ihsasıyla dile getirilmiş beyitler ihtiva etmektedir. Hatta biz arkadaşlarla Kalbin Zümrüt Tepeleri’ni mütalâa ederken, çoğu zaman bu hususların *Kırık Mızrap*’taki pek çok şiirle beraber okunmasının gerekli olduğu kanaatine dahi vardığımız olmuştu. Çünkü orada, uzun sūfî bahislerin zihni ve idraki yoran birçok ibaresi, bir beyit içinde gayet edîbâne ve vecîzâne dile getirildiğini müşâhede ettik.

Hâsılı sūfî şiir, İslâm mâneviyatının ve sūfî geleneğinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Bazı müsteşriklerin iddia ettiği gibi, şiir; aklî, insanî ve şer’î sınırlardan kaçmanın bir yol ve yöntemi değil, aksine, çözümü ve ifadeyi içeride aramanın bir yolu ve yöntemidir. Evet, gerçekten de şiir bütün dünya edebiyatında, normal ifade ve aklın sınırlarını aşan alegorik bir dil kullanır. Ama bu şiirin genel karakteridir. Onun yüksek ve bedîî bir ifade vasıtası olmasının temel sebebi de budur. Ancak İslâm sūfizminde, ne kadar yüksek ve bedîî ihsasları ve hakikatleri dile getirirse getirsin, yine de İslâm teşriî sınırları dahilinde kalmak zorundadır ve kalmıştır da.

Hocaefendi’nin bilgi ve mârifet anlayışının en temel özelliklerinden birisi de, onun düşünce sisteminde “*beyan, burhan ve irfan*”ın atbaşı gitmesidir. Bu üç boyut, İslâm düşüncesinin ve medeniyetinin de ana karakteristiğini oluşturur. ‘*Kalbin Zümrüt Tepeleri*’nde de bunu müşâhede etmek mümkündür. En koyu mânevî kavramları, *cezb u incizab hâlleri, sekir, cem ve fark, vücud ve tevhid, fenâ ve bekâ...* gibi İslâm tasavvufunda yüksek gerilim oluşturmuş müşâhede ve yorumları tahlil ederken o, hiçbir zaman selîm aklın ve mantığın esaslarını, genel İslâmî bilgi sisteminin ve Sünnî irfan mebadiinin ana kriterlerini göz ardı etmemiş; büyük bir hassasiyet, dikkat ve

temkin ile bu bahisleri bütüncül bir İslâm anlayışı sunacak şekilde ele almıştır. Bu husus elbette erbab-ı basîretin gözünden kaçmayacaktır...

Kalbin Zümriit Tepeleri, fikrî, zihnî ve kalbî alâkalarımızı esir eden dünyevî ve maddî meşgalelerin alabildiğine yoğunlaştığı bir dönemde bizi yeniden var oluş amacımıza çeken ve bütün beşerî ilgilerimizi ötelere ötesine bağlayan, rapteden bir *sohbet-i cânân* meşcereliğidir. Bu öyle bir bağdır ki, her seviyeden mü'mini alâkadar etmektedir. Ama özellikle bütün himmet ve gayretini insanlığa adanmış hizmet erlerine belki su kadar, hava kadar lâzım ve elzemdir. Bu hakikati şundan daha iyi ifade edecek bir vak'a var mıdır bilemiyorum. Bir not olarak tarihe düşülmelidir diye düşündüm: Bir arkadaşımızın kendilerine zât, sıfât ve esmâ-i ilâhî ile ilgili yorumlarındaki dikkat, temkin ve derinlikteki o mârifet yüklü havayı, inşaallah diğer esmâ-i ilâhîyi de şerh ederek devam ettirmesi rica ve beklentilerini dile getirmesi karşısında birden kaddi bükülür ve gözleri dolarak; "*Bütün ömrüm hizmette meşguliyetle geçti diyebilirim. Ama sohbet-i cânân açısından bakınca, acaba ömrümü boşa mı geçirdim, diye sürekli hayıflanmışım.*" demiştir. Evet, muhterem Hocamız kitapta, Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın... gibi bazı esmâyı şerh etmiştir. Umuyoruz ve intizar ediyoruz ki, bu ruhî ve mânevî mârifet zevkini diğer bütün esmâyı da şerh ederek bizlere tattırmaya devam ettirsin. Tarihte nice umut ve beklentilerin, ciltler dolusu vâridâta dönüştüğünü müşâhede etmişizdir. Umarım bu iştîyak ve beklentilerimiz karşılıksız kalmaz.

Son olarak, *Rahmeti Sonsuz (celle celâluhu)*'dan, muhterem müellife sıhhat ve âfiyet içinde daha nice yıllar bereketli bir ömür süreceği geniş lütuflar ve feyizler ihsan etmesini niyaz ediyoruz. Ancak yine ciddî bir arzu ve iştîyak içinde umuyoruz ki, Muhterem Hocamız, irfan ve mârifet yolcularına yönelik hazırladığı bu ruhî ve mânevî haritayı, daha birçok yeni

bahislerle devam ettirsin inşâallah. Allah kalbine, irade ve kalemine güç ve kuvvet versin. Bizleri de bu bereket kaynağından gani gani istifade ettirsin. Belki de ve elbette bu fakirin beklenti ve heyecanı tek başına bir şey ifade etmez. Ama o umumî dua ve ihtiyacı hissedecek geniş yürek onda mevcut, bunu biliyoruz. Umuyor ve ümit ediyoruz ki şâirin; “*Bu yol ırdır, menzili çoktur, derin sular var.*” mısralarında dile getirdiği bu irfan yolculuğunda, bizleri yolsuz ve haritasız bırakmayacaktır. Bizim sesimiz yetmese de, gelecek neslin, büyük ruh mimarlarının beklentilerinin tesiri duyulacaktır. Dua ve yüksek himmetlerini esirgememesi dileğiyle...

M. Enes Ergene
İstanbul-2005

Tasavvuf

Tasavvuf; sofi ve mutasavvıfların Hakk'a ulaşma yollarına verilen bir isimdir. Tasavvuf, hakikat yolunun nazarî yanını, dervişlik de amelî cephesini ifade eder. Ayrıca, tarikatın nazarî tarafına “*ilm-i tasavvuf*”, amelî yanına da “*dervişlik*” denilmiştir. Erbâb-ı hakikatten bazılarına göre tasavvuf, Cenâb-ı Hakk'ın insanı nefis ve enaniyet cihetiyle öldürmesi ve envâr-ı zâtiyesiyle ayrı bir diriliğe ulaştırmasıdır. Diğer bir ifadeyle, insanı kendi iradesiyle yok edip, irade-i hâssası ve ihtiyâr-ı ehadiyesiyle hareket ettirmesidir. Tasavvufa bir diğer yaklaşım ise, insanın her türlü ahlâk-ı zemîmeyi gidermesi ve ahlâk-ı âliyei ikame etmesi istikametinde sürekli mücadele ve murâkabe şeklindedir.

Tasavvuf mevzuunda Hz. Cüneyd'in ifadesi; “*fenâ fillâh*” ve “*bekâ billâh*”ı hatırlatır mahiyettedir. Şiblî'nin sözleri ağıyâr endişesine kapılmadan maiyyet-i ilâhiyede bulunabilme şeklinde hulâsa edilebilir. *Ebû Muhammed Cerîr*'in beyanı ise, her zaman kötü huylara karşı tavır almak ve ahlâk-ı haseneyi avlamak, sözleriyle özetlenebilir.

Tasavvufu, eşya ve varlığın ruhuna nüfûz etmek, hâdiseleri mârifet eksenli yorumlamak ve Cenâb-ı Hakk'ın her icraatını O'nu rasat etmeye bir menfez kabul edip, kemmiyet, keyfiyet

ve tasavvurlar üstü bir iç müşâhede ile, ömrünü, O'nu temâşâ edebilme peşinde geçirmek ve her hâlükârda O'nun, bizi görüyor olduğu mülâhazasıyla hep iki büklüm yaşamak, diye yorumlayanlar da olmuştur.

Bu ayrı ayrı tariflerden şöyle toplu bir netice çıkarmak da mümkündür: *Tasavvuf*, bir ölçüde beşerî sıfatlardan sıyrılıp, melekî vasıflar ve ilâhî ahlâka bürünerek, mârifet, muhabbet ve zevk-i rûhânî yörüngeli yaşamaktır.

Tasavvufun esası, zâhiren şeriat âdâbına riayet, bâtinen de o âdâba vukuttur ki, bu iki kanadı sıhhatli kullanan sâlik, zâhirde olan ahkâmı bâtından görür, bâtında olan ahkâmı da zâhirde duyar ve yaşar. Böyle bir müşâhede ve duyuş sayesinde o, hedefe hep edeple yürür ve ona yakın dolaşır.

Tasavvuf, mârifet-i rabbâniyeye açık bir yol ve bir ciddiyet mesleğidir. Onda laubalilik ve hezlin yeri yoktur. Nasıl olabilir ki, o mesleğin esası, çiçek-kovan arası gelip giden arılar gibi sürekli mârifet nakşetmeye.. ağyârdan kalbi temizlemeye.. nefsi tabîî temayüllerinden alıkoymaya.. bedenî ve cismanî arzulara karşı olabildiğince kapanmaya.. her zaman rûhâniyata açık bulunmaya.. ömrünü, Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'ın çizgisinde sürdürmeye.. Hakk'ın istekleri karşısında kendi murâdâtından vazgeçmeye.. Hakk'a intisabı en büyük pâye bilip O'nun huzurunu soluklamaya dayanır.

Burada, tasavvufun; temeli, mevzuu, faydası, esası ve erkânı üzerinde durmak da icap eder:

Tasavvufun temeli, dinin esaslarına sınıksız sarılıp, emir ve yasaklarına da hassasiyetle riayet ederek, açlığa, uyanıklığa mülâzemette bulunup, elden geldiğince nefsin haz duyduğu şeylerden mücânebettir.

Tasavvufun mevzuu; insanın, kalbî ve ruhî hayat seviyesine çıkarılması, kalbin tasfiyesi ve letâifin merci-i aslilerine yönlendirilmesidir.

Tasavvufun faydası; insanın melekî yanlarının inkişaf ettirilmesi, icmâlî ve mübtediyâne imanın bir kere de keşfen ve zevken duyulup yaşanmasıdır.

Tasavvufun esası; ibadet ü taate devamla, sathî olan kul-luk şuurunun, derinleştirilerek insan tabiatının önemli bir yanı hâline getirilmesi ve insan için ikinci bir fitrat sayılan ruhanîliğin elde edilmesiyle, dünyanın kendisine ve bizim he-veslerimize bakan fâni yüzüne karşı bütün bütün kapanarak, ukbâya ve esmâ-i ilâhiyeye bakan çehresine uyanmaktır.

Tasavvufun erkânına gelince, onları da şöyle sıralamak mümkündür:

1. Nazarî ve amelî yollarla hakikî tevhide ulaşmak..

2. Hz. Kelâm'ı dinleyip anlamaman yanında Hz. Kudret ve İrade'nin emirlerini de okuyup temâşâ etmek..

3. Hak sevgisiyle dolup-taşmak ve O'ndan ötürü de, bütün kâinata “mehd-i uhuvvet” nazarıyla bakarak herkesle ve her şeyle hüsn-ü muaşeretle bulunmak..

4. Her zaman îsâr ruhuyla hareket ederek, elden geldiğince başkalarını nefesine tercih etmek..

5. Murad-ı ilâhîyi kendi muradâtının önünde tutarak, ömrünü “fenâ fillâh”, “bekâ billâh” zirvelerinde sürdürme-ye çalışmak..

6. Aşk u vecd ve cezb ü incizaba açık bulunmak..

7. Simalarda sineleri duyup anlamak ve hâdiselerin çehresinde ilâhî esrarı okumak..

8. Mânevî sefer niyetli ve hicret mülâhazalı uhrevîlikleri çağrıştıracak yerlere seferler tertip etmek..

9. Meşru dairede zevk ve lezzetlerle iktifa edip, gayr-i meşru daireye adım atmama mevzuunda kararlı olmak..

10. Tûl-i emel ve onun menşei olan tevehhüm-ü ebediyete karşı sürekli mücadele ve mücahede içinde bulunmak..

11. Dine hizmet ve bütün insanlığı Hakk'a ulaştırma yolunda bile olsa, kurtuluşun, yakîn, ihlâs ve rıza yolundan geçtiğini bir an dahi hatırdan çıkarmamaktır.

Ayrıca bu hususlara şunları da ilave edebiliriz: Zâhir ve bâtin ilimlerle mücehhez olma ve bir kâmil insanın rehberliğine sığınma.. bu son iki husus Nakşîler arasında ayrı bir önem arz eder.

Burada “*tasavvuf*” deyip, tasavvuf düşünüp, tasavvufu yazarken, dervişlik ruhunun icmalî mânâsını ihtiva eden; ve ah-lâk, edep, zühd kitaplarının da esasî sayılan, hatta bir mânâda kalblerin Hakikat-i Ahmediye ile iltika noktası kabul edilen, seyr u sülûk-i ruhanînin işaret kristalleri de diyebileceğimiz aşâğıdaki hususlara temas etmeden geçemeyeceğiz:

Bu hususların başında, “*Benim gözlerim uyur, ama kalbim uyanıktır.*”³ beyanıyla irtibatlandıracağımız.. ve “*İnsanlar uykudadırlar, öldükleri zaman uyanırlar.*”⁴ beyanına esas teşkil eden “yakaza” gelir. Sonra da onu tevbe, inâbe, muhâsebe, tefekkür, firar, i'tisam, halvet, uzlet, hâl, kalb, hüzün, havf, recâ, huşû, zühd, takva, vera', ibadet, ubûdiyet, murâkabe, ihlâs, istikamet, tevekkül, teslim, tefvîz, sika, huluk, teva-zu, fütüvvet, sıdk, hayâ, şükür, sabır, rıza, inbisat, kasd, azim, irade, mürîd, murad, yakîn, zikir, ihsan, basîret, fira-set, sekîne, tuma'nîne, kurb, bu'd, mârifet, muhabbet, aşk, şevk, iştîyak, cezbe, incizap, dehşet, hayret, kabz, bast, fakr, gınâ, riyâzât, tebeddül, hürriyet, hürmet, ilim, hikmet, him-met, gayret, vilâyet, seyr, gurbet, istiğrak, gayb, kalak, vakit, safâ, sürûr, telvin, temkin, mükâşefe, müşâhede, tecellî, ha-yat, sekr, sahv, fasl, vasl, fenâ, bekâ, tahkîk, telbîs, vücud,

³ Buhârî, *teheccüd* 16, *teravih* 1; Müslim, *salâtü'l-müsâfirîn* 125.

⁴ Hz. Ali ve Süfyan es-Sevrî gibi bazı İslâm büyüklerine dayandırılan bu söz için bkz.: Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 7/52; Aliyyülkârî, *el-Masnû'* s.199.

tecrîd, tefrîd, cem', cem'ü'l-cem' ve tevhid takip eder ki, bu kitapçıkta icmalî mânâlarıyla dahi olsa, bunları tanımanın mümkün olabileceğini düşünüyoruz.

Her şeyin doğrusunu yalnız Allah (celle celâluhu) bilir ve doğru yola hidayet etmek de O'na mahsustur.

Menşei İtibarıyla Tasavvuf

İslâmî ilimler tarihine göre, ilk devirlerde şer'î hükümler yazılmıyordu. Bu hükümlerin, itikat, ibadet, muamela-ta ait bölümleri çok tekrar edilmesi ve pratikle de desteklenmesi sayesinde çokları tarafından ezberleniyor ve hatırlarda kalabiliyordu. Bu açıdan şer'î hükümlerin toparlanıp bir araya getirilmesi çok da zor olmamıştı/olmuyordu. Zira, yapılan şey bir mânâda hayatımızın veya hafızalarımızda yaşattığımız şeylerin kompoze edilip kâğıtlara dökülmesi gibi bir şeydi. Bir diğer zaviyeden de, yukarıdaki ilim dalları, her Müslümanın mutlaka meşgul olması lâzım gelen hayatî meselelerden olduğu için, ilim adamları, ilk önce dinin bu bölümlerini ele alıp, hemen her kısımla alâkalı kitap ve risaleler yazarak, hafıza ve sadırlarındaki gerçekleri tedvin etmekle işe başladılar. Fakihler, fıkhnın kitaplaştırılması, hadisçiler Sünnet'in hıfz ve tesbiti, kelâmcılar akaid meselelerinin tarsîni, tefsirciler Kur'ân ve Kur'ânî ilimlerin telifiyle meşgul olup, her biri kendi sahasında cihanpesendâne gayretler sarf ederek yüce İslâm dininin hakikatlerini, hem de herhangi bir iltibasa meydan veremeyecek şekilde tesbit edip ortaya koydular. Bu arada, Hakikat-i Ahmediye'nin ruhanî yönüne daha fazla ihtimam gösteren mutasavvıfın de, yine aynı kaynaklara dayanarak, tasavvufla alâkalı gerçekler üzerinde durup, insanın özü, varlığın esası ve

mâverâsı, insan ve kâinatın mahiyet ve iç yüzleri gibi konuları işleyip sürekli nazarları eşyanın perde arkasına çevirmeye çalıştılar; çalıştı ve tefsircilerin yorumlarına, hadisçilerin rivayetlerine, fakihlerin içtihad ve istinbatlarına; kendi riyâzâtlarını, ruhî hayatlarını, kalbi tasfiyelerini, nefsi tezkiyelerini, hâsılı, dini bir bütün hâlinde duyma, yaşama zevk ve anlayışlarını da ilave ederek farklı ekoller geliştirdiler. Bu sayede, zâhidlerin zühdü, âbidlerin ibadeti, erbâb-ı vera'ın dinî hassasiyeti, muhlislerin incelik ve duyarlılığı, muhiblerin aşk u şevki, fakirlerin acz ü fakr mülâhazası... gibi kalbin aksiyonlarıyla alâkalı ve tamamen amelî esaslara dayalı olan İslâm'ın ruhî hayatı, ilmî bir mahiyet alarak, kendine göre metodu, mesleği, meşrebi, mevzuu, kaideleri ve ıstılahları ile tasavvuf ilmi şeklinde vücud geldi ki, bugün değişik şubeleriyle bir kısım farklılıklar arz etse de, temeli itibarıyla Hakikat-i Ahmediye'nin özü, usâresi olduğunda şüphe yoktur.

Ne var ki, bazı dönemler ve bazı şahıslar itibarıyla, aslında bir hakikatin iki ayrı yüzünden ibaret olan şeriat-ı garrânın ahkâmı ile, murâkabe, riyâzât, mücahede gibi ruh-u şeriat birbirinden ayrı zannedilerek, bunların birinin zâhirperestlik, diğerinin de bâtınîlik vehmiyle birbirine düşman gibi tavır aldıkları da bir gerçektir. Vâkıa bu ayrılık, biraz da, zâhir-i şeriatın, fakihler, müftiler tarafından; diğerinin de mutasavvıflarca temsil edilmesiyle destekleniyor gibi görünse de, buna, herkesin mizacına daha uygun olanı öne çıkarması şeklinde bakmak da mümkündür.

Fakihler, muhaddisler, müfessirler mebde itibarıyla, ta Devr-i Risaletpenâhî'ye dayanan bir kısım usûl ve kurallara göre Kur'ân ve Sünnet'e müracaat ederek, kendi sahalarında önemli eserler ortaya koydukları gibi, mutasavvıflar da yine Kitap ve Sünnet'e başvurarak, bu ana kaynaklardan riyâzât, mücahede, murâkabe, hâl ve makamla alâkalı içtihad edip ortaya koydukları meselelerin yanında, kendi ruhanî

hayatlarını, aşklarını, şevklerini, iştihaklarını, vecdlerini, cezabelerini, incizaplarını da kaydederek zâhirperest buldukları insanları bu yöne kanalize etmeye çalışmışlardır.

Aslında her iki tarafın maksadı da, ilâhî emir ve yasaklara riayet ederek Allah'a ulaşmaktı ama, bazen yol muvazenesi şer'î ölçülere göre kurulamadığından, ifratlara, tefritlere giriliyor ve şimdilerde var gibi gördüğümüz ayrılıklara sebebiyet veriliyordu. Oysaki, temelde herhangi bir ayrılık söz konusu olmadığı gibi, dinin böyle ayrı ayrı ünitelerinin müstakillen tedvin ve temsili de ayrılık demek değildi. Fıkıh ilminin ibadet ve muamelata ait hükümlerle meşgul olmasına, yani insanın fikrî ve amelî davranışlarını zapturapt altına alıp düzenlemesine mukabil; tasavvufun, ruhu terbiye, kalbi tasfiye, nefsi tezkiye etme çizgisinde, insan hayatını, kalb ve ruh seviyesine yükseltme gayretleri kat'iyen ayrılık değildir. Ayrılık olması bir yana, bunlardan her biri, şeriatın önemli bir cephesini ikame etmeyi üzerine almış bir üniversitenin fakülteleri hükmündedir. Bunlar öyle fakültelerdir ki, üniversite mahiyetindeki küllün tamam olması biraz da bunların tamamiyetine bağlıdır. Zaten bunlardan biri, insanın nasıl ibadet edeceğini, ibadet için nasıl temizleneceğini, namazı nasıl kılacağını, orucu nasıl tutacağını, zekâtı nasıl vereceğini, muamelelerinde hangi esaslara uyacağını anlatıyor; diğeri de, daha çok, bütün ibadet ü taat ve muamelatın, kalb ve ruhla alâkası üzerinde duruyor, şeklî insaniyetten sîret ve mânâdaki insaniyete sıçrama yollarını araştırıyor ve insan-ı kâmil olmaya giden yolları salıkliyordu. Bu itibarla da, bunlardan hiçbirinin ihmale tahammülü yoktu...

Gerçi, bazı nâkıslar biraz ileri giderek, fıkıh ve sünnetle iştigal edenlere "zâhir erbâbı", "rüsûm ulemâsı" demişler ise de, kâmil mutasavvıflar her zaman, şeriatın temel prensiplerini esas almış, Kitap ve Sünnet'e göre geliştirdikleri usûl ve metodlarla, ortaya attıkları her düşüncesi onun atıkları üzerine

bir dantelâ gibi işlemiş ve temel kaynaklara bağlılıkta aslâ kusur etmemişlerdir. el-Muhâsibî'nin “*el-Vesâyâ*” ve “*er-Riâye*”si, el-Kelâbâzî'nin “*et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*”u, et-Tûsî'nin “*el-Lüma*”ı, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin “*Kûtü'l-Kulûb*”u, el-Kuşeyrî'nin “*er-Risâle*”si bu sadefin incilerinden sadece birkaçı.. bunlar arasında, nefsi hesaba çekmek ve tezkiye etmek gibi tek mevzu etrafında örgülenen eserler olduğu gibi, müteaddit mevzuları bir araya getirerek hacimli kitaplar telif edenler de olmuştur. Nihayet bütün bu devâsâ kametlerden sonra, Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî gelerek “*İhyâu Ulûmi'd-Dîn*” eser-i mübeccelini yazıp, tasavvuf yolunun bütün âdâp, erkân ve ıstılahlarını bir kere daha gözden geçirerek, umum meşâyihin kabulüne mazhar hususları tesbit ve tenkidi gerekenleri tenkit edip, birbirinden ayrı görünen bu iki mübarek akımı bir defa daha buluşturmuş ve kaynaştırmıştır. Öyle ki, ondan sonra gelen pek çok mutasavvif, kendi ilimlerini, şer'î ilimlerin bir levni, bir buudu bularak, her yerde birlik ve beraberlik soluklamaya başlamış.. ve o güne kadar “ulemâ-i rüsûm” deyip hafife aldıkları insanlarla kaynaşp bütünleşmiş.. ve bilhassa, tasavvuf mesleğinde, daha farklı yorumlanan, hâl ilmi, hâtir ilmi, yakîn ilmi, ihlâs ilmi, ahlâk ilmi ve daha pek çok vicdanî ve zevkî gerçekleri medreseye taşıyarak, zâhir ulemânın da, erbâb-ı tasavvufun da üzerinde mutabakata varacakları bir hayli müşterekler bulmuşlardır.

Tasavvuf; bâtın ağırlıklı bir ibadet yolu olması ve şer'î hükümleri de ruhî yanları, kalb üzerindeki tesirleri ve vicdanda tebellür eden derinlikleri itibarıyla ele almasından ötürü, başka mesleklere göre biraz daha ledünnî, engin ve zor anlaşılır olsa da, çıkış noktası ve hedefi açısından, Kitap ve Sünnet kaynaklıdır ve İslâmî yolların hiçbirine münâfi de değildir. Münâfi olmak şöyle dursun, diğer bütün şer'î ilimler gibi o da Kitap, Sünnet ve selef-i salihînin safiyâne içtihadlarını esas alarak, hep ilim, mârifet, yakîn, ihlâs ve ihsan ruhu gibi hakikatler üzerinde durmuştur.

Tasavvufu; bâtın ilmi, esrâr ilmi, ahvâl ve makamât ilmi, sülûk ilmi, tarikat ilmi gibi bir kısım farklı unvanlarla ifade etmek, onun şer'î ilimlerden ayrı olduğu mânâsına gelmez; bu ad ve unvanlar, asırlar ve asırlar boyu, şeriatı yaşama zevkinin farklı mizaç ve meşrepler tarafından değişik şekilde duyulup hissedilmesinden kaynaklanmıştır. Tasavvufçuların nokta-i nazarlarını ve şeriat hâdimlerinin düşünce ve istinbatlarını esasta birbirinden farklı göstermek, işi çarpıtmak sayılır. Vâkıa, her zaman bir kısım mutaassıp tasavvufçular bulunduğu gibi, öteden beri bir kısım zâhirperest fakihler, muhaddisler, tefsirciler de olagelmıştır. Ne var ki, bu müfrit ve mufarritlere nisbeten sırat-ı müstakîm erbabı hep ekseriyeti teşkil etmiştir. Buna binaen, bir kısım fakihlerin sofiler hakkında, bir kısım sofilerin de fakihler hakkında yakışsız söz ve düşüncelerine bakarak, bu iki ehl-i hak cephe arasında ciddî bir münaferetin varlığına hükmetmek kat'iyen yanlıştır. Zira, her zaman kavga çıkarıp, kavgaya karışanların sayısı, müsamaha ve afv u safh yolunda olanlara nisbeten deryada katre kalmıştır.

Aslında bunun böyle olması da gayet tabiiydi; çünkü her iki tarafın başvurduğu kaynak da aynıydı.. fukahâ, şer'î hükümlerde Kitap ve Sünnet'e müracaat ettikleri gibi, mutasavvifin de aynı kaynaklara dayanıyordu.

Zaten tasavvufun ısrarla üzerinde durduğu esaslar da, fikhın ve fukahânın mesleğinden çok farklı değildi. Genelde her iki cephe de, amel-i salih ve dürüst muamele üzerinde duruyordu. Ayrıca sofiler, a'mâl-i hasene, tehzîb-i ahlâk ve tezkiye-i nefis gibi konulardan da bahsediyorlardı ki, vicdan ancak a'mâl-i hasene vasıtasıyla mârifet-i ilâhiyeye uyandırabilir.. insan bu sayede ihlâs ve rıza yoluna yönelebilir; yönelir ve şer'î her meseleyi derin bir ibadet neşvesi içinde yerine getirebilecek seviyeye yükselebilir. Zira, bu sayede artık, gönülden içeri ayrı bir gönül, irfandan sonra farklı bir irfan ve lisandan öte ayrı bir lisan hâsıl olmuştur.

Evet, a'mâl-i salîha ve güzel ahlâkla daha bir netleşen lâhutîlik tahakkuk zirvesine ulaşır.. mücadele-i nefis, halvet, zikir ve murâkabe yoluyla hicaplar münkeşif olur ve varlığın perde arkasına ittilâ ile, icmalî iman bir kere de zevk ve keşif-
le pekiştirilerek âdeta şuhûdî bir yakîn hâlini alır.

Sofî

Sofî kelimesi, tasavvuf ehli olanlar için kullanılan bir tabirdir. Bu kelimeyi “sûfî” şeklinde kullananlar da vardır. Zannediyorum bu farklı kullanım, biraz da kelimenin menşeyinden kaynaklanmakta. Onun ‘sof’tan, ‘sofus’tan, ‘safâ’dan, ‘safvet’ten geldiğine kâil olanlar veya dindarlıktan kinaye olduğunu düşünenler “sofî”; ‘sûfân’, ‘sûfâne’ veya ‘suffe’den geldiğini iddia edenler, ve ayrıca ‘softa’ mânâsına gelen ‘sofu’dan ayırmak isteyenler de “sûfî” şeklinde kullanmışlardır.

Erbâbının, sofîyi tarif sadedinde şu ifadeleri meşhurdur:

Sofî; kalbî hayatı açısından saflaşmış ve iç âlemi itibarıyla berraklığa ermiş “*hak yolcusu*” demektir.

Sofî; Cenâb-ı Hakk’ın kendisi için seçip intihap buyurduğu; intihap buyurup onu nefsinin tesirinden kurtararak duruluğa erdirdiği iddiasız “*hak eri*” demektir.

Sofî; mahviyet ve tevazuuna nişâne, iç huzuru ve gönül rahatlığıyla “sûf” (yün) giyip sevgiyi seven ve ona, onun Sahibine cefâ tattırmayan; dünyanın, dünyaya ve hevesatımıza bakan yanlarıyla ona aldırış etmeyen Hakikat-i Ahmediye yolunun yolcusudur. Evet, sûfîlerin sûf giymeleri, giyinişlerine izafe edilen bir isimle anılarak kendilerine “*mutasavvî*” denmesi, onların hâllerini, özlerni ve tavırlarını nazara vermek

içindir. Çünkü sûf giymek, öteden beri peygamberlerin, onlara uyanların ve her zaman kendilerini ibadete verenlerin şîârı olagelmıştır.⁵ Eğer, gerçekten peygamberler ve onların havarilerinin giydikleri yün ise, “sûfî” kelimesinin, “sûf” a nisbetinin doğru olduğunu söyleyebiliriz.

Sofî; nefsanî bulanıklıklardan sıyrılıp özüne ermiş ve beşerî bütün küdürâtan arınarak lâhutîleşmiş, gerçek insanlığa yükselme yolunun şehsuvarı demektir.

Sofî; Ehl-i Suffe’ye benzeme gayretinden ötürü bu nâm-ı celîli alan ve ömrünü o ismin hakkını vermeye bağlamış ideal gönül erinin adıdır.

Sofî kelimesinin “sâf”tan müştak olduğunu da söyleyenler olmuştur; iştikak hatası mahfuz, sürekli Hak karşısında kemerbeste-i ubûdiyet içinde bulunmaları açısından, sakat bir asıldan da gelse, düşündürücü bir fasıl gibi görünmektedir. Gerçi himmetlerinin yüksekliği ve kalblerinin sürekli Allah’a müteveccih olması, onların her zaman bu mevkiin erleri olduğunu gösterir ama, “sâf”tan sûfînin iştikakı yanlıştır. Sofînin; Rumca “hikmet” mânâsına gelen “sofiya” kelimesinden veya Yunanca “sofus”tan geldiğini iddia edenler de olmuştur. Fakir bunun, yabancıların bir yakıştırması olabileceği kanaatindeyim; o kanaatteyim, sofîlerin pek çoğu hikmet erbâbı olsa bile...

İslâm tarihinde ilk sofî lakabını alan, büyük zâhid Ebû Hâşim el-Kûfî’dir.⁶ Bu zat, hicrî 150 senesinde vefat ettiğine göre, sofî tabirinin hicrî ikinci asırda ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu demektir ki, sofî kelimesinin böyle hususî bir mânâda kullanılması ashab ve tâbiûn-u kirâm efendilerimizden sonra olmuştur.

⁵ Bkz.: Buhârî, *libâs* 11; Müslim, *îmân* 268-269, *taharet* 79.

⁶ el-Kannûcî, *Ebcedü'l-ulûm* 2/154.

Bir sistem olarak, zâhid Ebû Hâşim'le tanıdığımız sofilik, ilk zuhuru itibarıyla, Peygamberimiz ve arkadaşlarının yaşadıkları sadelik çizgisinde, dünya cihetiyle dünyaya karşı ciddî bir tavır içinde, sürekli rakâik ve ölüm ötesi hâdiselerle irtibatlı, tamamen kalb ve ruh insanların mesleği idi. Bu itibarla da o, hep ruhanî hayatın emrinde oldu. Sofilik, çıkış gayesi açısından, kalbi Hakk'a bağlamak ve sineyi aşk u muhabbetle dağlamaktan ibaretti. Ayrıca, hakikî sofiler tarih boyunca "hüsn-ü huluk" ve "edep" dedi, peygamberler yolunu takip ettiler. Her meslek gibi onda da bir kısım inhirafların ve çarpıklıkların yaşandığı devirler olmuştur. Ne var ki, sadece inhiraflara ve çarpıklıklara bakarak bu saf gönüller mesleğini karalamak da insafsızlık olsa gerek.

İmam Kuşeyrî, kendini ruhanî hayata salan sofilerden bahsederken özetle şöyle der:⁷ Müslümanlıkta büyüklüğün unvanı olarak, Allah Resûlü'ne arkadaşlık unvanından daha büyük pâyeye yoktur. Bu mazhariyet başka dönem insanlarıyla paylaşılmayacak kadar büyük bir mazhariyettir. Bundan sonra en büyük nâm ve pâyeye ise, Allah Resûlü'nün ashabını görüp tanıma bahtiyarlığına ermişlerin unvanı olan "tâbiûn" unvan-ı celîlidir. Bu kadri yücelerden sonra da tâbiûnla buluşup görüşme mutluluğuna ermişlerin nâm-ı celîlü'l-kadri olan "tebe-i tâbiîn" gelir.. bu üç aydınlık zümrenin gurûbuna ve bu arada bir kısım fitnelerin zuhuruna muhâzî olarak da fıkıh cephesinde fakihler, hadis cephesinde muhaddisler, akaid cephesinde muhakkikîn-i mütekellimîn çok önemli misyonlar eda ettikleri gibi, İslâm'ın ruhî cephesinde de en önemli gelişmeleri sofiler gerçekleştirmişlerdir.

Sofiler, hayat tarzları itibarıyla fevkalâde dürüst, olabildiğince sade, her türlü karışıklıktan âzâde, bedenî zevk u safâ ve cismanî tutkularından uzak, zâhidlik, fakirlik ve nâsikliğin

⁷ el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.379.

yükseltici ikliminde ömür sürdürmeye kilitli, Peygamber Efen-
dimiz ve güzîde İslâm büyüklerine benzemeye kararlı öyle
dengeli insanlardır ki, onları bu evsâf-ı âliyelerıyla ne eski he-
kim ve filozofların devamı kabul etmek ne Hıristiyan mistik-
lerle irtibatlandırmak ne Hint fakirizminin bir kolu saymak ne
de günümüzdeki bir kısım mehâbet ve mehâfet bilmez lauba-
lilerle aynı görmek mümkündür. Bir kere tasavvuf, ilk zuhuru
ve temsilcileri itibarıyla, kalbin iç yüzü, eşyanın perde arkası
ve varlığın sinesindeki gizli esrârın ilmi kabul ediliyordu; sofî
de bu ilmin talebesi ve bu yolun nihayetine ulaşmaya karar-
lı süvarisi. Bu süvari bütün bir ömür boyu her insan için ide-
al bir ufuk sayılan “insan-ı kâmil” olma zirvesine koşacaktı.
Bu, Nâmütenâhî’ye ulaşma cehtiyle bitmeyen bir yolculuk,
tükenmeyen bir azim ve herhangi bir beklentiye girmeden te-
vakkufsuz sürdürülen bir maratondur. İşte hakikî tasavvuf bu,
sofî de bu muhtevanın mübarek temsilcisi büyük kahraman!
Meseleye böyle yaklaşıncı, sofînin filozoflarla, mistiklerle,
yogilerle hiçbir münasebeti olmadığı gibi, tasavvufun da mis-
tisizm, yogizm ve felsefeyle uzaktan-yakından alâkası olma-
dığı kendi kendine ortaya çıkar.

Vâkıa, İslâm’ın zuhurundan evvel, Yunan ve Hint filozof-
ları da tasfiye yolunda yürümüş ve sofîlerin yaptıklarına ben-
zer mücahedede bulunmuşlardı ama; bu iki yol, öz ve esas
açısından birbirinden çok farklı şeylerdi. Bir kere sofiye, tasfi-
yesini, zikir, ibadet ü taat, nefis muhâsebesi, tevazu ve mahvi-
yet esaslarına bağlı olarak gerçekleştiriyor, sonra da âhir öm-
rüne kadar bu çizgisini korumaya çalışıyordu. Eğer filozofla-
rın tasfiyesine de tasfiye denecekse, o “keyfemâyeşâ” bir tas-
fiye idi.. bu tasfiyenin içinde ibadet ü taat, nefis murâkabesi,
tevazu ve mahviyet bulunmadığı gibi, hemen her zaman gaf-
let ve benliğin küstahlaştırılması söz konusu idi.

Sofiyeye, başlıca iki gruba ayrılır:

1. İlim yörüngeli hareket edip, mârifet kanatlarıyla vuslat arayanlar.

2. Mücerred zevk, vecd ve keşif yolunda gidenler.

Evvelkiler, ilim ve mârifet kanatlarıyla “seyr ilallah”, “seyr fillâh” ve “seyr anillâh” ufuklarında bitmeyen bir yolculuk yaşar ve ömürlerini “Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh”ın üveyikleri olarak sürdürürler.. varlığın içinde müşâhede ettikleri her tebeddül, her tagayyür, her tekevvün onlara Hz. Kudret ve İrade’den yüzlerce mesaj sunar, her hâdiseye onlara ayrı ayrı dillerle çok farklı nağmeler fısıldar.

İkincilere gelince, bunlar da, seyr u sülûk ve zühhdlerinde ciddî olmakla beraber, keşif, keramet, zevk, vecd, tevâcüd peşinde olduklarından zaman zaman hedeften zuhûl ile “kurb” ikliminde “bu’d” yaşayabilirler. Birinci yol, Kur’ân’ın rehberliği altında yürüyen vilâyet-i kübrâ temsilcilerinin yolu; ikinci yol ise, temelde Kur’ân ve Sünnet yörüngeli olsa da, yer yer arzular, hisler, beklentiler öne çıktığından önceki yol kadar selâmetli değildir.

Ayrıca sofiler, kendi aralarında insanları üçe ayırırlar:

Birinci sınıfa “kâmil ve vâsıl” insanlar derler ki, bunlar da kendi içlerinde iki kısma ayrılır: Biri umum enbiyâ-i izâm ve rusûl-i kirâm hazerâtı, diğeri de onlara mütâbaat ve inkıyadla Hakk’a vâsıl olmuş kümmelîndir. İşte, kendi istidatlarının arşu itibarıyla gerçek kâmil insanlar da bunlardır. Bunlardan bazıları kendi nefsinde kâmil ve vâsıl olmakla beraber mürşid olmayabilir. Hatta, bazı vâsıllar, vuslatı tamamladıktan sonra, bir daha da cem’ ve hayret bahrinin dalgalarından kurtulamaz ve ilelebed duyguları ve düşünceleriyle orada müstehlik kalırlar. Dolayısıyla da bunların nâsût âlemiyle münasebetleri bütün bütün kesilir ve irşad imkânını elde edemezler.

İkinci sınıfa “sâlik” derler; bunlar da yine iki kısma ayrılır: Birinci kısım, sadece Allah tâlipleri olup hem dünyayı hem de ahireti düşünmeyenlerdir. İkinci kısım ise, ahiret ve Cennet’in tâlibi olmakla beraber meşru dairede dünyayı da isterler ki, bunlar da zâhidler, âbidler, âcizler ve fakirlerdir. Bunların aczleri, fakırları Allah’la (celle celâluhu) münasebetleri açısından dır.

Üçüncü sınıfa gelince, bunlar, bütün bütün dünyaya hasr-ı himmet ettiklerinden, sofiye onlara “mukîmîn” der ki, bunlar, eşrâr ve ashab-ı şimalden bir kısım bahtsızlarla hiçbir şeyi görmeyen, işitmeyen, anlamayan tali’sizlerdir.

Ayrıca bu üç sınıftan ilklere “mukarrabîn”, ikincilere “ashab-ı yemîn”, üçüncülere “ashab-ı şimal” diyenler de olmuştur.

Tevbe, İnâbe ve Evbe

Hataları itiraf edip pişmanlıkla kıvranmak, fevt edilen sorumlulukları yerine getirerek, yeniden toparlanıp Cenâb-ı Hakk'a yönelmek şeklinde ilk küçük yorumları ile tanıyacağımız tevbe; hakikat ehlince, duyguda, düşüncede, tasavvur ve davranışlarda Zât-ı Ulûhiyet'e karşı içine düşülen muhalefetten kurtulup, O'nun emirleri ve yasakları zaviyesinden, yeniden O'nunla muvafakat ve mutabakata ulaşma gayretidir. Tevbe, sırf bir şeyin vicdanda kerih görülmesinden dolayı, o şeye karşı tiksinti duyulması, terk edilmesi değildir. O, Allah'ın sevmediği, istemediği şeylerden –aklın zâhirî nazarında güzel görünse, yararlı olsa da– uzaklaşıp Hakk'a rücû etmektir.

Bir de “tevbe” sözcüğüne “nasûh” kelimesi ilave edilerek “*tevbe-i nasûh*” şeklinde kullanılır ki, o da, bir tevcihe göre, “en hâlis, en sâfi, en içten” anlamına, diğer bir tevcihe göre de, “yırtığı, söküğü dikip kapayan, bozulanı ıslah eden ve hiçbir gedik bırakmayacak şekilde onaran tevbe” mânâsına gelir. Yukarıdaki hususların bütününe birden nazara alınca “*tevbe-i nasûh*”; “hüsn-ü niyet, hulûs-u kalb ve hayır mülâhazasıyla, ferdin kendi adına ve tabiî seviyesine göre, hâlis, ciddî, yürekten tevbede bulunması, dolayısıyla da başkalarına, tıpkı nasihat ediyorum gibi hüsn-ü misal teşkil etmesi”

mânâlarına gelir ki, Kur'ân-ı Kerim'de, gerçek tevbeden söz edilirken: *“Ey iman edenler, Allah'a tevbe-i nasûhla teveccüh edin.”*⁸ buyrulur böyle bir tevbeye işaret edilmektedir.

Tevbe, tevbe edenlerin durumu itibarıyla üç bölümde mütalâa edilmiştir:

a. Hakikatlere kapalı *avam halkın* tevbesi ki, Hakk'a muhalefetin, kalbinde burkuntular hâlinde hissedilmesi ve onun günahını idrak şuuruyla gönlünde buğulaşan bu duyguyu, bütün benliği ile Hak kapısına yönelerek, tevbe ve istiğfarla alâkalı malum sözlerle ifade etmesidir.

b. Perde arkası hakikatlere yeni yeni uyanmaya başlamış *havâssın* rücûu ki, huzur ve maiyyet âdâbına aykırı her davranış ve her düşünceden sonra, kalbde yoğunlaşıp basîret ufku saran büyük-küçük her gaflet karşısında, himmet kanatlarını açıp Hakk'ın rahmet ve inayetine sığınma cehd ü gayretidir. Böyle bir performans gösteren ruh:

التَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ، فَإِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا لَمْ يَضُرَّهُ
ذَنْبُهُ، ثُمَّ تَلَا: ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ﴾،
قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا عَلَامَةُ التَّوْبَةِ؟ قَالَ: النَّدَامَةُ.

“Resûlullah: ‘Günahtan tam dönen, o günahı hiç işlememiş gibidir; Allah bir kulu sevdiği zaman artık ona günahı zarar vermez.’ dedi ve şu mealdeki âyeti okudu: ‘Şüphesiz Allah, çokça tevbe edenleri ve tevbe edip tertemiz olanları sever.’⁹ Tevbenin alâmeti nedir diye sorulunca da buyurdular ki: ‘Gönülden pişmanlıktır.’”¹⁰ hakikatinin tam mazharı bir ruhtur.

⁸ Tahrîm sûresi, 66/8.

⁹ Bakara sûresi, 2/222.

¹⁰ el-Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye* s.91; İbnü'n-Neccâr, *Zeylû Târîhi Bağdâd* 18/78. Benzer ifadeler için bkz.: İbn Mâce, *zühd* 30; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* 10/150; el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 4/375, 5/387, 439.

c. Yaşayışlarını “Benim gözlerim uyur ama kalbim uyu-
maz.”¹¹ ufkunda sürdüren *has üstü hasların* teveccühüdür ki,
kalblerine, sırlarına, ahfâlarına perde olan mâsivâ (Hak’tan
gayri her şey) ile alâkalı her ne varsa, bütününü benliklerinin
derinliklerinden söküp hiçliğin gayyâlarına atarak, yeniden
“nuru’l-enver” (bütün ışıkların hakikî menbaı) ile münase-
betlerinin şuuruna ulaşmaları demektir ki, “O ne güzel kul-
du! Zira o, sürekli (Allah’a) rücûdaydı.”¹² gerçeğini gösterir ve
“evb” yörüngesinde hareket ederler.

Ferdin, bir kısım iç deformasyonlardan sonra yeniden saf-
vet-i asliyesine dönüp özülle bütünleşmesi veya sık sık kendi-
ni yenilemesi mânâsında tevbe, hemen her mertebesiyle:

1. Gönülden nedamet etmek,
2. Eski hataları ürperti ile hatırlamak,
3. Haksızlıkları gidermek, hakkı tutup kaldırmak,
4. Sorumlulukları yeniden gözden geçirip fevt edilen mü-
kellefiyetleri yerine getirmek,
5. Hata ve inhirafarla ruhta meydana gelen boşlukları
ibadet ü taat ve gece yamaçlarında seyahatle doldurmak,
6. Ve haslar, haslar üstü haslar itibarıyla, zikr u fikr u şük-
rün dışında geçen hayat için âh ü enîn edip ağlamak; duy-
gu ve düşüncelerine kasdî olarak mâsivâ bulaşmış olabileceği
endişesiyle sarsılıp inlemek... gibi hususları ihtiva eder.

Hatanın seviyesi ne olursa olsun, tevbe ederken, yeni gü-
nah tasavvurlarına karşı pişmanlık ve tiksinti ile inlemeyen,
her şeye rağmen bir kere daha istikamet çizgisinin altına dü-
şebileceği endişesiyle ürpermeyen, Hak’tan uzak kalmanın
sonucu olarak, içine düştüğü yanlışlık ve inhirafardan kur-
tulmak için Hakk’a kulluğa, kullukta samimiyete sığınmayan,
tevbe adına yalan söylemiş sayılır...

¹¹ Buhârî, *teheccüd* 16, *teravîh* 1; Müslim, *salâtü’l-müsâfirîn* 125.

¹² Sâd sûresi, 38/30, 44.

Mevlâna bir yerde gerçek tevbenin sembolü ‘nasûh’u şöyle konuşturur:

توبه ای کَزَدَم حَقِيقَتٌ بَا حُدا نَشُكَّكُمْ تَا جَانُ شُدُنْ اَزْ تَنْ جُدا
بَعْدَ اِزَانِ مِخْنَتِ كِرَا بَارِ دِگَر پَا رُودِ شُویِ حَطَرِ اِلا كِه حَر

“Cenâb-ı Hudâ’ya bir hakikî tevbe ettim ki, can tenden ayrıncaya kadar onu bozmayacağım. Aslında o mihnetten sonra, merkepten başka kim ayağını bir kere daha helâk ve hatar tarafına atar ki..?”

Tevbe bir fazilet yemini, onda sebat ise bir yiğitlik ve irade işidir. Usûlünce tevbe edip sebat edenin şehitler mertebesinde olduğunu Hz. Seyyidü’l-evvâbîn söylüyor.¹³ Tabîî sürekli tevbe ettiği hâlde, bir türlü günah ve inhirafardan kurtulamayanın tevbe ve istiğfarının, tevvâbların, evvâbların yönelindikleri kapıyla alay olduğunu da...¹⁴

Evet, “Cehennem’den korkarım.” deyip günahlardan kaçınmayan, “Cennet’e müştakım.” deyip amel-i salih işleme-yen, “Peygamber’i severim.” deyip sünnetlere karşı alâkasız kalan biri, iddialarında ciddî olamayacağı gibi, ömrünü kat’î günah ve sûrî tevbeler arasında sürdüren, dolayısıyla da, Hakk’a dönüşlerini isyanlar arası molalara benzeteceğimiz böyle vefanâşinasların samimiyet ve hulûslarını kabul etmek de oldukça zordur.

Sâlikin ilk menzili, tâlibin ilk makamı *tevbe*, ikinci makamı ise *inâbedir*. Sofiler arasında, herhangi bir mürşide intisab etme merasiminde temsil edilen usûl, âdâb ve töreye de “inâbe” denildiğini hatırlatıp geçelim... Tevbede, duygu, düşünce ve davranışların, muhalefetten muvafakata, muarazadan mutabakata yönlendirilmesine karşılık, inâbede mevcut mutabakat ve muvafakatin sorgulanması bahis mevzuudur.

¹³ Bkz.: ed-Deylemî, *el-Müsned* 2/76.

¹⁴ Bkz.: el-Beyhakî, *Şuabü’l-îmân* 5/436; İbn Asâkir, *Târîhu Dimâşk* 54/72.

Tevbe, “seyr ilallah” ufkunda bir seyahat ise, *inâbe* “seyr fillâh”, *evbe* de “seyr minallah” kuşağında bir miraçtır.

Bu üç teveccühü şöyle de anlatabiliriz: Ukûbet endişesiyle Hakk’a sığınma bir *tevbe*; makam ve derecâtı muhafaza arzusuyla O’nda fâni olma bir *inâbe*; O’ndan başka her şeye kapanma da bir *evbedir*. Birincisi, bütün mü’minlerin hâlidir ve ezanları da: *وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ* “Ey iman edenler, hepiniz inhirafardan vazgeçip Allah’a sığının!”¹⁵ İkincisi evliyâ ve mukarrabînin vasfıdır; kametleri de, mebde itibarıyla *وَأَنِيبُوا إِلَى رَبِّكُمْ* “Rabbimize *inâbe* ediniz.”¹⁶ müntehâ itibarıyla da: *وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ* “Cenâb-ı Hakk’a saygı dolu bir kalbe geldi.”¹⁷ Üçüncüsü enbiyâ ve mürselînin hususiyetleridir. Şiarları da *نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ* “O ne güzel kuldur! Çünkü o her zaman (Allah’a) rücûdaydı.”¹⁸ şeklindeki ilâhî takdir ve iltifattır.

Her nerede olursa olsun, maiyyet-i ilâhiyede bulunduğu şuuru bir nebze bile kaybetmeyenler için *tevbe* yoktur. Onlardan sâdır olan *tevbe* mânâsındaki sözler ya *inâbe* veya *evbe* mânâlarını ifade etmektedir. Hz. Ruh-u Seyyidi’l-Enâm’ın, “Günde yetmiş¹⁹ veya yüz²⁰ defa istiğfar ederim.” sözlerini başka türlü anlamak da mümkün değildir. Ayrıca *tevbe*, “kurb” ve “maiyyet”i bilmeyenler içindir. Hayatlarını kurb ufuklarında geçirenler, her tasarruflarına hâkim, her işlerine nigezbân ve onlara her şeyden daha yakın olan Cenâb-ı Hakk’a herhâlde, avamî mânâda rücûu gaflet sayarlar. Bu mertebe, ehl-i vahdet-i vücudun değil, ehl-i vahdet-i şuhudun, onlardan daha çok da Mişkât-ı Muhammed ve Sünnet-i

¹⁵ Nûr sûresi, 24/31.

¹⁶ Zümer sûresi, 39/54.

¹⁷ Kaf sûresi, 50/33.

¹⁸ Sâd sûresi, 38/30, 44.

¹⁹ Buhârî, *daavât* 3; Tirmizî, *tefsîru sûre* (47) 1; Ebû Dâvûd, *vitr* 26.

²⁰ Müslim, *zikir* 41; Tirmizî, *tefsîru sûre* (47) 1; İbn Mâce, *edeb* 57.

Hazreti Ahmed (aleyhi ekmelüttehâyâ) Hazretlerinin zillinde seyr u sülûk yapanların mertebesidir. Seviyesi bu mertebeye ulaşmayan ve makam-ı tabiatta vücudla uğraşanlar için evb ve inâbeden ve hele bu makamların müntehâsından söz etmek taklittir ve bâlâpervâzâne sayılır.

اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَابُوا وَأَصْلَحُوا إِنَّكَ عَفُورٌ رَحِيمٌ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ.

Muhâsebe

Hesap görme, hesaplaşma, kendi kendini sorgulama diyebileceğimiz muhâsebe; mü'minin, her gün, her saat, iyi-kötü, yanlış-doğru, günah-sevap yaptığı şeyleri gözden geçirip, hayırları, güzellikleri şükürle karşılması; inhirafları, günahları istiğfarla gidermeye çalışması; yanlışlıkları, kötülükleri de tevbe ve nedametle düzeltmeye gayret göstermesi adına çok önemli bir cehd ve insanın kendini isbat etmesi mevzuunda da ciddî bir teşebbüs sayılır.

“Fütûhât-ı Mekkiyye” sahibinin de belirttiği gibi, selef-i salihîn, her günkü iş ve davranışlarını ya kaydeder veya hafızalarına alır; sonra da bunlar arasında, kalbî endişe ve vicdanî ızdıraba sebebiyet verecek bir kısım nâhoş hususları, ileride ruhlarında meydana gelmesi muhtemel gurur fırtınalarına ve ucub girdaplarına karşı dikkatlice kullanır.. ve aynı zamanda günah saydıkları şeylerde istiğfara sığınır, hata ve inhiraflarına karşı tevbe karantinasına dehalet eder, nihayet temsil ettiği güzelliklerden dolayı da yüz yere kor ve şükranla iki büklüm olurlardı.

İnsanın, kendi kendini ledünnî yanlarıyla, iç derinlikleriyle, mânâ ve ruh enginlikleriyle keşfedip tanıması, tanıyıp yorumlaması diye de ifade edebileceğimiz muhâsebe, gerçek

insanî değerlerin ortaya çıkarılması, bu değerlere esas teşkil eden duyguların geliştirilmesi ve korunması yolunda bir ruh cehdi ve düşünce sancısıdır. Ancak böyle bir cehd ve düşünce sayesinde ki insan, dünü, bugünü ve yarınıyla alâkalı hayrı-şerri, güzeli-çirkini, yararlıyı-zararlıyı birbirinden tefrik edip gönül istikametini koruyabilir.

Evet, onun, hâl'i değerlendirip geleceğe hazırlanabilmesi; geçmişte işlediği yanlışları telafi edip Allah nezdinde aklanabilmesi; dünü, bugünü ve yarını itibarıyla kendi kendini sorgulayıp gerçek değerini bulabilmesi; daha önemlisi de Allah'la münasebetleri açısından iç dünyasında sürekli yenilenebilmesi ancak ve ancak sıkı bir nefis muhâsebesiyle mümkün görülmektedir. Zira insanın hem zaman üstü muhtevası hem de zamanla mukayyet duyguları, onun kalbî ve ruhî hayatıyla ve kendi ledünniyâtının şuurunda bulunmasıyla çok irtibatlıdır.

Müslüman ne kalbî ve ruhî hayatı, ne de umumî davranışları itibarıyla kat'iyen muhâsebeden müstağni kalamaz. O, bir yandan dün ihmal ettiği, hatta yıkılmasına göz yumduğu geçmişini, ötelelerden gelip vicdanının derinliklerinde yanıkılanan: *وَأَنِيبُوا إِلَى اللَّهِ* “*Tevbe edip Allah'a dönün!..*”²¹ ve *وَأَنِيبُوا إِلَى رَبِّكُمْ* “*Rabbinize inâbede bulunun!..*”²² ümit edalı, rahmet şîvelî ilâhî nefehâtıyla onarıp ihya etmeye çalışırken; diğer yandan da: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلِنَنظُرْ نَفْسَ مَا فَدَمْتُمْ لِعَدِّ* “*Ey iman edenler, Allah'tan korkun, O'na karşı saygılı olun! Ve herkes yarın için ne hazırlamış ona bir baksın!..*”²³ yıldırımlar gibi ürpertici, rahmet gibi inşirah verici uyarılarıyla teyakkuza geçer; kendine çeki düzen verir, elinden geldiğince bütün fenalıklara karşı kapanır.. içinde bulunduğu anı, tıpkı bir dölleme

²¹ Nûr sûresi, 24/31.

²² Zümer sûresi, 39/54.

²³ Haşir sûresi, 59/18.

mevsimi, bir bahar faslı gibi değerlendirir ve imanın verdiği şuurla, basîretle o anın her lahzasına ayrı bir derinlik kazandırır. Zaman zaman cismaniyete toslayıp sarsılsa da; إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ “Sineleri her zaman Allah’a karşı saygıyla çarpan müttakiler, şeytandan bir tayf, bir vesvese dokunduğu zaman hemen Allah’ı anarlar ve derken gözleri açılır.”²⁴ ilâhî beyanına göre her zaman tetiktedir.

Muhâsebe, mü’minin iç dünyasında bir kandil, vicdanında da bir hayırhah ve nasihatçı gibidir. Her fert onunla hayırşerri, güzeli-çirkini, Allah’ın sevdiğini-sevmediğini birbirinden tefrik eder ve hayır soluklu o nasihatçının rehberliğinde en aşılmaz gibi görünen engelleri aşar ve hiçbir şeye takılmadan gidip hedefine ulaşır.

Muhâsebe; iman, kulluk, tevfik, kurbiyet ve ebedî saadete mazhariyet gibi mevzularda, tamamen, ilâhî inayet, ilâhî rahmet yörüngelidir.. ve yeis gibi mutlak emniyetin de en amansız hasmıdır. Evet o, her zaman huzur ve itminana açık olmasının yanında, korku, endişe ve ürperti eksenslidir. Muhâsebeye açık gönüllerin buğulu yamaçlarında her zaman; لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمَ لَصَحِحَّتُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا “Bildiğimi bilseydiniz az güler, çok ağlardınız.”²⁵ inilteleri yankılanır.. ve onun, huzur ve mehâbetin iç içe yaşandığı ikliminde, mesuliyet ve sorumlulukla iki büklüm olmuş en yüce kametlerin; لَوَدِدْتُ أَنِّي كُنْتُ شَجْرَةً تُغْضَدُ صَافَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ “Keşke kesilip biçilen bir ağaç olsaydım.”²⁶ inki-sarları uğuldar; uğuldar da onlar; وَصَافَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ “Yer bütün genişliğine rağmen onlar için da-

²⁴ A'râf sûresi, 7/201.

²⁵ Buhârî, kûsûf 2; Müslim, kûsûf 1.

²⁶ Hz. Ebû Zerr'in (radiyallâhu anh), bir önceki hadisi naklettikten sonra söylediği bu söz için bkz.: Tirmizî, zühd 9; İbn Mâce, zühd 19.

raldı ha daraldı.. ve vicdanları da bu daralma altında kaldı.”²⁷ tesbitinin her an kendileri için vâki ve vârid olduğunu hissederler. Onların beyinlerinin her guddesinde; وَإِنْ تُبْذُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ “Siz içinizi dökerseniz de gizleseniz de, Allah onunla sizi hesaba çekecektir.”²⁸ tınlamakta.. ve dillerinde: يَا لَيْتَنِي لَمْ تَلِدْنِي أُمِّي “Âh! Keşke, anam beni doğurmasaydı.”²⁹ çığlıkları nümâyândır.

Bu ölçüde kendi kendini sorgulamanın zor olduğu söylenbilir; ama bu seviyede nefsinı muhâsebeye tâbi tutmamanın da zamanı değerlendirmesi; bugünü dünden, yarını da bugünden farklı yaşaması mümkün değildir. Böylesi zamanzedelerin uhrevîlik performansı göstermeleri ise bütün bütün imkân haricidir.

Nefsin sürekli sorgulanması ve ona itap, imanın kemalindedir. Hayatını “insan-ı kâmil” ufkuna göre planlamış her ruh, yaşadığı hayatın şuurundadır ve ömrünün her dakikasını nefsiyle mücadelede geçirir. Kalbine uğrayan her hâtıraya, kafasından geçen her düşünceye parola sorar ve vize tatbik eder. Şeytana, âsâba, hassasiyete açık her işinde nefsanîliğini yakın takibe alır; çok defa onun en güzel, en mâkul davranışlarından dolayı bile kendi kendini sorgular; akşam-sabah elindeki tığını, nefsinı lev m atkılarında dolaştırır ve bu ruh hâleti içinde hayat dantelasını örmeye çalışır. Her akşam eksik ve yanlışlarını bir kere daha kontrol eder, her sabah bütün günahlara kapalı ve yepyeni bir azimle hayata açılır.

O, böyle bir sadakat ve vefa, böyle bir tevazu ve mahviyetle iki büklüm olup başıyla ayaklarını aynı noktada birleştirdiği sürece, ona gök kapıları ardına kadar açılır ve kendisine:

²⁷ Tevbe sûresi, 9/118.

²⁸ Bakara sûresi, 2/284.

²⁹ Hz. Ömer ya da Ebû Meysere Amr b. Şurahbil'e isnat edilen bu söz için bkz.: İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* 3/360; İbn Ebî Seybe, *el-Musannef* 7/98, 152.

“Gel ey sâdık ki, mahremsin, bura mahrem makamıdır; seni ehl-i vefa gördük...” (Nesimî) denir ve her gün ayrı bir semavî seyahatle şereflendirilir. Zaten, Cenâb-ı Hak da: وَلَا أَفْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ “Hayır hayır, kasem ederim sürekli kendini kınanayan o nefse!”³⁰ diyerek bu saflardan saf ruh adına kasem etmiyor mu...?

اللَّهُمَّ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ نَجِّنَا مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الشَّفِيعِ يَوْمَ الدِّينِ
وَعَلَى أَصْحَابِهِ الْكِرَامِ الْبَرَّةِ أَجْمَعِينَ.

³⁰ Kıyâmet sûresi, 75/2.

Tefekkür

Herhangi bir mevzuda, geniş, derin ve sistemli düşünme mânâlarına gelen tefekkür; erbâbınca, kalbin çırası, ruhun gıdası, bilginin ruhu ve İslâmî hayatın da kanı, canı ve ziyasıdır. Tefekkür olmayınca kalb karanlıklaşır, ruh hafakanlara girer ve İslâmî hayat da kadavralaşır.

Tefekkür, kalbde öyle bir nurdur ki, hayır ile şer, fayda ile zarar, güzel ile çirkin onunla görülür ve sezilir.. kâinat onun sayesinde okunan bir kitap hâline gelir ve Kur'ân'ın âyetleri onunla kendilerine has ayrı bir derinliğe ulaşır.

Tefekkür, hâdiselerden ibret alma ve çeşit çeşit netice çıkarmanın çerağı, tecrübelerin altın anahtarı, hakikat ağaçlarının fideliği, kalb nurunun da gözbebeğidir. Onun içindir ki, her güzel şeyde olduğu gibi tefekkürde de zirveleri tutan Ufuk İnsan: *“Tefekküre denk ibadet yoktur; öyle ise gelin Cenâb-ı Hakk'ın nimet ve kudret eserlerini tefekkür edin! Ama zinhâr Zât-ı Bârî'yi tefekküre kalkışmayın; zira o, insan düşüncesini aşan bir mevzudur.”*³¹ mealindeki sözüyle, düşünebileceğimiz sahanın sınırlarını belirler ve bize, güç, imkân ve iktidarlarımızın hudutlarını ihtar eder.

³¹ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* 6/250; el-Beyhaki, *Şuabü'l-imân* 1/136.

Bu hususu hatırlatma sadedinde Minhâc sahibi ne hoş söyler:

دَر آلاءِ فِكْرِ كَرْدَنِ شَرْطِ رَاهِسْتِ وَلى دَر ذَاتِ حَقِّ مَحْضِ گُناهِسْتِ
 بُود دَر ذَاتِ حَقِّ اَنْدِيشِه باطِل مُحالِ مَحْضِ دانِ تَحْصِيلِ حَاصِلِ

“Nimetleri tefekkür etmek bu yolun şartıdır. Ne var ki, Cenâb-ı Hakk’ın Zât’ında tefekkür apaçık bir günahdır. Evet, Allah hakkında düşünmek bir bâtıldır; O’nu hem bir muhâl hem de hâsılı tahsil bil..!”

Zaten Kur’ân-ı Kerim de: وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ
 “Onlar göklerin ve yerin yaratılış ve şekillendiriliş keyfiyetinde tefekkür ederler.”³² mealindeki âyetleriyle, kâinat kitabını, bu kitabın yazılış keyfiyetini, harf ve kelimelerinin hususiyetlerini, cümleleri arasındaki nizam ve âhengi, heyet-i umumiyesindeki rasânet ve sağlamlığı nazara vererek bize en yararlı düşünme yolunu salıklamıyor mu?

Evet, her düşünce, her tasavvur ve her davranışta Hakk’ın Kitabı’na yönelmek, onu anlamaya çalışmak, hayatı ondan anladığımız şeylere göre tanzim etmek ve yaşamak; kâinat kitabındaki ilâhî sırları keşfedip ortaya koymak ve insana her an ayrı bir imanî derinlik ve renkliliği duyurup tattıran bu yeni keşif ve tespitlerle, imandan mârifete, mârifetten muhabbet, muhabbetten ruhanî hazlara uzayan bir ışıktan yolda bütün hayatı zevk hâline getirmek, sonra da ahiret ve rıdvân-ı ilâhîye yürümek; işte insan-ı kâmil olmanın nurlu yolu..!

Tefekkür, araştırma sahası itibarıyla bütün ilimlere açıktır; ama, aklî ilimler, pozitif tespitler, bu büyük netice için sadece birer mukaddime, birer vasıta ve birer yoldur. Bunların hemen hepsi de, gerçek muhteva ve yüzleriyle ilm-i vâhid-i ilâhîye müteveccihler. Tabîî insan dimağı yanlış mualecelerle inhirafa uğratılmamışsa...

³² Âl-i İmrân sûresi, 3/191. Ayrıca bkz.: Ra’d sûresi, 13/3; Nahl sûresi, 16/1-18, 65-72; Rûm sûresi, 30/19-27; Câsiye sûresi, 45/12-13 vd.

Evet, varlığı bir kitap gibi mütalâa ve tefekkür ancak, bütün eşya ve eşyaya ait hususiyetlerin Allah tarafından yaratılmış olduğunu kabul etmekle beklenen semereyi verir ve bereketli bir vâridât kaynağı hâline gelir ki, bu da her şeyin her hâliyle, Allah Teâlâ'ya istinadını yakînen idrak eden mârifetullah, muhabbetullah ve zikrullah ile itminana ulaşmış kalbî ve ruhî hayat kahramanlarının şiarıdır.

Mebde'de her şeyi Cenâb-ı Hakk'a istinad ettirme esasına göre sistemleştirilmeyen bir tefekkür, neden sonra Allah'a yönelip ve neticede O'nda mütenâhî olmasına mukabil; ta baştan *halk* ve *emir*, her şeyi O'na bağlama esasına göre planlanmış bir tefekkür ise, sonsuza kadar hep yeni yeni buudlarıyla sürer gider ve kat'iyen inkitâa uğramaz. Yani böyle bir tefekkür "Evvel" ve "Zâhir" isimleriyle Allah'tan başlayıp sonra yine "Âhir" ve "Bâtın" isimleriyle Allah'a müteveccih olduğundan mütenâhî değil, lâtenâhîdir. İşte böyle, ta işin başlangıcında hedefi belirlenmiş bir tefekküre teşvik, aynı zamanda varlığın şekil ve tecellî yollarını tespitte çalışan tabî ilimlerin usûl ve sistemlerini öğrenip kullanmaya da bir irşattır.

Evet, gökler ve yer bütün eczâ ve mürekkebâtıyla Allah'ın mülkü olduğundan, varlık kitabında mütalâa edilen her hâdise, her şe'n ve her nizam, Yüce Yaratıcı'nın şeriat-ı fitriyedeki ahkâm ve tasarruf keyfiyetlerini de okumak demektir. Bu kitabı hakkıyla okuyabilen ve okuduğu şeylere göre hayatını düzenleyen birinin yolu herhâlde hidayet ve takva yolu, varacağı yer Cennet, içtiği de kevser olacaktır. Evet, dünyada çeşit çeşit nimet ve rengârenk güzelliklerin gerçek sahibi olan Allah'tan gaflet ve hep İblis'in rehberliğiyle nankörlük vadilerinde dolaşan felaket ve hüsrân ashabına karşılık, o, her şeyin gerçek sahibi Mün'im-i Hakikî'yi tanıyıp, O'na iman ve imandaki şuur ile inkıyad ederek, melâike, enbiyâ ve siddîkînin öncülüğünde, hep şükür-nimet, nimet-şükür daireleri içinde dolaşır, dökülen dökülene yığınların

mahvoldukları aynı vadilerde Yüce Yaratıcı'nın lütuflarına mazhariyetin hakkını verir ve ömrünü bir tefekkür üveyki gibi geçirir. Şayet bir tümseğe ayağı takılsa, fikir dünyasını zikirle buudlaştırır; tedbirden teslime, temkinden tefvize geçer, âlemin mesafelere esir düştüğü yerlerde o, göklerde tayerân ederek gider hedefine ulaşır...

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنَ الَّذِيْنَ يَذْكُرُوْنَكَ قِيَامًا وَقُعُوْدًا وَعَلَىٰ جُنُوْبِهِمْ
وَيَتَفَكَّرُوْنَ فِيْ خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِ الْمُتَفَكِّرِيْنَ وَعَلٰى اٰلِهِ الْمُحْلِصِيْنَ .

Fırar ve İ'tisam

Herhangi bir şeyden kaçma ve uzaklaşma mânâlarına gelen fırar; erbâbınca, halktan Hakk'a seyeran etmenin, gölgeden asla ilticada bulunmanın, damlayı bırakıp deryaya yönelmenin, zerreden vazgeçip güneşe teveccühün ve benlikten sıyrılıp vücudu Hak şuaları içinde eritmenin unvanı olmuştur ki; bunu insanın “seyr-i kalbî” ve “seyr-i ruhanî” sine işaret eden: فَفَرَّوْا إِلَى اللَّهِ “Kaçıp Allah’a sığınınız.”³³ mealindeki âyetle irtibatlandırmak mümkündür.

İnsan, imanı hesabına, beden ve cismaniyetin öldürücü atmosferinden uzaklaştığı ölçüde Allah’a yaklaştığı ve kendine karşı da saygılı ve anlayışlı davranmış sayılır. Böyle bir fırarî ve Hak mültecîsinin nasıl pâyelendirildiğini, o kapının sâdık bir bendesi olan Hz. Musa (alâ nebiyyinâ ve aleyhissalâtü vesselâm) Efendimiz'den dinleyelim:

فَفَرَزْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ

“Sizinle beraber bulunmaktan korkup kaçtığım için, Rabbim bana hâkimiyet lütfe etti ve beni mürselînden kıldı.”³⁴ Bu beyanıyla Hakk'ın nebisi, zevk ve vuslata, hilafet ve kurbete varan

³³ Zâriyât sûresi, 51/50.

³⁴ Şuarâ sûresi, 26/21.

yalun firardan geçtiğine dikkati çekiyor ve peygamberâne iradelere öncülük ediyor.

Avamın firarı; varlığın dağdağasından, mâsiyetin çirkinliğinden Allah'ın üns ve gufranına sığınma şeklinde olur. Bunlar gözlerini her açıp kapayışlarında: رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ “Yarlığa Rabbim ve merhamet buyur; buyur ki, Sen merhameti en hayırlı olansın.”³⁵ âyetini okur.. ve oturur-kalkar: “Rabbim, işleyegeldiğim şeylerin şerrinden Sana sığınırım.”³⁶ der inlerler.

Havâssın firarı; sıfatlardan sıfatlara, sırdan şuhuda, rüsûmdan usûle ve nefsanî duygulardan ruhanî ihsaslaradır ki: اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَعُوْذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَبِمَعَاْفَاتِكَ مِنْ عِقُوْبَتِكَ “Allahım, Senin gazabından rızana, ukûbetinden affına sığınırım.”³⁷ sözleri onların her zamanki vird-i zebânlarıdır.

Haslar üstü hasların firarı ise, sıfâtan Zât'a ve Hak'tan yine Hakk'adır ki, her zaman: اَعُوْذُ بِكَ مِنْكَ “Senden yine Sana sığınırım.”³⁸ der, heybet ve mehâbet soluklarlar.

Bu firarların hemen hepsi de gidip bir iltica, bir himaye ve bir i'tisamla noktalanır. Firar, firar edenin ruh derinliği ile mebsûten mütenasip (doğru orantılı) olduğu gibi, netice itibarıyla varılan nokta da farklı farklıdır.

Birinciler, otağlarını mârifet yamaçlarına kurar, zerreden güneşlere kadar her şeyle O'nu hatırlar, O'nu anarlar.. ölçüleri aşan isteklere girer ve olmayacak şeyler düşlemeye başlarlar.. ve derken, vicdanlarında: مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ “Seni hakkıyla bilemedik.”³⁹ gerçeğini duyar ve dillerinde:

³⁵ Mü'minûn sûresi, 23/118.

³⁶ Buhârî, *daavât* 2, 16; Tirmizî, *daavât* 15.

³⁷ Müslim, *salât* 222; Tirmizî, *daavât* 76, 113; Ebû Dâvûd, *salât* 340.

³⁸ Müslim, *salât* 222; Tirmizî, *daavât* 76.

³⁹ Bkz.: el-Münâvî, *Feyzu'l-kadır* 2/410; Mer'î b. Yûsuf; *Ekâvilü's-sikat* s.45.

عَجَزَ الْوَاصِفُونَ عَنْ وَصْفِكَ اِعْتَصَامَ الْوَرَى بِمَعْرِفَتِكَ
مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ تُبِّ عَلَيْنَا فَإِنَّا بِشَرِّ

“Varlık Senin mârifetinin peşinde, erbâb-ı lisan Seni vasfetmekten âcizdir. Gel tevbemizi kabul buyur; buyur ki, biz birer beşeriz, Seni hakkıyla bilemedik.” sözleriyle kendilerinden geçerler.

İkinciler, her an ayrı bir mârifet deryasına yelken açarlar ve hep ayrı ayrı vâridâtın televvünâtıyla ömür sürdürürler. Sürdürürler ama, bir türlü berzahlardan kurtulup tam hayret ufkuna da ulaşamazlar. Gözleri sürekli suûd merdivenlerinde, arşiyeden arşiyeye uçar ve sukut tasavvurundan tir tir titrerler...

Üçüncüler hâlin gelgitlerinden kurtulmuş, başları her an hayretin ayrı bir derinliğinde ve gözleri “Şerâb-ı aynemâ” ile mahmur öyle mestlerdir ki, içinde buldukları durumdan, -ihtimal- İsrâfil’in sûruyla bile kendilerine gelemesler. Duygu, düşünce ve tahayyüllerinin derinliğini, ancak yine kendileri gibi mest olan biri ifade edebilir:

أَنْ خِيَالَتِي كَهَ دَامَ أَوْلِيَايَا عَكْسِ مَهْ رُؤْيَانِ بُسْتَانِ خُدَايَا

“Evliyâullah'a tuzak olan o hayaller ise, Hudâ bahçesinin ay yüzlülerinin cemallerinin yansımasından ibarettir.”

“بُسْتَانِ خُدَا” dan maksat, mertebe-i vâhidiyet; “مَهْ رُؤْيَانِ” dan murad da, Allah’ın esmâ ve sıfâtıdır ki, ehadiyet mertebesinde temayüz ederler. Bu itibarla, meseleyi şöyle vaz’ edebiliriz: Evliyâullah’ın ayaklarına tuzak olan, başka değil, esmâ ve sıfât-ı ilâhiyenin tecelliyâtıdır. Ve o tecelliyât, hakikate karşı kapalı olan gözsüzler nazarında hayaletten ibarettir. Sarı Abdullah Efendi’nin ifadesiyle: “Enbiyâ ve evliyânın merâyâ-i kalbleri, mezâhir-i esmâ ve sıfât-ı külliye-i ilâhiye olmakla, sıfât-ı rabbâniye onların ay yüzlerinin bostanı olup onlara her an ayrı bir sihir sunmaktadır.”

Hâsılı, bunlar, firar edecekleri her şeyden firar edip فَقَدِ ⁴⁰فَهْوَسَ سِمْسَكًا بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا onlar için kopup gitmek söz konusu değildir. Zira teveccühte bulunulup kendisine bel bağlanılan Zât, ezelden ebede kadar varlığı devam eden ve her şeyi her zaman görüp gözeten, gerçek varlık ve büyüklük sahibi bir Zât'tır ve bunlar O'nu bulmuş, O'nun kopmaz, kırılmaz ipine sarılmış, dolayısıyla da düşüp helâk olmaktan, ayrı kalıp yalnızlığa düşmekten ve yol şaşkınlığı yaşamaktan kurtulmuş olurlar ki, اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ "Allah (celle celâluhu), bu ölçüde iman edenlerin dostudur; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır."⁴¹ mazmununca, onları dört bir yandan kuşatan bütün karanlıklar kal-kar. Gözler doğruyu görmeye, kulaklar doğruyu işitmeye baş-lar; gökler, yıldız yıldız tebessümler yağdırır.. aylar, güneşler bir uhrevî derinliğe bürünür.. zerreden sistemlere kadar her şey okunan bir kitap, temâşâ edilen bir manzara hâlini alır.. baharlar neşeyle kahkaha atar.. yazlar duygularımıza kemal endamlı melodiler dinletir.. acılar, elemeler silinir gider.. köpük köpük her yanı ruhanî zevkler bürür.. ve insanca var olmanın, yaşamanın bütün hazları birden duyulur.

Bu sonsuz ruhanî zevkleri "ilelebed" duymak isteyenler, her zaman fevkalâde bir titizlikle, Allah'ın istemediklerinden istediklerine, yasaklarından emrettiklerine, sevmediklerinden sevip razı olduklarına hicretler gerçekleştirir, firarlar yaşar ve her şeyi O'na bağlamada karar kılarlar ki, hakikî i'tisam da işte budur.

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ خَيْرِ مَا سَأَلَكَ بِهِ نَبِيُّكَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا اسْتَعَاذَكَ مِنْهُ نَبِيُّكَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

⁴⁰ "Artık kim tağutu reddedip Allah'a imân ederse, işte o) kopması mümkün olmayan en sağlam tutamağa yapışmıştır." (Bakara sûresi, 2/256)

⁴¹ Bakara sûresi, 2/257.

Halvet ve Uzlet

Yalnızlık ve tek başına yaşama mânâlarına gelen halvet ve uzlet, bir anlamda, herhangi bir rehber ve müşşidin nezaretinde inzivaya çekilip vaktini ibadetle geçirmekten ibarettir.⁴² Diğer bir tefsire göre ise o, kalbi bâtil itikadlardan, karanlık duygulardan, çirkin tasavvurlardan ve Hak'tan uzaklaştıran tahayyüllerden arındırarak, bütün mâsivâyâ (Hak'tan gayri her şey) karşı kapanıp letâifin dili ile Hak'la sohbetin değişik bir unvanıdır. Uzlet, halvetin bir buudu, riyâzât da diğer buududur. Halvetin ilk basamağı kırk günlük bir fasilla tamamlandığı için buna “*Erbaîn çıkarma*” da denmiştir. Müşşid ve rehber, mürîd ve mürîd namzedini halvete sokacakları zaman onu alır, odasına kadar götürür; orada dua eder ve ayrılırlar. Mürîd, yapayalnız kaldığı o hücrede âdeta bir itikâf hayatı yaşar! Ölçülü yer, ölçülü içer.. ve gücü yettiğince, Allah'a kurbet kapısı sayılan bu halvethânede bedenî ihtiyaçlarını en aza indirir; hatta cismanî arzularını büyük ölçüde unutmaya çalışır.. ve gece-gündüz durup dinlenmeden sürekli zikir u fikirle meşgul olur...

Halvet; halktan uzlet ve riyâzât buuduyla menşei çok eskilere dayanır ve hemen hemen tasavvuf yollarının hepsinde de

⁴² Celvet karşıtı olarak ele alınacak halvete daha başka bir kısım mânâlar da yüklenmektedir ki, burası onları tahlilin yeri değildir.

mevcuttur. Hatta bu hususu daha da ileriye götürüp enbiyâ-i izâm ile irtibatlandırmak da mümkündür.

Evet, başta İnsanlığın İftihar Tablosu olmak üzere birçok nebi ve velinin uzlet ve halvetlerinden söz edilebilir. Ne var ki, sistem aynıyla alınmadığı, alınamadığı gibi, alındığı kadarıyla da orijini tam korunamadığından, değişik kalıplara ifrağ edilerek, az dahi olsa başkalaştırılmıştır. Hz. İbrahim'in "uzlet"⁴³, Hz. Musa'nın "erbaîn"leri,⁴⁴ Hz. Mesih'in "riyâzât"⁴⁵, Sultan-ı Enbiyâ'nın "halvet"leri⁴⁶ ve daha niceleri.. değişik şartlarda, değişik ortamlarda ve değişik karakterler üzerinde farklı tatbikatlarla farklılaşmış, mahiyetleri kısmen değişmiş ve başkalaşmıştır. Zaten başka türlü de olamazdı; zira halvet, şahısların ruh yapıları, mizaçları, mezacları, karakterleri ve ruhanîliğe istidatlarıyla çok alâkalıdır. Bu itibarla, kime nasıl ve ne kadar halvet teklif edileceğini ancak kâmil mürşidler bilir.

İlk dönemlerinde Hz. Mevlâna bir hayli "erbaîn" çıkarır. Mürşidini bulunca, halveti terk ve celveti⁴⁷ ihtiyar eder ki; ondan evvel ve ondan sonra da pek çok kimse aynı yolu takip etmişlerdir.

Halvetin riyâzât buudu; nefsi, bedenî arzulara karşı gemlemek ve meâlîye müştak olan ruhu, kemalât-ı insaniye semalarına doğru şahlandırmaktır. Evet, ancak, riyâzât ile nefse gem vurulabilir; riyâzât ile o, kötü duygu ve tutkuların vazgeçirilebilir; riyâzât ile teslimiyet ve inkıyada zorlanabilir ve riyâzât ile mahviyet ve tevazua alıştırlarak ayaklar altındaki topraklar hâline getirilebilir ki; güllere saksılık yapmanın yolu ve erkânı da budur:

⁴³ Bkz.: Meryem sûresi, 19/48.

⁴⁴ Bkz.: Bakara sûresi, 2/51; Mâide sûresi, 5/26; A'raf sûresi, 7/142.

⁴⁵ Bkz.: Muvatta', *sıfatü'n-Nebî* 27; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 6/340, 7/65.

⁴⁶ Bkz.: Buhârî, *bed'ü'l-vahy* 3; Müslim, *imân* 252.

⁴⁷ Celvet: Halvetin karşıtı, halkla beraber olma.

خَاكُ شَوْ خَاكُ بَرُويدُ بَا تُو كُلُّ كِه بَجُرُ خَاكِنِيسْت كَس مَظْهَرِ كُلُّ

“Toprak ol toprak ki, gül bitsin; zira topraktan başkası güle mazhar olamaz.”

Riyâzât yoluyla, hemen herkes belli lütuflara mazhar olabilir; kimileri ilim ile ahlâkı, ihlâs ile ameli tehzîb ederek hem Hak’la hem de halkla muamelelerinde edep şuuruna ulaşır.. kimileri, sürekli kendilerini Rabbileriyle olan muamelelerinin gel-gitlerinde bulur ve bir lahza ara vermeden O’na daha da yakınlaşma yollarını araştırır.. kimileri de, sert kabuğundan sıyrılan yusufluk gibi hayatlarını, yeni ulaştıkları semavî âlemlerin kelebekleri sayılan ruhanîler arasında sürdürür...

Halvette asıl olan, gönül gözünün asla ağyâra kaymaması ve gece-gündüz demeden Cenâb-ı Hakk’ın teveccühüne hazır olup beklemesidir. Bu bekleyiş aynı zamanda pasif bir bekleyiş de değildir. Bu bekleyiş, kalbe akacak vâridâtı kaçırmama heyecanı içinde, gönül gözleri açık ve Hak’la halvet âdâbıyla geçirilen temkinli bir bekleyiştir. Bu mânâyı soluklayan Lâmekânî Hüseyin Efendi’nin şu sözleri ne hoştur:

Pâk eyle gönül çeşmesini tâ durulunca,
Dek tut gözünü gönlüne gönlün göz olunca.
Efkân ko, dil destisini ol çeşmeye tuttur;
Ol âb-ı safâbahş ile ol desti dolunca.
Sen çık aradan hânesini sâhibine ver;
Bî-şek gelir Allah evine sen savulunca..
Evvel koma ki, sonra çıkarmak güç olur güç
Şeytan çerisi hâne-i kalbe koyulunca.!

Vâkıa Allah zamandan, mekândan münezzehtir ama, O’nun insanlarla alışverişi de yine hep kalb yamaçlarında cereyan eder. Bu itibarla da kalbin zümrüt tepeleri, O’ndan gelecek tecellî dalgalarına her zaman açık ve hazır olmalıdır ki; Hazreti Hakki’nin ifadesiyle:

“Kasına nüzül eyleye Sultan gecelerde...”

Cenâb-ı Hak bir yerde Hazreti Davud'a (aleyhisselâm) şöyle buyurur: "O evi Benim için boşalt ki, Ben orada olayım." Bazıları boşaltmayı, kalbin ağyâr düşüncesinden, yabancı mülâhazalardan ve O'nu nazara almadan, âlemlerle gereksiz münasebetlerden arındırma ve uzaklaştırma şeklinde anlamışlardır. Hazreti Mevlâna'nın bir hoş sözü de burada düşünce ufkumuza bir ziya gibi düşer:

قَمْرٌ چِه بگَزید هر که عاقِلست زَانِکِه دَر خَلْوَتِ صَفَاهَايِ دِلست
 ظَلَمْت چِه بِه کِه زِ ظَلْمَتَهَايِ خَلْقِ سَر نَبَرْدُ اَن کَس کِه گِیرِد پايِ خَلْقِ
 خَلْوَتِ اَز اَعْيَارِ بَايد نَه زِيَارِ پُوسْتِيْنِ بَهْرِ دِي اَمَد نَه بَهَارِ

"Akıllı olan, kuyu dibini seçmiştir; zira halvette gönül safâsı vardır. Kuyu dibinin zifiri karanlığı, halkın zulmetinden iyidir. Halkın ayağını tutan kimse baş alıp getirememiştir; yani nihayete erip sırra muttali olamamıştır. Halvet ağyâra karşı lâzımdır, yâr'a karşı değil; kûrk kış için gereklidir, bahar için değil..."

Halvetten murad, kalb hânesini ağyârdan temizleyip yâr ile hemdem bulunmak olduğuna göre, halk içinde Hak'la beraber bulunan ruhlar ve kesretin en uç noktalarında dahi sürekli tevhide kollayan gönüller hep halvette sayılırlar. Buna mukabil, bütün ömrünü halvette geçirdiği hâlde, kalbini ağyârdan temizleyememiş ve içinden mâsivâyı söküp atamamış kimsenin halveti de bir aldanmışlıktır ve beyhudedir.

Aslında mâverâî bir halvette, halktan tecerrüd ve uzlet yoktur. Böyle bir halvette insan, Mevlâna'nın ifadesiyle, bir pergel gibi, ayağının biri lâhût ufkunda, diğeri de nâsût kutbunda, her an ayrı bir nüzûl ve urûcu bir arada yaşar ki, enbiyâ ve asfiyâ kuşağında bilinen halvet de işte bu halvetdir. Cenâb-ı Hak, Davud'a (aleyhisselâm): "Yâ Davud nen var, böyle halktan ayrılıp yalnızlığı ihtiyar ediyorsun?" buyurur. Hazreti Dâvud: "Yâ Rabbi, halkı Senin için terk ediyorum" der. Cenâb-ı Hak ona: "Ey Davud, her zaman uyanık ol ve

ihvânından ayrılmamaya bak ama, dostlukları sana yaraşmayan insanlardan uzak kalmayı da ihmal etme!” ferman eder.⁴⁸ Yani, mademki hedefin Biziz ve madem ki, azmin köyümüzüzdür, sakın gönlünü Bizden gayrisine açma.!

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ سَرِيْرَتَنَا خَيْرًا مِّنْ عَلَانِيَّتِنَا وَاَحْسِنْ عَلَانِيَّتِنَا
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اَصْحَابِهٖ ذَوِي الصِّدْقِ وَالْاِحْسَانِ.

⁴⁸ el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* 2/160.

Hâl, Makam

Hâl; insanın kendi derinliklerinde ötelere gelen esintilerle yaşaması ve kalb ufkunda cereyan eden gece-gündüz, sabah-akşam farklılığının duyulup hissedilmesidir. Onu insanın cehd ve gayreti olmadan, insan kalbini saran sevinç-hüzün, kabz-bast şeklinde anlayanlar, bu oluş ve sezinin devam ve istikrarına “makam”, onun zeval bulup gitmesine de “nefsanîlik” demişlerdir...

Bu itibarla, “hâl”e, bir ilâhî mevhibe ve gönül yamaçlarının “üns” esintileri, “makam”a da insan irade ve azminin bu nefehâtı soluklayıp benliğine mâl ederek ikinci bir fitrata ulaşması diyebiliriz.

Hâl; yaratılış, hayata mazhariyet, nur ve rahmet gibi, perdesiz her şeyin gerçek kaynağını gösterir ve hâlis tevhidi ihtar ederek, insanı sürekli metafizik gerilime ve alternatif arayışlara sevk eder. *Makam* ise, sa’y ü gayretin sisli-dumanlı prizması içinde dediğini der ve hakikati kendi kemalât arşına bağlar. Onun içindir ki, kalbe gelen vâridâtın duyulup-sezilmesi ve her lahza, kalblerde “kenzen” bilinene doğru ayrı bir yol vurulması; içinde biraz da kendimizi anlatmanın bulunduğu o vâridâtın kendi rengimize göre ifade edilmesinden daha kadirşinasça bir davranış sayılmıştır.

Bundan dolayıdır ki, Hazreti Sâdık u Masdûk, bir makam münasebetiyle: “Allah sizin cisim ve suretlerinize değil, kalblerinize nazar eder...”⁴⁹ diyerek Hak cânibince önemsenen noktayı hatırlatıp, halkça yönelinecek mihrabı iş’âr ile âyineyi, tecellîye tevcih buyurmak istemiştir. Derecesi daha düşük bir rivayette, kalblerin yanında ameller de zikredilerek ifade edilen: “Allah sizin kalblerinize ve amellerinize bakar...”⁵⁰ beyanı ise, hâlin devamıyla ulaşılan “makam” a hâl hatırına bir iltifattır.

Hâl, Mutlak İrade’nin muradına uygun vakitlerde ara ara gelen tecellîler, bu tecellîlerin yayılma sahası kalb ufku, avlayıp bir kalıba ifrağ eden de his ve şuurdur. Bu itibarla makama, dalgaları dinmiş, istikrara ulaşmış bir pâyeye nazarıyla bakılmasına karşılık; hâl, yüksek takdirlere bağlı gel-gitlerin ağında, her zuhur bir evvelkisinden ayrı ve farklı kareler içinde, sürekli belirip-kaybolan ve tıpkı güneşten gelen değişik boy ve renklerdeki dalga paketlerine benzetilebilir.

Hassas ruh ve mârifete uyanmış şuurular, suyun üzerindeki kabarcıklarda güneşin akislerini gördükleri gibi, gönül yamaçlarında da hâl dalgalanmalarını öyle görür, hisseder ve ayrı ayrı idrakle ona mukabelede bulunurlar. Kalb balansını iyi ayarlayamamış, dolayısıyla da irtibatsız kalmış kopuk ruhlar, bunları birer vehim ve hayal sanabilirler; varlığa Hak’ın nuruyla bakanlar için ise bunlar ayânlardan ayân gerçeklerdir.

En büyük Hâl Eri, bir önceki mazhariyetlerini, bir sonraki durumu itibarıyla dún gördüğünden –o dún hâlin nuruyla Allah gönüllerimizi donatsın!– “Ben günde yetmiş defa istiğfar ediyorum...”⁵¹ buyururlardı.

⁴⁹ Müslim, *birr* 32-33.

⁵⁰ Müslim, *birr* 34; İbn Mâce, *zühd* 9; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 2/284, 539.

⁵¹ Buhârî, *daavât* 3; Tirmizî, *tefsîru sûre* (47) 1; Ebû Dâvûd, *vitr* 26.

Zaten, Nâmütenâhi'ye dönük bir ebedî yolculukta, ebedî ışık ve ebedî buraka ihtiyaç hisseden dupduru bir gönlün, başka türlü düşünmesi de mümkün değildir...

اللَّهُمَّ يَا مُحَوَّلَ الْحَوَالِ وَالْأَحْوَالَ حَوِّلْ حَالَنَا إِلَى أَحْسَنِ الْحَالِ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ يَا رَبِّ عَلَيَّ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الْمُحْتَارِ.

Kalb

*Dil beyt-i Hudâdır ânı pâk eyle sivâdan
Kasrına nüzûl eyleye Rahmân gecelerde.*

İ. Hakkı

Gönül ve yürek olarak da tanıdığımız kalb başlıca iki mânâda kullanılır: *Birisi*, göğsün sol tarafında, sol memenin altında ve daha çok da çam kozalağına benzeyen, aynı zamanda yapısı ve dokusu itibarıyla da bedendeki her uzuvdan farklı bulunan; ihtiva ettiği harika karıncık ve kulakçıkları, bütün his ve duygulara merkeziyeti, bütün damarlara ve damarcıklara merciyeti ve insan uzuvları arasında bizatihî müteharrik olma gibi imtiyazı; hem bir motor gibi çalışması hem de bir emme-basma pompası gibi faaliyet göstermesi itibarıyla çok hayatî bir organdır ki bu organa biz yürek de deriz.

İkincisi ise, öncekinin dublesi, alternatifi, melekûtî buudu ve aynı zamanda, şuur, idrak, ihtisas, akıl ve irade gücünün de merkezi ruhanî bir latîfedir ki, tasavvufçular ona “hakikat-i insaniye” filozoflar da “nefs-i nâtika” demişlerdir. İnsanın asıl hakikati de işte bu kalbdir. İnsana bu mânevî buudu itibarıyla “âlim”, “ârif”, “müdrîk” denir. Ruh bu latîfenin esası ve bâtını, biyolojik ruh da bineğidir. Allah’a muhatap olan, sorumluluklar yüklenen, ceza gören, mükâfat alan, hidayetle kanatlan,

dalâletle yuvarlanan, aziz kabul edilen, hor görülen ve ilâhî mârifetin “mir’ât-ı mücellâ”sı olan hep bu latîfedir.

Kalb, hem idrak eden hem de idrak edilen hususiyette bir yapıya sahiptir. İnsan; ruhuna, cismine, aklına onunla girer. Kalb ruhun gözü gibidir. Basîret, kendi dünyasına göre onun nazarı; akıl ruhu; irade de iç dinamizmidir.

Umumiyet itibarıyla biz “gönül” derken de bu ikinci kalbi kastederiz. Gönül ve kalb farklılığı, bunların mecazen birbirinin yerinde kullanılması bir yana, bu ruhanî latîfe cismanî kalble sımsıkı alâkalıdır. Bu alâkanın keyfiyeti, dünden bugüne filozofları ve İslâm hükemâsını bir hayli meşgul etmiştir. Ancak, bu münasebet ister evvelen ve bizzat, ister sâniyen ve bi'l-araz, ister kalbin faaliyeti açısından, ister onun kabiliyetiyle irtibatlı olsun, sinelerimizde taşıdığımız “sanevberiyü’ş-şekl” et parçası zâhirî kalble, insanın insanlığının remzi ve bütün duygularının hayat kaynağı olan “latîfe-i rabbâniye”nin, bir hakikatin iki yüzü denebilecek şekilde birbiriyle iç içe olduğunda şüphe yoktur. Ne var ki, bu alâka ve irtibatın keyfiyeti de, kalb, ruh, akıl ve idrakin keyfiyeti gibi biraz buğuludur.

Kur’ân’da, dinî ilimlerde, ahlâkta, edebiyatta, tasavvuf-ta kalb dendiği zaman, daha ziyade bu ikinci mânâdaki kalb kastedilir. Aynı zamanda iman, mârifetullah, muhabbetullah ve zevk-i ruhanî de, bu mânâdaki kalbin “ille-i gâiyesi” ve varlığının hakikî hedefleridir.

Kalb, iki yönü olan öyle nuranî bir cevherdir ki, bir yönüyle devamlı ruhlar âlemine, diğer yönüyle de cisimler âlemine bakar. Cisim, şer’î ölçülerin birleştiriciliğinde ruhun emrine girmişse, kalb, ruhlar âlemi yoluyla aldığı feyizleri bedene ve cisme taşır; orada da huzur ve itminan esintileri meydana getirir.

Kalb, eskilerin ifadesiyle “nazargâh-ı ilâhîdir.” Allah, insana insanın kalbiyle bakar. ⁵² وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ

⁵² “(Allah sizin cisim ve suretlerinize değil) kalblerinize nazar eder.” (Müslim, birr 33)

insanla muamelesi kalbe göre cereyan eder. Zira kalb; akıl, mârifet, ilim, niyet, iman, hikmet ve kurbet gibi insan için çok hayatî hususların kalesi mesabesindedir. Kalb ayakta ise, bu duygular da hayatta sayılır; o, yıkılmış veya bir kısım mühlikâtla sarsıksa, bu latîfelerin hayatiyetinden, devam ve temadisinden bahsetmek de oldukça zordur. Hazreti Sâdık u Masdûk:

أَلَا إِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ،
وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ؛ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ.

“Bakın, cesette bir çiğnem et vardır ki, o sıhhatli olunca bütün ceset de sağlam olur; o fesada yüz tutunca da bütün ceset bozulur gider. Dikkat! İşte o kalbdır.”⁵³ buyurarak kalbin insan bedenindeki yer ve önemine dikkatleri çekmiştir.

Kalbin bundan da ehemmiyetli yanı, mahiyetindeki istinat ve istimdat noktaları itibarıyla her zaman Cenâb-ı Hak'ı göstermesi, varlık kitabıyla tafsilen anlatılanları, ihtiyaç ve ihtiyaçların karşılanması diliyle insan gönlüne sürekli ihtar etmesidir ki, hadis diye rivayet edilen bir mübarek sözde onun bu lâhutî buudu nazara verilmektedir.⁵⁴ İbrahim Hakkı, o sözü nazmen şöyle tercüme eder:

Sığmam dedi Hak arz u semaya,
Kenzen bilindi dil madeninden.

Böyle, mârifet-i ilâhînin pürüzsüz, mücellâ ve yalan söylemeyen sâdık bir lisanı olması itibarıyladır ki, insanî mülkün melekûtu sayılan kalb, Kâbe'den daha eşref görülmüş ve Zât-ı Hak adına bütün kâinatların ifade edebileceği yüce gerçeği beyanda biricik hatip kabul edilmiştir.

Kalb, düşünce sıhhati, tasavvur sıhhati ve ruh sıhhati, hatta beden sıhhati için âdeta bir kale gibidir. İnsanın maddî-mânevî duyguları bu kaleye sığınır ve korunmuş olurlar. Bu

⁵³ Buhârî, *îmân* 39; Müslim, *müsâkat* 107.

⁵⁴ Bkz.: Ahmed İbn Hanbel, *ez-Zühd* s.81; Ebu's-Şeyh, *el-Azame* 2/608.

açıdan insan için bu kadar önemli olan kalbin de karantinaya ve gözetilmeye ihtiyacı vardır. Zira o, yaralanınca tedavisi çok güç ve ölünce de hayata döndürülmesi çok zor bir latîfedir. Kur'ân bize: رَبَّنَا لَا تُرِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا “Rabbimiz, bizi hidayetle erdirdikten sonra kalblerimizi kaydırma...”⁵⁵ duasını öğütlemekte, Efendimiz de sabah-akşam el açıp hem de defaatle:

اللَّهُمَّ يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ

“Ey kalbleri evirip çeviren Allahım! Kalbimi dininle sabitleyip perçinle!”⁵⁶ tazarruunda bulunmakla bu çok önemli korunma ve karantinayı hatırlatmaktadır.

Evet, kalb, bütün hayırların, bereketlerin insana ulaşmasında önemli bir köprü vazifesi gördüğü gibi, aynı zamanda şeytanî ve nefsanî bütün dürtülere ve bütün hâtıralara vize verebilme mevzuunda da tehlikeli işlere alet olabilir. O, Hakk’a tevcih edilebildiği sürece, beden en karanlık noktalarına kadar her yanına ışıklar yağdıran bir projektör olur; yüzü cismaniyete dönük kaldığı zamanlarda da şeytanın zehirli oklarının hedefi hâline gelir...

Kalb, iman, ibadet ve ihsan ruhunun vatan-ı aslîsi ve her zamanki otağı.. Allah-kâinat-insan arasında ince ince akıp duran duyguların yüksek debili bir ırmağı olmasına rağmen, bu cihanbahâ latîfeyi yerinden etmek ve bu ırmağa mecrâ değiştirmek için, onun, sayılmayacak kadar da düşmanları vardır. Kasvetten küfre, ucubdan kibreye, tûl-i emelden hırsa, şehvetten gaflete, menfaatten makam düşkünlüğüne kadar yığın yığın düşman, taarruz vaziyetinde onun zaaf ve boşluklarını kollamaktadır.

﴿رَبَّنَا لَا تُرِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ﴾
وَصَلِّ وَسَلِّمْ يَا رَبِّ عَلَيَّ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى أَصْحَابِهِ الْكِرَامِ.

* * *

⁵⁵ Âl-i İmrân sûresi, 3/8.

⁵⁶ Tirmizî, kader 7, daavât 89, 124; İbn mâce, duâ 2.

İman kalbin canı, ibadet onun damarlarında akıp duran kanı, tefekkür, murâkabe, muhâsebe ise onun bekâsının esaslarıdır. İmansız birinde kalb ölü ve ötelere karşı bütün bütün kapalı, ibadetsiz birinde o ölüm ağında ve onulmaz hastalıklarla sürüm sürüm, tefekkürsüz, muhâsebesiz ve murâkibesiz bir bünyede ise her türlü tehlikeye açık ve emniyetsizdir. Birinci kategoriye giren insanlar sinelerinde emme-basma pompaları nev'inden bir et parçası taşıyıcılar da, kat'iyen bunların kalblerinin var olduğu söylenemez.. ikinci nev'e girenler, varlık-yokluk arası vehimlerinin sisli dünyasında hep mesafelerin esiri olarak yaşar ve bir türlü hedefe ulaşamazlar.. üçüncü kısma dahil olanlar ise, bir hayli mesafe almış, bir hayli engebe aşmış olmalarına rağmen, tam zirveye ulaşamadıkları için, her zaman tehlike sath-ı mâilinde sayılırlar; düşekalka yürür, müsabakasını yine-yenile sürdürür ve ömürlerini vefasız ve aşılmaz bir tepenin yamaçlarında tüketirler.

İnanmış, inancını yaşamış ve otağını ihsan düzlüklerine kurmuş olanlara gelince, bunlar sebepler planında emniyet doruğunda, ilâhî himaye açısından da güven kuşağında sayılırlar. Varlığı basîretle süzer, Allah'ın nuruyla eşyanın perde arkasına muttali olur, hep temkinde bulunur; kalbi güvercin kalbi gibi tir tir yaşar ve her yerde O'nun hoşnutluğunu arar; her işlerini Allah rızasına göre ayarlar ve Allah sevgisiyle yatar kalkarlar. Allah da onları hem sever, hem de inanan gönüllere sevdirebilir. Derken işte bunlar “makbûl-ü ins ü cân” olur ve her yerde hüsnükabul görürler.

Sure-i Yusuf'un siddîk kahramanı, mübarek ismine izafe edilen surede tam beş defa ihsan ehli olarak zikredilir ki;⁵⁷ bu, yer-gök, dost-düşman, Yaratan-yaratılan herkesin, onun yakîn, muhâsebe ve murâkibesine şehadeti demektir.

Yusuf (aleyhisselâm) henüz genç bir tomurcukken, Allah onun ihsan şuuruna dikkati çeker ve “İşte Biz ehl-i ihsanı böyle

⁵⁷ Yusuf sûresi, 12/22, 36, 56, 78, 90.

mükâfatlandırırız."⁵⁸ buyurur. Hapishanede, şakî-said herkes onun düşünce ufkundaki derinliği, duruluğu ve ledünniliği sezince, onu merci kabul eder, ona koşar, ona inanır, ona bağlanır ve *"Haydi bize te'vil-i ehâdîsi bildir; bildir ki, Seni ihsan şuuruyla serfiraz görüyoruz."*⁵⁹ der, problemlerini ona arz ederler.. girdiği her imtihanı başarıyla bitirmiş, dost-düşman herkesin sinesine taht kurmuş bu babayiğidi, Allah bir kez de, dünya karşısında tavrını değiştirmemesiyle takdir buyurur ve *"Rahmetimizi dilediğimize nasip kılar ve ihsan şuuruna erenlerin ecrini zâyî etmeyiz."*⁶⁰ der ve ilâhî teminatını ihtarda bulunur.. o güne kadar kalbleri her zaman, ona karşı kıskançlıkla atan kardeşleri, gün gelip de haset atmosferinden sıyrılabildiklerinde *"Doğrusu, biz seni ihsanla bütünleşmiş kimselerden görüyoruz."*⁶¹ diyerek ona, kapalı da olsa tarziyede bulunur ve sadakatini itiraf ederler.

Ve, nihayet Hz. Yusuf (aleyhisselâm), olgunlaşmış, itminana ulaşmış bir insan olarak, bunca şahidin yanında, mazhar bulunduğu ilâhî lütuflara bir de kendi şehadet eder ve *"Doğrusu kim Allah'tan korkar, takva dairesinde yaşar ve her çeşidiyle sabrı temsil edebilirse, Allah da, böylesine ihsana ermişlerin ecrini zâyî etmez."*⁶² der, tahdis-i nimette bulunur.

Evet, böyle herkesin hüsn-ü şehadette bulunduğu bir kalbin, ilâhî âdetler gereği gelgiti, inhirafı düşünülemeyeceği gibi, mahrumiyetine de ihtimal verilemez. Zira o kalb, kâinata nisbeten Arş ne ise, insana nisbeten odur ve her an Hakk'ın nazar buyurduğu bir mücellâ aynadır. Hakk'ın bakıp bakıp her an ayrı bir değer verdiği böyle bir ayna kırılıp atılabilecek herhangi bir cisim değildir. O, insanlık gerçeğinin ruhu ve Allah'ın da memdûhudur.

⁵⁸ Yûsuf sûresi, 12/22.

⁵⁹ Yûsuf sûresi, 12/36.

⁶⁰ Yûsuf sûresi, 12/56.

⁶¹ Yûsuf sûresi, 12/78.

⁶² Yûsuf sûresi, 12/90.

Hız. Mevlâna:

حَقِّ هَمِي گويد نَظَرَ مَا نَبَرِ دَلَسْت نِيست بَرِ ضَوْرَتِ كِه أَن أَب وَ گِلَسْت
تُوهمي گويي مَرَا دِل نِيزهَسْت دِل فَرَازِ عَرَشِ بَاشَد نِي بَسْت

“Allah buyuruyor ki: ‘Bizim nazarımız kalbedir; sudan, balçıktan olan surete değildir.’ Sen, benim içimde kalbim var diyorsun, amma gönül, Arş’ın yücesindedir, aşığılarda değil.” der ve işte bu hakikati ihtar eder.

اَللّٰهُمَّ يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوْبِ ثَبِّتْ قُلُوْبَنَا عَلٰى دِيْنِكَ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ مَّحْبُوْبِ الْقُلُوْبِ.

Hüzün

Hüzün; gam, keder, gussa mânâlarına gelen Arapça'daki "hazen"den alınmıştır. Sofiye bu kelimeyi; sevinç, neşe ve sürûrun karşılığı olarak kullanmıştır ki, buna vazife şuuru, dava düşüncesi ve mefkûre buudlu tasa da diyebiliriz. Evet, derecesine göre her kâmil mü'min, dört bir yanda Ruh-u Revân-ı Muhammedî şehbâl açacağı, yeryüzünde ehl-i İslâm'ın âh u efganı dineceği, Kur'ân'ın canlara can olacağı ve fert planında herkesin kabir çukurunu güvenle geçeceği, bir bir berzah gailelerini atlatacağı, hesaba, mîzana takılmadan revh u reyhâna ve meydan-ı tayerân-ı ervâha uçacağı "ân" a kadar da onunla oturup kalkacak, ona bağlı zaman atkıları üzerinde hayatını bir gergef gibi işleyecek, ona neşe ve sevinçle köpüren dakikaları arasında dahi yer verecek, hâsılı onu, yemeklerin tuzu gibi hayatın bütün sâniye, sâlise ve âşirelerinde duyacak, hissedecek ve bu mukaddes burukluğu ta; *“الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ”* *“Bizden taysayı, kederi gideren Allah'a hamdolsun; doğrusu Rabbimiz çok bağışlayıcı ve lütfkârdır.”*⁶³ müjde buudlu hakikatinin tülleneceği ufka kadar devam ettirecektir.

Hüzün, insanın insanlığı idrakinden kaynaklanır ve bu mazhariyetin şuurunda olduğu sürece de onun basar ve basîretinde

⁶³ Fâtır sûresi, 35/34.

buğulanır durur. Aslında böyle bir hüzün dinamizmi, ferdin sürekli Cenâb-ı Hakk'a yönelmesi, hüzne esas teşkil edecek hususları her duyup hissettikçe O'na sığınması ve nâçâr kaldığı her yerde, "Çâre, çâre!" çığlıklarıyla O'na dehalet etmesi bakımından da çok lüzumlu ve çok gereklidir.

Ayrıca, ömrü kısa, iktidarı az, tâlip olduğu şeyler çok pahalı ve birleri bin etme mecburiyetinde olan bir mü'minin maruz kaldığı hastalıklar, yolunu kesen sıkıntılar, mübtelâ olduğu acılar, elemeler gidip hüzünle buudlaşınca, günahları silip süpüren öyle bir iksire dönüşürler ki, insan bu sayede muvakkati ebedileştirir, damlayı deryalaştırır ve zerreyi de güneş hâline getirebilir.. evet böyle bir hüzün ağında geçirilen ömrün peygamberâne bir ömür olduğu söylenebilir.. ve bu açıdan da, hayat-ı seniyyelerini hep hüzün televvünlü geçiren İnsanlığın İftihar Tablosu'na –o tabloya canlarımız feda olsun!– "Hüzün Peygamberi" denmesi ne kadar mânidardır!⁶⁴

Hüzün, insanın kalb mekanizmasını, duygular âlemini gaflet vadilerinde dağınıklığa düşmekten koruyan bir sera, bir atmosfer ve Hakk'a bağlılıkta cebrî bir çeper, dolayısıyla da cebrî bir konsantrasyon yoludur. Öyle ki, hüzünlü sâlik, bu cebrî teveccüh sayesinde, başkalarının mükerrer "erbaîn"lerle elde edemeyecekleri kalbî ve ruhî hayat mertebelerini, bu yolla en kısa zamanda elde edebilir.

Cenâb-ı Hak, kılığa, kıyafete, şekle değil; kalblere, kalbler içinde de mahzun, mükedder ve kırık kalblere nazar buyurur, onları maiyyetiyle şerefendirir ki: *أَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قَلْبُهُمْ* "Ben kalbi kırıklarla beraberim."⁶⁵ sözü de bu mânâyı ihtar etmektedir.

Süfyan b. Uyeyne: "Allah bazen, mahzun bir kalbin ağlamasıyla bütün bir ümmete merhamet buyurur."⁶⁶ der. Zira

⁶⁴ Bkz.: et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* 22/156; el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 2/155.

⁶⁵ es-Sehâvî, *el-Makâsidü'l-hasene* 1/169; el-Münâvî, *Feyzü'l-kadir* 2/69. Benzer rivayetler için bkz.: el-Beyhakî, *ez-Zühd* 1/162; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 2/364, 6/177.

⁶⁶ el-Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye* s.139.

hüzün, her zaman kalbin samimiyet yanlarında göğeri ve insanı Allah'a yaklaştıran davranışlar arasında, hüzün kadar fahre, riyaya, süm'aya kapalı bir başka davranış yok gibidir.

Her şeyin bir zekâtı vardır ve zekât, zekâtı verilen şeyin yabancı nesnelere arındırılmasıdır. Hüzün de dimağ ve vicdanın zekâtıdır ve bu iki duygunun saflaşmasında, saflaştıktan sonra da dupduru kalmasında hüznün tesiri çok büyüktür.

Tevrat'ta: "Allah bir kulunu sevince, onun gönlünü ağlama hissiyle doldurur; ona buğzedince de çalgı neşvesiyle.." ⁶⁷ buyrulur.

Bişr-i Hâfî de: "Hüzün bir hükümdar gibidir; otağını bir yere kurunca, başkalarının orada ikametine izin vermez..." ⁶⁸ der. Sultan ve hükümdarın olmadığı bir ülke karmakarışık ve keşmekeşlik içinde olacağı gibi, hüznün olmadığı bir kalb de dar-madağınık ve harabedir. Zaten, O kalbi en mâmur olanın (sal-lallâhu aleyhi ve sellem) hâli de kesintisiz hüzün ve sürekli tefekkür değil miydi..?

Yakup (aleyhisselâm), Yusuf'la arasındaki dağları hüznünden kanatlarla aştı ve gidip bir tatlı rüyanın yorumlanması iklimine ulaştı. Bu itibardır ki, hüzünle sızlayan bir yüreğin iniltileri, âbidlerin evrâd ü ezkârlarına, zâhidlerin takva ü vera'larına denk tutulmuştur.

Günah ve mâsiyet dışı, dünyevî huzursuzluklardan dolayı yaşanan tasanın günahlara keffaret olacağını Hazreti Sâdık u Masdûk söylüyor.. ⁶⁹ hele bu, ukbâ buudlu ve Allah hesabına olursa..!

Hüzün vardır, ibadet ü taatteki eksiklik mülâhazasından ve vazife-i ubûdiyetteki kusur endişesinden kaynaklanır ve bu bir *avam hüznü*dür. Hüzün vardır, kalbin mâsivâya (Allah'tan başka her şey) meyl ü muhabbetinden ve duyguların teveccühteği

⁶⁷ el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.138; İbn Kayyim, *Medâricü's-sâlikîn* 1/507.

⁶⁸ el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.138.

⁶⁹ Buhârî, *merdâ* 1; Müslim, *birr* 52.

teklemelerinden kaynaklanır, bu da bir *havâs hüznü*dür. Hüzün de vardır ki, mahzunun bir ayağı *nâsût âleminde*, diğer ayağı da *lâhût âleminde*, kalbin kadirşinaslığı ile her iki âleme karşı, muvazene ve temkine riayet etmeye çalışır; çalışırken de her an muvazeneyi bozdum veya bozacağım endişesiyle ürperir ve sürekli hüzünle inler ki, bu da *asfiyânın hüznü*dür.

İlk nebi, hem insanlığın babası, hem peygamberliğin babası, hem de hüznün babasıydı. O, hayata uyanırken aynı zamanda hüznü de gözlerini açıyordu. Peygamberlik ölçüsündeki temkin ve azmindeki zaafın hüznüne, yitirilmiş cennetin hüznüne, kaybedilmiş visal ve maruz kalınmış firak hüznüne.. o, bütün bir ömür boyu bu hüzünler ağında inleyip durdu...

Hazreti Nuh, peygamberliğiyle kendini bir hüzün cenderesinde buldu. Onun sinesinde köpüren hüzün dalgaları, âdeta okyanuslarınkine denkti.. ve bir gün geldi ki onun hüznün kaynağı, okyanusları dağların zirvelerine kadar köpürttü ve yeryüzünü kapkaranlık bir tasa sardı. Derken o da bir tufan peygamberi oldu.

Hz. İbrahim âdeta, hüznü göre programlanmıştı. Nemrutlarla yaka-paça olma hüznü, ateş koridorlarında dolaşma hüznü, eşini ve çocuğunu ıpsız bir vadiye bırakma hüznü, çocuğunu boğazlamaya memur edilme hüznü.. ve daha bir sürü melekût buudlu, akilla çatışmalı hüzün silsilesi...

Hz. Musa, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Zekeriya, Hz. Yahya, Hz. Mesih hemen hepsi de, hayatı âdeta bir hüzün yumağı olarak tanıdı, duydu ve yaşadılar. Ve hele en büyük Nebi, Hüzün Peygamberi ve arkasındakiler...

﴿رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ
وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ﴾
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَي سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الرَّؤُوفِ الرَّحِيمِ.

Havf ve Haşyet

Arapça’da, korkma, ürperme, irkilme mânâlarına gelen havf; istilâhî mânâsı itibarıyla; şer’an haram olmayıp da daha hafif mertebede memnu bulunan bir şeyi işlemeden sakınma anlamına bir kelime. Havf sofilerce; “recâ” duygusunun yanında, hak yolcusunun emniyete düşüp aldanmaması ve kuruntulara takılıp kalmaması için, mânevî seyr ü seferde hem bir denge unsuru ve hem de nâz u şatahâta götürecektir düşünceleri tadil eden bir iksir kabul edilmiştir.

Havf, Kuşeyrî’ye göre; “Mânâ yolcusunun, Allah’ın sevmediği, hoşlanmadığı şeylerden sakınmasını ve uzak kalmasını sağlayan, gönlün derinliklerinde bir korku duygusu.” şeklinde yorumlanmıştır ve daha çok da, gelecekle alâkalı tesiri üzerinde durulmuştur.⁷⁰

Evet havf, ya bir insanın arzu etmediği şeylere maruz kalacağı endişesinden veya isteyip dilediği şeyleri kaçıracağı düşüncesinden kaynaklanır ki, her iki durum da istikbal ile alâkalıdır. Aslında Kur’ân-ı Kerim de, pek çok âyât-ı beyyînâtıyla amel ve davranışların ilerideki neticelerini nazara vererek, istikbal buudlu bir dünya kurmayı hedefler. Onun kurmak istediği dünyada, geleceği, iyi ve kötü semereleriyle bir

⁷⁰ Bkz.: el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.125.

ruh, bir mânâ, bir düşünce, hatta bir aksesuar olarak görmek her zaman mümkündür. O, müntesiplerinin gönlüne bütün bir hayat boyu âkıbet-endiş olmayı aşilar ve ayaklarını her zaman yere sağlam basmalarını hatırlatır: *وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ* “Hiç hesaba katmamış oldukları şeyler Allah tarafından karşılıklarına çıkarılıverdi.”⁷¹ ürperti hâsıl eden fermanı, *قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا ۗ الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا ۗ الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ* “De ki: Amellerin bütün bütün boşa gidenini size haber vereyim mi? Onların ameli ki, dünya hayatında bütün çalışmaları boşa gittiği hâlde kendilerini güzel iş yapıyor sanmaktadırlar.”⁷² gönülleri hoplatan beyanı gibi daha pek çok âyet vardır ki, bunlar insanın hayat dantelasının öteden getirilmiş atkı ipleri gibidirler.. –Bu iplerle hayatını kana viçe gibi örene ne mutlu!– Kur’ân sık sık bunlarla gönülleri mize uhrevîlik aşilar ve gözlerimizi sürekli ukbâya çevirir.

Cenâb-ı Hak nurlu beyanında, bizi huzuruna celp ve ma iyyetiyle şereflendirmek için çok defa havfı bir kamçı olarak kullanır. Bu kamçı, tıpkı annenin itapları, yavruyu onun şef katli kucağına ittiği/çekteği gibi; insanı ilâhî rahmetin enginlik lerine cezbeder ve onu cebrî lütufların vâridâtı ile zenginleş tirir. Bu itibarla, Kur’ân-ı Kerim’de havf u haşyetle tüllenen her emir ve direktif, bir buuduyla ürpertici görülse de, diğer yanıyla rahmet televvünlü ve inşirah vericidir.

Ayrıca, Cenâb-ı Hak’tan havf edip O’na karşı saygılı olan bir vicdanın, başkalarının kasvetli ve rahmet cânibine yön lendirmeden uzak, yararsız, hatta zararlı korkularından kur tulması bakımından da ayrı bir önem arz eder. Cenâb-ı Hak, nurefşân ve ümitbahş beyanında yer yer: *فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا مِنِّي إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ* “Eğer gerçek mü’minler iseniz, onlardan korkmayın,

⁷¹ Zümer sûresi, 39/47.

⁷² Kehf sûresi, 18/103-104.

*Benden korkun!*⁷³ buyurarak, insan mahiyetindeki korku hissinin sağa-sola dağıtılarak dağınıklığa düşülmemesini, وَإِنِّي فَأَرْهَبُونَ “Sadece ve sadece Benden korkun.”⁷⁴ diyerek de, hiçbir yararı olmayan fobilere girilmemesini ihtar eder ve: يَخَافُونَ “Her an üzerlerinde nigehbân bulunan Rabbilerinden korkar ve emroldukları şeyleri titizlikle yerine getirirler.”⁷⁵ ve: “Havf u haşyet içinde, aynı zamanda tazarru ve niyazlarının kabul olacağı ümidiyle Rabbilerine dua ederler...”⁷⁶ gibi pür-envâr beyanlarıyla havfla mâmur, haşyetle serfiraz gönülleri senâ eder; eder, zira hayatını havfa göre örgüleyen bir ruh, iradesini temkinli kullanır, adımlarını dikkatli atar ve ayağını çürük bir yere basmamaya çalışır. İşte böyle titiz ruhlardır ki, rıza semasının üveyikleri sayılırlar. Lücce sahibinin havfla alâkalı şu tespiti ne hoştur:

بَاش دَر دِينَ ثَابِتِ أَزْتَرَسِي زَقَهْرِ حَقِّ كِه پَا
گَرْدِه مُحَكِّمِ دَر زَمِينِ عَرَعَرَنِيمِ صَرَصَرِاسْتِ

“Eğer Cenâb-ı Hakk’ın kahrından korkuyorsan dinde sâbit-kadem ol; zira ağaç, şiddetli rüzgârlara karşı ancak kökleriyle yere muhkem tutunur.”

Havfin en aşağı mertebesi, imanın şartı ve muktezası olan havftır ki: وَعَافُونَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ “Eğer gerçek mü’minler iseniz Benden korkun.”⁷⁷ mealindeki âyet buna işaret etmektedir.

Bunun bir üstü, ilim buudlu havftır ki: إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ “Allah’tan, kulları arasında ancak âlimler hakkıyla korkar.”⁷⁸ âyeti de bu mertebeyi ihtar eder.

⁷³ Âl-i İmrân sûresi, 3/175.

⁷⁴ Bakara sûresi, 2/40. (وَإِنِّي فَأَرْهَبُونَ) şeklinde: Nahl sûresi, 16/51)

⁷⁵ Nahl sûresi, 16/50.

⁷⁶ Secde sûresi, 32/16.

⁷⁷ Âl-i İmrân sûresi, 3/175.

⁷⁸ Fâtır sûresi, 35/28.

Daha üst bir merteye ise, mârifet mertebesidir ve heybet televvünlüdür ki: *وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ* “Allah size, Kendisine karşı ürperti içinde bulunmanızı emreder.”⁷⁹ beyan-ı sübhânîsi de bunu hatırlatır.

Bundan başka, bir kısım sofiler havfı; biri heybet, biri haşyet olmak üzere kendi içinde de ikiye ayırmışlardır. Her ikisi de korku ve saygı düşüncesinden kaynaklanmasına rağmen, bunlardan heybet daha ziyade “fırar” yörüngeli, haşyet ise “iltica” mahreklidir. Seyr u sülûkte heybet sahibi, sürekli fırar düşüncesi yaşar; O’nunla oturur-kalkar, O’nu düşler ve O’nu tasarlar; haşyet sahibi ise, her lahza ayrı bir mülâhaza ile O’na iltica etme vesileleri araştırır ve O’na sığınma fırsatları kollar.

Bu itibarla da çok defa, rehbet yolunu seçenler, fırarı da devam ettirirler. Fırarı devam ettirdikleri için de kolayı zorlaştırır ve ruhbanların maruz kaldığı sıkıntılara maruz kalır, dolayısıyla da fırarın hâsıl ettiği bu’diyet ölçüsünde, O’ndan uzak kalmanın ızdırabını yaşarlar. Hayatlarının her lahzasında “hevâ”yı “hüdâ”ya çevirebilmiş haşyet sâlikleri ise, her an ayrı bir iltica yol ayırımında ayrı bir “kurb” kevseri içer ve “Daha yok mu?” diyerek coşarlar.

Haşyet, kâmil mânâda bir enbiyâ hususiyetidir; nebiler; sürekli içinde âdeta İsrâfil’in sûrunun duyulduğu bu atmosferde ve Hakk’ın azamet ü celâlinin savleti karşısında bir can ile ölür, birkaç can televvünü ile dirilirler. Onların his, şuur ve idrak ufuklarında her zaman: *فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا* “Cenâb-ı Hak azametle dağa tecellî edince, dağ şak şak oldu, parçalandı ve Musa kendinden geçip bayıldı.”⁸⁰ gerçeğinin tulû ve gurûbları yaşanır. Akrahü'l-Mukarrabîn ve Seyyidü'l-Hâşiyîn de: “Ben sizin görmediğinizi görüyor,

⁷⁹ Âl-i İmrân sûresi 3/28, 30.

⁸⁰ A'râf sûresi, 7/143.

duymadığınızı duyuyorum; âh bir bilseniz, gök bir gıcırdayışla gıcırdayıp inledi ki!. zaten öyle olması gerekirdi; zira göklerde meleklerin secdegâhı olmayan dört parmak kadar bile boş yer yoktur. Allah'a yemin ederim ki, eğer azamet-i ilâhî adına benim bildiğimi bilseydiniz, az güler çok ağlardınız, hatta zevcele-
rinizle bir arada bulunmaktan kaçınır, dağ ve sahralarda çığlık çığlık Allah'a yalvarırdınız.”⁸¹ buyurur. Bu hadiste hem Pey-
gamber'in iltica buudlu haşyeti –ki, kendi, bilinebilecek her şeyi bildiği hâlde firarı değil O'na sığınmayı seçmiştir– hem de diğer insanların firar buudlu heybetlerini anlatmıştır... Ebû Zerr (radiyallâhu anh) hadise: “Keşke, kökünden sökülen ve kesilip-biçilen bir ağaç olsaydım.”⁸² ilavesiyle kendi hesabına bu düşünceye belîğ bir tercüman olmuştur.

Haşyet ve mehâbete göre programlanmış bir ruh, havf mü-lâhazası olmasa da günahlara bulaşmaz.. işte mehâbet bende-si bir ismet kahramanı: نِعْمَ الْعَبْدُ ضَهَيْبٌ لَوْ لَمْ يَخَفِ اللَّهُ لَمْ يَعِصِهِ “Su-
heyb ne yüksek bir karakterdir; –muhalfarz– Allah'tan korkmasa da günah işlemez.”⁸³

Havf erbâbı bazen sızlar, bazen ağlar ve gözyaşlarını cey-
hun ederek günde birkaç defa, hususiyle de yalnızlık zaman-
larında gözyaşlarıyla “bu'd” ateşlerini söndürür ve bu'dlar bu'du cehennem üzerine yürür. Zira: لَا يَلِجُ النَّارَ رَجُلٌ بَكَى مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ حَتَّى يَعُودَ اللَّبَنُ فِي الضَّرْعِ “Allah korkusundan ağlayan bi-
rinin, sağılmış sütün yeniden memeye dönmesi muhaliyeti gi-
bi Cehennem'e girmesi mümkün değildir.”⁸⁴ fehvâsınca, Ce-
hennem ateşini söndüren en tesirli iksir gözyaşlarıdır. Bazen de, hem yaptıklarını hem de yapmadıklarını süreklî birbirine

⁸¹ Tirmizî, zühd 9; İbn Mâce, zühd 19; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 5/173.

⁸² Tirmizî, zühd 9; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 5/173.

⁸³ Fahrüddîn er-Râzî, Mefâtihu'l-gayb 2/74; es-Suyûtî, Tedrîbü'r-râvî 2/175.

⁸⁴ Tirmizî, fezâilü'l-cihâd 8; Nesâî, cihâd 8; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 2/505.

karıştırır; yaptıklarının “hüdât” olmayıp da “hevâî” olabileceğinden, yapmadıklarının da bütün bütün şeytanî olmasından irkilir, devamlı hüznle yutkunur ve en isabetli karar diyerek doğrulur, O’na iltica eder. Bunlardan birinci şıktakilere: وَالَّذِينَ “Rabbilerinin huzuruna döneceklerinden ötürü, yürekleri çarparak vereceklerini verirler.”⁸⁵ mealindeki âyet münasebetiyle, Âişe Validemiz’den nakledilen şu vak’ayı misal olarak gösterebiliriz: Validemiz buyurur ki: “Bu âyet nâzil olunca ‘Âyette zikredilenler, zina etme, hırsızlık yapma, içki içme gibi haramları irtikâp edenler midir?’ diye Resûlullah’a sordum. İnsanlığın İftihar Tablosu Seyyidü’l-mâsûmîn: ‘Hayır yâ Âişe, âyette anlatılmak istenen, namaz kılıp, oruç tutup sadaka verdiği hâlde, kabul olup olmaması endişesiyle tir tir titreyenlerdir.’ buyurdular.”⁸⁶ Bu birinci kategoride zikredilenlere “düz mü’minler” diyeceksek, ikincilerine “derin mü’minler” veya “kâmil insanlar” demek uygun olur zannediyorum.

Ebû Süleyman ed-Dârânî: “Kulun, havf ve recâ arası bir yol tutup gitmesi esas olmakla beraber, her zaman kalbin korku ve saygıyla atması daha emin bir yoldur.”⁸⁷ der. Onunla aynı düşünceyi paylaşan Şeyh Galip ise, havf mevzuundaki hislerini şu müstesna mısraıyla âdeta hulâsa eder:

Bin havf ile çeşm-i cânî bâzet!

اللَّهُمَّ أَيَّدْنَا بِرُوحٍ مِنْ عِنْدِكَ وَوَفَّقْنَا إِلَى مَا تُحِبُّ وَتَرْضَى
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى مُحَمَّدٍ الْمُزْتَضَى.

⁸⁵ Mü’minûn sûresi, 23/60.

⁸⁶ Tirmizî, *tefsîru sûre* (23) 4; İbn Mâce, *zühd* 20.

⁸⁷ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ* 10/21; el-Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye* s.128.

Recâ

İyi bir şeyi bekleme ve elde edebilme ümidi.. Allah'ın lütuf ve ihsanlarını umma hissi.. gelecek adına emellerle dopdolu olma ve arzu edilen şeylerin elde edilebileceği mülâhazasıyla yaşama mânâlarına gelen recâ, sofilerce: “Gönülden istenen bir şeyin tahakkuk etmesi inancıyla, onun meydana geleceğini ümit etme ve bekleme”⁸⁸ şeklinde tarif edilmiştir. Bu itibarla, hasenât adına bir şeyi işleyip kabulünü beklemek, keza mâsiyetten tevbe edip hüsnükabul göreceği mülâhazasıyla ümitlenmek birer recâdır.

Hata, günah ve seyyiâtın şahsa yüklenmesi, hasenâtın ise, Allah'ın rahmetine atfedilmesi esasına dayanan recâ, sâlikin, bir kısım yanlışlıkların, kötülüklerin ve yakışıksız şeylerin ağına düşmemesi, iyilikler ve güzelliklerle de şımarıp küstahlaşmaması için, istiğfar ve dua kanatlarıyla sürekli “seyr ilallah” ufkunda seyahatla şerlerden kaçınıp hayırlara sığınması; inâbe ve tazarru lisanıyla da devamlı “seyr maallah” ikliminde Hak kapısının tokmağına dokunmasından ibaret sayılmıştır. Böyle bir denge kurulabildiği takdirde, ne havfta inkıtâ ve yeis ne de recâda gevşeklik ve şatahat olur.

⁸⁸ el-Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye* s.132.

Evet, günahlardan kaçınıp Allah'tan inayet beklemek; yarışırcasına hayrât ve hasenât yolunda koşup, sonra da Allah rahmetinin enginliği mülâhazasıyla o kapıya yönelmek, sâdık bir recâdır ve sâdıkların ümit ufkudur. Aksine, amelsiz hasenât beklemek veya ömrünü günah vadilerinde geçirdiği hâlde, Allah'ı kendi hesaplarıyla bir şeylere –estağfirullah– icbar ediyor gibi “bühbühe-i cennet”ten dem vurmak, yalancı bir recâ ve Hazreti Rahmânü'r-Rahîm'e karşı da bir saygısızlıktır.

Recâ, bir temenni değildir; temenni, herhangi bir tasavvur ve beklentinin meydana gelmesi mevzuunda kat'iyet bulunmayan, dolayısıyla da ümit vaad etmeyen kuru bir intizar olmasına mukabil, recâ; matluba ulaştıracak bütün vesileleri değerlendirip, rahmeti ihtizaza getirme yolunda peygamberâne bir basîret ve şuurla bütün iltica kapılarını zorlamanın ad ve unvanıdır.

Bir diğer ifade ile recâ; ilim, kudret ve irade sıfatları gibi, rahmet ve affediciliğin de ihâta ve şümûlüne inanıp, ehadîyet dalga boyunda bir kısım teveccühlere muntazır olmak demektir. Kur'ân-ı Kerim'in, rahmetin her şeyi aştığını;⁸⁹ bir kudsî hadisin de, ilâhî rahmetin her zaman gazabın önünde bulunduğunu ifade etmesi,⁹⁰ zannediyorum işte bu gerçeği hatırlatmaktadır. Aksine, şeytanların bile ümit ve beklentiye kapılacağı⁹¹ böyle engin bir rahmete karşı lâkayt kalmak, hatıta o rahmetin mevcudiyetini inkâr mânâsına gelen recâ hissi-ni yitirip ye'se kapılmak affedilmeyen bir günahtır.

Recâ:

*“Kerem kıl kesme Sultanım keremin binevâlerden
Keremkâne yakışır mı kerem kesmek gedâlerden..”*

M. Lütfi Efendi

⁸⁹ Bkz.: A'râf sûresi, 7/156.

⁹⁰ Buhârî, *tevhid* 22, 28, 55, *bed'ü'l-halk* 1; Müslim, *tevbe* 14-16.

⁹¹ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* 3/168; *el-Mu'cemü'l-evsat* 5/250.

deyip kalben Kerîm ü Vedûd'un cömertliği etrafında pervâz ederek O'na sığınma yollarını araştırmaktır. Rabb'in hususî mülâtefesi sayılan böyle bir mazhariyeti elde etmiş olanlar, hiç tükenmeyen bir hazine bulmuş sayılırlar. Hele insan sahip olduğu şeylerin bütününe kaybettiği veya ona karşı her türlü musibetin sökün edip geldiği veyahut hayra muvaffak olamamanın, şerden kurtulamamanın verdiği ızdırap ve inkisârın vicdanlarda duyulduğu; yani sebeplerin bitevî sukut edip her yolun "Müsebbibü'l-Esbâb"a döndüğü hengâmda recâ, bir berk olur, burak olur.. onun yollarını aydınlatır ve onu, ulaşılması insan gücünü çok çok aşan ulaşılmazlara ulaştırır.

Gazze'de son dakikalarını yaşayan İmam Şafiî'nin recâ adına şu son ve dolgun soluklarını kaydetmeden geçemeyeceğim:

وَلَمَّا قَسَا فَلَيْبِي وَصَافَتْ مَدَاهِي
جَعَلْتُ الرَّجَا لِعَفْوِكَ سَلْمًا
تَعَاظَمِي دُنْيِي فَلَمَّا قَرْنَتْهُ
بِعَفْوِكَ رَبِّي كَانَ عَفْوِكَ أَعْظَمًا

"Kalbim kasvet bağlayıp yollar da sarpa sarınca, ümidimi affına merdiven yaptım. Günahım gözümde büyüdükçe büyüdü ama, onu alıp affının yanına koyunca, affını tasavvurlar üstü büyük buldum."⁹²

Allah korkusunun insanı günahlardan uzaklaştırıp, O'na yönelttiği, O'na yaklaştırdığı yerlerde sürekli "havf" soluklamak; yeis çukurlarına düşüldüğü veya ölüm emarelerinin belirlediği zamanlarda da "recâ"ya sarılmak, havf-recâ dengesi adına ölçü sayılacağı gibi, ruhta hâsıl olan emniyet duygusuna karşı korku unsurlarını harekete geçirmek, ümitsizlik hazanlarının esip-durduğu hengâmda da recâ seralarına sığınmak, havf-recâ dengesi adına ayrı bir yorum. Bu itibarla, bazen en mükemmel amelin yanında duman duman korku tütebilir ve az bir amelin sağında-solunda da recâ tüllenebilir...

⁹² İmam eş-Şafiî, *Divân* s.100; İbn Asâkir, *Târihu Dimâşk* 50/331, 51/430.

Yahya b. Muaz'ın bu mülâhaza için bir tazarruunu kaydetmek istiyorum: “Allahım, çok defa günah ve hatalara bulaştığım zaman ruhumda taşıdığım recâ, en mükemmel amelere iktiran eden recâdan daha güçlü görünüyor; zira ben arzularla mâlûl bir insanım; kat'iyen masûn sayılamam; günahlara bulaştığım zaman hiçbir iş ve amele değil, bilâ kayd ü şart Senin affına itimat ederim. Nasıl etmem ki, Sen cömertlikle mevsufsun!”⁹³

Zaten çoklarınca recâ, Zât-ı Ulûhiyet hakkında hüsnüzan beslemenin bir başka buudu sayılmıştır. Ve: *أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي* “Benim kulumla maiyyet ve muamelem, onun Benim hakkımdaki zannına bağlıdır.”⁹⁴ mealiyle vereceğimiz kudî hadis de bu hususî mülâtefenin ifadesidir.

Ebû Sehl'i, rüyada tarifler üstü nimetler içinde yüzüyor görür ve sorarlar: “Üstad bu yüksek pâyeyi nasıl elde ettiniz?” Ebû Sehl cevap verir: “Rabbim hakkında beslediğim hüsnüzan sayesinde.”⁹⁵

Bu itibarla denebilir ki, eğer recâ, Cenâb-ı Hakk'ın engin rahmetiyle tecellî etmesi için bir vesile ise, insan iyi-kötü hiçbir hâlde bu vesileyi elden bırakmamalıdır. Evet, insanın ameli, ihlâsı, hasbîliği, diğergamlığı önemli birer güzellik buudu sayılınsalar da, insanla alâkalı olmaları itibarıyla, Allah'a ait bulunan affın yanında çok önemsiz kalırlar. Zira öncekiler, zâhirî esbap açısından insanın işi ve davranışları sayılmasına karşılık, ikincisi doğrudan doğruya Cenâb-ı Hakk'ın rahmet buudlu şe'n-i hâssı ve mülâtefesidir.

Havf ü recâ insan gönlüne Allah'ın en büyük armağandır. Bundan daha büyük bir armağan varsa o da, bu iki

⁹³ el-Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye* s.133; el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* 4/153.

⁹⁴ Buhârî, *tevhid* 15, 35; Müslim, *zikir* 2, 19, *tevbe* 1.

⁹⁵ el-Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye* s.134; el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* 4/153.

duygu arasındaki muvazeneğe riayet ederek, onları Allah'a ulaşmada birer nuranî kanat olarak kullanmaktadır.

اللَّهُمَّ أَحْسِنْ عَاقِبَتَنَا فِي الْأُمُورِ كُلِّهَا وَأَجِرْنَا مِنْ خِزْيِ الدُّنْيَا وَعَذَابِ الْأَخْرَةِ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَيَّ مَنْ أَرْسَلْتَهُ رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ وَعَلَى أَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ.

Zühd

Dünyevî hazları terk edip, cismanî meyillere karşı koyma mânâlarına gelen zühd; sofîlerce daha çok, dünya lezzetlerine karşı alâkasız kalıp, ömür boyu âdetâ bir perhiz hayatı yaşamak, davranışlarında “takva”yı esas tutarak, dünyanın, kendine ve insanın nefesine bakan yönlerine karşı da kararlı, müstağni ve müstenkif bulunmak mânâlarına gelir.

Bir diğer mânâda zühd, ebedî olan ukbâ saadeti için, muvakkat dünya rahatını terk etme şeklinde yorumlanmıştı ki, bunu da evvelki tefsire ircâ edebiliriz.

Haram ve helâllere karşı hassas olmak, zühdde ilk adım sayılır; ikinci adım ve kâmil merhale ise, meşru ve mubah şeylerde bile, kılı kırk yararcasına titiz yaşamaktır.

Zühd insanı diyeceğimiz zâhide gelince o, hem üzerine aldığı sorumluluklara karşı, hem gelip ona toslayan belâ ve musibetlere karşı hem de her köşe başında önünü kesen günah ve mâsiyetlere karşı olabildiğince sabırlı, küfür ve dalâlet müstesna Yaratan’ın her türlü takdirinden hoşnut, ve O’nun kendisine bahşettiği şeylerle, yine O’nun hoşnutluğunu, ahiret yurdunu ve insanın mutlak hakikate yönlendirilmesini gaye-i hayal hâline getiren insandır. Onun kalbinin kulağında sürekli:

قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقَى

“De ki: Dünya metâi ne de olsa azdır; ahiret ise takva ehli için mahz-ı hayırdır.”⁹⁶ hakikati tınlamada, beyninin her gud-desinde:

وَاتَّبِعْ فِيمَا أُتِيَكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا

“Allah’ın sana verdiği her şeyde ahiret yurdunu ara; bu arada dünyadan da nasibini unutma!”⁹⁷ gerçeği şûlefeşân olmakta ve basîret ufkunun her köşesinde:

وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهُوٌّ وَلَعِبٌ

وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَاةُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

“Bu dünya hayatı bir eğlence ve oyundan ibarettir. Ahiret yurdu ise, doğrusu işte gerçek hayat odur; eğer bilselerdi.”⁹⁸ ilâhî beyanı duyulmaktadır.

Zühdü; mudâyaka ve sıkıntı anlarında dahi şeriatın hudutlarını koruyup kollama, zenginlik ve genişlik zamanlarında da başkaları için yaşama şeklinde tarif edenler de olmuştur.. ve yine onu, Allah’ın helâlinden ihsan ettiği nimetlere karşı şükürle mukabelede bulunma, sonra bu mala terettüp eden bütün hakları yerine getirme.. ve İslâm’ı i’lâ etme, insanlara faydalı olma mülâhazalarının dışında mal biriktirmeme, tûl-i emellere girmeme şeklinde yorumlayanlar da olmuştur.

Süfyan-ı Sevrî gibi büyükler, zühdü; âdî şeyler yiyip, basit elbiseler giymekten daha ziyade, Hak rızasına göre programlanmış ve tûl-i emellere karşı da kapalı kalabilmiş bir kalb ameli olarak görmüşlerdir.⁹⁹ Bu anlayışa göre gerçek zühdün emaresi üçtür:

⁹⁶ Nisâ sûresi, 4/77.

⁹⁷ Kasas sûresi, 28/77.

⁹⁸ Ankebût sûresi, 29/64.

⁹⁹ İbn Ebi'd-dünyâ, Kasru'l-emel s.42; Ebû Nuaym, Hilyetü'l-evliyâ 6/386.

1. Dünya adına elde edilen şeylerden sevinç duymama ve kaybedilen şeylerden ötürü de mahzun olmama..
2. Medhedilince sevinmeme, zemmedilince de yerinmeme..
3. Hakk'a kulluk ve O'nunla halveti her şeye tercih etme.

Evet, zühhd de, mebde itibarıyla tıpkı havf ü recâ gibi bir kalb amelidir. Ancak, zühhd duygusunun, insanın davranışlarına aksetmesi veya onları yönlendirmesi açısından bir farklılığı söz konusudur ki, bu da onun bir aksiyon ve davranış buudu oluşudur. Zühde göre programlanmış bir sine, şuuru taalluk etsin-etmesin, yeme-içme, yatma-kalkma, konuşma-sükût etme, halvet peşinde olma veya celvette kalma gibi birbirine zıt bütün davranışlarında zühhd düşünür, zühhd soluklar, zühhd televvünlü yaşar ve sürekli zühhd rüyaları görür. Bütün bunlardan sonra da, dünyanın kendine ve insanların hevesâtına bakan yanlarına karşı ciddî bir tavır alması söz konusudur.

Bu duyguyu Mevlâna ne hoş terennüm eder:

چِسْتِ دُنْيَا أَرْ خُدَا غَافِلٌ بُودَنْ نَبِي قُمَاشِ وَ نُقَرَه وَ فُزَزَنْدُوزَنْ
 مَالِ رَاكْزِ بَيْرِ حَقِّ بَاشِي حَمُول (نَعْمَ الْمَالُ الصَّالِحُ) كُفْتِ أَنْ رَسُول
 أَبِ دَرِ كَشْتِي هَلَاكِ كَشْتِي اسْت أَبِ أَنْدَرِ زِيرِ كَشْتِي پُشْتِي اسْت

“Dünya nedir? O, Hudâ’dan gafil olmaktır; kumaş, gümüş, evlâd ve kadın değildir. Eğer dünya malını Hak rızası için omuzlarsan, ona Hz. Resûl: ‘İyi insan için iyi mal ne güzeldir!’¹⁰⁰ buyurmuştur. Geminin içindeki su geminin helâkine sebep, geminin altındaki su da onun hareketine vesiledir.”

Evet, ne dünyevî imkânlar ne de zenginlik zühde mâni değildir. Elverir ki insan onlara karşı hâkimiyetini korusun ve onların mahkûmu olmasın. Vâkıa İnsanlığın İftihar Tablosu, kalbi zühde göre programlandığı ve gözlerinin içine başka

¹⁰⁰ Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsne'd* 4/197; el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfred* s.112.

hayal girmediği hâlde fakirlerden fakir yaşamayı tercih etmiş ve ömrünü zâhidâne geçirmişti.¹⁰¹ Zira O, ümmetine ve hususiyle de neşr-i hak vazifesinde bulunanlara misal olma mevkiinde idi. O, böyle davranmakla evvelâ, peygamberlik vazife-i kudsiyesi dünyaya alet ediliyor töhmetine meydan vermeyecekti. Sâniyen O, bu yüce vazifede: *إِنَّ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ* “Benim mükâfatım ancak Allah nezdindedir.”¹⁰² diyen seleflerine iktida etme ululuğunu gösterecekti. Sâlisen O, neşr-i hak kı kendilerine vazife edinmiş ümmetinin âlimlerine hem bir nümune hem de rehber olma sorumluluğunu taşıyordu. Bu itibarla da, hayatını en fakirâne bir çizgide sürdürecekti.. ve sürdürdü de.

وَشَدَّ مِنْ سَعَبِ أَحْشَاءِهِ وَطَوَى
وَرَاوَدْتُهُ الْجِبَالَ الشُّمُّ مِنْ ذَهَبٍ
تَحْتَ الْحِجَارَةِ كَشْحًا مُتْرَفَ الْأَدَمِ
عَنْ نَفْسِهِ فَأَرَاهَا أَيَّمَا شَمَمٍ
وَأَكَدَّتْ زُهْدَهُ فِيهَا ضَرُورَتُهُ
إِنَّ الضَّرُورَةَ لَا تَعْدُو عَلَى الْعِصَمِ
وَكَيْفَ تَدْعُو إِلَى الدُّنْيَا ضَرُورَةٌ مَنْ
لَوْلَاهُ لَمْ تَخْرُجِ الدُّنْيَا مِنَ الْعَدَمِ

“O, açlıktan bağırsaklarını sargıyla sardı.. ve o latîf ciltli mübarek böğürlerini taşlarla sıkıştırdı.¹⁰³ Koca koca dağlar altın kesilip O’na arz olunmayı niyaz ettiler de, himmeti çok yüksek olan O Zât onlara karşı müstağni davrandı.¹⁰⁴ O’nun dünyevî ihtiyaçları da zühdünü teyit eder; zira O Masumlar Masumu’nun zaruret ve ihtiyaçları O’nun ismetine ilişmemişti. O’nun ihtiyaçları, O’nu dünyaya nasıl davet edebilirdi ki.! O olmasaydı, dünya ademden kurtulup varlığa eremezdi.” diyen Bûsîrî, O’nun ihtiyaç içindeki istiğnâsını ve zaruret içindeki yüce himmetini ne güzel ifade eder!

¹⁰¹ Bkz.: Buhârî, rikak 17; Müslim, zühd 18.

¹⁰² Yûnus sûresi, 10/72; Hûd sûresi, 11/29.

¹⁰³ Bkz.: Tirmizî, zühd 39; et-Taberî, Tehzîbü'l-âsâr 1/274..

¹⁰⁴ Bkz.: Tirmizî, zühd 35.

Zühde dair daha ne güzel sözler söylenmiştir! Biz onlardan, tevehhüm-ü ebediyetin yalanını yüzüne vuran ve tûl-i emeli temelinden sarsan, Hz. Ali'nin bir sözüyle bu faslı noktalamak istiyoruz:

الَّتْفُسُ تَبْكِي عَلَى الدُّنْيَا وَقَدْ عَلِمْتِ أَنَّ السَّلَامَةَ فِيهَا تَرُكُ مَا فِيهَا
لَا دَارَ لِلْمَرْءِ بَعْدَ الْمَوْتِ يَسْكُنُهَا إِلَّا الْآبِي كَانَ قَبْلَ الْمَوْتِ بَانِيهَا

.....

أَمْوَالِنَا لِذَوِي الْمِيرَاثِ نَجْمَعُهَا وَدُورُنَا لِخَرَابِ الدَّهْرِ نَبْنِيهَا
كَمْ مِنْ مَدَائِرٍ فِي الْأَفَاقِ قَدْ بُيِّتِ أَمْسَتْ خَرَابًا وَدَانَ الْمَوْتُ دَانِيهَا
لِكُلِّ نَفْسٍ وَإِنْ كَانَتْ عَلَى وَجَلٍ مِنَ الْمَمِيَّةِ أَمَالَ تُقْوِيهَا
فَالْمَرْءُ يَبْسُطُهَا وَالذَّهْرُ يَقْبِضُهَا وَالنَّفْسُ تَنْشُرُهَا وَالْمَوْتُ يَطْوِيهَا

“Nefis dünyaya karşı âh ü efgân içinde.. hem de kurtuluşun, dünya ve içindekilerini terk etmeye bağlı olduğunu bildiği hâlde. İnsanoğluna öbür âlemde, buradan geçmeden bina ettiği evlerin dışında, içinde oturacağı bir yuva yoktur.

.....

Mallarımız ki biz onları mirasçıları için topluyoruz. Evlerimiz ki biz onları dehrin harap etmesi için bina ediyoruz. Çevremizde muhkem yapılmış nice binalar vardır ki harap oldu.. ve öleceklere ölüm gelip çattı. Hemen herkeste şöyle-böyle ölüm korkusu olsa da, dünyaya karşı onları canlı tutan emelleri de var. Kişi onları serer, sergiler, zaman gelir durer. Nefis dört bir yana yayar, arkadan ölüm gelir katlar ve durer...”

اللَّهُمَّ أَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ وَأَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا
وَارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ أَمِينَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.

Takva

Takva, vikaye kökünden gelir; vikaye de gayet iyi korunma ve sakınma demektir. *Şer’î ıstılahta takva*, “Allah’ın emirlerini tutup, yasaklarından kaçınmak suretiyle O’nun azabından korunma cehdi.” şeklinde tarif edilmiştir.

Lügat ve şer’î mânâlarının yanında bazen korku, takva tabiriyle; bazen de takva, korku sözcüğüyle ifade edilmiştir ki, şeriat kitaplarında, her iki şekilde de kullanıldığını görmek mümkündür.

Bir de takvanın oldukça *şümûllü ve umumî mânâsı* vardır ki, şeriat prensiplerini kemal-i hassasiyetle görüp gözetmeden, şeriat-ı fitriye kanunlarına riayete; Cehennem ve Cehennem’i netice veren davranışlardan kaçınmaktan, Cennet’i semere verecek hareketlere; sırrını, hafisini, ahfâsını şirkten, şirki işmam eden şeylerden koruyup kollamaktan, düşünce ve hayat tarzında başkalarına teşebbühten sakınmaya kadar geniş bir yer işgal eder.

İşte bu mânâda takva insan için biricik şeref ve değer kaynağıdır ki: *إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَنْفِيكُمْ* “Sizin Allah indinde en asil, en şerefliiniz takvada en derin olanınızdır.”¹⁰⁵ âyet-i pürenvârı buna işaret etmektedir.

¹⁰⁵ Hucurât sûresi, 49/13.

Kur'ân-ı Kerim'den başka hiçbir kitabın takvaya, bu ölçüde, bu derinlikte, bu şümûlde ve Kur'ân'dakine denk bir mânâ yüklediğine şahit olmadığım gibi, İslâm'ın dışında hiçbir ahlâk ve terbiye sisteminde de bu seviyede, madde ve mânâyı kucaklayan; kökü dünyada, dalları, çiçekleri, meyveleri ukbâda sihirli bir kelimeye rastlamadım. Evet, mânâ ve muhteva itibarıyla takvada öyle bir büyü var ki, ona sığınmadan Kur'ân'ı tam anlamak ve Kur'ân yürüncesinde yürümeden ona ulaşmak mümkün değildir. Her şeyden evvel Kur'ân, kapısını müttakîlere aralar ve onlara ¹⁰⁶ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ fı-sıldar; neticede, Hz. Furkân ekseninde yaşamaya işaret eder ve nazarları ¹⁰⁷ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ufkuna çevirir.

Hakk'ın en çok beğendiği iş takva, O'nun en temiz, en nezih kulları da müttakîlerdir. Takva adına müttakîlere en saf, en duru mesaj da Hz. Furkân-ı Bedü'l-Beyan'dır. Hakk'ın kulları, her zaman Kur'ân'la beslenir, ötede de rü'yet ü rıdvanla. Buradaki vicdanî zevk, oradaki ruhanî haz, takvadaki derinliğe bir ikinci mevhibe olması itibarıyla Cenâb-ı Hak: اَتَّقُوا إِنَّهُ هَدَىٰ لِّلْمُتَّقِينَ "Allah'a karşı olabildiğince takva dairesinde olun!"¹⁰⁸ buyurarak bu mânâdaki takvanın önemini hatırlatır.

Evet, bütün hayır vesilelerini değerlendirme, bütün şer yollarına karşı kapalı kalma veya kapalı kalmaya çalışma mânâlarına gelen takva sayesinde insan, aşağıların aşağısına yuvarlanmaktan kurtulur ve "a'lâ-i illiyyîn" yolcusu olur. Bu itibarla da denebilir ki, takvayı bulan, bütün hayırların, yümünlerin, bereketlerin kaynağını bulmuş olur. İşte bir şahit daha:

¹⁰⁶ "(Bu Kur'ân,) müttakiler için bir hidayet kaynağıdır." (Bakara sûresi, 2/2)

¹⁰⁷ "Umulur ki takva dairesine girersiniz." (Bakara sûresi, 2/21, 63, 179, 183; En'âm sûresi, 6/153; A'râf sûresi, 7/171)

¹⁰⁸ Âl-i İmrân sûresi, 3/102.

دین و تقویٰ را خدایا هر که داد هُست او اَنْدَر دُو عَالَمِ بَر مُراد
هر که مرد پازسا و مُتقیست او سَعید و رُشتگَارست نبی شقیست
هر که او را نیست از تقویٰ شِعَار هستی او نیست غیر از شین و عَار
نیست زنده در حقیقت مُرده است غَیْر از آن که رَه بَحْضَرَت بُرده است

“Allah din ü takvayı kime verdiyse o, dünya-ahiret mura-dına ermiştir. Kim ki, hak eri ve takva sahibidir, o bir şakî değil saiddir ve dosdoğru yoldadır. Kim ki takvadan nasipsiz ve takva emaresinden yoksundur, onun varlığı ayıp ve ardan başka de-ğildir. Aslında, Hazreti Hakk’a yol bulandan başkası da diri de-ğil, ölüdür.” (Gülşen-i Tevhid).

Takva, paha biçilmez bir hazine; en zengin hazinelerin en mutena yerinde eşsiz, bîhemta bir cevher; bütün hayır kapılarını açan sırlı bir anahtar ve Cennet yolunda bir buraktır. Onun bu müstesna yerine binaendir ki o, Kur’ân-ı Kerim’in zülâl beyanıyla, tam yüz elli defa ışık tayfları hâlinde gelir ve ruhlarımızın dimağına akar.

Takvanın bu umumî istimaline mukabil bir de herkes ta-rafından bilinen *has bir mânâsı* vardır ki, çok defa “takva” denince o hatırlanır. O da; şeriatın emir ve yasaklarına karşı fevkalâde duyarlı olmak, mükâfattan mahrumiyet veya ceza-yı gerektiren davranışlardan uzak kalmaya çalışmaktan iba-ret görülmüştür ki: “الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ” *“Onlar, gü-nahların büyüklerinden ve fuşşiyattan kaçınırlar.”*¹⁰⁹ fermanı bu önemli esasın bir yanını; “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ” *“Onlar ki iman edip sonra da salih amel işlemeye koyuldular.”*¹¹⁰ câmi be-yanı da diğer yanını ifade etmektedir. Farzları titizlikle yerine getirme ve büyük günahlardan kaçınma, takvanın zarurî ve câmi iki esasıdır. Sağâir dediğimiz küçük günahlara gelince:

¹⁰⁹ Şûrâ sûresi, 42/37; Necm sûresi, 53/32.

¹¹⁰ Bu ifade Kur’ân-ı Kerim’de pek çok yerde geçmektedir. Bir kısmı için bkz.: Bakara sûresi, 2/277; Yûnus sûresi, 10/9; Hüd sûresi, 11/23; KeHF sûresi, 18/30, 107.

لَا يَبْلُغُ الْعَبْدُ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُتَّقِينَ حَتَّى يَدَعَ
مَا لَا بَأْسَ بِهِ حَذْرًا لِمَا بِهِ الْبَأْسُ

“Kul gerçek takvaya ulaşamaz, sakıncalı şeylere girme endişesiyle bir kısım sakıncası olmayan şeyleri de terk etmedikçe!”¹¹¹ gibi pek çok beyan-ı nebevî var ki, Kur’ân’ın “lemem”¹¹² dediği şeylere karşı da titiz olmayı ihtar etmektedir.

Evet, tam ihlâs, ancak her çeşit şirk şaibesinden sakınmakla, kâmil takva da şüphelerden bütün bütün kaçınmakla elde edilebilir. Zira; وَالْحَلَالُ بَيْنَ وَالْحَرَامِ بَيْنٌ وَبَيْنَهُمَا أُمُورٌ مُشْتَبِهَاتٌ; lâmi hadisi;¹¹³ kalb ve ruh seviyesinde bir hayatı, şüpheli şeyler karşısında hassas olmaya bağlamıştır. Hadis; helâlin belli, haramın da belli olduğunu, Sahib-i Şeriat’ın bu iki hususu herhangi bir kuşkuyla meydan vermeyecek şekilde beyan ettiğini, ancak bu ikisinin arasında, ikisine de benzeyen bir kısım şüpheli şeylerin bulunduğunu ve insanların çoğunun bunları bilemeyeceğini, bu itibarla da, şüpheli şeylerden sakınmak lâzım geldiğini; ancak şüpheli şeylerden sakınan kimsenin dinini, ırzını koruyabileceğini, şübühâta düşen kimsenin ise, harama girme ihtimaliyle karşı karşıya bulunduğunu, tıpkı, koru kenarında koyun güden çobanın koyunlarının, koruya girmesi melhuz bulunduğu gibi.. bu hususları anlattıktan sonra Hz. Ruh-u Seyyidi’l-Enâm buyurur ki: “Biliniz ki, her melikin bir korusu vardır; Allah’ın korusu da haramlardır. Şu da bilinmelidir ki, cesette bir et parçası vardır, o sıhhatli olunca beden de sıhhatli olur; o bozulunca beden de bozulur. İşte o kalbdır!”

Bu esaslara binaen, takva-i tâmmin, ancak şüpheli şeyler ve küçük günahlardan sakınmakla elde edilebileceğini

¹¹¹ Tirmizî, kıyâmet 19; İbn Mâce, zühd 24.

¹¹² Necm sûresi, 53/32.

¹¹³ “Helâl(ler) de haram(lar) da açıktır, bellidir. Bu ikisinin arasında da, şüpheli, insanların bir çoğunun hükmünü bilemeyeceği meseleler vardır.” (Buhârî, îmân 39; Müslim, müsâkat 107)

söyleyebiliriz. Böyle bir içtinab ise her şeyden evvel iyi bir haram ve helâl bilgisine, bundan da öte sağlam bir mârifet ve vicdan kültürüne vâbestedir. İş gelip bu noktaya dayanınca: *“Sizin Allah nezdinde en asil ve en şerefliiniz, takvada en ileri olanınızdır.”*¹¹⁴ âyetiyle; *إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ* *كُلُّ مَنْ عَلَّمَهُ الْعِلْمَ* *“Kulları içinde Allah’tan hakkıyla ancak âlimler korkar.”*¹¹⁵ beyanı âdeta kutuplaşır; takva, asâlet ve şerefe inkılap eder, ilim de saygıya bürünür ve bir bayrak gibi tülленir. Kalbini ve sırrını bu renklerle bezeyen ruhlar, *أُولَئِكَ الَّذِينَ أُمَّتَحَنَ* *اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِتَتَّقُوا* *“İşte o kamet-i bâlâlar, kalblerinde, Allah’ın takva imtihanına tâbi tuttuğu kimselerdir.”*¹¹⁶ ilâhî iltifatıyla da birer imtihan kahramanı olarak anlatılırlar.

İbadet ve itaat kutbunda takva denince, daha çok iç safveti, gönül derinliği ve ihlâs enginliği anlaşılır; mâsiyet dairesinde de günah ve şüpheli şeylere karşı kesin tavır ve kararlılık. Bu itibarla da, kulluğun çeşitliliğine göre, aşağıdaki hususların hepsini takvanın ayrı bir buudu sayabiliriz:

1. Kulun, mâsivâullahtan (Allah’tan gayri her şey) onların zatlari itibarıyla kaçınması,
2. Dinin ahkâmına bihakkın riayet etmesi,
3. Esbâb dairesinde cebre düşecek davranışlardan, kudret dairesinde i’tizale sapacak inhiraflardan sakınması,
4. Hak’tan uzaklaştıracak şeylere karşı sürekli tetikte bulunması,
5. Yasaklara muhalefet etmeye çekecek nefsi hazlara karşı devamlı uyanık olması,
6. Maddî-mânevî her şeyi Allah’tan bilip, nefisine hiçbir şeyi temlik etmemesi,

¹¹⁴ Hucurât sûresi, 49/13.

¹¹⁵ Fâtr sûresi, 35/28.

¹¹⁶ Hucurât sûresi, 49/3.

7. Kendini hiç kimseden daha âlî ve daha hayırlı görmemesi,

8. Allah'tan başka hiçbir şeyi gaye-i hayal edinmemesi,

9. Hazreti Rehber-i Küll'e bilâ kayd ü şart inkıyadda bulunması,

10. Âyât-ı tekvîniyenin sürekli tetkik ve tefekkürüyle kalbî ve ruhî hayatını yenilemesi,

11. Ve değişik buudlarıyla râbîta-i mevte hayatının bir düsturu hâline getirmesi.

Hâsılı, takva bir kevser, müttakî de ona ulaşmış bahtiyardır. Ne acıdır ki, Hak katında bu mazhariyeti elde etmiş insan sayısı da pek azdır. Bir şairimizin sözüyle bitirelim:

“Hak Teâlâ eder takva ehlidir ulunuz

Müttakînin makamı Cennet, içtiği kevser olur.”

اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْ عِبَادِكَ الْمُخْلِصِينَ الْمُحْلِصِينَ الْمُتَّقِينَ آمِينَ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ إِمَامِ الْمُتَّقِينَ وَأَصْحَابِهِ ذَوِي الْيَقِينِ.

Vera

Lügat ve kamuslarda; “uygunsuz, yakışıksız ve gereksiz şeylerden sakınma, haram ve yasaklara karşı da, titiz davranma, tetikte olma.. veya memnu şeylere girme endişesiyle, bütün şüpheli hususlara karşı kapanma” mânâsına hamledilmiştir. Bu, *دَعْ مَا يَرِيْبِكَ إِلَى مَا لَا يَرِيْبِكَ* “Sana kuşku vereni bırak, şüphesiz olana geç.”¹¹⁷ İslâmî prensibine ve; *الْحَلَالُ بَيْنٌ وَالْحَرَامُ بَيْنٌ*¹¹⁸ hadisinde anlatılan gerçeğe belli mutabakat noktalarında bir misliyet görünümü arz eder.

Sofilerden bazıları vera’ı; yakînin sıhhati, davranışların istikameti ve Cenâb-ı Hak’la münasebetlerde de âlî himmet ve temkinli olma şeklinde yorumlamışlardır.

Bir ehl-i dil onu, “Göz açıp-kapayınca kadar olsun Hak’tan gafil olmamak..” bir diğeri, “Hayatın her lahzasında, O’ndan başka her şeye kapalı kalmak..” daha bir başkası ise, “Hâliyle veya diliyle hak yolcusunun dünya ve ehl-i dünyaya tezellül ve tenezzülde bulunmayıp, bütün varlığı ve kendini aşması” şeklinde tarif etmişlerdir ki:

¹¹⁷ Tirmizî, *kıyâmet* 60; Nesâî, *eşribe* 50; Dârimî, *büyü’* 2.

¹¹⁸ “Helâl(ler) de haram(lar) da açıktır, bellidir.” (Buhârî, *îmân* 39; Müslim, *müsâkat* 107, 108). Burada bu hadisin özellikle ileri kısımlarına dikkat çekilmektedir ki, içerdiği mânâ bir önceki bölümde (Takva) geçmişti.

تَوَرَّعَ عَنْ سُؤَالِ الْخَلْقِ طُرًّا وَسَلَّ رَبًّا كَرِيمًا ذَا هِبَاتٍ
وَدَعَّ زَهْرَاتِ الدُّنْيَا كَاللَّوَاتِي تَرَاهَا لَا مَحَالَةَ ذَاهِبَاتٍ

“Zinhâr halka dilencilik etmekten sakın! Ve istediğini sadece keremi çok engin Rabbinden iste! Bir gün mutlaka geldiği gibi gidecek olan dünyanın ziynet ve debdebesini bırak!” sözleri bu mülâhazayı çok güzel ifade eder.

Vera’ı; hayat ve davranışlarını gerekli, lüzumlu ve ötelere uzanan şeylere kilitleyip, lüzumsuz, fânî ve zâil şeylerin gerçek konumlarını kavrama şuuruyla hareket etme şeklinde de yorumlayabiliriz ki; *مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَزَكُّهُ مَا لَا يَغْنِيهِ* yani “Kıyamında ve kendi iç güzellikleriyle yaşanan Müslümanlık, mâlâyâniyâta karşı kapalı olan Müslümanlıktır.”¹¹⁹ ölçüsü de bunu hatırlatıyor olsa gerek...

Pend-i Attar sahibi Attarca üslûbuyla bu düşünceye hoş ve enfes bir ses katar:

تَرْسَكَارِي أَزْ وَرَعٍ پَيْدَا شَوْد هَزْ كِهْ بَاشْدْ بِي وَرَعِ رُسْوَا شَوْد
بَا وَرَعِ هَزْكَسْ كِهْ خُوْدْ رَا كَرْدْ رَاسْت جُئِشْ وَا رَامَشْ أَزْ بَهْرِ خُدَاسْت
أَنْ كِهْ أَزْ حَقِّ دُرُسْتِي دَارْدْ طَمَعُ دَرْ مَحَبَّتْ كَاذِبْشْ دَانِ بِي وَرَعِ

“Vera duygusundan Allah korkusu peydâ olur, vera’sız kimse ise kıyamette rüsva olur. Kim ki vera çizgisinde istikametini buldu, onun duruşu da kalkışı da hareketi de sükûnu da Allah için oldu. Bir kimse ki, Hak dostluğunu umar, eğer vera yoksa, o kimse muhabbet iddiasında yalancıdır.”

Vera, zâhir ve bâtın buudlarıyla yerine getirilmesi kulluk borcu umumî bir ameldir. Vera yolcusu, takva ile ulaşılan zirvelerde dolaşırken, bir taraftan zâhiriyle, emr u nehiylerin âzâd kabul etmez kölesi olarak hayatını onlarla örgüler.. ve

¹¹⁹ Tirmizî, zühd 11; İbn Mâce, fiten 12.

“Allah için işler, Allah için başlar”,¹²⁰ Allah için oturur, Allah için kalkar. Allah için yer, Allah için içer, “lillâh, livechillâh dairesinde hareket eder”,¹²¹ diğer taraftan da bâtınını “Hazîratü'l-Kuds”ün izdüşümü hâline getirerek, kalbindeki “Kenz-i Mahfî” ile halvet olur ve bütün bütün ağıyâra kapanır. Yani, O’na götürmeyen düşüncelerden uzaklaşır.. O’nu hatırlatmayan görüntülere sırtını döner, O’nu söylemeyen beyanlara –onlara beyan denecekse– kulaklarını tıkar ve O’nun kıymetler listesine girmeyen şeylerden de elini-eteğini çeker.

İşte bu mânâdaki vera, insanı Allah’a amûdî (dikey) olarak yükseltir. Bundandır ki, Cenâb-ı Hak, Hz. Musa’ya: “*Bana yaklaşmak isteyenler vera ve zühd gibisini bulamamışlardır.*”¹²² ferman eder.

Asr-ı Saadetle insanlığın tanıdığı vera, tâbiûn ve tebe-i tâbiîn döneminde âdeta semavîleşti ve her mü’minin gaye-i hayali hâline geldi. Bu dönemde idi ki, Bişr-i Hâfî’nin kızkardeşi, Ahmed İbn Hanbel’e gelerek: “Yâ İmam! Ben çok defa dam üstünde iplik büküyorum.. bazen de devlet memurları ellerinde meşaleler oradan geçiyorlar ve elimde olmayarak o ışıktan da istifade etmiş oluyorum.. bu ipliğe haram karışıyor mu?” deyince, koca imam hıçkırma hıçkırma ağlar ve “Bişr-i Hâfî’nin hânesine, şüphenin bu kadarcığı bile bulaşmış bir şey girmemeli.” fetvasını verir.¹²³

Ve yine bu dönemde idi ki, gözü bir kere harama ilişen biri, bütün bir ömür boyu “Günahım!” deyip feryat ediyor-

¹²⁰ Bkz.: Bediüzzaman, *Sözler* s.6 (Birinci Söz).

¹²¹ Bkz.: Bediüzzaman, *Lem’alar* s.20 (Üçüncü Lem’a, Üçüncü Nükte). (Bu ifadelere ilham kaynağı olan, “(Verdiği zaman) Allah için veren, (vermediği zaman da) Allah için bundan geri duran, (sevdiklerini) Allah için seven, (kızdıklarına da) Allah için kızan, imanını kemale erdirmiş demektir.” hadisi için bkz.: Tirmizî, *kıyâmet* 60; Ebû Dâvûd, *sünnet* 16; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 3/438, 440)

¹²² İbn Ebi’-dünyâ, *el-Vera’* s.47; et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir* 12/120.

¹²³ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ* 8/353; el-Kuşeyrî, *er-Risaletü’l-Kuşeyriyye* s.111.

du. Evet bu dönemde idi ki, bilmeyerek haram bir lokmanın girdiği mide, istifrâğa zorlanıyor ve bunun için günlerce göz-yaşı dökülüyordu.¹²⁴

Yanlışlıkla cebine koyduğu başkasına ait bir kalemi, sahibine ulaştırmak için Merv'den Mekke'ye yolculuk yapıldığını, bunlardan birinin kahramanı olan büyük muhaddis, üstün fakih ve derin zâhid İbnü'l-Mübarek anlatıyor.¹²⁵ Üzerinde başkasına ait bir hak var olduğu mülâhazasıyla, alacaklıya, ömrünün sonuna kadar hizmetkâr olmaya azmetmiş insan sayısı hiç de az değildi. Meşhur zâhid Fuzayl b. İyâz bu vadinin kahramanlarından sadece biridir. Ve bu aydınlık dünyada daha niceleri..! Evliyâ, tabakat ve menkıbe kitapları bu altın insanların ruhanîleri aşan hayatlarıyla lebâleb.. bu sahifeler, onlara sadece hatırlatma ölçüsünde açılıyor. Şayet hatırlatabiliyorlarsa.?

اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَيْنَا الْإِيمَانَ وَرَبِّئْهُ فِي قُلُوبِنَا وَكَرِّهْ إِلَيْنَا الْكُفْرَ
وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ وَاجْعَلْنَا مِنَ الرَّاشِدِينَ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَأَصْحَابِهِ الْمَهْدِيِّينَ.

¹²⁴ Bkz.: Muvatta, zekât 31; Ma'mer İbn Râşid, el-Câmi' 11/209.

¹²⁵ İbnü'l-Mübarek'le ilgili olarak anlatılan benzer kıssa için bkz.: el-Kuşeyrî, er-Risaletü'l-Kuşeyriyye s.113.

İbadet, Ubûdiyet ve Ubûdet

Allah'ın emirlerini yerine getirme, O'na kullukta bulunma ve kulluğunun şuurunda olma mânâlarına gelen ibadet ve ubûdiyet; bazılarına göre aynı mânâyâ hamledilmiş ise de, büyük çoğunluğun nokta-i nazarı, bu kelimelerin lafızları gibi mânâlarınının da ayrı ayrı olduğu merkezindedir.

İbadet, “Cenâb-ı Hakk'ın emirlerini yerine getirip yaşama ve kulluk sorumluluklarını temsil etme mânâlarına gelmesine mukabil; ubûdiyet, kul olma ve kölelik şuru içinde bulunma” şeklinde yorumlanmıştır. Zaten, ibadette bulunana “âbid”, ubûdiyette bulunana “abd” denmesi de açıkça bu farkı göstermektedir. “Fatıha Üzerine Mülâhazalar”ın ilgili bölümü,¹²⁶ daha farklı şeyler de ihtiva etmektedir.

Ayrıca, ibadet ve ubûdiyet arasında şöyle ince bir fark daha söz konusudur: Meşakkat ve külfetle eda edilip, havf ve recâ derinlikleri bulunan, niyet ve ihlâs yörüngeli bütün mâlî ve bedenî mükellefiyetler birer ibadet; ifasında bu türlü buudların söz konusu olmadığı iş ve vazifeler de birer ubûdiyettir. Zannediyorum İbnü'l-Fârîd da:

وَكُلُّ مَقَامٍ عَنِ سُلُوكٍ قَطَعْتُهُ
عُبُودِيَّةٌ حَقَّقْتُهَا بِعِبُودِيَّةٍ

¹²⁶ Bkz.: M.F. Gülen, *Fatıha Üzerine Mülâhazalar* s.175-195.

“Seyr u sülûkte aşığıım mertebelerde her ubûdiyeti, ibadet-i hâlisemle gerçekleştirdim.” sözleriyle bu farka işaret etmektedir.

Ayrıca sofilerden bir kısmı, *ibadeti* avamın kulluk hizmeti, *ubûdiyeti* şuur ve basîret insanların ifa ettiği vazife, *ubûdeti* de saflar üstü safların sorumluluklarını yerine getirmeleri şeklinde tarif etmişlerdir ki; *birincisi*, mücadele insanının işi, *ikincisi*, aşılmaz zorlukları göğüsleyen civanmertlerin tavrı, *üçüncüsü* de, kalb ve ruhlarının enginlikleri ile Hakk’a müteveccih olanların hâli olarak yorumlanabilir.

Bir diğer tevcihle, yukarıda sözü edilen hususların hemen hepsini “ibadet-i zâtiye-i mutlaka” ve “ibadet-i sıfâtiye-i mukayyede”ye ircâ edenler de olmuştur. Bunlardan birincisi; sürekli Hâlık-mahlûk, abd-Mâbud, Görüp/Gözeten-görülüp/gözetilen münasebetlerinin şuurunda bulunma; duygu, düşünce, tavır ve davranışlar itibarıyla hep bu ruhu temsil etme ve hep bu mânâyâ kilitli kalma; ikincisi de, bu icmalî tafsil etme, bu mânâyı canlandırma ve bu duyguları, bu düşünceleri irade ile renklendirme diye ifade edilebilir ki; bu da irade, azim, niyet ve hulûsa göre aşağıdaki bölümlere ayrılır:

a. Sırf Cennet arzu ve iştiağıyla ifa edilen ibadetler.

b. Cehennem korkusu ve endişesiyle yerine getirilen sorumluluklar.

c. Mehâbet, mehâfet ve muhabbet duygusuyla eda edilen vazifeler.

d. Abd-Mâbud, Hâlık-mahlûk münasebetlerinin gereğı olarak temsil edilen hizmetler.. bazıları, bunlardan birincilere “*tâcirân*”, ikincilere “*bendegân*”, üçüncülere “*sâdıkân*”, dördüncülere de “*âşikân*” demişlerdir. Bir ölçüde bu tasnife ışık tutması bakımından, Râbiatü'l-Adeviyye'nin: “*Yâ Rab, kurb-i cemaline yemin ederim ki, ben Sana ne Cehennem korkusu ne de Cennet*

arzu ve iştiyakıyla ibadet etmedim.. ben, Sen Sen olduğun için Sana ibadet ettim.”¹²⁷ sözleri bu konuda ölçü gibidir.

Hangi şekliyle olursa olsun kulluk, insanın şerefının rengi ve ona bahşedilmiş en büyük pâyedir. Esasındaki sürekliliği itibarıyla, onu aşan ve onun önüne geçen fakat sürekli olmayan en büyük ilâhî pâyelere bile bir mânâda fâikiyeti vardır; fâikiyeti vardır ki, Allah O Rehber-i Küll ve Muktedâ-i Ekmel’ini, sözlerin en ekmeli içinde anarken, önce عَبْدُهُ demiş, sonra رَسُولُهُ sözüyle bu mübarek cümleyi taçlandırmıştır. Keza, O “Şeref-i Nev-i İnsan” ve O “Ferîd-i Kevn ü Zaman”ı miraç adı altında, gökleri şereflelendirmeye davet ederken, davetiyenin başına: ¹²⁸ أُسْرَى بَعْبِدِهِ iltifat-bahş kaydını koymuş ve O’nun ubûdiyetinin bu hususî faikiyetine işaret buyurmuştur. Hele, bu gök yolculuğunda, mekânın lâmekân olduğu, cânânın o mübarek cisme can olduğu ve “sübühât-ı vech” şualarının hoş-âmedî televvünüyle her yanı sardığı o muhteşem istikbalde, bin bir tebcil arasında kulluğun çekilip öne alınması, alınıp فَأَوْحَىٰ إِلَيَّ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ “Kuluna vahyetti ha vahyetti.”¹²⁹ denmesi ne mânidardır!..

Hız. Mevlâna, söz sultanlığı, zamanı aşmışlığı ve baş döndüren derinlikleriyle değil, kulluğuyla övünür, kulluğuyla coşar ve şöyle haykırır:

مَنْ بَنْدَهُ شُدْمَ بَنْدَهُ شُدْمَ بَنْدَهُ شُدْمَ مَنْ بَنْدَهُ بَجْدَمَتِ تُوَسَّرَ أَفَكَنْدَهُ شُدْمَ

هَرَبَنْدَهُ كِهَ اَزَادَ شَوْدَ شَادَ شَوْدَ مَنْ شَادَ اَزَ اَنْمَ كِهَ تُرَا بَنْدَهُ شُدْمَ

“Kul oldum, kul oldum, kul oldum! Ben Sana hizmette iki büklüm oldum. Kullar âzâd olunca şâd olur; ben Sana kul olduğumdan dolayı şâd oldum.”

¹²⁷ ed-Dimyâfî, *Îânetü't-tâlibîn* 4/338. Yakın mânâda bir ifade için bkz.: Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ* s.122.

¹²⁸ “(Tüm kusur ve noksanlıklardan münezzeh ve müberradır o Zât ki) gece vakti kulunu (Mescid-i Haram’dan Mescid-i Aksâ’ya) seyr ü sefer ettirdi.” (İsrâ sûresi, 17/1)

¹²⁹ Necm sûresi, 53/10.

Bazıları ibadet ve ubûdiyete *daha farklı mânâlar* da yüklemişlerdir:

- ⊗ Kulluğunu tam tekmil yerine getirirken bile, kusurlarının şuurunda olup onlarla ürperme.
- ⊗ Başlangıçta kusursuz bir teşebbüs ve iradenin hakkını verme, neticenin değerlendirilmesinde de kendi havl ve kuvvetinden teberrî edip, Allah'ın ezeli ve ebedi rubûbiyetine karşı hayatın bütün sâniye ve sâliselerini kulluk şuuruna ile bezeme.
- ⊗ Bütün vücudî şeyleri, O'nun varlığının ziyasının gölgesi bilip ona göre davranma ve onları gasp ve temellük edip övünmeme, üzerindeki Hakk'ın ihسانlarını görmezlikten gelerek de miskinleşmeme.
- ⊗ Ayrıca, her zaman vicdanda O'na intisap şerefine duyulması ve başka pâyelerle şeref ahz ü i'tâsının da nisbetsizlik ve nesepsizlik sayılması... gibi hususlar bunlardan bazılarıdır.

Bu itibarla, diyebiliriz ki, kulluktan daha yüksek bir pâye ve bir mansıp yoktur. Eğer varsa, o da yine kulluğun bir buudu olan hürriyettir. Mübtediler için duyulup hissedilen, mün-tehiler için yaşanıp zevk alınan, Allah'la münasebetlerin ve O'nunla irtibatlanıp mukayyet bulunmanın dışında her şeyden kalben tecerrüd etme mânâsına hürriyet. Zannediyorum insanın mücehhez bulunduğu değerler itibarıyla da gerçek hürriyet, işte bu hürriyettir.

Bu ince hususa dikkati çeken bir Hak dostu:

بَنْدٌ بَكْسِلٍ بَاشُ أَزَادِ أَيْ پَسَرِ چَنْدُ بَاشِي بَنْدِ سِيْمِ وَبَنْدِ زَرِ

“Ey oğul, zincirleri çöz ve âzâd ol! Altın ve gümüş ağı içinde daha ne kadar zaman kalacaksın!” der.

Ayrıca Cüneyd-i Bağdadî de: “Kul, Allah'tan başkalarının esaretinden sıyrılmadıkça gerçek kulluğa eremez.” tembihinde bulunur.

Bir başkası, bir adım daha atarak; duygu, düşünce, tavır ve davranışların müstetbeâtının bile ağıyâra kapalı olmasını salıklar ve şöyle seslenir:

كُوس نَامُوسِ اَزْ زَنِي اَزْ چَرخِ اَنْجَمِ بَرِ كُزُرِ
چُونِ دَفِ رُسُوايِيسْتِ اَيْنِ پُرِ جَلالِ چَنْبِرِيسْتِ

“Eğer namus davulunu çalmak istersen, yıldızlar çarkından geç; zira, bu zillerle mâlemâl çember, bir rüsvalık defidir.”

اَللّٰهُمَّ وَفَّقْنَا اِلَى مَا تُحِبُّ وَتَرْضٰى
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى مُحَمَّدٍ الْمُرْتَضٰى وَاَصْحَابِهِ ذَوِي الْوَفَاِ.

Murâkabe

Gözetme, mülâhazaya alma, intizarda bulunma, kontrol etme ve kontrol edildiği şuuruyla yaşama mânâlarına gelen murâkabe; hâl ehlince, Allah'tan gayrı her şeyden alâkayı keserek kalben Cenâb-ı Hakk'a yönelmek, ilm-i ilâhînin her şeyi kuşatmış olduğu inanç ve mülâhazasıyla nefsini menhiyâta karşı gemleyip hayatını Allah'ın emirleri ışığı altında dizayn edip yaşamaktan ibaret görülmüştür. Murâkabeyi; her zaman Hakk'ın muradını takip etme ve Cenâb-ı Hak tarafından takip edilme mülâhazasıyla iç ve dış bütünlüğü içinde, hayat ve davranışlarımızı ciddî bir çizgide sürdürme şeklinde de yorumlayabiliriz. Bu da ancak, Cenâb-ı Hakk'ın, insanın her hâline nâzır bulunduğuna; yani onun sözlerini duyar ve işitir, ahvâlini bilir ve değerlendirir, yaptıklarını görür ve kaydeder olduğuna inanmakla gerçekleşebilir. Kur'ân-ı Kerim:

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ
مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ

“Sen ne halde bulursan ve Kur'ân'dan ne tilâvet etsen, sizler de amelden ne işlerseniz, ona dalıp gittiğiniz esnada mutlaka

*Biz üzerinizde nigezbân bulunuruz...*¹³⁰ nurefşân beyanıyla bu gerçeği ihtar etmektedir.

Eğer murâkabe, Hakk'ın hoşnut olmadığı uygunsuz hâ-tıralara, huzurdan uzaklaştıran yaramaz düşüncelere, dav-ranışları baskı altına alan sevimsiz mülâhazalara karşı kal-bin kapanması ve ruhun sonsuza açık bütün kanallarının ilâhî vâridâta göre ayarlanması ise, bize de, menfi-müsbet bu açıp-kapama işini çok iyi değerlendirmek düşer. Allah'ın değer verip öne aldığı şeyleri, en içli, en derin arzularımız dahil, her kıymetin üstünde tutma; O'nun büyük gördükle-rini büyük görüp başlarda gezdirme, değer vermediği şeyle-ri de hatırdan, gönülden çıkarıp atma, bu mevzuda ilk adım sayılır. Hak rahmetinin enginliğinin düşünülmesi, insanda Allah sevgisini ve ibadet aşkını coşturur; O'nun mehâfet ve mehâbetinin mülâhazası ise, mâsiyet iştihasını kaçıırır ve in-sanı dikkatli yaşamaya zorlar. Murâkabeğe gelince, ibadet ü taatı, bir kısım cisimlerin tülbentten geçirilmesi gibi öyle bir eler ki, âdeta onların içinde Hak mülâhazasından başka hiç-bir şey kalmaz; zira murâkabe aynı zamanda ferdin yapayal-nız anlarında dahi, her an görülüp gözetildiği şuuruyla duygu ve düşüncelerini bulandırmama gayretidir.

Murâkabe yolu, mürşid ve rehberle ihtiyaç hissetmeden, gidip Hakk'a ulaşan kestirme yolların en önemlilerindendir ve vilâyet-i kübrâ çeşnilidir. Bu yolun bahadırları, her zaman ve her yerde, acz ü fakr nâmeleriyle Cenâb-ı Hakk'a yönele-bilir ve ihtiyaç tezkeresiyle halvethâneğe alınabilirler. Bunlar, hayatlarının her anında tabiatı süzerken, Allah'ın kendilerini kontrol ettiğini hisseder ve her türlü ağıyâr mülâhazasından uzaklaşırlar; eşyayı dinlerken de, O'nu söylemeyen bütün seslere karşı kapanır, O'na ait nağmeleri duymaya çalışırlar; varlığı konuşurken, O'nun güzelliklerini şakiyan bir bülbül olur ve O'nunla irtibatlandıramadığı her şeyi mâlâyânî sayar,

¹³⁰ Yûnus sûresi, 10/61.

onlara karşı da ebkem (dilsiz) kesilirler. Zaten, göz, O'nun görmesini, kulak O'nun işitmesini, dil de O'nun beyanını hatırlatmıyorsa, bu uzuvların birer et parçasından farkı yoktur. “Cenâb-ı Hak, Kendine ‘Basîr’ dedi ki, seni fenâlıklara karşı her zaman korkutucu.. O Kendine ‘Semî’ dedi ki, dudaklarını fena şeylere karşı kapatıcı.. ve O Kendine ‘Alîm’ dedi ki, sana bildiğini bildirip, fesat düşüncesine karşı kararlı olasın.” diyen Hz. Mevlâna, murâkabeyi, fena duygu, fena tutku ve fena davranışlara karşı koruyucu bir sûtire ve Cenâb-ı Hakk’ın hukukunu görüp gözetmede de biricik teminat saymaktadır.

Murâkabenin başlangıcı ve birinci merhalesi, Allah’ın hâzır ve nâzır olduğuna ve her hâlimize şahid bulunduğuna yakîn hâsıl edip, O’nun irade ve meşîetine kalben teslimiyetle, dileklerimizden daha çok, dileklerini kollayarak *وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ رَّقِيبًا* “Allah her şey üzerinde rakîb ve gözetleyicidir.”¹³¹ ufkunda seyahat etmektir.

İkinci merhalesi, sâlikin huzur-u kalble Cenâb-ı Hakk’a yönelip, ilâhî feyizlerin kalbine akmasını sabır, temkin ve teyakuz içinde beklemesidir. Böyle bir yönelişte, mürşid, zikir ve râbitaya da ihtiyaç yoktur. Ancak şer’î âdâba muvafakat kaydıyla bunların bulunması “nûrun alâ nûr” olur. İster birinci merhale olsun ister ikinci merhale, hak yolcusu, bütün benliğiyle *132 أَنْ تَعْبَدَ اللَّهُ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ* ile ifade edilen ‘ihsan’ ruhunu tam temsil edebildiği, bu mülâhazada herhangi bir kopukluk olmaması için, her zaman kendini kolsuz, kanatsız, âciz, fakir ve muhtaç gördüğü ve: “*Tut beni Allahım, tut ki, edemem Sensiz.*” iz’arıyla sadece O’nu nokta-i istinat ve nokta-i istimdat bildiği ölçüde sağlam bir murâkabe yolunda ve dolayısıyla da emniyette sayılabilir.

¹³¹ Ahzâb sûresi, 33/52.

¹³² “Allah’a, O’nu görüyormuş gibi ibadet (veya ubûdiyet)te bulunmak... Her ne kadar sen O’nu göremesen de O seni görüyor ya!” (Buhârî, îmân 37, tefsîru sûre (31) 2; Müslim, îmân 1.)

Hayatını sürekli bu çizgide sürdürenlerin ruhunda zamanla bir meleke hâsıl olur ki –buna huzur-u kalb de diyebiliriz– bu meleke sayesinde vicdan sürekli ilâhî vâridâta açık kalır ve Hazreti Ehadiyet’ten ona devamlı feyizler akmaya başlar.

Murâkabenin en önemli vasıtalarından biri “muhâsebe” dir –Hususî olarak üzerinde durulmuştu.– İnsanın kendi kendini kontrol edip hesaba çekmesi, günah, hata ve benliği baskı altına alan daha başka duyguların şuurunda olması mânâsına gelen muhâsebe yoluyla fert, kalbinde doğruyu bulabilir, onu davranışlarıyla temsil edebilir.. ve ruhunda *مَنْ يَرَانِي* *سُبْحَانَ* *وَيَعْرِفُ مَكَانِي وَيَسْمَعُ كَلَامِي* “*Tesbih ve takdis ederim beni göreni, görüp mekânımı bileni ve konuşmalarımı işiteni*” sırrı bütün vuzûhu ile belirir. Böyle biri, bütün benliğiyle ilim ve meşîetçe yakın takibe alınmış olduğunu hisseder ve ürperir.. ve derken, gözlerini açar-kapar her yerde O’nun muradını arar...

اللَّهُمَّ أَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ وَأَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا وَارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَيَّ أَشْرَفِ خَلْقِكَ مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْأَنْبِيَاءِ
وَعَلَى أَصْحَابِهِ ذَوِي الْإِحْتِرَامِ.

İhlâs

İhlâs; doğru, samimî, katışıksız, dupduru; riyâdan uzak olma ve kalbi bulandıracak şeylere karşı kapalı kalma, kapalı yaşama.. veya gönül safveti, fikir istikameti içinde Allah’la münasebetlerinde dünyevî garazlardan uzak kalma ve tam bir sadakatle kullukta bulunma şeklinde yorumlanmıştır ki, daha sonra, meşâyih-i kirâmın, onun tarifi ile alâkalı söyledikleri sözlerin hemen büyük bir bölümü, sunmaya çalıştığımız bu tarif etrafında cereyan etmektedir.

İhlâs; ferdin, ibadet ü taatinde, Cenâb-ı Hakk’ın emir, istek ve ihsanlarının dışında her şeye karşı kapanması, abd ve Mâbud münasebetlerinde sır tutucu olması, yaptığı şeyleri Hakk’ın teftişine arz mülâhazasıyla yapması, tabir-i diğerle; vazife ve sorumluluklarını, O emrettiği için yerine getirmesi, yerine getirirken de O’nun hoşnutluğunu hedeflemesi ve O’nun uhrevî teveccühlerine yönelmesinden ibarettir ki, saf-lardan saf sâdıkların en önemli vasıflarından biri sayılır.

Bu itibarla, sadakat bir asıl ve kaynak, ihlâs da ondan nebean eden bir “mâ-i zülâl” sayılmıştır. Kırk gün bu mâ-i zülâli içen birinin kalbinden lisanına hikmet kanallarının açıldığı ve açılacağı, sözleri “lâl ü güher” Söz Sultanı’nın beyanı.¹³³

¹³³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 7/80; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ* 5/189, 10/70.

Sadakat, peygamberlik âleminin en birinci vasfı, ihlâs ise en nuranî buududur. Başkalarının hayat boyu elde etmek için uğraşıp durdukları ihlâsa onlar doğuştan mazhardırlar. Kur'ân-ı Kerim nebi ihlâsını anlatma sadedinde: *إِنَّهُ كَانَ مُحَلَّصًا* “Şüphesiz o ihlâsa erdirilmişti.”¹³⁴ ferman-ı sübhânîsiyle bu önemli mazhariyeti ihtar eder.

Sadakat ve ihlâs, enbiyâ-i izâm için hayatî birer sıfat oldukları kadar, dava-i nübüvvetin temsilcileri için de su kadar, hava kadar önemli birer vasıftırlar. Bu iki hususiyeti elde etmek ve bu nuranî iki kanatla kanatlanmak, onların en ehemmiyetli güç kaynaklarındandır. *Birinciler*, ihlâssız bir adım atamayacaklarına inanırlar; *ikinciler* de atamayacaklarına inanmalıdırlar.

Gerçekten de, sadakat ve ihlâs bir ucu insan gönlünde, diğer ucu Hakk'ın inayet katında öyle bir derinliktir ki, o derinliklere yelken açmış ve o kanatla kanatlanmış bir babayiğidin takılıp yollarda kaldığı görülmemiştir. Zira onlar, Allah tarafından teminat altındadır.. ve Allah, çok iş ve çok semereden daha ziyade, her işte rızasının gözetilmesine önem verir. Evet O'nun nazarında “*Bir dirhem ihlâslı iş, batmanlarla hâlis olmayana müreccahtır.*”¹³⁵

İhlâs, bir kalb amelidir. Ve Allah da, kalbî temayülleri-ne göre insana değer verir.. evet; *إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَىٰ أَجْسَامِكُمْ وَلَا إِلَىٰ صُورَتِكُمْ وَلَكِنَّ يَنْظُرُ إِلَىٰ قُلُوبِكُمْ* (fehvâsınca) “O, sizin suret, şekil ve dış görünüşlerinize değil; kalblerinize ve kalbî temayüllerinize bakar.”¹³⁶

İhlâs, Allah tarafından temiz kalblere bahşedilmiş, azları çok eden, sığ şeyleri derinleştiren ve sınırlı ibadet ü taati

¹³⁴ Meryem sûresi, 19/51.

¹³⁵ Bkz.: Bediüzzaman, *Lem'alar* s.165 (On Yedinci Lem'a, On Üçüncü Nota, Üçüncü Mesele), s.191 (Yirminci Lem'a, Dördüncü Sebep).

¹³⁶ Müslim, *birr* 32-33.

sınırsızlaştıran öyle sihirli bir kredidir ki, insan onunla dünya ve ukbâ pazarlarında en pahalı nesnelere tâlip olabilir ve onun sayesinde âlemin sürüm sürüm olduğu yerlerde, hep elden ele dolaşır.

İhlâsın bu sırlı gücünden dolayıdır ki, Allah Resûlü:

“أَخْلِضْ دِينَكَ يَكْفِيكَ الْقَلِيلُ مِنَ الْعَمَلِ” *“Dinî hayatında ihlâslı ol, az amel yeter.”*¹³⁷ buyurur.. ve: “أَخْلِضُوا أَعْمَالَكُمْ لِلَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبَلُ مِنْ إِلَّا مَا خَلَصَ” *“Her zaman amellerinizde ihlâsı gözetin; zira Allah, sadece amelin hâlis olanını kabul eder.”*¹³⁸ diyerek amel-lerin ihlâs yönügelili olmasına tembihte bulunur.

Amel bir cesetse ihlâs onda can, amel bir kanatsa ihlâs da diğer kanattır. Ne ceset cansız olabilir, ne de tek kanatla bir yere varılabilir:

بَايَدَتْ إِخْلَاصَ دَرْ جُمَّلِهِ عَمَلٌ تَا يَذِيرِدْ طَاعَتَتْ رَبِّ أَجَلِ
چُونُكِهِ إِخْلَاصَ مُرَغِ طَاعَتَرَا جَنَاحِ بِي جَنَاحِ كُي مِي پَرِي أَوْجِ فَلَاحِ

“Sana bütün davranışlarında ihlâs gerektir; ta ki, Rabb-i Ecell senin amelinin kabul ede; zira ihlâs, taat kuşunun kanadıdır. Siz, kanatsız felâh semtine nasıl uçabilirsiniz ki..!” deyip inleyen Mevlâna ne hoş söyler!

Bir hoş söz de Bâyezid-i Bistâmî’den: “Bütün iç dinamizmi kullanarak Cenâb-ı Hakk’a tam otuz sene ibadet ettim. Sonra gaybdan: ‘Ey Bâyezid, Cenâb-ı Hakk’ın hazineleri ibadetle doludur. Eğer gayen O’na ulaşmaksa, Hak kapısında kendini küçük gör ve amelinde ihlâslı ol!’ sesini duydum ve tembihini aldım...”¹³⁹

Bazılarına göre, ibadet ü taatte, halkın görüp hissetmesinden kaçınmak ihlâs.. bazılarına göre ise, halk mülâhazasını

¹³⁷ el-Beyhakî, *Şuabü’l-îmân* 5/342; ed-Deylemî, *el-Müsned* 1/435.

¹³⁸ Bkz.: ed-Dârakutnî, *es-Sünen* 1/51; el-Beyhakî, *Şuabü’l-îmân* 5/33.

¹³⁹ es-Sülemî, *et-Tefsîr* 1/210; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ* 10/40.

bütün bütün unutmak.. bazılarına göre de, ihlâsı dahi hatırlamamak.. evet, bunlara göre ihlâs; ameli her türlü mülâhazadan uzak bulundurmak ve sürekli murâkabe ile maddî-mânevî bütün hazları unutmaktır.

İşin daha doğrusu ihlâs, kul ile Mâbud arasında bir sırdır ve bu sırrı Allah, sadece sevdiklerinin kalbine koymuştur.¹⁴⁰ Kalbi ihlâsa uyanmış bir insanın nazarında, medh ü zem, tâzim ü tahkir ve yaptığı işlerle bilinip bilinmemesi, hatta sevap ve mükâfat mülâhazası kat'iyen söz konusu değildir; değildir ve böylelerinin gizli-açık her hâlleri aynı çizgidedir...

اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْ عِبَادِكَ الْمُخْلِصِينَ الْمُخْلِصِينَ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى قُدْوَةِ الْمُخْلِصِينَ وَإِلَيْهِ الْمُخْلِصِينَ.

¹⁴⁰ Bkz.: el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* 4/376; ed-Deylemî, *el-Müsned* 3/187.

İstikamet

Doğruluk demek olan istikamet; ehl-i hakikatçe, itikatta, amelde, muamelatta ve yeme-içme gibi bütün davranışlarda ifrat ve tefritten sakınıp, nebiler, sıddıklar, şehitler ve sâlihlerin yolunda yürümeye itina gösterme şeklinde yorumlanmıştır ki, **إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ** إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ **الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشُرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ** âyeti¹⁴¹, işte bu ölçüde Allah'ın rubûbiyetini itiraf ve O'nun birliğini tasdik edip, iman, amel ve muamelelerinde peygamberlerin yürüdüğü şehrahta yürüyenleri, ötelerde saf saf meleklerin karşılayıp, bin bir korku ve tasanın kol gezdiği o ürpertici vasatta onları, müjdelerle coşturacaklarını haber veriyor.

İstikamet; tabiat mertebesinde mükellefiyetleri yerine getirmek, benlik mertebesinde hakikat-i şeriata muttali olmak, ruh mertebesinde mârifete açılmak, sır mertebesinde de ruh-u şeriati zevk etmekten ibaret görülmüştür. Bu mertebeleri bihakkın görüp gözetmenin ne kadar güç olduğunu anlatması bakımından o en büyük Ruh ve Mânâ İnsanı'nın: “*Hud suresi ve benzerleri iflâhımı kesip beni yaşlandırdı.*”¹⁴² sözü –ki

¹⁴¹ “ ‘Rabbimiz Allah’tır.’ deyip sonra da istikamet üzere doğru yolda yürüyenler yok mu, işte onların üzerine melekler inip, ‘Hiç endişe etmeyin, hiç üzülmeyin ve size vadedilen cennetle sevinin!’ derler.” (Fussilet sûresi, 41/30)

¹⁴² Tirmizî, *tefsîru sûre* 56 (6).

أَمَرْتِ فَاسْتَقِمِّ كَمَا أَمَرْتِ “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol.”¹⁴³ âyetine işaret buyuruyorlardı– ne mânidardır!

Zaten O’nun duygu, düşünce ve davranışları da hep istikamet edalı değil miydi.? Ve huzur-u ruhezâlarına kurtuluş ve ebedî saadete eriş beklentileriyle sığınan bir sahabiye: قُلْ أَمِنْتُ بِاللَّهِ ثُمَّ اسْتَقِمِّ “Allah’a iman ettim de, sonra da dosdoğru ol.”¹⁴⁴ diyerek, iki cümlelik “cevâmîü’l-kelim” ile, bütün itikadî ve amelî esasları câmi bulunan istikameti hatırlatmıyor muydu?

Hâlinde istikamet olmayan hak yolcusunun; bütün sa’y ü gayreti boşa gideceği gibi, israf ettiği zamandan ötürü de, böyle birinin her zaman sorgulanması söz konusu olabilir. Yolun başında, neticeye ulaşmak için istikamet şart ve bir yol azığıdır; sülûkün nihayetinde ise, Hakk’ı bilmenin bedeli, Hak mârifetine ermenin de şükrüdür ki vacip sayılır. İşin başında zikzakların yaşanmaması, yol esnasında ferdin kendini murâkabesi, nihayette de O’nunla alâkalı olmayan bütün düşünce ve davranışlara karşı kapanması, istikametin önemli alâmetlerindedir..

كَيْسِي دَانَم زِ أَهْلِ إِسْتِقَامَتٍ كَيْه بَاسَدُ بَرِ سَرِ كُويِ هِدَايَتِ
بَا أَنْوَارِ هُوِيَتِ جَانِ شَيْرِدِه زَاوَسَاخِ طَبِيعَتِ پَاكِ مُرُودِه

“İstikamet erlerinden birini bilirim ki, hidayet köyünün başını tutmuş durur. Bu, hüviyet nurlarına canını ismarlamış ve tabiat kirlerinden pâk olarak ölmüştür.” diyen hak dostu ne hoş söyler!

Kul, her zaman istikametın tâlibi olmalı, keşf ü kerameetin değil; zira istikameti isteyen Allah, harikulâdelere dilbeste olan da kuldur. Bizim gönül kaptırdıklarımız mı, yoksa Allah’ın istedikleri mi..?

Bâyezid-i Bistâmî’ye: “Falan kimse suda yürüyor, havada uçuyor.” dediklerinde, Hazret: “Balıklar, kurbağalar da suda

¹⁴³ Hûd sûresi, 11/112.

¹⁴⁴ Bkz.: Müslim, *îmân* 62; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 4/385.

yüzüyor; sinekler, kuşlar da havada uçuyor. Görerseniz ki bir adam seccadesini suya sermiş yüzüyor veya havada bağdaş kurmuş oturuyor; zinhâr ona iltifat etmeyiniz! Onun hâl ve hareketlerindeki istikamete ve onların da Sünnet'e uygunluğuna bakınız!"¹⁴⁵ buyurur.. ve bize, harikalar atmosferinde pervâz etmeyi değil, istikameti ve kulluk zemininde yüzü yerde olmayı salıklar...

İstikamet, Hakk'a kurbet yolunda üç basamaklı bir merdivenin son basamağıdır. İlk menzil "takvîm"dir ki; hak yolcusu, bu mertebede İslâm'ın nazarî ve amelî bölümlerinde temrinat yapa yapa onu tabiatının bir parçası hâline getirerek, bir ölçüde nefsinin aşmaya muvaffak olur. İkinci menzil "ikamet" ve "sükûn"dur ki; sâlik, âlem-i emre ait mesâvîden –ki riya, süm'a, ucub gibi kullukla telifi imkânsız yaramaz şeylerdir– uzaklaşarak, kalbini şirke ve şirk şaibelerine karşı korumaya alır. Üçüncü menzil, "istikamet"tir ki, bu makam, Hak yolundaki seyyaha sır kapılarının aralandığı makamdır ve ilâhî vâridâtın keramet ve ikram unvanıyla indiği kutup noktadır. Bu mânâdaki istikamet, ehl-i hak arasında biline geldiği şekliyle çok defa âdiyattan sıyrılarak, "yedullah" kuşağında "kadem-i sıdk" üzere yaşamaktır ki, burası aynı zamanda ilâhî eltâfın sağanak sağanak olduğu bir harikalar iklimidir. Bu iklimde çiçekler hiç solmaz.. burada yamaçlar kar-kış bilmez.. ve burada hep baharlar tülленir durur ki وَأَنْ لَّوِ اسْتَقَامُوا عَلٰى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَاهُم مَّاءً عَذْقًا¹⁴⁶ beyanı da bu temâdi ve ölümsüzlüğü ifade etmektedir. Zira, âyette سَقَيْنَا yerine اسْقَيْنَا buyrulması bu gerçeğe parmak bastığı gibi, مَاءً عَذْقًا'nın bol su mânâsına gelmesi ve اسْتَقَامُوا'daki س'in de talebi tazammun etmesi, burada bize bilhassa şu hususu hatırlatmaktadır: Siz tevhid üzere taleb-i ikamet, Allah ve Resûlü'yle aranızdaki ahitlere riayet

¹⁴⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 10/40; el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 2/301.

¹⁴⁶ "Allah Teâlâ şöyle buyurur: İnsanlar ve cinler) eğer Allah'ın yolunda dosdoğru yürüselerdi, onlara bol yağmur verir, rızıklarını bollıştırırdık." (Cin sûresi, 72/16)

ettiğiniz ve ilâhî hudutları da koruyup-kolladığınız sürece suyu kesilmez bu çeşme hep akacaktır.

Efendimiz de, bu hususa temas buyurarak: “Kulun kalbi müstakim olmadıkça imanı müstakim olamaz, lisanı dosdoğru olmayınca da kalbi müstakim olamaz.”¹⁴⁷ ferman ederler. Bir başka beyanlarında ise: “Her sabah insanoğlunun uzuvları lisanına karşı: ‘Bizim hakkımızda Allah’tan kork; zira sen müstakim olursan biz de müstakim oluruz; sen eğri-büğrü olursan biz de eğriliriz’ derler.”¹⁴⁸ diye önemli bir mevzuu ihtarda bulunur.

Son olarak bir can alıcı hatırlatmayı da Es’ad Muhlis Paşa’dan dinleyelim:

“İstikamette gerektir reviş-i¹⁴⁹ sıdk u sebât
Kademin merkeze koy, devrede perkânn¹⁵⁰ ucu.”

اللَّهُمَّ ۞ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ۞
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْمُتَّقِينَ وَإِلِهِ أَجْمَعِينَ.

¹⁴⁷ Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 3/198; et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir* 10/227.

¹⁴⁸ Tirmizî, *zühd* 60; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 3/95.

¹⁴⁹ Gidiş, hâl, tavır.

¹⁵⁰ Pergel.

Tevekkül, Teslim, Tefviz ve Sika

Allah'a güven ve itimat ile başlayıp, kalben beşerî güç ve kuvvetten teberrî kuşağında sürdürülen ve neticede her şeyi Kudreti Sonsuz'a havale edip vicdanen itimad-ı tâmma ulaşma ile sona eren âlem-i emre ait ahvâl veya ruhanî seyrin mebbeine "tevekkül", iki adım ötesine "teslim", bir tur ilerisine "tefviz" ve müntehâsına da "sika" denir.

Tevekkül; kalbin Allah'a tam itimat ve güveni, hatta başka güç kaynakları mülâhazasından bütün bütün sıyrılması mânâsına gelir. Bu ölçüde bir güven ve itimat olmazsa, tevekkülden söz edilemez; kalb kapıları ağıyâra açık kaldığı sürece de hakikî tevekküle ulaşılamaz.

Tevekkül; sebepler dairesinde arızasız esbâba riayet edip, sonra da Kudreti Sonsuz'un üzerimizdeki tasarrufunu intizardır ki, iki adım ötesi, çok Hak dostu tarafından "gassâlin elindeki meyyit" sözüyle ifadelendirilen¹⁵¹ teslim mertebesidir. Birkaç kadem ötede ise, her şeyi bütün bütün Allah'a havale edip, yine her şeyi O'ndan bekleme makamı sayılan tefviz gelir. Tevekkül, bir başlangıç, teslim onun neticesi, tefviz de semeresidir. Bu itibarla da, tefviz hem daha geniş hem de müntehîlerin hâline

¹⁵¹ Bkz.: el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 2/109; el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* 4/261, 389.

daha uygundur. Zira onda, insanın, kendi havl ve kuvvetinden teberrî etmesinin –ki bu teslim mertebesidir– ötesinde, لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ¹⁵² ufkuna ulaşıp, o Kenz-i Mahfi'yi her an içinde duyması ve kendi güç, kuvvet ve servetine bedel, لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ olan Cennet'in hususî hazinelerine sahip olması ve onlarla gınâya ermesi söz konusudur. Diğer bir mânâda bu, hak yolcusunun, vicdanındaki nokta-i istinad ve nokta-i istimdadin ihtarıyla, aczini, fakrını duyup hissettikten sonra “Tut beni elimden; tut ki, edemem Sensiz!” diyerek o biricik güç, irade ve meşîet kaynağına yönelmesidir.

Tevekkül; dünyevî olsun, uhrevî olsun, ferdin kendi maslahatlarına Rabbini vekil kabul etmesi ise; tefviz, bu vekâletin arkasındaki asaleti vicdanî bir şuurla itirafın adıdır.

Diğer bir yaklaşımla tevekkül; Cenâb-ı Hak ve O'nun nezdindekilere bel bağlayıp itimat etme ve O'ndan başkasına kalbin kapılarını bütün bütün kapama demektir ki; buna, bedenin ubûdiyete, kalbin rubûbiyete kilitlenmesi de diyebiliriz. Bu mülâhazayı merhum Şihab:

تَوَكَّلْ عَلَى الرَّحْمَنِ فِي الْأَمْرِ كُلِّهِ فَمَا خَابَ حَقًّا مَنْ عَلَيْهِ تَوَكَّلَا
وَكُنْ وَاثِقًا بِاللَّهِ وَاصْبِرْ لِحُكْمِهِ تَفَرُّ بِاللَّهِ تَرْجُوهُ مِنْهُ تَفَضُّلاً

“Her işinde sadece ve sadece Allah’a tevekkül ol –ki O’na tevekkül eden asla kaybetmez–, Allah’a güven, O’na itimat içinde bulun ve senin hakkındaki hüküm ve kazasına da sabret; zira O’ndan beklediğin şeyleri, ancak, yine O’nun ihsanı olarak elde edebilirsin.” sözleriyle ifade eder. Zannediyorum, Hz. Ömer Efendimiz de, Ebû Musa el-Eş’arî’ye yazdıkları bir mektuplarında: “Eğer kazaya rıza gösterebilirsen, o bütününüyle hayırdır. Buna gücün yetmezse, dişini sık, sabret.”¹⁵³ sözleriyle bu hususu hatırlatmak istemişlerdi...

¹⁵² “Havl ve kuvvet, olup biten her şey, ancak Allah’ın izni ve iradesi dahilinde gerçekleşir.”

¹⁵³ İbn Kayyim, Medâricü’s-sâlikîn 2/177.

Bir başka zaviyeden tevekkül; hemen herkes için Hakk'a itimat ve güvenmenin adı; teslim, kalbî ve ruhî hayata uyanmışların hâli; tefviz ise, esbap ve tedbire takılmamanın unvanıdır ki, haslar üstü haslara mahsus bir hâl veya makamdır. Tefviz semasında seyahat eden hak yolcusu, zâhiren tedbir ve sebeplerle meşgul olsa da, bu iştilal sırf esbap dairesinde bulunmanın gereği ve onun da Hak karşısındaki memuriyetinden ötürüdür. Aksine, öyle yapmayıp da onları doğrudan doğruya nazara alsın, semaların üveyki iken arzın sürüm sürüm sürünen haşereleri hâline gelir. Menkıbe kitaplarında bu mülâhazayla alâkalı şu hâdiseyi zikrederler: Bir Hak dostu, sebepler ağında, aşırı tedbir heyecanı ile yol aldığı esnada hâtiften şu sesi duyar:

لَا تُدْبِرُ لَكَ أَمْرًا إِنَّ فِي التَّدْبِيرِ هَلْكَى فَوَضَّ الْأَمْرَ إِلَيْنَا نَحْنُ أَوْلَى لَكَ مِنْكََا

“Vazgeç tedbir kuruntularından; zira tedbirde helâk vardır. İşleri Bize havale eyle, çünkü Biz sana senden daha evlâyız.”

Sebepler dağdağasından sıyrılıp, vasıtalara gönlünde yer vermeme mânâsına gelen “tedbiri terk eylemek”, halkın içinde Hak'la münasebetlerini sınıksız tutabilen koçyiğitlere mahsus bir derinliktir.

Sebeplere tevessül ile beraber onlara tesir-i hakikî vermeme, derecesine göre hem bir tevekkül –herkes için–, hem bir teslimiyet –eşyanın perde arkasına uyananlar için–, hem de bir tefviz ve sikadır –huzur erleri için–. Allah Resûlü (sal-lallâhu aleyhi ve sellem), irade ve cehd ü gayreti, tefviz u tevekkül ile iç içe ne hoş ifade buyururlar:

لَوْ أَنَّكُمْ تَتَوَكَّلُونَ عَلَى اللَّهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ لَرَزَقْنَاكُمْ كَمَا تَرْزُقُ الطَّيْرُ تَعْدُو حِمَاصًا وَتَرْوُحُ بَطَانًا “Eğer Cenâb-ı Hakk'a lâyıkıyla tevekkül edebilseydiniz, sizi, sabah yuvasından aç ayrılıp, akşam tok olarak dönen

kuşların beslendiği gibi rızıklandırırđı.”¹⁵⁴ Bu peygamberâne sözden herkes seviyesine göre bir şeyler anlar:

1. Avam bunu, Hz. Mevlâna'nın hadis iktibaslı:

كُرُّ تَوَكُّلٍ رَهْبَرَسْت اِن سَبَب هَم سُنَّت يَتَعَمَّرَسْت
كُنْتُ يَتَعَمَّرُ بَاوَازِ بَلَدُ بَا تَوَكُّلُ زَانُوِي أُشْرُ بِيَدُ

“Evet, tevekkül her ne kadar rehber ise de, sebeplere riayet de Peygamber sünnetidir. Hz. Peygamber (huzuruna girip de: ‘Devemi bağlayayım mı, yoksa tevekkül mü edeyim?’ diyen bedeviye) yüksek sesle, ‘Devenin dizine ipini vur, öyle tevekkül eyle!’ dedi.”¹⁵⁵ beyanı çizgisinde herkese açık Allah’a itimat mânâsına anlar ki: “وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ” “Tevekkül edecekler başkasına değil, sadece ve sadece Allah’a güvenip dayansınlar.”¹⁵⁶ âyeti buna işaret eder.

2. Hayatını kalb ve ruhun yamaçlarında sürdürenler ise bundan, kendi havl ve kuvvetlerinden teberri ile Allah'ın havl ve kuvvetine teslim olup, gassâlin elindeki meyyit hâline gelmeyi anlarlar ki: “وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ” “Gerçek mü’minler iseniz Allah’a itimad-ı tâm içinde bulunun!”¹⁵⁷ fermanı bunu ihtar eder.

3. Fenâ fillâh ve bekâ billâh zirvelerinde dolaşanlara gelince bunlar, Hz. İbrahim gibi ateşe atılırken bile *اللَّهُ حَسْبِيَ* deyip,¹⁵⁸ “Cenâb-ı Hakk’ın benim hâlimi bilmesi, benim bir şey istememe ihtiyaç bırakmamıştır.” tefvizini veya İnsanlığın İftihar Tablosu gibi, düşman gölgelerinin mağaranın içine düştüğü ve herkese ürperti veren tehditlerinin Sevr’in duvarlarına

¹⁵⁴ Tirmizî, *zühd* 33; İbn Mâce, *zühd* 14; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 1/30, 52

¹⁵⁵ Bkz.: Tirmizî, *kıyâmet* 60; İbn Hibbân, *es-Sahîh* 2/510.

¹⁵⁶ İbrahim sûresi, 14/12.

¹⁵⁷ Mâide sûresi, 5/23.

¹⁵⁸ Buhârî, *tefsîru sûre* (3) 13; en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ* 6/154, 316. Bu ifadenin geçtiği ayetler için bkz.: *Tevbe* sûresi, 9/129; *Zümer* sûresi, 39/38.

çarpıp yankılandığı esnada bile, fevkalâde bir güven ve emniyet içinde: “*Tasalanma, Allah bizimle beraberdir!*”¹⁵⁹ sözleriyle ifade edilen sikayı anlarlar ki: وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ “*Kim Allah’a tefviz-i umûr ederse O, ona kâfidir.*”¹⁶⁰ beyanı da bu gerçeği hatırlatır.

Tefviz en yüksek mertebe, sika en âlî makamdır. Bu mertebeyi tutan ve bu makamın hakkını veren, sadece aklıyla, mantığıyla, inançlarıyla değil, bütün zâhir ve bâtın duygularıyla Hakk’ın emir ve iş’ârlarında erir ve O’na bir mir’ât-ı mücellâ olur ki, mertebeler üstü bu mertebenin kendine göre bir kısım emareleri de vardır:

1. Tedbiri takdir içinde görüp sükûnet bulmak,
2. İradesini gerçek iradenin gölgesi bilip asla yönelmek,
3. Kahrı, lütfu aynı görüp bütün benliğiyle kazaya rıza göstermek... bunlardan bazılarıdır.

Bu mânâda tefvizi, Minhâc sahibi şöyle resmeder:

وَكَلْتُ إِلَى الْمَحْبُوبِ أَمْرِي كُلَّهُ فَإِنْ شَاءَ أَحْيَانِي وَإِنْ شَاءَ أَمَلْنَا

“*Ben her işimi Sevgili’ye bıraktım; artık O ister beni ihyâ eder, isterse itlâf.*”

Bir güzel söz de Enderûnî Vâsıf’tan:

“*Gelir elbet zuhûra ne ise hükm-ü kader
Hakk’a tefviz-i umûr et ne elem çek, ne keder.*”

Tefvizle alâkalı sözlerin en güzellerinden birini de:

“*Hak şerleri hayreyley,
Sen sanma ki gayreyley,
Ârif ânu seyr eyler.
Mevlâ görelim neyley,
Neylerse güzel eyler.*”

¹⁵⁹ Tevbe sûresi, 9/40.

¹⁶⁰ Talâk sûresi, 65/3.

Sen Hakk'a tevekkül ol,
 Tefviz et ve rahat bul,
 Sabreyle ve râzı ol
 Mevlâ görelim neyler,
 Neylerse güzel eyler.”¹⁶¹

matlayla başlayan tefviznâmesinde İbrahim Hakkı söyler.

﴿رَبَّنَا عَلَيْنَا تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنْتَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ﴾
 وَصَلَّى اللهُ عَلَى سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ.

¹⁶¹ İbrahim Hakkı, Mârifetnâme 1/149.

Huluk

Huy, tabiat, seciye de diyebileceğimiz huluk; yaratılışın en önemli gayesi, cebr-i halkînin gerçek bu-
udu ve insan iradesinin “halk” hakikati üzerinde ilâhî ahlâk
hedefli tasarrufudur. Bu tasarrufu iyi kullanıp, “halk”a huluk
urbası giydirebilen kimseye, iyi işler bütünüyle kolaylaşır.

Evet, halk da huluk da aynı kökten gelir ve temel yapıları itibarıyla birbirinden farkı yoktur. Ancak; halk, gözle görülen, dış duygularla idrak edilen suret, hey’et, şekil ve heykel ile alâkalı madde ağırlıklı mânâ olmasına mukabil; huluk, gönül ile idrak olunup, hislerle duyulan ve ruhla temsil edilen bir öz, bir muhteva ve bir mânâdır.

Dış yüzü itibarıyla bilinmez bir meçhul olan insan, gerçek kimliğini ancak, huyu, seciyesi ve tabiatıyla ortaya koyar. İnsanlar ne kadar farklı görünürlerse görünsünler, huyları ve karakterleri bir gün onları mutlaka ele verir. Cahiliye şairinin şu ârifâne sözü ne mânîdardır:

وَمَهْمَا تَكُنْ عِنْدَ امْرِئٍ مِنْ خَلِيقَةٍ وَإِنْ خَالَهَا تَخْفَى عَلَى النَّاسِ تُعْلَمُ

“Herhangi bir kimsenin gizli bir huyu varsa, varsın o huyunun gizli kalacağını zannededursun, o er-geç ortaya çıkar ve bilinir.”¹⁶²

¹⁶² Bkz.: el-Bâkılânî, *İcâzü'l-Kur'ân* 1/89; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* 2/138.

Bir başka ifadeyle, şekil ve şemailin aldattığı yerlerde, huy bütün yanılmaları tashih eder ve insanın özündeki gizliliklere tercüman olur. Gerçi, “huluk” dediğimizde güzel ahlâkı hatırlamakla beraber, bazı huyların zamanla meleke hâline gelmesi esasına binaen, hem hayrın hem de şerrin tabiatımızın birer derinliğine dönüşmesi ve “ahlâk-ı hasene”, “ahlâk-ı seyyie” diye diğer bir taksimden de söz edilebileceği bahis mevzuu olsa da, bizim burada “huluk” sözcüğüyle ifade etmek istediğimiz sadece güzel ahlâktır.

Tasavvufun en sağlam kriteri, huluk (iyi huy)’dur. Hulukta birkaç kadem önde bulunan, tasavvufta da ileride sayılır. Fevkalâde hâller, baş döndüren makamlar ve beşer üstü tasarruflar, iyi huy zemininin gülü, çiçeği, meyvesi olması itibarıyla makbul sayılsa da, ahlâk-ı haseneye iktiran etmedikleri zaman hiçbir kıymet ifade etmezler ve üzerinde durmaya da değmez!

Zaten, Hz. Sahib-i Şeriat da; “Hangi mü’min imanını itibarıyla daha faziletlidir?” sorusuna: أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا “Huyu en güzel olanıdır.”¹⁶³ demiyor mu?

Niye olmasın ki, bir kere Allah, en mümtaz kulunu, tesliye, te’min ve senâ makamında, O’nun üzerindeki onca nimet ve lütuflarına rağmen وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ “Her hâlde Sen, ahlâkın –Kur’ân buudlu, ulûhiyet eksenli olması itibarıyla– ihâtası imkansız, idraki nâkabil en yücesi üzeresin.”¹⁶⁴ diyerek O’nu, bu yüce ahlâkı ve ruhî mezâyâsıyla, yani hilkatinin gayesi, hedefi ve gerçek mânâsı sayılan hulukuyla nazara vermektedir; ilk insanla başlayıp Işık Çağı’na kadar tekemmül edegelen ve O’nunla noktalanan Kur’ân buudlu hulukuyla..

Esasen, huluk dediğimiz gerçeğin, dinin derinlemesine yaşanması ve Kur’ân’ın arızasız temsil edilmesi mânâsına

¹⁶³ İbn Mâce, zühd 31; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 4/278. Efendimiz’in soru sorulmamasının aynı hususu buyurduğu rivayetler için bkz.: Buhârî, edeb 38; Tirmizî, radâ 11.

¹⁶⁴ Kalem sûresi, 68/4.

geldiğini, Sa'd b. Hişam'ın, Hz. Âişe Vâlidemiz'e, Efendimiz'in ahlâkına dair sorduğu suale cevaben Hz. Âişe'nin: "Kur'an okumuyor musunuz?"; "Okuyoruz" deyince de: "O'nun ahlâkı Kur'an'dı."¹⁶⁵ şeklindeki sözleri de teyit etmektedir.

Ayrıca, bu mevzuda şeref-nüzûl olan âyet de,¹⁶⁶ âyeti teşkil eden kelimelerle bu ahlâkın ilâhî, *Kur'an orijinli ve idrak üstü olduğunu* hâsseten hatırlatmakta ve onun tecellî ve zuhurunu, Muhatab-ı Mükerrerem'e mahsus görmenin ötesinde, "huluk" kelimesindeki tefhîm tenviniyle, O'nun *Kur'an derinlikli ve lâhut enginlikli hulukunun* hiçbir ahlâk sistemiyle kabil-i kıyas olmadığına ve bu yüce ahlâkın nâkabil-i idrak bulunduğu bilhassa işaret etmektedir ki, bu da O'nun geçmiş-gelecek bütün insanlar arasında eşi-menendi olmayan bir güzeller güzeli huy peygamberi olduğunu gösterir.

Evet O, maddesi-mânâsı, zarfı-mazrufu, halkı-huluku itibarıyla bütün sâlihâta açık, hayrın her çeşidini elde etmeye namzet ve büyüklüğün her türlüüne mazhar olabilecek fitrat, seciye ve melekelerle serfirâz kılınmış; sonra da bu ilk mevhibelerini en iyi şekilde değerlendirerek "a'lâ-i illiyîn-i kemalât"a yürümüş; sadece yürümekle de kalmamış; bilasale kendisinde tecellî eden bütün lütufları, bütün akdes ve mukaddes feyizleri: *"Şânım hakkı için Resûlullah'ta size örneğin en güzeli vardır..."*¹⁶⁷ gerçeğiyle uyanmış o saflardan saf muasırı temiz ruhlara ulaştırmış, ellerinden tutup, onları da tebaiyetlerine terettüp eden şâhikalar üstü şâhikalara çıkarmıştır. Dilinde:

1. "İmanı en kâmil mü'minler ahlâken de en güzel olanlardır."¹⁶⁸

¹⁶⁵ Müslim, *salâtü'l-müsâfirîn* 139; Ebû Dâvûd, *tatavvu'* 316; Nesâî, *kıyâmü'l-leyl* 2.

¹⁶⁶ Bkz.: Kalem sûresi, 68/4.

¹⁶⁷ Ahzâb sûresi, 33/21.

¹⁶⁸ Tirmizî, *radâ* 11; Ebû Dâvûd, *sünnet* 16; İbn Mâce, *zühhd* 31.

2. “İnsan ibadet ü taatle katedemediği mesafeleri ahlâk-ı hasene ile alır.”¹⁶⁹

3. “Teraziye ilk konulacak şey güzel ahlâktır.”¹⁷⁰ gibi pırlanta sözler.. ve elinde insan-ı kâmil olmanın sırlı formülü, arkasına düşenleri hep meleklerin dolıştığı vadilerde dolaştırmıştır.

Hüsn-ü hulukun alâmetini, kavli-fiilî kimseye eziyette bulunmama.. kendine eziyet edenleri görmeme, görse de unutmama.. ve fenalıklara iyilikle mukabelede bulunma... cümleleriyle hulûsa etmişlerdir ki, ¹⁷¹ وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ hakikatiyle serfirâz olan Zât, buna en canlı ve çarpıcı misaldir. O, ne karşısına dikilip ‘Âdil ol!’ diyene¹⁷² ne arkasından cübbesini çekip eziyet edene¹⁷³ ne başına toz-toprak saçıp yüzüne hakaret savurana¹⁷⁴ ne de muallâ zevcesine iftira edene¹⁷⁵ gönül koymuştur. Gönül koymak şöyle dursun, hastalandıklarında gidip onları ziyaret etmiş,¹⁷⁶ öldüklerinde de cenazelerini teşyide bulunmuştur;¹⁷⁷ bulunmuştur; zira ahlâk-ı hasene O’nun tabiatının rengi, varlığının da bir buuduymdu.

Nice güzel huylu, yumuşak ve hümanist görünenler vardır ki, onların hayatlarında ahlâk-ı hasene ve mülâyemet, plastize bir yalan ve hemen kırılacak bir kristal gibidir. Küçük bir öfke, az bir şiddet, hafif bir damara dokundurma, onların gerçek yüzlerini ve hakikî düşüncelerini ortaya çıkarmaya yeter.

¹⁶⁹ et-Taberâni, *el-Mu’cemü’l-kebir* 1/260; *el-Mu’cemü’l-evsat* 6/236.

¹⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 5/212; Abd b. Humeyd, *el-Müsneid* s.452.

¹⁷¹ “Her hâlde Sen, ahlâkın –Kur’ân buudlu, ulûhiyet eksenli olması itibarıyla– ihâtası imkansız, idraki nâkabil en yücesi üzeresin.” (Kalem sûresi, 68/4)

¹⁷² Buhârî, *menâkıb* 25, *edeb* 95, *istitâbe* 4; Müslim, *zekât* 148.

¹⁷³ Buhârî, *libâs* 18, *farzu’l-humus* 19; Müslim, *zekât* 128.

¹⁷⁴ el-Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir* 8/14; et-Taberâni, *el-Mu’cemü’l-kebir* 20/342, 22/438.

¹⁷⁵ Buhârî, *şehâdât* 15; Müslim, *tevbe* 56.

¹⁷⁶ Ebû Dâvûd, *cenâiz* 4; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsneid* 5/201.

¹⁷⁷ Buhârî, *cenâiz* 78, *tefsîru sûre* (9) 12, *libâs* 8; Müslim, *sıfâtü’l-münâfikin* 2-3.

Güzel ahlâkla donanmış bir sine, ihtimal Cehennem'e konya bile tavrını değıştirmez.. orada da hilm ü silm çizgisinde yaşar; zebânilerle hasbîhâl eder, başına gelenleri geniş bir yürekle karşılar.

Güzel ahlâka açık bir gönül, geniş bir mekâna benzer ki, dünya kadar gaile dolsa da, o yine öfkesini, şiddetini gömebilecek bir yer bulabilir. Huyu kötü, sinesi de dar kimselere gelince, bunlar kargadan bile aptal öyle Kabillerdir ki, koskocaman arzda bile, kötü duygularını, hiddet ve nefretlerini gömebilecek bir mezar bulamazlar.¹⁷⁸

Biz,

“Ahlâk iledir kemâl-i âdem
Ahlâk iledir nizâm-ı âlem.”

deyip şimdilik bu faslı da kapatalım...

اللَّهُمَّ عَفْوِكَ وَعَافِيَتِكَ وَرِضَاكَ وَتَوَجُّهُكَ وَنَفْحَاتِكَ وَأُنْسِكَ وَقُرْبِكَ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَيَّ مَنْ أَرْسَلْتَهُ رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ وَإِلَى الْعُرِّ الْمُحَجَّلِينَ.

¹⁷⁸ Burada telmihte bulunulan âyet-i kerime için bkz.: Mâide sûresi, 5/31.

Tevazu

Tevazu; yüzü yerde olma ve alçakgönüllülük mânâlarına gelir ki, tekebbürün zıddıdır. Onu; insanın Hak karşısında gerçek yerinin şuurunda olup, ona göre davranması ve halk arasındaki durumunu da bu anlayış zaviyesinden değerlendirip, kendini insanlardan bir insan veya varlığın herhangi bir parçası kabul etmesi şeklinde de yorumlayabiliriz. İster öyle ister böyle, insan tevazu ruh ve düşüncesiyle kendini, kapının alt eşiği, meskenin sergisi, yolların kaldırım taşı, ırmakların çakılı, başakların samanı kabul etmiş ve Alvar İmamı edasıyla:

*“Herkes yahşi men yaman,
Herkes buğday men saman.”*

diyebilmişse, o kimse, başı göklerde en yüce kametlerin dahi bûsegâhı hâline gelmiş demektir. Zaten, Hz. Sâdık u Masdûk’a isnad edilen bir hoş sözde de: مَنْ تَوَاضَعَ لِلَّهِ رَفَعَهُ اللَّهُ وَمَنْ تَكَبَّرَ وَضَعَهُ اللَّهُ “Yüzü yerde olanı Allah yükselttikçe yükseltir, kibre girip çalım çakanı da yerin dibine batırır.”¹⁷⁹ denmiyor mu? Demek ki, büyük görünmekle büyük olma ve küçük görünmekle küçük olma mâkûsen mütenasip şeyler...

¹⁷⁹ et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-ıusat* 5/140. Yakın mânâdaki hadis-i şerifler için bkz.: Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 3/76; Ebû Ya’lâ, *el-Müsned* 2/358.

Bazıları tevazuu, kendinde zatî hiçbir kıymet görmeme.. bazıları, insanları, insana yakışır saygıyla karşılayıp onlarla muamelesinde mahviyet içinde bulunma.. bazıları ilâhî inayetle fevkalâde bir muameleye tâbi tutulmazsa, kendini halkın en şerlisi görme.. bazıları da benlik hesabına içinde beliren büyük-küçük her çeşit dahilî kıpırdanışa karşı hemen harekete geçip onu olduğu yerde boğma cehdi ve gayreti şeklinde tarif etmişlerdir ki, her birinin kendine göre hem bir mahmili hem de tarz-ı telakkisi vardır. Ancak bunlardan sonuncusu daha çok mukarrabîn ve muhlasîni alâkadar etmektedir.

Halifeler halifesi Hz. Ömer'i (radiyallâhu anh) omuzunda kırba, su taşırken gören biri sorar: “*Bu ne hâl ey Allah Resûlü'nün halifesi!*” Mukarrebliğin mukimi Ömer: “*Dış ülkelerden bir kısım elçiler gelmişti, içimde şöyle böyle bir şeyler hissettim; –hâşâ ki o, bizim anladığımız mânâda bir bulanıklık olsun– o hissi kırmak istedim.*” der.¹⁸⁰ Onun sırtında un taşıması,¹⁸¹ minberde kendini levmetmesi,¹⁸² levmedenlere ses çıkarmaması¹⁸³ hep bu kabîl hazm-ı nefisle alâkalı hususlardan olduğu gibi.. valiliği döneminde Ebû Hüreyre'nin, şuna-buna sırtında odun taşıması;¹⁸⁴ Zeyd b. Sabit'in kadı olduğu bir dönemde İbn Abbas'ın elini öpmesi, buna mukabil Tercümanü'l-Kur'ân'ın da onun atının üzengisini tutması;¹⁸⁵ Hz. Hasan'ın, ekmek kırıklarıyla oynayan çocuklarla oturup, onların yediğinden yemesi¹⁸⁶ ve Hz. Ebû Zerr'in, başını Bilâl-i Habeşî'nin ayağının altına koyması¹⁸⁷... gibi hâdiseler hep birer mahviyet ve tevazu örneğidirler.

Allah, Kelâm-ı Kadîm'inde, Resûlullah da Sünnet-i Mutahharasında, tevazu etrafında o kadar tahşidat yaparlar ki,

¹⁸⁰ el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.148.

¹⁸¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* 44/352-353; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe* 4/176-177.

¹⁸² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* 3/293; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* 44/315.

¹⁸³ Bkz.: Abdurrezzak, *el-Musannef* 6/180; Saîd İbn Mansûr, *es-Sünen* 1/195.

¹⁸⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 1/385; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* 67/372.

¹⁸⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* 19/326; İbn Hacer, *el-İsâbe* 4/146.

¹⁸⁶ el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.150; İbn Kayyim, *Medâricü's-sâlikîn* 2/330.

¹⁸⁷ İbn Kayyim, *Medâricü's-sâlikîn* 2/330.

onları duyup-işitenin, gerçek kulluğun tevâzu ve mahviyet olduğunda şüphesi kalmaz. Kur'ân'ın: *وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا* “*Rahmân'ın has kulları, yeryüzünde alçakgönüllü olmanın örneğidirler ve ağırbaşlı, yüzleri yerde hareket ederler. Cahiller kendilerine sataşınca da 'selâm' der geçerler.*”¹⁸⁸ beyanı onlardan sımsıcak bir ses; *أَذَلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ* “*Onlar mü'minlere karşı şefkatli ve mahviyet içindedirler.*”¹⁸⁹ beyanı da onların gönüllerinden kopup gelen ve davranışlarına akseden yumuşak bir nefestir. Hele: *رُحَمَاءَ بَيْنَهُمْ تَزِيَهُمْ رُكْعًا سُجَّدًا* “*Onlar, birbirlerine karşı şefkat ve merhamet timsalidirler; her zaman onları rükûda iki büklüm ve secdede kıvrım kıvrım bulursun!*”¹⁹⁰ fermanı ise onlara tasavvurları aşan bir iltifatın unvanı gibidir.

İnsanlığın İftihar Tablosu, bu mevzuyla alâkalı şu incileri saçar gönül gözlerimizin önüne:

1. Allah bana, tevazu ve mahviyet içinde bulunmanızı.. ve kimsenin kimseye karşı fahirlenmemesini emretti.¹⁹¹

2. Size ateşin kendine ilişmeyeceği insanı haber vereyim mi? Ateş; Allah ve insanlara yakın, yumuşak huylu, herkesle geçimli ve rahat insanlara dokunmaz.¹⁹²

3. Allah için yüzü yerde olanı, Allah yükseltir ha yükseltir; aslında o kendini küçük görmektedir ama, halkın gözünde asıl büyük olan da odur.¹⁹³

4. Allahım, beni benim gözümde küçük göster!¹⁹⁴ Ve daha niceleri... Zaten O, hayatını hep bu çizgide geçirmemiş miydi:

¹⁸⁸ Furkan sûresi, 25/63.

¹⁸⁹ Mâide sûresi 5/54.

¹⁹⁰ Fetih sûresi, 48/29.

¹⁹¹ Müslim, *cennet* 64; Ebû Dâvûd, *edeb* 48; İbn Mâce, *zühd* 16.

¹⁹² Tirmizî, *kıyâmet* 45; İbn Ebî Şeybe, *el-Musanef* 1/272.

¹⁹³ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-eusat* 8/172; el-Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb* 1/219.

¹⁹⁴ ed-Deylemî, *el-Müsned* 1/473; el-Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid* 10/181 (Bezzar'dan naklen).

- a. Çocuklara uğrar, onlara selâm verir;¹⁹⁵
- b. Herhangi biri elinden tutup bir yere götürmek isteyince, tereddüt etmeden kalkıp gider;¹⁹⁶
- c. Ev işlerinde hanımlarına yardım eder;¹⁹⁷
- ç. Herkes bir iş görürken, O da iştirak ederek, onlarla beraber olmaya çalışır;¹⁹⁸
- d. Ayakkabılarını tamir eder, elbisesini yamar, koyun sağır, hayvanlara yem verir;¹⁹⁹
- e. Sofraya hizmetçisiyle beraber oturur;²⁰⁰
- f. Meclisini her zaman fakirlere açık tutar;²⁰¹
- g. Dul²⁰² ve yetimleri görür-gözetir;²⁰³
- h. Hastaları ziyaret eder, cenazelerde hazır bulunur ve kölelerin davetine icabet ederdi...²⁰⁴

Allah Resûlü'nden Hz. Ömer'e, ondan Ömer b. Abdülaziz'e, ondan da dünya kadar evliyâ, asfiyâ, ebrâr, mukarrabîn ve çağın devâsâ gönül erlerine kadar, binler-yüzbinler hep aynı çizgide: “Büyüklerde büyüklük alâmeti tevazu ve mahviyet, küçüklerde küçüklük emaresi de kibir ve enaniyettir.” demiş, ilk mevhibelerini yitirmemiş olanlara insan-ı kâmil olma yolunu göstermiş ve hep tevazuu yeğlemişlerdir.

Gerçek tevazu; Hakk'ın büyüklük ve sonsuzluğu karşısında, sıfır-sonsuz nisbetlerine göre insanın kendi yerini belirleyip, bu düşünce ve bu tesbiti benliğine tam mâl etmesinden

¹⁹⁵ Buhârî, *isti'zân* 15; Müslim, *selâm* 15.

¹⁹⁶ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* 3/276; Kadı İyâz, *eş-Şifâ* 1/131, 133.

¹⁹⁷ Buhârî, *ezân* 44, *nafakât* 8, *edeb* 40; Tirmizî, *kıyâmet* 45.

¹⁹⁸ Bkz.: Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 2/381; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* 2/66.

¹⁹⁹ Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 6/256; et-Tirmizî, *eş-Şemâil* s.283.

²⁰⁰ Buhârî, *et'ime* 55; Müslim, *eymân* 42.

²⁰¹ el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* 2/363; el-Übşeyhî, *el-Müstatraf* 1/257.

²⁰² Buhârî, *nafakât* 1, *edeb* 25; Müslim, *zühd* 41.

²⁰³ Buhârî, *talâk* 25; Müslim, *zühd* 42.

²⁰⁴ Tirmizî, *cenâiz* 32; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* 1/370.

ibarettir. Bu anlayış tabiatına işlemiş ve bu işleyişle ikinci fit-rata ulaşmış olgun insanlar, halkla münasebetlerinde müte-vazi, mahviyet içinde ve olabildiğince de dengelidirler. Evet, Allah'a karşı yer ve konumunu belirlemiş olanlar, dinî hayat-larında da, halkla münasebetlerinde de, hususî murakabele-rinde de hep muvazene içindedirler.

1. Dine karşı tevazu ve mahviyet içindedirler; onun ne menkulüyle ne de mâkulüyle hiçbir çelişkileri yoktur. Kur'ân-ı Kerim'in beyanât-ı neyyiresi, sünnet-i sahiha ve hasene ile sabit olan her hususa karşı teslimiyet ve iz'an içinde bulunur-lar. Resûlullah tarafından tebliğ edilen, bilhassa temsil edildi-ği bilinen hiçbir meseleye, akla, kıyasa, zevke, siyasete –as-lında, dinin ruhunda müstakim akla, sahih kıyasa, selim zev-ke, şer'î siyasete aykırı hiçbir mevzu yoktur– muhalif görseler bile karşı çıkmazlar.

Bu itibarla, “Akıl-nakil çatıştığında, akli nakle tercih ede-riz.” sözü tevazudan nasipsiz, sözün gerçek mahmilini bilme-yen bencillerin lakırdısı olduğu gibi, “Re'y ve kıyas nassların önünde gelir.” düşüncesi bir inhiraf ve Sünnet yolunun dışın-daki zevkler, keşifler, kerametler de birer istidracdır.

2. Ve yine onlar, tebliğle tanıyıp, temsil ile, en küçük farklı alternatiflere bile geçit verilmemesi lâzım geldiğine ina-narak, Hz. Şâri'in beyanının dışında her şeye karşı kapanır; zevk ve idraklerine açılan farklı mülâhazaları da:

وَكَمْ مِنْ عَائِبٍ قَوْلًا صَحِيحًا وَأَفْتَهُ مِنَ الْفَهْمِ السَّقِيمِ

“Nice sağlam ve kusursuz sözleri ayıplayanlar vardır ki, ka-bahat onların sakat idraklerindedir.”²⁰⁵ sözüyle karşılar ve ken-di yetersizlikleriyle yorumlarlar.

3. Yine onlar, Kitap ve Sünnet'e muhalif yollarla kur-tuluşa erilemeyeceğinin idraki içindedirler. En büyük güç

²⁰⁵ İbn Kays, *Kıra'd-dayf* 1/258; el-Bâkillâni, *I'câzü'l-Kur'ân* 1/300.

kaynaklarını da Allah'a kullukta ararlar. Zaten, Allah'a kul olanın başkasına kulluk yapması mümkün olmadığı gibi, başkalarına kulluk zilletinden kurtulamayanların da, O'na sağlam bir kul olmaları düşünülemez. Hz. Bediüzzaman bir yerde mealen ne hoş söyler: “Ey insan! Kur’ân’ın desâtirindendir ki, Cenâb-ı Hakk’ın mâsivâsından hiçbir şeyi, ona taabbüd edecek bir derecede kendinden büyük zannetme. Hem, sen kendini hiçbir şeyden, tekebbür edecek derecede büyük tutma. Çünkü mahlukat mâbudiyetten uzaklık noktasında müsvi oldukları gibi, mahlukiyet nisbetinde de birdirler.”²⁰⁶

4. Onlar, sa’ylerinin semeresini kendilerinden bilmez ve Allah’ın bir imtihan olarak onlara verdiği kıdemi ve kim bilir hangi mülâhazayla ortaya koydukları sa’y ü gayreti başkalarına karşı aslâ üstünlük vesilesi saymazlar. Halkın hüsnüzan ve teveccühlerine bel bağlamaz ve bedel arayışına girmezler. Sevilib sayılmalarını bir iptilâ kabul ederek, Allah’ın kendilerine olan lütuflarını etraflarına karşı minnet ve eza vesilesi görüp, Hakk’ın ihsanlarını halka karşı sebep-i istibdat yapmazlar.

Hâsılı, tevazu, hulukullah sarayının cümle kapısı olduğu gibi, Hakk’a ve halka yakın olmanın da en birinci vesilesidir. Gül toprakta biter. İnsan semalarda değil, yerde üremiştir. Mü’min, secde unvanıyla başı ile ayakları aynı noktada birleşince Allah’a en yakın olur.²⁰⁷ Hz. Muhammed Mustafa’ya (sallallâhu aleyhi ve sellem) yapılan gökler davetiyesinin başında, O’nun tevazu ve mahviyetinin remzi olan ²⁰⁸عَبْدُهُ kelime-i mübeccelesi yazılmıştır.

اللَّهُمَّ وَقَفْنَا إِلَى مَا نُحِبُّ وَتَرَضَى وَاجْعَلْنَا مِنْ عِبَادِكَ الْمُتَوَاضِعِينَ .

²⁰⁶ Bediüzzaman, *Lem’alar* s.142 (On Yedinci Lem’a, İkinci Nota).

²⁰⁷ Bkz.: Müslim, *salât* 215; Ebû Dâvûd, *salât* 148; Nesâî, *tatbîk* 78.

²⁰⁸ “O’nun (Cenâb-ı Hakk’ın) kulu” (İsrâ sûresi, 17/1)

Fütüvvet

Gençlik ve yiğitlik sözcükleriyle karşılaşmaya çalıştığımız fütüvvet, örfî mânâsı itibarıyla, kerem, sehâ, if-fet, emanet, vefa, şefkat, ilim, tevazu ve takva gibi gerçekleri özünde toplayan bir mânâlar ve dinamikler halitası ve hak yolcusunun uğradığı makamlardan bir makam, fakr u fenâdan bir renk, vilâyetten de bir sestir.

Tamamen başkaları için yaşama anlayışına kilitlenme ve her türlü ezayı, cefayı ‘of’ demeden sineye çekmenin bir unvanı olan fütüvveti, hüsn-ü hulukun derin bir buudu ve mü-rüvvetin ayrı bir televvünü saymak da mümkündür.

Delikanlı mânâsına gelen “fetâ” dan türetilmiş “fütüvvet”, bazılarınca, her türlü fenalığa baş kaldırmanın remzi ve ihlâslı ubûdiyetin de unvanı sayılmıştır ki,

إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى ۖ وَرَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا
رَبُّنَا رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَنْ نَدْعُو مِنْ دُونِهِ إِلَهًا لَقَدْ قُلْنَا إِذَا شَطَطًا

“Gerçekten onlar Rabbilerine inanmış yiğitlerdir; Biz de onların hidayetlerini artırdık ve kalblerini imanî irtibatla metanetleştirdik; metanetleştirdik de o zaman baş kaldırıp: ‘Bizim Rabbimiz bütün semavat ve arzın da Rabbidir.’ dediler; ‘Biz as-la O’ndan başkasına ilâh diyemeyiz. Dersek, o zaman hadden

efzun bir yalan söylemiş oluruz.”²⁰⁹ âyeti bunun belîğ bir tercümanı ve gürül gürül bir beyanıdır. سَمِعْنَا فَتَىٰ يَذُكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ “Putları diline dolayan, İbrahim dedikleri bir yiğit işittik.”²¹⁰ fermanı ise, himmeti insanlık, tek başına bir millet sayılan ve ferdiyet üstü bir şahsiyete sahip gerçek bir fütüvvet erinin güç, tesir ve içinde bulunduğu toplum nezdindeki mânâsını ifade etmektedir.

وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانٍ “Onunla beraber iki genç de zindana girmişti.”²¹¹ Veya وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ “Yusuf gençlere: ‘Onların erzak bedellerini yüklerinin içine koyun!’ dedi.”²¹² gibi yerlerde ise, yiğitlik söz konusu değil, düz bir delikanlılıktan, hatta ayarı düşük bir gençlikten, daha doğrusu emir kulu hizmetçilerden bahsedilmektedir.

Işık Çağı’ndan bu yana birçok kimse fütüvvete dair bir hayli söz söylemiştir: Kimilerine göre o, fakiri hor görmeme, ganînin ağına düşmeme.. kimilerine göre herkese karşı insafı olup ama kimseden insaf beklememe.. kimilerine göre ömür boyu nefsinin amansız düşmanı olarak yaşama.. kimilerine göre hem bu dünyada hem de öteki âlemde; “Milletî, milletî!” veya “Ümmetî, ümmetî!” mülâhazalarıyla yakarışa geçip kendini unutmaya ölçüsünde arkasında gidenleri düşünme.. kimilerine göre, “Mâbud-u bi’l-hakk”a yönelmeye mâni bütün putları kırıp, her çeşit bâtıla karşı kıyam etme.. kimilerine göre de, nefsi adına her türlü kötülüğü sineye çekip, Allah’a ait hakların söz konusu olduğu yerde de aslanlar gibi kükreme.. kimilerine göre en küçük şahsî kusurları karşısında dahi ömür boyu inleyip durmasına karşılık, başkalarının en büyük günahlarını görmezlikten gelme; hatta başkalarına

²⁰⁹ Kehf sûresi, 18/13-14.

²¹⁰ Enbiyâ sûresi, 21/60.

²¹¹ Yûsuf sûresi, 12/36.

²¹² Yûsuf sûresi, 12/60.

vilâyet mertebelerinde yer ararken, kendisine sıradan kulluğu bile fazla bulma.. kendinden uzaklaşana yaklaşma yolları arama; eziyet edene ikramda bulunma.. hizmette ön sıralarda, ücret almada gerilerin gerisinde kalabilme gibi vasıflardan ibarettir.

Bu arada, bütün bu vasıfları dört ana esasa ırcâ edenler de olmuştur ki, o da; Hz. Haydar-ı Kerrar'ın beyanı vechiyle: 1. Güçlü olduğu yerde affetme, 2. Hiddet ü şiddet anında hilm ü silmle muamelede bulunma, 3. Düşmanları hakkında bile hayırhahlıktan geri kalmama, 4. İhtiyaç içinde kıvrandıği durumlarda bile “îsâr” ruhuyla hareket edip başkalarını düşünme... şeklinde hulâsa edilebilir. Aslında, Hz. İmam'ın hayatı da âdeta bu esaslarla örölmüş bir dantelâ gibidir: Evet o, İbn Mülcem hakkındaki muamelesinden,²¹³ muharebede yere yıktığı düşmanını affetmesine,²¹⁴ sahabeden kendisiyle harbetmiş bir hasmının öldürülmesi karşısında duyduğu teessürden,²¹⁵ ömrünü îsâr esaslarına göre yaşadığından dolayı bir kış günü yazlık elbise içinde tir tir titremesine²¹⁶ kadar her hâliyle fütüvvetin temsilcisi kahraman bir fetâ idi.. ve *“Ali gibi yiğit, Zülfikar gibi de kılıç bulunmaz.”*²¹⁷ sözünün tam mâsadakıydı.. o, tertemiz olarak dünyaya gelmiş, nezahet içinde yiğitçe yaşamış, dünyanın kirlerine bulaşmadan da Allah'a ulaşmıştı ki, bu hâliyle Hz. Musa'nın, fütüvvetle alâkalı sorusuna Cenâb-ı Hak'tan aldığı cevaba tıpatıp uyuyordu. Evet Cenâb-ı Hak, Hz. Kelîm'in fütüvvetle alâkalı sualine: *“Nefsini Benden tertemiz aldığın gibi, yine Bana tertemiz iade etmendir.”* şeklinde cevap vermişti.

Tevhid ve İslâm düşüncesini kabule müheyyâ olarak yaratılan ruhun; bütün letâifiyle gerçek tevhide yönelmesi,

²¹³ Abdurrezzak, *el-Musannef* 10/125, 154; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 5/274.

²¹⁴ Bkz.: Şeyh Şemseddin Sivasî, *Menâkıb-ı Çihâr Yâr-i Güzîn* (Osmanlıcası) s.294

²¹⁵ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* 1/113; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* 25/115.

²¹⁶ Bkz.: İbn Mâce, *mukaddime* 11; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 1/99.

²¹⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* 39/201, 42/71; ez-Zehabi, *Mizânü'l-i'tidâl* 5/390.

nefsanî ve bedenî hazları aşarak kalbin enginliklerine açılması ve memuriyetinin gereği esbaba tevessülün dışında her şeye karşı kapanması, Hak mülâhazasını sarsacak her türlü duygu ve düşünceye daha baştan tavır alması, fütüvvetin en bâriz emareleri ve insan-ı kâmil olmanın da merdivenleridir. Başta bu aksiyonu göstermeyenin, nefis, heva, şeytan, dünyaya meyl ü muhabbet ve nefsanî hazlardan da sıyrılmaya-yan, fütüvvet gibi bir zirveye ulaşması söz konusu değildir.

*Fütüvvet yolu Kafdağı'ndan geçen define,
Bu defineden düz yolda yorulanlara ne!..*

﴿رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا﴾
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الْمُقْتَدَى وَعَلَى آلِهِ ذَوِي الْإِحْسَانِ وَالْوَفَاءِ.

Sıdk

Doğru düşünce, doğru söz, doğru davranış mânâlarına gelen sıdk; hak yolcusunun hilâf-ı vâki her şeye kapanıp, hayatını doğruluğa göre planlaması, sadakatin emin bir temsilcisi olması.. diğer bir tabirle, duygu, düşünce, söz ve davranışlarında doğruluğu tabiatının bir parçası hâline getirip, şahsî hayatından insanlarla olan muamelesine, hakkı ilan adına şehadetinden mizahlarına kadar; hatta *وَكَوْنُوا مَعَ الصَّادِقِينَ* “Her zaman doğrularla beraber olun!”²¹⁸ fehvâsınca, dost ve arkadaş çevresi itibarıyla dahi hep doğruluk aramasıdır ki; hadisin ifadesiyle böyleleri yüce divanda “sıddîk”; aksine, tasavvur ve düşüncelerinden davranış ve muamelelerine kadar yalanla içli-dışlı yaşayan ve hayatını hilâf-ı vâkiler çizgisinde sürdürenler de o ulu divanda “kezzâb” olarak yâd edilecektir.²¹⁹

Sıdk, Hakk’a ulaştırın yolların en sağlamı, sâdıklar da bu vuslatın tali’li namzetleridirler. Sıdk, amelin ruhu ve özü, düşünce istikametinin de en yanılmaz mihengidir. Sıdkla mü’min münafıktan, ehl-i cennet de ashab-ı nârdan ayrılır. Sıdk, peygamber olmayanlarda bir peygamberlik sıfatıdır ve bu sıfat sayesinde halâyık ve kapı kulları, sultanlarla aynı nimetleri paylaşacak hâle gelirler. Allah bu din-i mübînin başlangıcında,

²¹⁸ Tevbe sûresi, 9/119.

²¹⁹ Buhârî, *edeb* 69; Müslim, *birr* 103-105.

hem onun tebliğcisini hem de bu ilâhî mesaja ilk defa “evet” deyip koşanı sıdkıyla tavsif ederek بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ ”²²⁰ diye- rek tebcil buyurmuştur.

Sıdk; ferdin, amel ve davranış bütünlüğünü koruyup, tehlike anında ve yalanla kurtulması söz konusu olduğu yerlerde bile, gizli-açık iç ve dış ayrılığına düşmemesi; ezkaza düşerse, yeniden Hak’la mutabakatı yakalayabilmek için hâlden hâle girmesi ve kıvrım kıvrım kıvrınmasıdır ki; Hz. Cüneyd: “Sâdik kimse günde kırk defa hâlden hâle döner durur; aksine bu bir müraî ise, kırk sene ızdırapsız olarak kaldığı yerde kalır.”²²¹ der.

Sıdkın en aşağı mertebesi, şahsın iç-dış, gizli-açık her hâlinin aynı çizgide cereyan etmesidir. Bundan sonra duygu, düşünce, tasavvur ve niyetlerde sâdik olma derecesi gelir. Bu itibarla sâdiklar, söz ve davranışlarında doğruluktan ayrılmayan kahramanlar; siddîklar da, hayal, tasavvur, duygu, düşünce, hatta mimiklerine kadar her hâl ve tavırları itibarıyla doğruluğa kilitlenmiş hak erleri babayığitlerdir.

Sözde, davranışta, azimde, vefada, amelde ve muamelede bütün meleke ve kabiliyetlerini doğruluğa yönlendirme, kâmil bir sadakat ve aynı zamanda bir peygamberlik vasfıdır ki, Kur’ân-ı Kerim: “وَإِذْ كُنَّا فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا” *O yüce kitapta olanlar arasında İbrahim’i hatırla ki O siddîk bir nebiydi.*²²² diyerek, mutlak zikrin masruf olduğu işte bu zirveyi ihtar etmiştir. Sıdk, enbiyâ-i izâmın en önde gelen vasfı, her devirde imana ve Kur’ân’a hizmet mesleğinin en güçlü dinamiği olduğu gibi, öteki âlem itibarıyla da her mü’min için en sağlam bir kredi kartı ve en geçerli bir itibar senedir.

²²⁰ Zümer sûresi, 39/33.

²²¹ el-Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye* s.211; İbn Kayyim, *Medâricü’s-sâlikin* 2/274.

²²² Meryem sûresi, 19/41.

Allah: هَذَا يَوْمٌ يُنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ “Doğru olanlara doğruluklarının fayda verdiği gün bugündür.”²²³ buyurarak bu önemli hakikate dikkatlerimizi çeker.

Enbiyâ, asfiyâ ve mukarrabîni zirveler zirvesine ulaştıran ve onlara mânevî terakkilerinde berk ve burak olan sıdk, şeytan ve onun avanesini aşağıların aşağısına sürükleyen de yalandır. Düşünceler ancak sıdkın kanatlarıyla pervâz eder ve değerler ufkuna ulaşabilir.. davranışlar ancak sadakat zemininde neşv ü nemâ bulur.. yalvarış ve yakarışlar ancak sıdkla eda edildiği ölçüde “İsm-i Âzam” a iktiran etmiş gibi, rahmet arşına ulaşır ve hüsn-ü kabul görür.. evet sıdk, âdeta İsm-i Âzam iksiri gibi tesir eder. Bâyezid-i Bistâmî, kendisinden İsm-i Âzam’ı soranlara: “Siz, Allah’ın isimleri içinde ism-i asgar (küçük isim) gösterin, ben de size İsm-i Âzam’ı göstereyim.” der ve ilave eder: “Bence İsm-i Âzam tesiri yapacak bir şey varsa, şüphesiz o da sıdktır; sadakatle hangi isim okunsa, o İsm-i Âzam olur.”²²⁴

Evet, Hz. Âdem’in alnında tevbe nurunu parlatan sıdktır.. dünyanın tufana gömüldüğü bir dönemde, Tufan Peygamberi’ne sefine-i necat olan sıdktır.. alev alev ateşler içinde Hz. Halil’i “berd ü selâm” a ulaştıran sıdktır.. evet o, âdiyât içinde emekleyip duran kimseleri hârikulâdeliklere yükselten bir peyk ve varlığın perde arkası kapılarını açan sırlı bir anahtardır. O peykle seyahat eden takılıp yollarda kalmaz, o anahtarı kullananın da yüzüne kapılar kapanmaz. Bu engin mülâhaza, âşıklar sultanı Hz. Mevlâna tarafından ne hoş terennüm edilir:

چه عَجَبَ بَرِ دِلِ اِنْسَانِي زَنَدَ	صِدْقِ عَاشِقِ بَرِ جَمَادِي مِي تَنَدَ
بَلَكِهَ بَرِ دَرِيَايِ پُرْاَشْكُوَهَ زَدَ	صِدْقِ مُوسَى بَرِ عَصَا وَكُوَهَ زَدَ
بَلَكِهَ بَرِ خُوْرَشِيْدِ رَخْشَانِ رَاهَ زَدَ	صِدْقِ اَحْمَدَ بَرِ جَمَالِ مَاهِ زَدَ

²²³ Mâide sûresi, 5/119.

²²⁴ Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 10/39.

“Âşığın sıdkı cansızlara da tesir eder; insanın kalbine mües-sir olması neden tuhaf sayılsın? Hz. Musa'nın sıdkı; dağa, asâya, hatta o muhteşem deryaya bile tesir etmişti. (Hz. Musa'nın, Tûr dağındaki tecellî esnasında asâsının yılan olduğu,²²⁵ Benî İsrail'i Nil'den geçirirken onu deryaya çalınca, on iki yolun açıldığına işaret ediyor²²⁶ ki, bunların hepsi Kur'ân âyetleriyle sabittir). Hz. Ahmed'in sıdkı ise Ay'ın cemaline, hatta o parlak Güneş'e te-sir etmişti.”

Kur'ân, değişik âyetleriyle, gerçek mü'min olmayı, insa-nın söz ve davranışlarından iç âlemine kadar her hâl ve tav-rını sıdka göre dizayn etmesine ve sadakat etrafında örgüle-mesine bağlamıştır. Ayrıca böyle bir tanzim ve düzenlemeyi de dünyevî mutluluk ve uhrevî saadetin esası saymıştır. İşte Beyan-ı Sıdk'tan birkaç pırlanta:

1. وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِيْ مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِيْ مُخْرَجَ صِدْقٍ “De ki: Rabbim! Gireceğim yere doğrulukla girmeye, çıkacağım yerden doğrulukla çıkmaya beni muvaffak eyle!..”²²⁷

2. وَاجْعَلْ لِّيْ لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ “Bana sonrakiler içinde bir lisan-ı sıdk (ve bir yâd-ı cemil) lütfeyle!”²²⁸

3. وَيَسِّرِ الْوَيْدَانَ أَمْوَانًا أَنْ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ “İman edenle-ri Rabbileri nezdinde kadem-i sıdk (ve hüsn-ü istikbal) ile müjdele!”²²⁹

4. إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ ۖ فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ “Şüp-hesiz müttakiler, Cennet bahçelerinde ve ırmaklar başında, O gücü her şeye yeten Sultanlar Sultani'nin nezdinde sıdk oturağı (ve otağı)ndadırlar...”²³⁰

²²⁵ Tâhâ sûresi, 20/17-20.

²²⁶ Şuarâ sûresi, 26/63.

²²⁷ İsrâ sûresi, 17/80.

²²⁸ Şuarâ sûresi, 26/84.

²²⁹ Yûnus sûresi, 10/2.

²³⁰ Kamer sûresi, 54/54-55.

Evet, müdhal-i sıdk, muhrac-i sıdk, lisan-ı sıdk, kadem-i sıdk, mak'ad-ı sıdk unvanıyla dünyadan ta ukbâya uzanan bir çizgide, hem uzun bir yola hem yol azığına hem de neticeye işaret buyrulmuştur.

Dünya, muhteşem bir sistem ve bir fabrika gibi bütünüyle ahiret hesabına işlediği için, onlar bir işe teşebbüs ederken, bir beldeye girerken, bir yere hicret ederken, bir yerde ikamete karar verirken; otururken, kalkarken hep sıdkı, sadakati gözetler, bir müdhal-i sıdk, muhrac-i sıdk, lisan-ı sıdk, kadem-i sıdk ve mak'ad-ı sıdk mülâhazasıyla davranır.. öbür âlem hedefli yaşar ve sürekli bahtlarına tebessümler yağdırırlar.

Niyet ve kasıta sâdık olmak başta gelir.. evet, doğru düşünce, doğru karar ve doğru davranışa niyet, sıdkın *ilk basamağıdır*. Ayrıca sıdka azmeden insanın, karar ve niyetinden dönmemesi, düşünce ve azmini sarsacak ortam ve saiklerden de uzak kalması şarttır.

İkinci basamak; dünyada kalmayı ve yaşamayı, sırf hakkı tutup kaldırmak ve Allah'ın rızasına mazhar olmak için arzu etmektir ki; bunun da bir kısım emareleri vardır: Her zaman nefsinin eksik ve kusurlarını görmek, dünyanın cazibedâr güzellikleri karşısında 'pes' etmemek, dünyevî endişelerle yol ve yön değiştirmemek bunlardan sadece birkaçı..

Üçüncü basamak; sıdkın tamamen bir vicdan mârifeti hâline getirilmesi ve insan tabiatının, her hâl ve her tavrında sadakate düğümlenmesidir ki, o da, en büyük mertebe sayılan rıza makamının ifadesi olan şu mübarek sözle ifade edilir:

رَضِيَ بِاللَّهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَسُولًا²³¹

²³¹ "Rabbim diye Allah'tan, dinim diye İslâm'dan, peygamberim diye de Hazreti Muhammed'den (sallallahu aleyhi ve sellem) hoşnut (olmak)" (Müslim, îmân 56; Tirmizî, îmân 10; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 1/208).

Evet, en büyük sadakat, Rabbin rubûbiyetine rızada, İslâm'ın ilâhî sistem olarak kabullenilmesinde ve Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'ın rehberliğine teslimiyettir. Gerçek insan olmanın yolu da bu çok ağır, çok zor sorumluluğu yüklenmekten geçer. Sözlerimizi bir güzel manzumeyle noktalayalım:

*İnsana sadakat yaraşır görse de ikrâh;
Yardımcısıdır doğruların Hz. Allah!*

اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا مِنَ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْمُسْتَقِيمِينَ.

Hayâ

Çeinkingenlik ve utanma da demek olan hayâ; sofiye ıstılahında, Allah korkusu, Allah mehâfeti ve Allah mehâbetiyle O'nun istemediği şeylerden çekinmek mânâsına gelir. Böyle bir hissin, insan tabiatında bulunan hayâ duygusuna dayanması, o şahsı, edep ve saygı mevzuunda daha temkinli, daha tutarlı kılar. Temelde böyle bir hissi bulunmayan veya yetiştigi çevre itibarıyla onu yitiren şahıslarda ise, böyle bir hayâ duygusunu geliştirmek zor olsa gerek.

Evet, yukarıdaki işaretlerden de anlaşıldığı gibi hayâyı ikiye ayırmak mümkündür:

1. Fitrî hayâ ki, buna hayâ-i nefsî de diyebiliriz; insanı pek çok ar ve ayıp sayılan şeyleri işlemekten alıkor.

2. İmandan gelen hayâdır ve İslâm dininin önemli bir derinliğini teşkil eder.

Fitrî hayâ, İslâm dininin ruhundaki hayâ ile beslenip gelişince ar ve ayıplara karşı en büyük mânia teşekkül etmiş sayılır. İnsan bunlardan biriyle tek başına kaldığı zamanlarda ise, bazı ahvâl ve şerait altında sarsılır, devrilir, hatta bazen bütün bütün yıkılabilir..

Evet, insan tabiatında bulunan bu sıkılma ve çekinme hissi, أَلَمْ يَغْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى “O, Allah'ın kendisini gördüğünü

*bilmez mi?*²³² gibi âyetlerle anlatılan iman şuuruyla.. إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا رَحِيمًا “Şüphesiz Allah, sizin üzerinizde her şeyi görüp gözetendir.”²³³ misillü beyanlarla ifade edilen ihsan anlayışıyla beslenmezse, uzun ömürlü olamaz; olamaz, zira hayânın hem var olup gelişmesi hem de devam ve temadisi imana bağlıdır. Bu münasebeti, Hz. Seyyidü'l-Enâm (sallallâhu aleyhi ve sellem), ashabından birinin diğerine, hayâ ile alâkalı nasihatlerini duyunca: دَعُهُ فَإِنَّ الْحَيَاءَ مِنَ الْإِيمَانِ “Bırak onu, hayâ imandan gelir.”²³⁴ diğer bir ifadelerinde: ... وَسَبْعُونَ شُعْبَةً... وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ hayâ da imandan bir şubedir.”²³⁵ buyurarak dile getirirler.

Bu itibarla diyebiliriz ki; fitrî hayâ, tıpkı insan tabiatında saklı bulunan diğer iyilik nüveleri gibi, insanı insan yapan mârifet dinamikleriyle beslediği ve takviye edildiği ölçüde gelişir, kalbî ve ruhî hayatın bir buudu hâline gelir ve nefsin pek çok bâlâpervâzâne isteklerine set çeker ve engeller. Aksine bu duygu, iman ve mârifetle geliştirilemez, ihsan şuuruyla takviye edilemez; takviye edilmek şöyle dursun nefsanîlik gayyâlarında açılıp-saçılarak köreltilecek olursa, fert ve toplum planında insanı insanlığından utandıran yırtıklıklar ve sürtüklükler kaçınılmaz olur. İnsanlığın İftihar Tablosu, hayâ âbidesi (aleyhi ekmelüttehâyâ) Efendimiz, bu hususa temas eder ve إِذَا لَمْ تَسْتَحْ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ “Hayâsız olduktan sonra istediğini yap!”²³⁶ buyurur.

Hayâ ve hayat birbirine bakan kelimelerdir ve bu yakınlıktan, kalbin ancak, iman ve mârifet sağanaklarıyla beslendiğinde hayattar kalabileceği esprisini çıkarmak mümkündür. Evet,

²³² Alak sûresi, 96/14.

²³³ Nisâ sûresi, 4/1.

²³⁴ Buhârî, *îmân* 16, *edeb* 77; Müslim, *îmân* 59.

²³⁵ Buhârî, *îmân* 3; Müslim, *îmân* 57-58.

²³⁶ Buhârî, *enbiyâ* 54, *edeb* 78; Ebû Dâvûd, *edeb* 6; İbn Mâce, *zühd* 17.

hayat kendi dinamikleriyle, hayâ da kendi dinamikleriyle var olur ve yaşar; yoksa her ikisi için de inkrız kaçınılmazdır.

Hz. Cüneyd'e göre hayâ, Cenâb-ı Hakk'ın üzerimizdeki maddî-mânevî nimetlerini idrak etmenin yanında eksiklerimiz ve kusurlarımızın endişesini yaşamaktır.²³⁷

Zünnûn'a göre, sürekli gönüllerimizde olumsuz davranışların dehşetini duymak, duyup yönümüzü bir kere daha kontrol etmektir.²³⁸

Bir başkasına göre insanın, Cenâb-ı Hakk'ın gizli-açık her şeye nıgehân olmasına göre hayatını tanzim edip O'nun kendisine olan muamelesini esas alarak yaşamasıdır ki, bir ilâhî eserde bu husus hatırlatılarak şöyle buyrulmaktadır: *يَا ابْنَ آدَمَ! إِنَّكَ مَا اسْتَحْيَيْتَ مِنِّي أَنَسَيْتَ النَّاسَ عُيُوبَكَ* "İnsanoğlu! Sen Benden hayâ ettiğin sürece insanlara ayıplarını unuttururum."²³⁹ Bu arada Cenâb-ı Rabbi'l-İzzet'in, Hz. İsa'ya: *يَا عِيسَى عِظْ نَفْسَكَ فَإِنَّ* "Yâ İsa, evvelâ nefesine nasihatte bulun, o bu nasihati kabul ederse halka vaaz et; yoksa Benden utan!"²⁴⁰ şeklindeki sözünü de hatırlatmakta yarar var...

Hayâ mevzuunda daha değişik tasnifler de vardır. Bu cümleden olarak: Affına ferman geleceği ana kadar Hz. Âdem'in tavırlarından dökülen "suçluluk" hayâsı.. gece-gündüz ara vermeden Cenâb-ı Hakk'ı tesbih ettikleri hâlde: *مَا عَبْدْنَاكَ حَقَّ عِبَادَتِكَ* "Sana hakkıyla ibadet edemedik."²⁴¹ diyen meleklerin "taksîr" hayâsı.. mârifet erbabının onca derinliklerine rağmen: *مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ* "Seni hakkıyla bilemedik."²⁴² sözleriyle solukladıkları "iclâl" hayâsı.. hayatlarını kendi arzu ve isteklerinden tecerrüd ufkunda seyahatle sürdüren ruh

²³⁷ el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 6/147; el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.218.

²³⁸ el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 6/147; el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.215.

²³⁹ el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 6/150; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* 34/150.

²⁴⁰ Ahmed İbn Hanbel, *ez-Zühd* 1/54; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 2/382.

²⁴¹ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* 2/184; el-Hâkim, *el-Müstedrek* 4/629.

²⁴² Bkz.: el-Münâvî, *Feyzü'l-kadir* 2/410; Mer'î b. Yusuf; *Ekâvîlü's-sikât* s.45.

ve kalb insanlarının her zaman duyup hissettikleri “heybet” hayâsı.. her an kurb içinde bu’d; bu’d içinde de kurb televvünüyle, sonsuz uzaklıklarında sonsuz yakınlığı duyan yakîn insanlarının “minnet” hayâsı.. Hz. Mahbûb’u, sevilmesi gerektiği ölçüde sevememe endişesinden kaynaklanan “vefasızlık” hayâsı.. dua ve talep makamında istediklerini iyi seçememiş olma tedirginliğini taşıyanlarda “ihlâsı ihlâl” hayâsı.. her zaman ahsen-i takvîme mazhariyetlerinin şuurunda olan yüksek ruhların, mazhariyetleriyle telif edemedikleri ‘pes’ işler karşısında hissettikleri “gayret” hayâsı sayılabilir...

Hayâda *ilk mertebe*, insanın kendisine, Hakk’ın nazarıyla bakmasıyla başlar. Bir insanın, O’nun ölçüleri ve O’nun murâkabesi açısından kendini yakın takibe alması onda temkin derinlikli bir hayâ hâsıl eder ki, böyle bir insan duygu ve düşünceleriyle hep diri sayılır.

İkinci mertebe, kurbet ve maiyyet şuuruyla mebsûten mütenasiptir (doğru orantılı) ve: “Nerede olursanız O sizinle beraberdir.”²⁴³ ufkunda seyahat edenlere müyesserdir ki, bu hususla alâkalı Efendiler Efendisi’nin şöyle buyurduğunu naklederler:

اسْتَحْيُوا مِنَ اللَّهِ تَعَالَى حَقَّ الْحَيَاءِ، مَنْ اسْتَحْيَا مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ فَلْيَحْفَظِ
الرَّأْسَ وَمَا وَعَى وَلْيَحْفَظِ الْبُطْنَ وَمَا حَوَى وَلْيَذْكَرِ الْمَوْتَ وَالْبَلَى، وَمَنْ أَرَادَ
الْآخِرَةَ تَرَكَ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا، فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَقَدْ اسْتَحْيَا مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ.

“Allah’a karşı olabildiğince hayâlı davranın! Allah’a karşı gerektiği ölçüde hayâlı olan, kafasını ve kafasının içindekileri, midesini ve midesindekileri kontrol altına alsın! Ölüm ve çürümeyi de hatırından dûr etmesin! Ahireti dileyen, dünyanın sûrî güzelliklerini bırakır.. işte kim böyle davranırsa, o Allah’tan hakıyla hayâ etmiş sayılır.”²⁴⁴

²⁴³ Hadid sûresi, 57/4.

²⁴⁴ Tirmizî, kıyâmet 24; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 1/387.

Üçüncü merteye, وَأَنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنتَهَىٰ “En son durak Rabbin-dir.”²⁴⁵ hedefine ulaşma yolunda, ruhî ve kalbî hayatın şuhud enginliklerinin sezilmesiyle gerçekleşir ve seyr-i ruhanînin ka-natları altında sonsuza kadar sürer gider.

Bir insanın gerçek insanlıktan nasibi, hayâdan hissesi ölçüsündedir. Eğer hak yolcusu, menfî-müsbet bütün teşeb-büslerinde başını sonsuza çevirip davranışlarını ötelere göre ayarlayamıyor, mahviyet içinde iki büklüm olup edeple yaşa-yamıyorsa, onun mevcudiyeti bir bakıma kendisi için ar, baş-kaları için de bârdır. Bu mülâhazaya binaendir ki:

فَلَا وَاللَّهِ مَا فِي الْعَيْشِ خَيْرٌ وَلَا الدُّنْيَا إِذَا ذَهَبَ الْحَيَاءُ

“Hayır hayır Allah’a yemin ederim ki, hayâ sıyrılıp gittiği za-man, ne hayatta ne de dünyada hayır kalır.”²⁴⁶ demişler.

Hayâ, ilâhî bir ahlâk ve bir Allah sırrıdır. Eğer insanlar onun nereye taalluk ettiğini bilselerdi daha temkinli olur ve daha titiz davranırlardı. Bu hususu tenvir edecek şöyle bir vak’a naklederler:

Cenâb-ı Hak mahşerde hesaba çektiği bir ihtiyara:

“Niçin şu günahları işledin?” diye sorar. O da inkâra sapa-rak günah işlemediğini söyler. Bunun üzerine Hz. Erhamür-râhimîn:

“Öyle ise onu Cennet’e götürün.” buyurur. Bu defa da melekler istifsar ederek:

“Yâ Rab, bu insanın şu günahları işlediğini siz biliyorsunuz!” derler. Allah da onlara:

“Evet öyledir ama ümmet-i Muhammed’den biri olarak ağaran saçına-sakalına baktım; ayıbını yüzüne vurmaya hayâ ettim” ferman eder.

²⁴⁵ Necm sûresi, 53/42.

²⁴⁶ İbn Abdilberr, et-Temhid 20/70; İbn Asâkir, Târîhu Dimâşk 35/34.

Kenz'in rivayetine göre; Cibril bu haberi Efendimiz'e ileince, O şefkat ve hayâ insanının gözleri dolar, ağlar ve şöyle buyurur: “Cenâb-ı Hak ümmetimin ak sakallılarına azap etmekten hayâ ediyor da ümmetimin ak sakallıları günah işlemekten utanmıyorlar.”²⁴⁷

Hâsılı:

إِنَّ الْحَيَّ مِنْ أَسْمَاءِ الْإِلَهِ وَقَدْ جَاءَ التَّحَلُّقُ بِالْأَسْمَاءِ فَاحْظَ بِهِ

“Hayiy, Cenâb-ı Hakk'ın isimlerindedir. Bunun böyle olduğu hadisle²⁴⁸ sâbittir. Öyleyse gel, sen de bundan nasibini al!”²⁴⁹

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ وَمِنْ قَلْبٍ لَا يَخْشَعُ

وَمِنْ دُعَاءٍ لَا يُسْمَعُ وَمِنْ نَفْسٍ لَا تَشْبَعُ

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى خَيْرِ خَلْقِكَ مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ.

²⁴⁷ Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl* 15/283. Benzer rivayetler için bkz.: Ebû Ya'lâ, *el-Müsned* 5/153; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 2/387.

²⁴⁸ Bkz.: Ebû Dâvûd, *vitir* 23; Nesâî, *gusûl* 7.

²⁴⁹ el-Münâvî, *Feyzu'l-kadir* 3/427..

Şükür

Görülen herhangi bir iyiliğe karşı gösterilen memnuniyet ve minnettarlık mânâlarına gelen şükür; ıstılahatta, insana bahşedilen duygu, düşünce, âzâ ve cevahihi yaratılış gayeleri istikametinde kullanmaya denir ki; kalble, lisanla ifa edilebileceği gibi bütün uzuvlarla da yerine getirilebilir.

Lisanla şükür; vehmî bütün güç, kuvvet ve ihsan kaynaklarını nefyederek her türlü lütuf ve nimetlerin Allah'tan geldiğini kabul ve itirafla gerçekleşir. Evet, bütün iyilikleri, güzellikleri kısmet eden ve mebbe'den müntehâyâ sebeplerini hazırlayan O olduğu gibi, vakt-i münasibinde gönderen de yine O'dur. Takdir ve taksim eden, vakti gelince yaratıp semavî sofralar hâlinde önümüze seren O olduğu için neticede minnet ve şükran da O'nun hakkıdır. O'nu görmezlikten gelerek sebeplere takılmak, hatta onlara serfûrû edip minnettarlıkta bulunmak; hazırlanıp ayağımızın ucuna kadar getirilen bu sofranın hazırlanışını ve hazırlayanını nazara almadan, onu getirip önümüze koyan tablacıyı bahşişlere boğmaya benzer ki: *“يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ”* *“Onlar, dünyaya hayatının sadece kendilerine bakan dış yüzünü bilirler, ahirete bakan yönünden ise bütün bütün gafilirdirler.”*²⁵⁰ Evet bunlar, sırf sebeplere bakıp ilim ve mârifet itibarıyla daha ilerisini göremeyen cahiller, nâkıslar ve nankörlerdir.

²⁵⁰ Rûm sûresi, 30/7.

Kalble şükür; zâhir ve bâtın bütün nimetleri ve bu nimetlerden yararlanmayı Allah'tan bilip hayatın bu anlayışa göre yönlendirilmesi, şekillendirilmesidir.. ve aynı zamanda lisan ve cevârih ile yapılan şükürün de esasını teşkil eder ki: **وَأَسْمِعْ** وَأَسْمِعْ **عَلَيْكُمْ نِعْمَةً ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً** “O, gizli-açık nimetlerini bol bol size ihsan etmiştir.”²⁵¹ beyanı onun keyfiyet buudlarına; **وَإِنْ تَعَدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ** **لَا تُحْصَوْنَهَا** “Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız da saymakla bitiremezsiniz.”²⁵² ferman-ı sübhânîsi de kemmî sonsuzluğuna işaret etmektedir.

Cevârih ile şükre gelince, o, her uzuv ve her latîfeyi yaratılış gayesi istikametinde kullanmak ve onlara mahsus kulluk vazifelerini yerine getirmekten ibaret sayılmıştır.

Ayrıca, lisanın şükürünü evrâd ü ezkâr, kalbin şükürünü yakîn ve istikamet, cevârihin şükürünü de ibadet ü taat şeklinde yorumlayanlar olmuştur. Onun böyle bütün bir iman ve ibadete taallukundan ötürüdür ki, büyükler ona imanın yarısı nazarıyla bakmış, kendi şümûlü içinde sabırla müşterek mütalâa etmişlerdir.

Allah, kelâmında pek çok defa şükürü emretmiş ve onu, **وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ**²⁵⁴ **وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ**²⁵³ gibi âyetleriyle emrin ve halkın gayesi göstermiş; göstermiş ve: **لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ** **وَإِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ** “Eğer şükrederseniz Ben de nimetimi artırırım; şayet nankörlük yaparsanız, biliniz ki azabım çok şiddetlidir.”²⁵⁵ fermanıyla şükredenlere mükâfat vaadinde, küfrân-ı nimette bulunanları da cezalandıracağı tehdidinde bulunmuştur. Bundan başka O, kendisine “Şekûr” demiş²⁵⁶ ve

²⁵¹ Lokman sûresi, 31/20.

²⁵² İbrahim sûresi, 14/34.

²⁵³ “Umulur ki şükredersiniz” (Bakara sûresi, 2/52, 56, 185; Âl-i İmrân sûresi, 3/123; Mâide sûresi, 5/6, 89; ...)

²⁵⁴ “Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.” (Âl-i İmrân sûresi, 3/144)

²⁵⁵ İbrahim sûresi, 14/7.

²⁵⁶ Bkz.: Fâtır sûresi, 35/30, 34; Şûrâ sûresi, 42/23; Teğâbün sûresi, 64/17.

bütün nimetlerin asıl kaynağına ulaşma yolunu da şükre bağlamıştır; bağlamış ve bu mevzuun doludizgin şahsuvarlarından Hz. İbrahim'i: شَاكِرًا لِأَنْعَمِهِ "O'nun nimetlerine karşı şükürle gerilmiş."²⁵⁷ sözüyle; Hz. Nuh'u da: إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا "Şüphesiz, o, şükürle oturup kalkan sâdik bir bende idi."²⁵⁸ beyanıyla tebci ve takdir etmiştir. Şükür önemli bir amel ve kıymetli bir sermaye olmasına rağmen, وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ "Kullarımdan şükredenler pek azdır."²⁵⁹ fehvâsınca, hakikî mânâda âmili fazla olmayan bir ameldir. Gerçi, أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا "Rabbime çok şükreden bir kul olmayayım mı!"²⁶⁰ duygusuyla kıvrım kıvrım kıvrananlar ve bütün ömürlerini şükür kuşağında geçirenler de vardır ama, yine de bunların sayıları oldukça azdır.

Evet, İnsanlığın İftihar Tablosu Şükür Kahramanı, değeri çok yüksek, âmili çok az bu önemli amelin en önde geleniydi. O, oturur-kalkar şükreder ve yanına gelenlere de şükür tavsiyesinde bulunurdu. اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَى ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ "Allahım! Seni anmam, Sana şükredebilmem ve Sana ibadetlerin en güzeliyle yönelebilmem için bana yardım et."²⁶¹ O'nun sabah-akşam dilinden düşürmediği nurlu sözlerdendi...

Evet, eğer şükür, nimete mazhar olanın onu verene karşı iki büklüm olması, sevgi ve alâka ile O'na yönelmesi, bütün mazhariyetlerini itiraf etmesi ise, yukarıdaki peygamber sözü bu hususların en kestirmeden ifadesi sayılır.

Kimi aşâ-ekmeğe, evlâd ü ıyâle ve barınacağı mekâna; kimi bunlarla beraber varlığa, sıhhate ve afiyete; kimi bir adım daha ileri atarak imana, irfana, ruhanî zevklere ve itminana;

²⁵⁷ Nahl sûresi, 16/121.

²⁵⁸ İsrâ sûresi, 17/3.

²⁵⁹ Sebe sûresi, 34/13.

²⁶⁰ Buhârî, *teheccüd* 6; Müslim, *sıfâtü'l-münâfıkîn* 79-81.

²⁶¹ Ebû Dâvûd, *vitir* 26; Nesâî, *sehv* 60; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 5/244, 247.

kimi de hamd ve minnet şuuruna şükreder. Bu sonucusuyla insan, acz, fakr ve yetersizliklerini birer sermaye olarak kullanabilir de teşekkür devr-i dâimleri (salih daireleri) içine girerse, gerçek şâkirînden olur. Bir hadiste ifade buyrulduğu gibi, Davud (aleyhisselâm), Cenâb-ı Hakk'a: "Yâ Rab! Senin şükürünü nasıl edebilirim ki, Sana şükür etmem dahi üzerimde şükürü gerektiren ayrı bir nimettir!" deyince, Cenâb-ı Hak: "İşte şimdi tam şükrettin."²⁶² buyurlar ki, zannediyorum مَا شَكَرْنَاكَ حَقَّ شُكْرِكَ يَا مَسْكُورُ "Ey her dilde meşkûr olan Allahım, Sana hakıyla şükredemedik." sözüyle anlatılmak istenen de budur.

Hakikî şükür, nimetin tam bilinmesiyle gerçekleşir; zira nimetin kaynağı ve onu verenin takdir edilmesi, büyük ölçüde nimetin bilinmesine bağlıdır. Nimetin bilinmesinden kabulüne, ondan da Cenâb-ı Hakk'a yönelmeye uzanan çizgide iman ve islâmın hazırlayıcılığı, Kur'ân'ın belirleyiciliği üzerinde her zaman durulabilir. Evet, Allah'ın üzerimizde olan lütufları, imanın ışığı altında ve İslâm'ın emirlerini yaşarken daha bir belirginleşir, netleşir, duyulur-hissedilir hâle gelir ve Allah tarafından acimize, fakrımıza merhameten ve ihtiyaçlarımıza binaen, hem de karşılıksız olarak verildiği görülür ki; bu da, o ihsan ve lütufları bahşeden Zât'a karşı bizde senâ hislerini coşturur; coşturur ve وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ "Şimdi gel Rabbinin nimetini anlat da anlat!"²⁶³ gerçeğine uyanarak, emrolduğumuz minnet ve şükran vazifesini ruhumuzun derinliklerinden fişkırarak bir heyecanla yerine getiririz.

Aslında her insanda, nimete ve nimet verene karşı perestiş hissi vardır. Ama bu hissin uyarılacağı, uyarılıp yönlendirileceği ana kadar o, tıpkı deryada yaşayan mâhîler gibi, başından aşağıya yağan nimetleri ne duyar ne de hisseder. Dahası, çok defa onları çevresindeki basit sebeplere bile verebilir. Eğer

²⁶² el-Beyhakî, Şuabü'l-îmân 4/100-101; Ebû Nuaym, Hilyetü'l-evliyâ 9/333.

²⁶³ Duhâ süresi, 93/11.

biz, etrafımızdaki nimetleri görmemeye körlük, sağırlık ve duygusuzluk diyeceksek, mazhar olduğumuz bunca şeyi kör, sağır ve duygusuz sebeplere havale etmenin de inhiraf olduğunda şüphesiz yoktur. *مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْقَلِيلَ لَمْ يَشْكُرِ الْكَثِيرَ* “Aza şükretmeyen çoğā da şükretmez.”²⁶⁴ veya: *مَنْ لَمْ يَشْكُرِ النَّاسَ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ* “İnsanlara karşı şükran ve minnet hissi taşımayan, Allah’a da şükretmez.”²⁶⁵ sözleri, birinci şıkka bakar ve mutlak şükürün önemini hatırlatır.

وَأَشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ “Sadece Bana şükredin ve zinhâr nankörlükte bulunmayın.”²⁶⁶ veya *وَاعْبُدُوهُ وَأَشْكُرُوا لَهُ* “Yalnız O’na kullukta bulunun ve O’na şükredin.”²⁶⁷ gibi âyetler de ikinci şıkkı nazara verir ve hakikî tevhidi ihtar eder.

Ayrıca şükürün esasını teşkil eden hususlar itibarıyla onu şu üç bölüm içinde mütalâa etmek mümkündür:

1. Herkes tarafından nimet olduğu kabul edilen, avam-havâs, müslim-gayrimüslim herkesin sevip arzu ettiği nesnelere karşı şükür ki açıktır, üzerinde fazla durmaya değmez.

2. Zâhiren bir kısım sevimsiz şeylere karşı şükür ki, dış yüzü itibarıyla ağır, ifası zor ve ancak hâdiselerin perde arkasına muttali olanlara Allah’ın lütfudur ve rıza televvülüdür.

3. Hayatlarını mahebûbiyet yörüngesinde sürdürenlerin şükürdür ki, nimetlere hep nimeti veren açısından bakar, O’nun büyüklüğüyle lütufları, ihsanları duyar ve ömürlerini şuhudun engin hazları içinde geçirirler.. kullukları ayrı bir zevk zezemesi, gönül hayatları ayrı bir aşk u şevk tufanı ve Hak’la münasebetleri de ayrı bir temkin disipliniyle, şuhudun engin hazları içinde.

Böyleleri, sürekli *mevcudu bağlama ve mefkudu avlama*

²⁶⁴ Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 4/278, 375.

²⁶⁵ Tirmizî, *birr* 35; Ebû Dâvûd, *edeb* 11; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 2/258, 295.

²⁶⁶ Bakara sûresi, 2/152.

²⁶⁷ Ankebût sûresi, 29/17.

peşindedirler. Elde ettikleri mukaddes ve akdes feyizlerle her an daha bir renklenip, derinleşip yollarına devam ederken, nazar ağları da her an ayrı ayrı vâridlere serilir, avlar, dolar ve taşar...

اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْ عِبَادِكَ الْمُحْلِصِينَ الْمَحْبُوبِينَ الْمُقَرَّبِينَ
وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِ الْمُحْلِصِينَ الْمَحْبُوبِينَ الْمُقَرَّبِينَ.

Sabır

A ğrı, acı, tahammülü güç ve katlanması zor hâdise ve vak'alar karşısında dişini sıkıp dayanma mânâlarına gelen sabır; açık-kapalı **إِسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ** “Sabırla yardım isteyiniz.”²⁶⁸ **إِصْبِرُوا وَصَابِرُوا** “Sabredin ve sabırda yarışın.”²⁶⁹ âyetlerinde ifade edildiği gibi sabrın aynını emir.. yahut **وَلَا تُولُوهُمْ الْأَدْبَارَ** “Onlara karşı acelecilik etme.”²⁷⁰ **وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ** “Onlara arkalarını dönüp kaçmayın.”²⁷¹ beyanlarında olduğu gibi onun zıddını yasaklama.. **الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ** “Sabredenler, hayatlarını sadakat çizgisinde sürdürenler”²⁷² ifadelerinde geçtiği gibi bu vasıflarından dolayı sabredenlere senâda bulunma.. **وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ** “Allah sabredenleri sever.”²⁷³ fermanında görüldüğü gibi Allah sevgisine mazhariyetlerini anlatma.. **إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ** “Allah sabredenlerle beraberdir.”²⁷⁴ iltifatında müşâhede edildiği gibi sabrı yaşayanları maiyyet-i ilâhiye ile pâyelendirme.. **وَلَكِنَّ صَبْرَتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّابِرِينَ** “Şayet sabredecek

²⁶⁸ Bakara sûresi, 2/45.

²⁶⁹ Âl-i İmrân sûresi, 3/200.

²⁷⁰ Ahkaf sûresi, 46/35.

²⁷¹ Enfâl sûresi, 8/15.

²⁷² Âl-i İmrân sûresi, 3/17.

²⁷³ Âl-i İmrân sûresi, 3/146.

²⁷⁴ Bakara sûresi, 2/153.

olursanız bu, sabredenler için işin en hayırlısıdır.”²⁷⁵ irşadkâr beyanından anlaşıldığı gibi sabırla mahz-ı hayra erilmesini beyan.. “Elbette o sabredenlere mükâfatlarını, yaptıkları işlerin en güzeline göre vereceğiz.”²⁷⁶ uhrevî mücâzâtı nazara veren teselli-bahş fermanı ile sâbirin olanları müjdeleme.. بَلَىٰ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُم مِّن فَوْرِهِمْ هَذَا “Şayet sabr u sebat eder ve itaatsizlikten sakınırsanız, şunlar da şu dakikada üzerinize geliverirlerse...”²⁷⁷ yardım vaad eden beyanlarıyla sabredenlere ilâhî imdadı hatırlatma gibi, Allah tarafından, değişik yönleriyle sürekli nazara verilen çok önemli bir kalbî ameldir.. ve bir zaviyeden de, diyanetin yarısını şükürün teşkil etmesine karşılık diğer yarısının unvanı olmuştur.²⁷⁸

Bu mülâhazayı pekiştiren Hz. Ruh-u Seyyidi’l-Enâm’dan şerefsudûr olmuş: وَعَلَيْسَ ذَلِكَ لِأَحَدٍ إِلَّا لِلْمُؤْمِنِ: إِنَّ أَمْرَهُ كُلَّهُ خَيْرٌ، وَلَيْسَ ذَلِكَ لِأَحَدٍ إِلَّا لِلْمُؤْمِنِ: إِنَّ أَمْرَهُ كُلَّهُ خَيْرٌ لَهُ، وَإِنْ أَصَابَتْهُ ضَرَاءٌ صَبَرَ فَكَانَ خَيْرًا لَهُ “Mü’minin durumu şâyân-ı takdirdir; niye olmasın ki; onun her işi hayırdır ve bu da mü’minden başkası için müyesser değildir. O, neşe ve sevinç ifade eden bir duruma mazhar olunca şükreder, bu onun için hayır olur; herhangi bir sıkıntıya maruz kaldığında da sabreder, bu da yine onun için hayır olur.”²⁷⁹ sözü ne mânidardır.

Ayrıca sabır; sabredilen hususlar itibarıyla aşağıdaki bölümlere ayrılır:

1. Allah’a kulluğun zorluklarına katlanma mânâsına ibadet ü taate karşı sabır.

²⁷⁵ Nahl sûresi, 16/126.

²⁷⁶ Nahl sûresi, 16/96.

²⁷⁷ Âl-i İmrân sûresi, 3/125.

²⁷⁸ Bkz.: el-Beyhakî, Şuabü’l-îmân 4/109; el-Kudâi, Müsnedü’ş-Şihâb 1/127.

²⁷⁹ Müslim, zühd 64; İbn Ebî Şeybe, el-Musannef 1/322.

2. Günah yolunun nefse hoş gelmesine mukabil mâsiyet duygusuna karşı sabır.

3. Hakk'ın kaza ve kaderine rıza göstermeyi de ihtiva eden semavî ve arzî belâlara karşı sabır.

4. Dünyanın cazibedar güzellikleri karşısında yol-yön de-
ğiştirmeden Kur'ânî çizgiyi koruma adına sabır.

5. Zaman ve vakit isteyen işlerde, zamanın çıldırtıcılığı-
na karşı sabır.

6. Emre bağlılıktaki inceliği kavrayarak, ²⁸⁰ اِرْجِعِي fermanı-
na kadar vuslat iştiyakına karşı sabır.

Bunlardan bazıları kulun iradesiyle alâkalı olsa da, bazı-
larında aslâ insanın dahli söz konusu değildir...

Sabır; kendi keyfiyeti ve tahakkuk itibarıyla da altı kısım
içinde mütalâa edilmiştir:

1. *Sabr lillâh* ki; Allah için sabretme mânâsına gelir ve sa-
bir mertebelerinin ilkidir.

2. *Sabr billâh* ki; sabrın Allah'tan bilinmesidir ve evvelki
mertebeye göre bir kadem daha ileri sayılır.

3. *Sabr alallah* ki; "Her işte hikmeti vardır." deyip, Hakk'ın
celâlî ve cemalî tecellîleri karşısında aceleciliğe girmeme sabrıdır.

4. *Sabr fillâh* ki; Allah yolunda kahr u lütfu bir bilme sab-
rıdır.. ve evvelkilere göre hem ağırlığı hem de derece farkı
vardır.

5. *Sabr maallah* ki; maiyyet ve kurbiyet-i ilâhiyeye dair
hususiyetleri itibarıyla, bulunduğu makamın esrarına riayetle
beraber, Hak'la beraber olabilme sabrıdır.

6. *Sabr anillâh* ki; vuslata karşı dişini sıkıp dayanma az-
midir ve hakikat âşıklarının sabrıdır.

Bunlardan başka bazıları, sabrı; başa gelen şeyler karşı-
sında edebini bozmamak.. bazıları, iyi-kötü hâdiseleri tefrik

²⁸⁰ "(Rabbine dön!)" (Fecr sûresi 89/28)

etmemek.. bazıları, kendine rağmen yaşamak.. bazıları, kahr u lütfu aynı ruh hâletiyle karşılamak.. bazıları, Kitap ve Sünnet'le gelen mesajları Cennet davetiyesi gibi kabul etmek.. bazıları, Sevgili uğrunda cân-cânân her şeyi feda edebilmek şeklinde ifade etmişlerdir ki; hepsinin kendine göre birer mahmilinin bulunduğu söylenebilir.

Ayrıca sabredilecek herhangi bir mesele karşısında dişini sıkıp dayanana “sâbir”; sabretmeyi tabiatıyla bütünleştirmiş olana “*mustabir*”; sabır mevzuunda tam bir vicdan rahatlığına ermiş bulunana “*mutasabbir*”; bu hususta hiç zorlanma hissetmeyene “*sabûr*”; herkesin sabrettiği şeylerden daha ağırlarını göğüsleyebilecek babayiğite de “*sabbâr*” denir.

Bu arada işârî tefsirciler de, sabrı; Kur’ân-ı Kerim’in bazı âyetleriyle irtibatlandırarak şu kabîl yorumlarda bulunmuşlardır: ²⁸¹ اِصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا ile insan nefsinin taate karşı sabrı, وَصَابِرُوا kelimesiyle maruz kalınan şeyler karşısında dayanılması, وَرَابِطُوا sözüyle de Allah’a karşı aşk u iştiyakın devam ettirilmesi.. veya اِصْبِرُوا ile sabr fillâh, وَصَابِرُوا ile sabr billâh, وَرَابِطُوا ile de sabr maallah.. yahut اِصْبِرُوا ifadesiyle nimetlere karşı duygu, düşünce istikameti, وَصَابِرُوا ile zorluk ve sıkıntılara katlanma azmi, وَرَابِطُوا ile de her şeye rağmen Allah’la münasebetin devam ettirilmesi kastedilmiştir.

Erbâb-ı hakikatçe sabra bir diğer yaklaşım ise; iyi-kötü her şeyin Cenâb-ı Hak’tan bilinip, aklın zâhirî nazarında iyi olanlara şükürle, nâhoş görünen şeylere karşı da rıza ile mukabelede bulunma şeklindedir. Ancak insanın, altından kalkamayacağı musibetler, zor eda edeceği mükellefiyetler ve çoklarının yuvarlanıp içine düştüğü günahlara girme

²⁸¹ “(Ey iman edenler!) Sabredin, sabırda yarışın ve cihad için daima hazırlıklı ve uyanık bulunun!” (Âl-i İmrân sûresi, 3/200)

endişesiyle hâlini Allah'a arz etmesi, o çok ağır sorumlulukları için O'ndan yardım istemesi ve günahlardan korkup O'nun sıyanetine sığınması... gibi hususlar da şikâyet olmasa gerek. Şikâyet olması şöyle dursun, böyle bir tavır çok defa şahsın niyet ve düşüncesine göre tazarru, niyaz, tevekkül ve teslimiyet bile sayılabilir.

Hz. Eyyub'un: *“رَبِّمِ، مَسْنِي الضَّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ”* “Rabbim, gerçekten bana zarar dokundu; Sen merhamet edenlerin en merhametlisisin.”²⁸² şeklindeki sızlanışı.. ve Hz. Yakub'un: *“بِنَا أَسْكُو بَيْتِي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ”* “Ben bu dağınıklık ve tasamı sadece Allah'a açıyorum.”²⁸³ mahiyetindeki iniltisi, isti'taf buudlu böyle bir tazarru ve niyazdır. Zaten Cenâb-ı Hak da Hz. Eyyub için: *“إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ”* “Doğrusu Biz onu sabırlı bulduk, o ne güzel kuldur! Zira o hep evvâb ve yüzü Allah kapısındadır.”²⁸⁴ diyerek onun tevekkül ve teslimiyet derinlikli sözlerini sabır içinde ayn-ı şükür kabul etmiyor mu?

Başta büyük peygamberler olmak üzere, bütün enbiyâ, asfiyâ ve evliyâ, sabrın her çeşidini temsilin yanında, Hak'la sınımsız irtibatlı oldukları hâlde, halkın içinde dişlerini sıkıp “sabr anillâh” yaşamaları, onların en mümeyyiz vasıflarıdır ve erişilmezliklerinin emaresidir. Zaten İnsanlığın İftihar Tablosu ve peygamberlik semasının güneşi Efendiler Efendisi de: *“أَشَدُّ النَّاسِ بَلَاءً الْأَنْبِيَاءُ ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَلِأَمْثَلٍ”* “Belânın en zorlusuna maruz peygamberlerdir; sonra da derecesine göre diğer makbul insanlar.”²⁸⁵ buyurmuyor mu?

Sabır; hem zirve insanların hâli hem de zirveleşme yolunda olanların güç kaynağıdır. Zirvelere ulaşmış kimseler, o makamın gereği olarak, sabrın her çeşidini hem de en iyi şekilde temsil ederek mazhariyetlerinin bedelini ödemeye çalışırlar;

²⁸² Enbiyâ sûresi, 21/83.

²⁸³ Yûsuf sûresi, 12/86.

²⁸⁴ Sâd sûresi, 38/44.

²⁸⁵ Tirmizî, zühd 56; İbn Mâce, fiten 23; Dârimî, rikak 67.

haklarında zirvelere ulaşma takdiri yapılmış kimselere gelince, onlar da çeke çeke, katlana katlana, başkalarının bin türlü ibadetle ulaştıkları şâhikalara sabır dinamizmiyle ulaşırlar. Bir hadiste: “*Cenâb-ı Hak, kuluna, ameliyle ulaşması zor bir makam takdir buyurmuşsa, ibadet ü taatiyle o zirveye ulaşması imkânsız görünen kimseleri, nefis ve aileleri itibarıyla müptelâ kılar.. sonra da o iptilâyâ karşılık onlara sabır verir; derken, onları yükseltip o menzile erdirir.*”²⁸⁶ buyrulur.

Bu açıdan denebilir ki; belâ, mükellefiyetin ağırlığı ve mâsiyetin baskısı, potansiyel birer rahmet olduğu gibi, bunlar karşısında gerekli tavır almak da bu rahmetin özü sayılabilir. Bu özün özü ve esası da, ne bu ağır yükten ne de ona katlanma keyfiyetinden kimsenin haberdar olmamasıdır.. bu hususla alâkalı ne hoş söyler Fuzûlî:

*Âşığım dersin belâ-i aşktan âh eyleme
Âh edip ağyân âhundan âgâh eyleme.!*

Evet, insan, yerinde ocaklar gibi yanmalı ama, gam izhar etmemelidir. Yerinde dağların altında kalıp ezilmeli ama, kimseye dert dökmemelidir.

Bu ölçüler içindeki bir sabır mülâhazasını Hz. Mevlâna, Mesnevî’inde şöyle özetler:

Bir buğdayın, insana gıda ve kuvvet, onun dizlerine derman, gözlerine nur ve yaşamasına esas olabilmesi için, onun, toprağın bağına gömülmesi, toprakla mücadele ede ede filizlenip gelişmesi, sonra biçilip harmanda dövülmesi, samandan ayrılıp değerirmende öğütülmesi, teknelerde yoğrulup hamur hâline getirilmesi, fırınlara atılıp ateşte pişirilmesi, sonra dişlerle bir kere daha parçalanıp mideye gönderilmesi şart ve zarurîdir.

Bunun gibi, insanın insanlığa yükselip bir işe yarar hâle gelmesi için de, onun çeşitli imbiklerden geçirilerek defaatle elenmesi, elenip özünü bulması elzemdir. Yoksa, insanî

²⁸⁶ İbn Hibbân, *es-Sahih* 7/169; Ebû Ya’lâ, *el-Müsned* 10/482.

kabiliyetlerle mücehhez olduğu halde, hedefe ulaşamayıp yollarda kalabilir.

بُنْدَهُ هَمَانٌ بِهِ كَيْهٌ بَلَكَشْ بُؤْدُ عُوْدُ هَمَانٌ بِهِ كَيْهٌ دَرُ أَتَشُّ بُؤْدُ

“Kul, belâ çekici olunca; öd ağacı da, yanıcı olunca iyi olur.”
(Mecmûatü'l-meârif) demişlerdir ki gayet latîftir.!

Her çeşidiyle sabır kullukta bir zirvedir. Bu zirvenin zirvesi de rızadır.. ve zannediyorum Allah katında rıza mertebesinden daha yüksek bir pâye de yoktur.

اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَسْأَلُكَ الرِّضَا بَعْدَ الْقَضَا وَبِرْدَ الْعَيْشِ بَعْدَ الْمَوْتِ

وَلَذَّةَ النَّظْرِ اِلَى وَجْهِكَ وَشَوْقًا اِلَى لِقَائِكَ

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الرَّاضِي الْمَرْضِي

وَعَلٰى اٰلِهِ وَاَصْحَابِهِ ذَوِي الْقَدْرِ الْعَلِيِّ.

Rıza

Rıza; insan kalbinin, başa gelen hâdiselerle sarsılmaması, kaderin tecellilerini iç hoşnutluğu ile karşılaması; diğer bir yaklaşımla, başkalarının üzülop müteessir oldukları, şaşırıp dehşete düştükleri olaylar karşısında gönül mekanizmasının tam bir sükûn ve itminan içinde olmasıdır. Bu konuda diğer bir yorum da şöyledir: Rıza, Allah'ın kaza, takdir ve muamelelerinin, nefislerimize bakan yanlarıyla, acılık, sertlik ve anlaşılmazlıklarına katlanıp her şeyi gönül rahatlığıyla karşılamak demektir.

Rıza yolu, başlangıç itibarıyla iradî olsa da, sevdiklerine Hakk'ın bir mevhibesi olması itibarıyla irade ve ihtiyar üstü ilâhî bir armağandır. Bu bakımdan da o, Kur'ân ve Sünnet'te sabır gibi emredilmemiş, bir mânâda sadece tavsiye olarak hatırlanmıştır.²⁸⁷ Vâkıa “*Belâlara karşı sabretmeyen, kazaya rıza göstermeyen kendisine başka Rab arasın.*”²⁸⁸ mealinde bir hadis var ise de bu söz, hadis kriterleri açısından mâlûl kabul edilmiştir.

Ehlullahtan bir kesim, rızayı, tevekkül ve teslimin nihayetinde bir makam olarak görmüş, bazıları da, sâlikin diğer

²⁸⁷ Misal olarak bkz.: Tevbe sûresi, 9/62; Mümtehine sûresi, 60/1; Beyyine sûresi, 98/8.

²⁸⁸ et-Taberâni, *el-Mu'cemü'l-kebir* 22/320; el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 1/218.

hâlleri gibi kesbî olmayıp zaman zaman zuhur eden, zaman zaman da kaybolan bir vârid olarak kabul etmişlerdir. İmam Kuşeyrî'nin de içinde bulunduğu diğer bir kısım kimseler ise onun, başlangıç itibarıyla iradî ve kulun kesbine bağlı olduğunu, nihayeti itibarıyla da bir tecellî ve hâlden ibaret bulunduğunu söylemişlerdir.²⁸⁹

Efendimiz'den şerefsudûr olan: ذَاقَ طَعْمَ الْإِيمَانِ مَنْ رَضِيَ بِاللَّهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ نَبِيًّا “Allah’ı Rab, İslâm’ı din, Hz. Muhammed’i (sallallâhu aleyhi ve sellem) de nebi kabul edip razı olan, imanın zevk-i mânevîsini tatmış olur.”²⁹⁰ hadisi, mebde itibarıyla rızanın iradî ve kulun kesbine bağlı bulunduğuna, nihayetinin de meşîet-i hâssaya ait bir mevhibe olduğuna işaret buyurmaktadır.

Cenâb-ı Hakk’ın ulûhiyetine rıza, O’nu sevmek, O’na karşı saygılı olmak, O’na yönelmek ve beklediklerini de yalnız O’ndan beklemek.. rubûbiyetine rıza, hakkımızdaki takdir ve tedbirlerini gönül rahatlığıyla karşılamak, başlangıcı acı görünen hâdiselerde, o hâdise ile gelen şokun atlatılacağı ana kadar sükûtu ihtiyar edip acele karar vermemek.. ve kulları hakkındaki tasarruflarında O’na inanıp O’na güvenmek, dolayısıyla da O’nun yaptığı her şeyden hoşnut olmak şeklinde.. Nebi’nin elçiliğine rıza, bilâ kayd ü şart O’na teslim olup, O’nun hedy ü hidayetini kendi hevâ ve hevesinin önünde tutmak, akıl, mantık ve muhâkemesini O’nun emrine vermek ve kendi zekâsını, O’nun ilâhî vahyi kucaklayan engin fetanetinin aynası hâline getirerek, gölgeye değil asla yönelmek mahiyetinde.. İslâm’dan razı olmak ise, وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ “Her kim İslâm’ı bırakıp da başka din ararsa, o ondan aslâ kabul olunmaz.”²⁹¹ esasından hareketle, dinin, ferdî, ailevî, içtimaî, idarî hayata hayat yapılması şeklinde özetlenebilir.

²⁸⁹ el-Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye* s.193.

²⁹⁰ Müslim, *îmân* 56; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 1/208.

²⁹¹ Âl-i İmrân sûresi, 3/85.

Bazı zamanlarda ve bazı şerait altında böyle bir rıza arayışı insanı, halk içinde de olsa, yalnızlığa ve gurbete itebilir. Ne var ki, Allah maiyyetine ermişlerin ve peygamber çizgisini paylaşanların yalnız kalmayacakları ve gurbet yaşamayacakları da bir gerçektir. Zaten hayatlarını “üns billâh” atmosferinde sürdürenlerin vahşet ve yalnızlığı da söz konusu değildir. Böylesinin yalnızlık ve vahşeti bir yana, muvakkat gurbetleriyle, Hakk’a daha bir yaklaştıklarını, yaklaşıp “üns” esintileriyle coştuklarını ve sonsuzdan gelen meltemleri duyarak gerilip “Allahım, gurbetimi artır, beni, Senden uzaklaştıracak şeylerin insafsızlığına terk etme ve gönlüme maiyyetini duyur!” dediklerini çok işitmişizdir.

Daha önce de ifade edildiği gibi, rıza, hakikati itibarıyla ilâhî bir armağan, sebepleri itibarıyla da insan iradesiyle alâkalı bir mazhariyettir. İnsan ancak, imanının derinliği, amelinin ciddiyeti ve ihsan şuurunun enginliğiyle tevekkül, teslim, tefvîz fasıllarından geçerek rıza ufkuna ulaşabilir. Rıza, böylesine tahsili güç ve insan iradesiyle elde edilmesi zor olduğundandır ki Cenâb-ı Hak onu doğrudan doğruya emretmemiş; sadece tavsiyede bulunmuş ve o mertebeye erenleri de tebçillerle, takdirlerle pâyelendirmiştir.²⁹²

Esbap açısından, rıza mertebesine ulaşma adına; Rabbîyle muamelelerinde ciddî olmak; talepsiz gelen nimetleri, “tahdis-i nimet” ve şükre vesile olmaları mülâhazasıyla kabullenmek; her türlü mahrumiyeti rıza ve iç rahatlığıyla aşmak; vahşetlerin, yalnızlıkların, kabzların pençesinde kıvranırken bile, derin bir iç inşirahıyla bütün sorumluluklarını yerine getirmek; Hakk’ın emir ve yasaklarını “şeb-i arûs” davetiyesi gibi kabul etmek misillü bir kısım esaslar söz konusu olsa da, mebde itibarıyla onun en önemli rûknü; duygu, düşünce ve davranışlarıyla ferdin, Allah’a yönelik O’nu duyması, O’nunla doyması,

²⁹² Bkz.: Mâide sûresi, 5/119; Mücadele sûresi, 58/22.

O'nunla oturup-kalkması ve gönlünde her gün lâhutîliğe ait yeni yeni kurgular geliştirmesidir.

Havf ü recâ, insan üzerindeki tesirleri itibarıyla dünyevîdirler. Bu iki his, dünyada ümitsizlik ve mutlak emniyete karşı önemli birer misyon eda etseler de, semerelerinin dışında ötede mevcudiyetleri söz konusu değildir. Rıza ve muhabbete gelince, onlar dünya ve ukbâyı kucaklayan enginlikleriyle ötelerde ve ötelerin de ötesinde sürer giderler.

Rıza hem dünyada hem de ahirette çok önemli bir huzur kaynağıdır; ama bu, rızaya ermiş olanların bütün bütün ızdırıp ve sıkıntılardan kurtulmuş olmaları mânâsına da gelmez. Aksine rıza yollarında dış yüzleri itibarıyla dünya kadar sevimsiz ve ürperten şeyler vardır. Ne var ki, rıza kahramanları, o yolda karşılaştıkları zahmetleri ayn-ı rahmet kabul eder.. içtikleri zehirleri tiryâka çevirir.. maruz kaldıkları meşakkatleri de Sevgili'yle alış-veriş ve muâşaka sayarlar.

Aslında rıza yolu, ağır ve sıkıntılı olduğu kadar emin ve kestirmedir de. Bu yol, bazen bir hamlede, bir nefhada hak yolcusunu, insanî kemalâtın ta zirvelerine ulaştırabilir. Bu, sâlik, bütün aktivitesiyle, cepheden cepheye koşarken veya kâinatı bir kitap gibi süzerken, süzüp her yerde Hakk'ı soluklarken böyle olduğu gibi, imkânsızlıklar ağında, kolu-kanadı kırık inlediği ve niyetleriyle mefkûresinin semalarında dolaşmaya çalıştığı, hatta evinde, kanepesinin üstünde oturup idealleriyle oynadığı zamanlarda da böyledir.

Rızanın neticesi, biraz da insanın ümit ve recâ derinlikleriyle mebsûten mütenâsip (doğru orantılı) olarak Rabb'in hoşnutluğundan esip-gelen büyüğü bir sevinç ve sürûrdür. Bu, ne kurb mülâhazasının hâsil ettiği zevk ne ibadet ü taatten duyulan lezzet ne de günahlara karşı verilen savaştan meydana gelen vicdandaki hazdır. Bu, ümit zâviyeli, recâ dalga boyulu ve temkin edalı ruhanî bir halâvettir.. ve doğrudan doğruya O'ndan, rıza makamına hususî bir teveccüh ve bir rahmet

esintisidir. Rıza mertebesi bütün mülâhazaların Hakk'a kilitlenmesi makamı olması itibarıyla, onu zevklere, lezzetlere, hazlara vesile saymak veya o türlü beklentiler içinde bulunmak, esası duruluk ve safvet olan o makama karşı saygısızlıktır. Aslında, kalb ameli olarak mütalâa ettiğimiz diğer bütün ahvâl ve makamât için de aynı şeyleri düşünebiliriz. O'nu sevmek ve her hâlükârda O'nun hoşnutluğunu aramak, başka sebeplerden dolayı değil, yine O'ndan ötürü olmalıdır.

Dünden bugüne, ruh ve kalb dünyasının kahramanları, rıza ile alâkalı, birbirine yakın ve birbirinin tamamlayıcısı pek çok şey söylemişlerdir:

Zünnûn'a göre rıza; olacak şeyler henüz olmadan, ferdin, Hakk'ın ihtiyarını kendi iradesine tercih etmesi; Hakk'ın takdirine yerine gelip her şey olup bittikten sonra da, "*Hayır, Allah'ın ihtiyar ettiğindedir.*"²⁹³ deyip herhangi bir rahatsızlık duymaması ve musibetlerin pençesinde kıvranırken dahi O'na karşı en âşikâne duygularla coşmasıdır.²⁹⁴

Hız. Zeynelâbidîn'e göre rıza; hak erinin, Allah'ın irade ve ihtiyarına muhalif bütün arayışlara karşı kapanıp, herhangi bir yabancı dilek ve temennide bulunmamasıdır.²⁹⁵

Ebû Osman'a göre; Cenâb-ı Hakk'ın bütün celâli ve cemalî tecellî ve takdirlerini hoşnutlukla karşılayıp, celâlin ayn-ı cemal ve cemalin de ayn-ı rahmet olarak kabul edilmesidir²⁹⁶

ki, Allah Resûlü'nün *أَسْأَلُكَ الرِّضَا بَعْدَ الْقَضَاءِ* "*Olacak olduktan sonra Senin rızanı isterim.*"²⁹⁷ nurlu beyanı da buna işaret etse gerek. Evet, Allah'ın hükmü henüz yerine gelmeden O'na karşı rıza, rızaya azimdir; gerçek rıza ise, başa gelen şeylerin şoku yaşanırken dişini sıkıp ona katlanmaktır.

²⁹³ Aliyyülkârî, *el-Esrâru'l-merfûa* s.196; el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ* 1/478-479.

²⁹⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 9/342; el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.195.

²⁹⁵ el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.195.

²⁹⁶ el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 1/217; el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.196.

²⁹⁷ Nesâî, *sehv* 62; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 5/191.

Bu arada, yukarıdaki mütalâalardan herhangi birine ircâ edeceğimiz ve rızanın ayrı birer buudu sayılan şu küçük mü-lâhazaların tespitinde de yarar var. İşte onlardan birkaçı:

1. Rıza, ulûhiyet ve rubûbiyet kaynaklı hiçbir karara karşı rahatsızlık duymamak,
2. Allah'tan gelen her şeyi sevinçle karşılamak,
3. Kader rüzgârları ne yandan eserse essin gönül rahatlığıyla göğüslemek,
4. En sarsıcı ve ciğersûz hâdiseler karşısında bile kalb balesininin ayarını korumak,
5. Allah'ın "Levh-i Mahfuz-u Hakikat"teki takdirlerini düşünerek başa gelenler karşısında yok yere vurunup dövünmemek...

Rızayla alâkalı bu tâlî esaslar içinde mütalâa edebileceğimiz daha başka hususlar olsa da, mevzuu dağıtmamak için bu faslı noktalamak istiyoruz.

Düz insanların rızası, haklarındaki ilâhî takdir ve tecellilere itiraz etmeme.. mârifette derinliklere ulaşmış kimselerin rızası, kaza ve kaderden gelen her şeyi gönül rahatlığıyla karşılama.. kendini aşmış kalb ve ruh insanların rızası ise, kendi mülâhaza ve mütalâalarını devreden çıkarıp sadece ve sadece O'nun istek ve teveccühlerini rasat etme şeklinde yorumlanmıştır ki:

يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ۖ اِرْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً
مَرْضِيَّةً ۖ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ۖ وَادْخُلِي جَنَّاتِي

"Ey itminana ermiş nefis! Dön Rabbine, O senden hoşnut sen de O'ndan hoşnut olarak.. dön de gir kullarımın arasına ve ardından da Cennetime."²⁹⁸ âyetleri hemen bu mertebelerin hepsini ihtiva etmekte ve hemen hepsiyle alâkalı teveccüh edecek hususlara cevap mahiyetindedir.

²⁹⁸ Fecr sûresi, 89/27-30.

Evet, bu âyetlerden de anlaşıldığı gibi, rıza mertebesine ulaşabilmek, nefsin Allah'a yönelişiyle kayıtlanmıştır. Bu yöneliş bizim, zaman ve mekânla alâkalı durumumuz açısından ve dünyevî-uhrevî buudlarımız itibarıyla değil; Hakk'ın, zamanları ve mekânları aşan tecellî ve teveccühlerine göre değerlendirilmelidir. Bu itibarla da diyebiliriz ki, bu yöneliş; dünyada, tevekkül, teslimiyet ve tefvîz televvünlü; vefat esnasında, kalb itminanı ve Rabbiyle karşılıklı hoşnutluk münasebeti şeklinde; ikinci dirilişten sonra da, sâlih kullar arasında yerini alma ve Cennet'e girme lütuf buudlarıyla tecellî edecektir.

Bir başka zaviyeden umum halk ve düz insanların rıza telakkisi, Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyetini rıza ile karşılama, başka arayışlara, başka yönelişlere bütün bütün kapanma ve hayatını “De ki: O her şeyin Rabbiyken, ben Allah'tan başka bir rab mı arayacağım?”²⁹⁹ *ve* “De ki: Gökleri ve yeri yaratan, yediren-içiren ve yiyip-içmeye muhtaç olmayan Allah'tan başkasını mı rab edineyim?”³⁰⁰ *gerçekleri etrafında örgüleme şeklinde yorumlanmıştır ki, böyle bir rıza düşüncesi, aynı zamanda hakikî tevhidi ifade etmesi bakımından her mü'min için mutlaka çok önemlidir. Bu seviyedeki rıza, Hak sevgisinin kalbe hâkim olması ve o kalbde âdetâ başka sevgilere yer kalmaması, hatta ağıyâr adına sevilen şeylerin de O'ndan ötürü sevilmesi ve sevginin ibadet şekline dönüşmesiyle gerçekleşir.*

İkinci derecedeki rıza, mârifet erbâbının rızasıdır.. ve buna “rıza anillâh” da denir ki, Hakk'ın kaza ve kaderini gönül hoşnutluğuyla karşılayıp, kalb ibresinin en az bir zaman içinde dahi, en küçük sapmalara meydan vermemesi hâli diyebiliriz. Birincinin, rıza adına avamca bir yaklaşım sayılmasına

²⁹⁹ En'âm sûresi, 6/164.

³⁰⁰ En'âm sûresi, 6/14.

karşılık bu, mârifetle donanmış kalblerin Hak'la muamelesi olarak kabul edilmiştir.

Üçüncü derecedeki rızaya gelince o, asfiyânın rızasıdır ve Hakk'ın rızasına rıza şeklinde özetlenebilir. Bu makamla şerefleendirilen fert, kendi namına öfkelenmez.. kendi namına huzur ve sevinç hissetmez.. kendi duygu, düşünce ve arzularından vazgeçerek, hep Rabbinde fâni olmanın zevk ve lezzetlerini yaşar.

Birinci derecedeki rıza; iradî olması ve tevhide ifade etmesi bakımından farz ve aynı zamanda kurbet yolunun da mebedei; ikincisi ise, öncekinin devamı, son mertebenin de esası olması açısından vacip mesabesinde ve kurbet mülâhazalarıyla dopdolu; üçüncüsüne gelince, o, kesblikten daha çok mevhibe televvünlü ve ayn-ı kurbet olan nafilenden sayılmıştır.

Ayrıca, bu derecelerden sonuncusunun, ikinci ve birinci dereceleri ihtiva ettiğini söylemek de mümkündür. Zira rıza yolunda olma ve rıza mülâhazasıyla yaşama, bir asıl ve esas, bütün bütün rızayla bütünleşme ve rızalaşma da onun neticesi ve semeresidir. Tabir-i diğerle, ilk iki mertebe Cenâb-ı Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla alâkalı; üçüncüsü ise, buna terettüp eden sevap, mükâfat, tecellî, vâridât ve mukabeleyle alâkalıdır ki, zannediyorum *رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ حَشِيَ رَبَّهُ* "Allah onlardan razı, onlar da Allah'tan.. işte bu, Rab-bilerinden korkan kimselere ait bir mazhariyettir."³⁰¹ âyet-i pür- envârı da bu üç hususa birden işaret etmektedir. Aynı gerçeğin bundan daha açık bir ifadesini de *ذَاقَ طَعْمَ الْإِيمَانِ مَنْ رَضِيَ بِاللَّهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَسُولًا* "Rabbim diye Allah'tan, dinim diye İslâm'dan, peygamberim diye de Hz. Muhammed'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) hoşnut olan, imanın zevk-i ledünnîsini tatmış sayılır."³⁰² sözleriyle Efendimiz dile getirmektedir.

³⁰¹ Beyyine sûresi, 98/8.

³⁰² Müslim, *imân* 56; Tirmizî, *imân* 10; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 1/208.

Aşağıdaki mülâhazalarla, rıza adına duygu ve düşünce-
nin beslenebileceğini, bu çetin yolun bir kısım sertliklerinin
kırılabilceğini, cismanî ve dünyevî tepkilerin de bir ölçüde
tâdil edilebileceğini düşünüyöruz:

- ⊗ Hakk'ın takdir ve tecellîleri karşısında insan bir figürdür;
o, üzerine aldığı rolün şekil ve keyfiyetine karışamaz..
- ⊗ Başa gelen her şey, şart-ı âdî planında insanın eğilim-
lerine göre tespit edilmiştir. Ve bunu deęiřtirmeye de
Yaratan'dan başka kimsenin gücü yetmez..
- ⊗ İnsan her şeyiyle Allah'ın mülkü ve kölesidir; köle, efen-
disinin tasarruflarına müdahale edemez..
- ⊗ Eğer insan, gerçekten Allah'ı seviyorsa, O'ndan gelen
gülü de, dikenini de hoş görmelidir.
- ⊗ İnsan, başına gelen şeylerin neticelerini pek kestire-
mez; oysaki bunların içinde dünya kadar maslahatlar
da olabilir. وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا
شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ
“Olur ki siz bir şey-
den hoşlanmazsınız ama, o sizin hakkınızda hayırlıdır..
ve yine olur ki siz bir şeyi seversiniz ama, o sizin için
şerdir; siz bilmezsiniz, her şeyi Allah bilir.”³⁰³ ferman-ı
sübhânîsi bunu tasrih etmektedir.
- ⊗ Müslüman, Allah'a teslim olmuş kimse demektir.. bu
itibarla da onun, Cenâb-ı Hakk'ın icraatına karşı hoş-
nutsuzluğu kat'iyen söz konusu olamaz.
- ⊗ Her şeyden evvel mü'min bir hüsnüzan insanıdır; in-
sanlara karşı hüsnüzanla emredilen birinin, Rabbisi-
nin muamelelerine karşı suizan ifade eden hoşnutsuz-
luğu nasıl söz konusu olabilir ki.?
- ⊗ Kaderden gelen hâdiseler karşısında, iyi görmek, iyi
düşünmek ve hüsnü tevilde bulunmak, her şeye rağ-
men insanın içini huzur ve inşiraha gark eder.

³⁰³ Bakara sûresi, 2/216.

- ⊗ Dünyada, yerine getirme mecburiyetinde olduğumuz sorumluluklar veya maruz kaldığımız hususlar, ötelere hesabına şekillenmemiz için birer esas ise, cebri eğitim ve öğretim gibi, insanın bunları severek yerine getirmesi gerekmez mi?
- ⊗ Kulun, Rabbisinden gelen şeylere karşı rıza göstermesi, Rabbisinin de ondan razı olması demektir.
- ⊗ Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyetine karşı rahatsızlık duymanın, gam, keder ve dağınıklığa sebebiyet vermesine karşılık, hep rıza yörüngeli yaşamak ise, hislerimiz açısından cehennem içinde dahi olsak bize, cennetlerin neşvesini yaşatır.
- ⊗ Rızanın gerektirdiği yerlerde, sebepleriyle hep onu arama, ilâhî teyidâtın reddedilmeyen davetiyesidir.
- ⊗ İnsanlara karşı kalb bulanıklığı ve gıll ü gış eğer bir su-iedepse, bunun, Allah'ın icraatına karşı duyulup hissedilmesinin nasıl affedilmez bir günah olduğunu ifadeye saygımız müsaade etmeyecektir.
- ⊗ Bir insan için kader ve Hakk'ın tecellilerine rıza, en önemli bir saadet vesilesidir. Konuyla alâkalı Hz. Sâdık u Masdûk'un *مِنْ سَعَادَةِ ابْنِ آدَمَ رِضَاهُ بِمَا قَضَى اللَّهُ، وَمِنْ* u Masdûk'un *شِقْوَةِ ابْنِ آدَمَ سَخَطُهُ بِمَا قَضَى اللَّهُ* "Âdemoğlunun en ehemmiyetli saadet kaynaklarından biri, hiç şüphesiz Allah'ın kazasına razı olması.. ve onun en önemli tali'sizliği de Allah'ın takdirlerini öfkeyle karşılamasıdır."³⁰⁴ şeklindeki mübarek sözleri de bu hususu tenvir etmektedir.
- ⊗ Bir insanda Allah'ın icraatına karşı hoşnutluk hissi, onun kalbini lâhûtî esintilerle doldurur; hoşnutsuzluk duygusu ise, şeytanî vehimlerle.
- ⊗ Hayatlarını rıza yörüngeli yaşayanlar, ömürlerini âdeta bir şükür dantelâsı hâline getirirler; hep hoşnutsuzluk

³⁰⁴ Tirmizî, kader 15; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 1/168.

homurdanıp duranlar ise, bu nankörlük değirmeniyle, en müsbet, en olumlu işlerini bile ezer, öğütür ve bitirirler...

- ⊗ Hakk'ın icraatına karşı adem-i rıza ve öfke, şeytanın insana nüfûz yollarının en müessiridir. Böyle bir ruh hâleti içinde bulunup da şeytana yenik düşmeyen çok az insan vardır.
- ⊗ Hakk'ın seninle olan muamelesini gönül rızasıyla karşılaman, seninle gök sâkinlerinin ortak paydasıdır.. ve bu da, şeref olarak sana yeter.
- ⊗ Rızalı olan, Hudâ'ya; olmayan da, hevâya uymuş demektir.
- ⊗ Allah'ın, hakkımızdaki hükümlerine razı olmak, O'nun istediklerini, şahsî arzu ve isteklerimizin önüne geçirme mânâsına gelir. Bilmem ki, aksi mülâhazaları hatırlatan madalyonun öbür yüzünü ifadeye gerek var mı?
- ⊗ Bütün ibadet ve taat, rıza meşcereliğinin meyveleri; bütün mâsiyetler de, rızadan mahrumiyetin..
- ⊗ Rıza, insanı, Rabbiyle iç cedelleşmeden kurtarır. Böyle bir cedelleşmenin nasıl bir suidedep olduğunu söylemeyi israf-ı kelâm sayarız..
- ⊗ Hakk'a karşı rıza duygusu, *عَدْلٌ فِي قَضَائِكَ* "Hakkımdaki her hükmün ayn-ı adalettir."³⁰⁵ düsturuna saygı ve inancın ifadesidir..
- ⊗ Yeryüzünde ilk mâsiyet, şeytanın, kendi hakkındaki takdire rıza göstermemesiyle başlamıştır.
- ⊗ Bir insan için rızadan daha büyük bir pâyeye yoktur; eğer olsaydı Allah, cennet ötesi âlemlerde sevdiklerini onunla pâyelendirirdi.. oysaki, ötelere sonu olmayan en son nimet ³⁰⁶ *وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ* fehvâsınca Hakk'ın hoşnutluğudur..

³⁰⁵ Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 1/391, 452; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 1/223.

³⁰⁶ "Hepsinden âlâsi ise Hakk'ın kendilerinden razı olmasıdır." (Tevbe sûresi, 9/72)

- ⊗ Rıza, dinin temeli sayılan en önemli esaslar üzerine bina edilmiştir. O, tevekküle dayanmakta; onun hakikati, yakînle kanatlanmakta; onun özü, muhabbetle ebediyete mazhar olmakta ve onun mâyesi, sadakatin şahidi, şükrün de fiilî beyanıdır.
- ⊗ Rıza bir hamlede insanı evc-i kemalâta çıkararak öyle büyümlü bir asansördür ki, ona binebilenler, hedeflerine zamanüstü bir hızla ulaşırlar.
- ⊗ Muhabbet, ihlâs, inâbe, evbe, rıza yamaçlarının çiçekleridirler. Hak rızasına kilitlenememiş gönüllerde bu vasıfları aramak ise beyhudedir.

Zâhirî duygularla ifa edilen amellerin mükâfatları, kat kat da olsa, kemmiyetin dar kalıplarıyla ifade edildiğinden az sayılır. Rıza ve rıza buudlu kalbî amellerin sevapları ise, kalbin enginliğiyle mebsûten mütenâsip (doğru orantılı) ve tasavvurlar üstüdür.

Rıza, Hak katında en büyük bir mertebedir ve onun en seviyelisi de en büyüklerin ortak vasfıdır. Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'dan diğer peygamberlere, onlardan da diğer bütün asfiyâ ve evliyâyâ uzanan çizgide, ihlâs, yakîn, tevekkül, teslimiyet ve tefvîzde finale kalmış devâsâ kametlerin, ulaşabilmek için soluk soluğa yarış yaptıkları mübarek bir hedeftir. Bu hedefe ulaşma uğrunda nelere katlanılmış, ne tahammülfersâ şeyler göğüslenmiş ve ne kandan irinden deryalar geçilmiştir.

İşte rızaya kilitli bir çilekeşin iniltileri:

أَيَّ جَفَايِ تُو زِدَوَلَتِ خُوبَتَرِ وَأَنْتِقَامِ تُو زِجَانِ مَحْبُوبَتَرِ
عَاشِقَمِ بَرْقَهَرُ وَ بَرِ لُطْفَشِ بَجِدِ بُو الْعَجَبِ مَنْ عَاشِقِ هَرُ اَيْنِ دُوَضِدِ
وَاللَّهُ أَرُ زَيْنِ خَارِ دَرِ بُسْتَانِ رَوْمِ هَمَّجُو بُلْبُلِ زَيْنِ سَبَبِ نَالَانِ شَوْمِ
اَيْنِ عَجَبِ بُلْبُلِ كِهْ بَكَشَايَدِ دَهَانِ تَاخُورَدِ اَوْ خَارِ رَا بَا كُلسْتَانِ

“Ey Sevgili, Senin cevr u cefân devletli olmaktan daha güzeldir. Senin intikamın candan daha sevgilidir. Ben cidden O’nun kahrına da lütfuna da âşığım. Ne gariptir ki ben zıtların âşığıyım. Allah’a kasem olsun ki, bu hâr-ı belâdan bostân-ı safâya gidersem, hep bülbül gibi inleyici olacağım. Gariptir; bülbül ağzını açtığıında hem hâr hem de gülistan söyler.” (Mesnevî)

Bu sahada hoş bir söz de Hurûfî şair Nesimî’den:

Bir cefâkeş âşıkem ey yâr Senden dönmezem
Hançer ile yüreğimi yar Senden dönmezem
Ger Zekeriya tek beni baştan ayağa yarsalar
Başıma koy erre neccâr Senden dönmezem
Ger beni yandırsalar, toprağımı savursalar
Külüm oddan çağırsalar Settâr Senden dönmezem.

Evet, rıza makamı, cem u fark üstü bir makamdır ve o makamın solukları da: ³⁰⁷ ضَرْبُ الْحَبِيبِ زَيْبٌ “Lütfun da hoş kahrın da hoş.” sözleridir.

اللَّهُمَّ إِلَى مَا تُحِبُّ وَتَرْضَى
وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا وَسَيِّدِ الْمَرْضِيِّينَ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْمُحْلِصِينَ.

³⁰⁷ Sevgilinin vurup dövmesi size üzüm şırası içirmek demektir.

İnbisat

Genişleme, yayılma, içte derinleşme ve kendi tabiatını aşma mânâlarına gelen inbisat; erbâbınca, şer'î hudutlar çerçevesinde, gönlün herkese açılması, tatlı dil ve güler yüzle hoşnut edilebilecek herkesin hoşnut edilmesi.. ve Allah'la münasebet açısından da havf ü recâ halitası bir hâletin, insan benliğine hükmetmesinden ibarettir ki, bu seviyeye ulaşan kalbler, huzurda bulunmanın heybetiyle soluklarını yutar, huzur esintilerinin neşe ve sevinciyle de dışarıya çıkarırlar. Nefes alırken ürperir, verirken de inşirah duyarlar.

Bu itibarla inbisatı, halkla alâkalarımız ve Hak'la münasebetlerimiz içindeki inbisat olmak üzere ikiye ayırabiliriz:

1. Halkla alâkalı münasebetlerimiz içinde inbisat; Hak'la aramızdaki irtibatı koruyup-kollama kaydıyla, insanlar arasında, insanlardan bir insan olarak, herkesi kabul edip onlara kendi idrak ve anlayışları içinde muamelede bulunmaktan ibarettir. Hazreti Ruh-u Seyyidi'l-Enâm (sallallâhu aleyhi ve sellem), çevresiyle münasebetlerinde, yer yer işi latîfeye vardırarak şekilde, tekellüfsüz, yumuşak ve rahat davranır; hikmet dolu nükteleriyle onların havsala ve idrak seviyelerinde dolaşır ve o murâkabe insanlarına tebessüm eder, tebessüm ettirir ve nefes aldırır. "Kalb tıpkı bir ayna gibidir. Zaman zaman ciddîlik o aynayı buğulandırabilir.. o buğuları da

latîf latîfelerden başka bir şeyle silip aynayı cilâlamak mümkün değildir.” (Az bir tasarrufla Minhâc)

2. Hak’la irtibatımız içinde inbisat; hâller üstü bir hâlde, korku ve ümidi birden ruhta yaşama ve “inbisat” halitasını soluklamadan ibarettir. Havf ü recâ, nefsin hâllerinden olup, yolun başındakilerin Hak’la münasebetlerine bir unvan; tamamen âriflerin hâli olan inbisat ise, kalbî hayatın ayrı bir buudu ve gönül erlerine has bir hâlettir. İnbisat seviyesine ulaşamayanların inbisat gibi görünen hâlleri, çok defa kendilerinde hâsil olan bir ülfet-i mârifetle, temkini tahrip ve insanı Allah’a karşı suiedep sayılabilecek laubaliliklere sevk edebilir...

İnbisat; insanın cismanî arzularından sıyrılarak ve bedenî tutkuların tesirinden kurtularak Hak’ın isim ve sıfatlarına mücellâ (pırıl pırıl) bir ayna olma makamında zuhur eder ki –bu makama ister “cem” ister “mahv” mertebesi diyelim netice değişmez– şahsın, Hak’tan gelen esintilerle şekillendiği ve renkler üstü renklere büründüğü sırlı bir noktadır. Bu noktaya ulaşanların inbisatı ketmetmeleri imkânsız, ulaşamayan mübtedîlerin inbisattan dem vurmaları ise küstahlıktır.

“Eğer şâhın nedîmi naz ve cilve yaparsa, sen de onu yapmaya kalkma! Çünkü sen, o senede malik değilsin! Ey bu fânî âlemin kayıtlarından kurtulamayan kimse, sen mahv u sekr ve inbisatı ne bilirsin!”

Ruhun şâd olsun Mevlâna! Beden ve cesedin kulları ruhu ne bilir! Bedenin mahbûsu ruhaniyât ve ledünniyâtı ne bilir! Hak ateşi ile elli defa yanıp pürân olmuş gönüllere sormalı şâk şâk sinelerin derdini ve verâların rengiyle tüllenmiş inki-baz ve inbisatları..!

اللَّهُمَّ حَبِّبِ إِلَيْنَا الْإِيمَانَ وَزَيِّنْهُ فِي قُلُوبِنَا وَكَرِّهْ إِلَيْنَا الْكُفْرَ
وَالْفُسُوقَ وَالْعِضْيَانَ وَاجْعَلْنَا مِنَ الرَّاشِدِينَ
وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ.

Kast ve Azim

Kast; teveccüh, itimat, dosdoğru yürüme, bir hedef belirleyip o istikamette hareket etme, ifrat ve tefrite düşmeden itidalli düşünme, itidalli yaşama ve hep itidali takip etme mânâlarına gelir ki, lügatlere mevzu teşkil eden bu mefhumlarla erbâbın; Mahbûb-u Hakikî olan Allah sevgisini, Allah hoşnutluğunu elde etme yolunda, O'ndan başka her şeyden kalbî alâkayı kesme şeklindeki tariflerini irtibatlandırmak her zaman mümkündür.

*“Dil beyt-i Hudâ’dır, ânı pâk eyle sivâdan,
Kasrına nüzûl eyleye Rahmân gecelerde.”*

İ. Hakkı

Yani, “Gönül bir Hudâ evidir, onu Allah’tan gayri her şeyden pâk tut ki, o sarayın gerçek sahibi, tecellî köşkünü rahmetle şereflendirsin.” ifadesi, bu yüksek teveccüh ve itimadı ve bu yüksek hedefi tahakkuk ettirme istikametindeki niyet ve kararlılığı anlatmakta ve kasttan azme, azimden hedefe, çok uzak ve yakın, çok uzun ve kısa bir mesafeyi kuşbakışı gözlerimizin önüne sermektedir.

Aslında ifrat ve tefrite, dolayısıyla da kalbî ve ruhî sıkıntılara maruz kalmadan huzur ve itminan içinde bulunmanın önemli tek bir yolu vardır; o da, Hak rızası ve Hak sevgisinin

esas alınıp, hayatın bir dantela gibi bu esaslar çerçevesinde nakşedilip yaşanmasıdır. “Bir gönül ki, Dost’tan, Dost talebinden hâlidir, o, ızdırap ve sıkıntılardan kurtulamaz! Bir baş ki, onda Dost sevgisi yoktur; o başta öz ve mânâ arama! Zira o baş, bir post ve deriden ibarettir.” (Mesnevî)

Gönlünde O’na doğru seyahate karar vermiş ruhlar, bir lahza bile yolculuktan, yol tasavvurundan ve o yolda hedeflenen yüce mânâ ve yüce gayelerden gafil olmazlar. Bir kere gözleri ağıyâra kaysa ve ağıyâra “yâr” deseler, bir ömür boyu efgan eder inlerler. O’nun yoluyla hiç tanışmama büyük bir tali’sizlik, “tanıyıp-tanıştım” dedikten sonra takılıp yollarda kalma ise bir hüsrân ve haybettir. Hem de ne hüsrân ve haybet!

Kast, evvelâ, kalb yamaçlarında doğar ve gelişir, his valilerinde bir çağlayan hâline gelir ve gürlür. Sonra da insanın bütün benliğini sarar.. ve trafik işaretleri gibi ona gideceği hedefi gösterir. Bu mânâda kast, şuurlu bir niyettir ve gönül tepelerine saçılmış bir tohum gibidir. Bu niyetle gerilen ruh ve gönül tepelerine tohum saçan el, bir de ilâhî teyitle desteklenmişse, her hamle ve her gayret döl yatağını yüzlerce hayr u berekete açar ve beklemeye koyulur. Kast ile belli bir turnikeye giren insan, iki adım ötede azimle buluşur ve o atmosfere girince de âdeta hedefe doğru yüzmeye başlar.

Azmi; herhangi bir mevzuda kararlı olmak, karar verdiği şeyde çeşitli alternatiflere kapalı bulunmak, arkasına düşüp talep ettiği hususlarda sebat etmek ve üzerine aldığı sorumlulukları ciddî bir mesuliyet şuuru ile yerine getirmek şeklinde de tarif edebiliriz.

Azim, kastın ötesinde iradenin daha derince bir buudur. Ve aynı zamanda, tevekkül ve teslimiyet semasına yükselme yolunun da ilk basamağıdır. Kur’ân-ı Kerim, bu başlangıç ve sonu o kendine mahsus büyüleyici ifadeleriyle sadece dört-beş kelime içinde şöyle noktalar: “Bir kere de azmettin mi,

artık Allah'a tevekkül ol..!”³⁰⁸ Bu ilk basamak tevekkülle aşılır ve teslimiyetle tesbit edilirse, tepeler dümdüz, düz yollar da bütün bütün pürüzsüzleşir ve insan havada uçuyor gibi gider maksuduna ulaşır.

Kast u azim, kendilerine mahsus derinliklerle, iradenin buudlarından iki buud ve onun önemli iki esasıdır. Uzun seyahatlere niyet etmiş her yolcu, mutlaka kast u azim menziline uğrayıp “vize” alma mecburiyetindedir. Bu menzilden vize aldıktan sonradır ki, gerçek yolculuk başlar. Hem de, kast u azim kanatları altında ve onlarla başlayan bir sırlı derinlik içinde... İrade murada inkılap edip onun içinde eriyince, birer proje ve taslaktan ibaret olan kast u azim de itibarî birer unvan hâline gelir ve silinir giderler. Hak dostu: “Her kim mükellefiyetlerinin üstünde, Allah’a vuslat arzusuyla şahlanırsa, Hudâ ona gelir.” der. Gelir de, onun gören gözü, işiten kulağı ve konuşan lisanı şeklinde tecellî eder.

Evet, kast u azmin kanatlarıyla yoldakiler için vuslat, fenâ içinde bir bekâdır. Yolları aşmış ve muradlaşmış ruhlar içinse, vuslat, bekâ içinde bekâdır ve hayırların hayır doğurduğu bu “doğurgan daire” içinde elemin izine bile rastlanmaz. Elemin izine rastlamak şöyle dursun, orada elemeler lezzet ufkunda doğar-batar, kahırlar da lütuflarla iç içe yaşar. Başı bu noktaya ulaşmış bahtiyar bir ruh her zaman “Kahrın da hoş lütfun da hoş” der.. ve elinde rıza kâsesi, Hak’tan gelen her şeyi cennet kevserleri gibi yudumlar gezer.

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الثَّبَاتَ فِي الْأَمْرِ وَأَسْأَلُكَ الْعَزِيمَةَ فِي الرَّشْدِ
وَأَسْأَلُكَ شُكْرَ نِعْمَتِكَ وَحُسْنَ عِبَادَتِكَ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

³⁰⁸ Âl-i İmrân sûresi, 3/159.

İrade, Mürîd ve Murad

İsteme, dileme, arzu ve isteklerin gerçekleştirilip ortaya konması yeteneği veya iki şeyden birini tercih etme mânâlarına gelen irade; hayatını kalb ve ruh seviyesinde yaşayanlarca: “Nefsin isteklerini aşma, bedenın arzularına başkaldırma, Hakk’ın rıza ve hoşnutluğunu kendi istek ve dileklerine tercih ederek kendine rağmen her yerde ve her durumda O’nda ve O’nun muradında fâni olma” şeklinde anlaşılmış ve tarif edilmiştir.

Mürîd; kendi güç ve kuvvetinden teberri edip, zerreden sistemlere kadar her şeyi kabza-i tasarrufunda tutan Kudreti Sonsuz’un iradesine râm olan.. murad ise, Hak arzusuyla dopdolu hâle gelmiş; bütün bütün mâsivâyâ (O’ndan başkasına) kapanmış; O’nun hoşnutluğundan başka hiçbir şeye istek ve iştihası kalmamış, dolayısıyla da Hakk’ın murad ve matmah-ı nazarı (gözdesi) olmuş bahtiyar ruh demektir.

İrade; *بُرِيدُونَ وَجِهَهُ* “İş ve davranışlarında sırf O’nu ister ve dilerler.”³⁰⁹ gerçeğine göre, hak yolunun yolcuları için ilk menzil ve sonsuza yelken açanlar için de bir ilk konaktır. Nâmütenâhîye açılan hemen herkes, ilk defa bu liman ve bu piste uğrar. Sonra da bu birinci durağın anilmerkez gücüyle yükselir, hedefe doğru yol almaya başlar. Bu yol alış, şah-

³⁰⁹ En’âm sûresi, 6/52; Kehf sûresi, 18/28.

sın safveti, madde ile irtibatı ve merkezdeki gücün iticiliğiyle mebsûten mütenasiptir (doğru orantılıdır). Hakk'ın tevfiği ve irade gücüne göre, kimileri bu mesafeyi yerde yürüme süratiyle, kimileri peyk, füze ve ışık hızıyla, kimileri de her türlü kemmiyet ölçüleri üstünde kat'eder. Nebide miraç, velide arşiye, dervişte seyr u sülûk, Hakk'ın tevfiğiyle desteklenmiş irade, mürîd ve murada birer parlak misaldirler.

Mürîdle irade arasında bir alâka vardır ama, bu daha çok bir iştikak alâkasıdır. Sebeplerin, sathî akıllar nazarında, ilâhî izzet ve azamete perde olması gibi, izâfî bir varlık sayılan insan iradesi de *فَعَالَ لِمَا يُرِيدُ* "Dilediğini dilediği gibi yapan"³¹⁰ Zât'ın iradesinin gölgesinin gölgesidir. Gölge asla tâbi olduğu gibi, yaratılan iradeler de yaratıcı iradeye tâbidirler. Gölgede vehmedilen parlaklık, canlılık ve câzibenin, aynalara akseden suretlerin parlaklık, canlılık ve câzibesinden farkı yoktur... Ne var ki, yolun başındakiler için bunu anlayıp kavramak pek de kolay değildir.

Mürîd, iradesini Mutlak İrade'yle irtibatlandırıp murad ufku'na ulaşacağı ve bedenden ruha, cisimden kalbe, düşünce'den vicdana yükseleceği ana kadar, kat'iyen "fark"tan kurtulamaz.. kurtulamaz da, iradeyi ayrı, irade edeni ayrı ve muradı da hep ayrı görür. Evet, hak yolcusu, yolun başlangıcında mürîd, nihâyetinde murad.. kulluğu tabiatına mâl etme gayreti içinde mürîd, Hak'la münasebetlerin, fitratın ayrılmaz bir yanı hâline geldiği noktada murad.. sevilip-arzu edilme yollarını araştırma faslında mürîd, her şeyde O'ndan bir kısım izler görüp sevgi ve mârifet arası gelip-gittiği ve bu geliş-gidişiyle zevk-i ruhanî kanaviçesini ördüğü zaman da muraddır.

"İlme'l-yakîn"ın başlangıcından "hakka'l-yakîn"ın nihâyetine kadar bu çok geniş mesafede, nisbî pek çok ibtidâ ve intihâlar vardır. Meselâ: Pek çoklarına göre رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي

³¹⁰ Bürûc sûresi, 85/16.

“Rabbim sinemi aç, ruhuma genişlik ver.”³¹¹ bir intihâdır. Ama *“Biz, Senin sineni açıp ruhuna genişlik vermedik mi?”*³¹² mazhariyetine göre bir ibtidâdır. *Kezâ رَبِّ أَرِنِي* “Rabbim göster cemalini göreyim Seni.”³¹³ kendi makamında bir son ama, *مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى* “O’nun gözü ne kaydı ne de kamaştı.”³¹⁴ ufkuna göre bir başlangıçtır. Bunun gibi *إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ* “Şüphesiz benimle beraberdir Rabbim ve bana yol gösterecektir.”³¹⁵ bir maiyyeti idrak ifadesidir. Ama, *لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا* “Tasalanma, şüphesiz Allah bizimle beraberdir.”³¹⁶ hakikat-i âliyesiyle kabil-i kıyas değildir.

Mebdede sadakat, vefâ ve azim esastır.. müntehâda ciddiyet, temkin ve edep. Mebdede kusur edenler, takılır yollar da kalırlar.. müntehâdakiler ise itap görür ve hırpalanırlar.

Mükellefiyetleri yerine getirmede hassasiyet ve sürekli Hakk’a yalvarıp yakarma, iradeyi besleyen önemli kaynaklardan biridir. Bunun ötesinde, Hak inayetinin, insanın gören gözü, işiten kulağı, söyleyen dili ve tutup yakalayan eli hâline gelmesi ise, onun nafilelerdeki titizliğine bağlıdır.³¹⁷

اللَّهُمَّ اَلْهَمْنِي رُشْدِي وَاَعِدْنِي مِنْ شَرِّ نَفْسِي
 اللَّهُمَّ اِنِّي اَسْأَلُكَ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَتَرْكَ الْمُنْكَرَاتِ
 وَصَلِّ اللَّهُمَّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الْمُخْتَارِ
 وَعَلٰى اٰلِهِ وَاَصْحَابِهِ الْمُقَرَّبِينَ وَالْاَبْرَارِ.

³¹¹ Tâhâ sûresi, 20/25.

³¹² İnşirâh sûresi, 94/1.

³¹³ A'râf sûresi, 7/143.

³¹⁴ Necm sûresi, 53/17.

³¹⁵ Şuarâ sûresi, 26/62.

³¹⁶ Tevbe sûresi, 9/40.

³¹⁷ Bkz.: Buhârî, rikak 38; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 6/256.

Yakîn

Yakîn; şekten, şüpheden kurtulmak; doğru, sağlam ve kesinlerden kesin bir bilgiye, hem de herhangi bir tereddüt ve kuşkuya düşmeyecek şekilde ulaşmak ve o bilgiyi ruha mâl etmek demektir. Yerinde îkân, istikân ve teyakkun da diyeceğimiz yakîn, mârifet yolcusunun ruhanî seyahatinde yükselip yaşadığı mânevî bir makamdır. Böyle bir makam, derece, mertebe, terakki ve inkişafa açık varlıklar için söz konusudur. İçinde derece ve mertebelerin bulunmadığı, kendisi için inkişaf ve terakkinin de bahis mevzuu olmadığı ilm-i ilâhî için yakîn kat'iyen söz konusu değildir. Bir kere ilâhî isimler tevkîfidir.. ve gaybın lisan-ı fasîhi Hz. Şâri' (sallallâhu aleyhi ve sellem) tarafından –tabiî kendisine verilen vâridât ölçüsünde– nelerden ibaret olduğu bildirilmiştir ama, bunlar arasında, yakîne kaynaklık yapabilecek “mûkin” diye bir isme rastlanmamaktadır. *Sâniyen* yakîn, şek, şüphe, tereddüt şânından olan nesnelere hakkında kullanılır; Zât-ı Ulûhiyet ise bunlardan münezzeh ve müberrâdır.

Hakikat ehlince yakîn; iman esaslarını ve bilhassa, imanın kutb-u âzamını, aksine ihtimal vermeyecek şekilde bilmek, kabullenmek, duyup hissetmek ve onun insan benliğiyle bütünleştiği irfan ufkuyla ulaşmak demektir. Onu, imanda

delil ve burhanları aşarak, “latîfe-i rabbâniye” yoluyla gayble-ri müşâhede, eşyanın perde arkasını murâkabe ve sırları muhafaza şeklinde de tarif etmişlerdir. Ona, bütün bilgi kaynaklarını, bütün müşâhede ve murâkabe yollarını kullanarak varılan noktalar ötesi nokta –ki, o nokta bir yönüyle intihâ, diğ-er yönüyle de ibtidâ sayılır– demek, zannedirim daha uygun olur. O noktaya ulaşan hakikat eri, sık sık sonsuza yelken açar.. kalben miraca, ruhen *مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى* “Ne göz kaydı ne de haddi aştı.”³¹⁸ ufkuna ulaşır.. pâr pâr yanan ilâhî tecellîler kehkeşânları arasında seyahat eder ve “âyetü’l-kübrâ”yı heceleyecek lisan, görüp duyacak sem’ u basarla taltif edilir. Yani sonsuzluk yolcusunun kâinat kitabını sistemli mütalâası, eşyayı tekrar ber tekrar hallaç etmesi neticesinde, büyük-küçük her varlık üzerinde, Allah’a mahsus taklit kabul etmez sikke ve tuğraların ifade ettikleri mânâlara.. âfâkta ve enfüste müşâhedesine takdim edilen ibret levhalarını seyrede ede, ulaşılmaz perde arkası sırların inkişafına.. hayatını ilhamların tılsımlı ve aydınlık ikliminde sürdürü sürdürü insanî güçle aşılama-yan ve ihata edilemeyen “Kenz-i Mahfî”nin tenezzül dalga boyuyla kalbde tecellisine.. ve bu kaynaklardan süzülüp gelen ışık dalgaları mahiyetindeki vâridâtı göz, kulak ve diğ-er latîfelere hem de hiç kırmadan, değıştirmeden aksettiren vicdan menşûrunun iş’âr ve işaretlerine âşina olması, duyup hissetmesi, zevkedip tatmasıdır ki, ancak, çok hususî mânâda Allah’a yakın olanların lütuflandırılacakları bir mazhariyettir.

Yakînin en azı bile, kalbi nurlarla dolduracak, tereddüt sis ve dumanlarını silip süpürecek ve insanın iç dünyasında, sevinç, itminan ve revh u reyhan esintileri meydana getirecek kadar güçlüdür. Hz. Zünnûn’un da dediğı gibi; yakîn, kalbi ebediyet arzusu ve sonsuzluk emeliyle coşturur. Bu yüksek duygu ise, insanda zühd düşüncesini uyarır ve geliştirir.. zühd

³¹⁸ Necm sûresi, 53/17.

yamaçları, hikmete açık düşünce kuşaklarıdır.. zühdle kanatlanıp hikmete ulaşan ruh, benliğine âkibet mülâhazasını perçinler ve hâkim kılar.. ukbâ mülâhazasıyla oturup kalkanlar ise, halk içinde olsalar dahi hep Hak'la beraberdirler.

Yakînin başlangıcı, perde aralanması berzahı, *iki adım ötesi mükâşefe* –kalbin ilâhî tecellilerle doygunluğa ulaşip, şüphe, tereddüt ve bütün kuşkulara kapanması ki; bu noktaya ulaşanlardan bazıları: “*Perde açılrsa yakînim ziyadeleşmez.*”³¹⁹ demişlerdir– eşyanın hakikatinin renkler ve keyfiyetler üstü tüllendiği *bu iklimden iki soluk sonrası da müşâhede* –gözle görülmemişler, kulakla işitilmemişler ve insan tasavvurlarını aşan mevhibeler âleminde seyahat– ufkudur.

Yakîn, mebde itibarıyla kesbî, –kesbî sözüyle, Ehl-i Sünnet imamlarının, eğilim ve eğilimdeki tasarruf dedikleri cüz’î irade ve onun taallukunu kastediyorum– müntehâ ve netice itibarıyla da bedîhî, lütfî ve mutlaka mârifet vizelidir. Mârifet; bakış zaviyesi, isabetli nazar, dupduru niyet ve sâlikin delillerle buluşup tanışmasına, Allah ihsanının iktiran etmesiyle meydana gelir, billûrlaşır, benliğin bütün derinliklerini aydınlatır.. derken dört bir yandan insan ruhuna ışıklar yağmaya başlar.. varlığın her ufkunda peşi peşine şafaklar sökün eder.. maşrıkların yanında mağribler de ağarır ve istidadına göre her fert, kendini ışıklarla muhât bir nokta gibi görür ruhunun derinliklerinde.. kesret dağdağasının silinip gittiğini müşâhede eder ve her şeyin bir vahdet zemzemesi içinde zevke inkılap ettiğini duyar ve yaşar...

Evet, yakîn, başlangıcı itibarıyla, biraz tozlu-dumanlı, dolayısıyla da huzursuzluk esintilerine açık geçer; neticesi itibarıyla ise, tasavvurlar üstü bir huzurla iç içedir. Mebde ve müntehâdaki bu farklılığı göremeyenler, yakînde hatarât,

³¹⁹ Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 10/203; es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ* 6/61.

huzurda tavattun ve emniyet varolduğu iltibasına düşmüşlerdir. Oysaki mesele, tamamen bir mebde ve müntehâ meselesi.. hatarât ise ³²⁰ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ إِلَّا أَنْ يَتَعَمَّدَنِي اللهُ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ fehvâsınca herkes için bahis mevzuu.. tavattun ve emniyete gelince onlar, Allah'ın yakîn seralarında yetiştirdiği inayet turfandalarıdır.

Bir kısım Kur'ân âyetlerinde işaret buyrulduğu gibi, yakîn, tasavvuf erbâbınca üç bölüm içinde mütalâa edilmiştir:

1. *İlme'l-yakîn* ki; apaçık delil ve burhanların aydınlık dünyasında, o delil ve burhanlar vesâyetinde hedeflenen hususlarla alâkalı en sağlam inanç ve en kesin iz'ana ulaşma hâli,

2. *Ayne'l-yakîn* ki; keşif, müşâhede ve duyup hissetmenin ruha kazandırdığı engin ve tarifler üstü mârifete ulaşabilme pâyesi,

3. *Hakka'l-yakîn* ki; perdesiz, hâilsiz; aynı zamanda kemmiyetsiz, keyfiyetsiz ve tasavvurları aşan sırlı bir maiyyeti ihraz mazhariyeti diye yorumlanmıştır. Bazıları bu mazhariyeti, kulun, benlik, enaniyet ve nefis cihetiyle fenâ bulup Zât-ı Hak'la kâim olması şeklinde tefsir etmişlerdir.

Bu üç hususu, avamca şöyle bir misal ile anlatmak da mümkündür: Bir insanın ölmeden ölümü bilmesi "*ilme'l-yakîn*", gözünden perdenin kaldırılıp canını almaya gelen melekleri görmesi ve sekerat öncesi bir kısım metafizik hâdiselere şahit olması "*ayne'l-yakîn*", ölümün kendine has keyfiyetini tadıp duyması da "*hakka'l-yakîn*"dir. Buna göre bir insanın, ilmî istidlâl yoluyla herhangi bir mevzuda elde ettiği kesin bilgiye ilme'l-yakîn, gözüyle, kulağıyla ve diğer salim duygularıyla ulaştığı mârifete ayne'l-yakîn, istidlâl ve müşâhede üstü ve doğrudan doğruya onun vicdanına gelen, vicdanından fıskıran ve bütün zâhir-bâtın duygularının ufkunu saran irfan da hakka'l-yakîn denir.

³²⁰ "Allah'ın rahmetiyle kuşatması durumu hariç (Beni de amelim kurtarmaz)." (Buhârî, rikak 18, merdâ 19; Müslim, sıfâtü'l-münâfikîn 71-78)

Yakînin, hususiyle de hakka'l-yakînin, hakâik-i mücerredeye tatbikine gelince, yukarıdaki mülâhazalarda da işaret edildiği gibi, o, tamamen hâlî, zevkî bir meseledir.. ve bundan öte fazla bir şey söylemek de bizim boyumuzu aşar.

اَللّٰهُمَّ اَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَاَرِزُفْنَا اِتِّبَاعَهُ وَاَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا وَاَرِزُفْنَا اجْتِنَابَهُ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى صَاحِبِ الْيَقِيْنِ الْاَتَمِّ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الْاَكْرَمِ
وَعَلٰى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ اَجْمَعِيْنَ.

Zikir

Anmak, hatırlamak, yâd etmek mânâlarına da gelen zikir; sofîlerce, Allah'ın (celle celâluhu) ad ve unvanlarının teker teker veya birkaçının bir arada tekrar edilmesinden ibarettir. Zikir, Allah'ı münferiden veya topluca anma yollarının –bu yolun adı ne olursa olsun– bazılarında ﷲ, bazılarında ﷲ لَا إِلَهَ إِلَّا ﷲ –mürşid ve rehberin tayinine göre– bazılarında da daha değişik isim ve unvanlarla eda edilir.

Zikir de, tıpkı şükür gibi hem lisan hem kalb hem beden hem de vicdanın bütün erkânıyla yerine getirilen bir vazife ve bir kulluk borcudur. Cenâb-ı Hakk'ı bütün esmâ-i hüsnâsıyla, bütün sıfât-ı kudsiyesiyle yâd etmek, O'nun hamd ü senâsıyla gürlmek, yerinde tesbîh u temcîdlerle gerilmek, yerinde Kitap'ını okumak ve onun rehberliğine sığınmak; kâinat kitabındaki âyât-ı tekvîniyesini mânâ-i harfiyle mırıldanmak; aczini, fakrını dua ve münâcât lisanıyla ilan etmek... evet, bütün bunların hepsi lisana ait birer zikirdir.

Başta “latife-i rabbâniye” olmak üzere vicdanın bütün rûkûnleriyle Allah'ı yâd etmek, yani O'nun varlığına dair delillerin mülâhazasıyla oturup kalkmak, varlık kitabında sürekli parlayıp duran ve her an bize ayrı ayrı şeyler fısıldayan ilâhî isim ve sıfatları düşünmek; sonra da O'nun cihan çapındaki rubûbiyet ahkâmını, bu ahkâm karşısında sorumluluklarımızla

alâkalı meseleleri, emr ü nehiyleri, vaad ü vaîdleri, mükâfat ü mücâzâtları tefekkür etmek; enfüsî ve âfâkî yollarla varlık ve varlığın perde arkası sırlarını araştırmak; bu araştırmalar esnasında basar ve basîrete açılan uhrevî güzellikleri tekrar ber tekrar temâşâ etmek zerreden seyyarelere kadar her şeyin, “âlem-i kuds” hesabına atan birer nabız, âlem-i lâhut’a nur-efşan birer tercüman ve “hakikatü’l-hakâik” a birer menfez olduklarını tasavvur etmek de bir kalbî zikirdir. Her zaman bir nabız gibi atan varlığı duyabilenler, bir hatip gibi konuşan âlem-i lâhutu dinleyebilenler ve bu menfezlerden celâl ve cemal tecellîlerini temâşâyâ muvaffak olanlar, gözlerin görmediği, kulakların işitmediği öyle ruhanî zevklere ulaşırlar ki, bazen bu zevk zemzemesi içinde geçen hayatın bir saati yüzlerce seneye muadil gelebilir; gelebilir ve bu kudsî seyahat o zevkli sonsuzluğuyla, vâridât ve mânevî hazlar “salih dairesi” içerisinde köpüre köpüre devam eder gider. “Sübühât-ı Vech”in nurları her yanı sardığı bu noktada insanın müşâhedeleri insanı aşar; aşar da her gönül erbâbı ve her istidat, “zâtü’l-emr” e muvafık olsun-olmasın, duyup hissettiği şeylerle kendini bir zikir velvelesi içinde bulur. Derken, ihtiyarî-gayri ihtiyarî, esmâ-i ilâhîyi mırıldanmaya başlar.

Bazen zikir, öylesine köpürüp insan benliğini sarar ki, zikirden de zâkirden de nâm u nişân kalmadığı böyle bir istiğrak hâlinde, kimileri $\text{لَا مَوْجُودَ إِلَّا اللَّهُ}$, kimileri $\text{لَا مَشْهُودَ إِلَّا اللَّهُ}$, kimileri $\text{لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ}$ ve kimileri de, tabiî şuurlarının külliyeti ölçüsünde, لَا dan sonra bütün esmâ-i ilâhîyi birden mülâhaza ederek $\text{لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ}$ a geçer ve böyle küllî bir şuur ve küllî bir mülâhaza ile “kelime-i tevhid” e devam ederler.

Herhâlde, işte böyle bir kurbet ve böyle bir maiyyet atmosferinde geçen saniyeler, –tabiî vâridâta açık münevver saniyeler– kapalı ve nursuz senelerden daha bereketli ve daha ebediyet buudludurlar. Bu mübarekiyete işaret için hadis

olarak rivayet edilen bir kutlu sözde: *لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْعُنِي فِيهِ* “Benim Allah ile öyle bir ânım vardır ki o esnada bana ne bir mukarreb melek ne de bir nebiyy-i mürsel ulaşamaz.”³²¹ buyrulur.

İlâhî emir ve yasakları, ciddî bir duyarlılıkla hayata taşıyıp yaşamak, her emir ve her yasakla kendisine yapılan teklifleri vicdanında hissederek, iştiyakla emirlerin ifasına koşmak ve derin bir mesuliyet şuuruyla yasaklardan kaçınmak da bedenî zikirde ki, lisanla yapılan zikrin derinliği de büyük ölçüde bu nevi zikirde kaynaklanmakta ve bu “anilmerkez” güçle bir ölümsüz ses hâline gelmektedir. Bedenî zikir daha çok, ulûhiyet kapısının tokmağına dokunmak suretiyle, o dergâha kabul yollarını araştırarak beşerî acz ü fakrımızı ilan üslûbuyla ilâhî kudret, ilâhî kuvvet ve ilâhî gınâya ihtiyacımızı bir arz hamlesidir.

Evet, zikreden ve zikirinde de ısrarda bulunan zâkir, Cenâb-ı Hak’la mukavele yapmışçasına hıfz u himaye ve inayet seralarına alınmış olur ki *فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ* “Anın Beni ki anayım sizi”³²² ilâhî fermanı da aczin ayn-ı kuvvet, fakrın ayn-ı gınâ hâline geldiği bu sırlı keyfiyeti ifade etmektedir.

Yani siz, Allah’ı zikir u fikr u ibadetle yâd edince, O da sizi teşrîf ve tekrîmle anacak.. siz dua ve münâcâtlarla hep O’nu mırıldanınca, O da icabetle size lütuflar yağdıracak.. siz onca dünyevî işlerinize rağmen O’nunla münasebetlerinizi devam ettirince, O da dünya ve ukbâ gailelerini bertaraf ederek sizi ihsanla şereflendirecek.. siz yalnız onların O’nun huzuruyla şereflendirince, O da yalnızlıklara itildiğiniz yerlerde size “enîs ü celîs” olacak.. siz rahat zamanlarınızda O’nu dilden düşürmeyince, O da rahatınızı kaçırın hâdiseler karşısında size sürekli rahmet esintileri gönderecek.. siz O’nun uğruna yollara dökülüp O’nu cihana duyurunca, O da sizi dünya

³²¹ Aliyyülkârî, *el-Esrâru’l-merfûa* s.299; el-Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ* 2/226.

³²² Bakara sûresi, 2/152.

ve ukbâ zilletlerinden kurtaracak.. siz bütün davranışlarınızda ihlâslı olunca, O da sizi gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, insan tasavvurunu aşan hususî iltifat ve hususî pâyelerle şereflendirecek...³²³ Böylece, zikir arzusu, zikir cehdi; zikre mazhariyet nimetiyle kıymete ulaşacak, derken Allah da bu tevfiğ ve hidayet lütfunu hususî ihسانlarıyla daha bir derinleştirecektir ki, *وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ* “Bana sürekli şükredin ve sakin nankörlüğe düşmeyin!”³²⁴ emr-i rabbânîsi de işte, zikirden şükre, şükürden zikre bu “salih daire”yi ihtar etmektedir.

Zikir bütün ibadetlerin özüdür ve bu özün özü de Kur’ân-ı Kerim’dir. Ondan sonra da, Hazreti Sahib-i Şeriat’tan sâdır olan nurlu sözler gelir. Cehrî, hafî her şekliyle zikir; duygu, düşünce ve şuur çevresinde halkalanan ziya-i “sübühât-ı vech”in bedene taşınması ve ruha mâl edilmesi amelîyesidir.

Zikir, Cenâb-ı Hakk’ın gizli-açık nimetleri karşısında O’nu, ins-cin herkese ilan etmenin unvanıdır. Bu ilan kesildiği an yeryüzü ve ondaki varlıkların da hikmet-i vücudu kalmaz. Zaten, Peygamber beyanıyla –aleyhi ekmelüttehâyâ– yeryüzünde “Allah Allah” diyenlerin kalmayışı, kıyametin kopmasıyla irtibatlandırılmıyor mu?..³²⁵

Hangi şekliyle olursa olsun “zikrullah” yolu, Hakk’a ulaşma yollarının en kavîsi ve en emînidir. O olmadan Hakk’a vuslat zordur. Evet, vicdanların şuurla O’nu anması, letâifin her an O’na dem tutması ve lisanın bu armoniye tercüman olması, sonsuzluk yolunun yolcuları için ne tükenmez bir zâd ü zahîre ve ne bereketli bir kaynaktır!

Zikrullah, kurbet helezonunda öyle bir seyahattir ki; dil, duygu, gönül bir koro teşkil edip de Allah’ı anmaya durunca insan, bir anda kendini sırlı bir asansör içinde bulur ve bir lahzada ruhların uçuşup durduğu iklimle ulaşır; ulaşır da gök kapılarının aralığından ötelere ait neler ve neler seyreder..!

³²³ Buhârî, *bed’ü’l-halk* 8, *tefsîru sûre* (32) 1, *tevhid* 35; Müslim, *imân* 39, *cennet* 5-6.

³²⁴ Bakara sûresi, 2/152.

³²⁵ Müslim, *imân* 234; Tirmizî, *fiten* 35.

Zikrullahın muayyen bir vakti yoktur. Namaz bütün ibadetlerin pîri ve din sefinesinin direği olduğu hâlde³²⁶ belli zamanlarda eda edilir ve eda edilmesi caiz olmayan vakitler de vardır.³²⁷ Zikrullah ise, zamanın her diliminde serbest dolaşıma sahiptir ve herhangi bir hâl ile mukayyet değildir. الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ “Onlar Allah’ı ayakta, oturarak, hatta yan gelip yatarken de anarlar.”³²⁸ fehvâsınca, ne zaman itibarıyla ne de hâl itibarıyla zikrullahı taahhüt konmamıştır.

Kitap, Sünnet ve selef-i sâlihînin eserlerinde, zikrullah konusunda yapıldığı ölçüde bir başka şeye tergîb ve teşvik yapıldığını hatırlamıyorum. Aslında o, namazdan cihada kadar her ibadetin içinde can gibidir, kan gibidir.

Ancak, herkesin zikri, zikredilenin onun duyguları üzerinde tesiri ölçüsündedir ki; sofiler buna “müshâhede” veya “huzur-u kalb” derler. Bazıları, Cenâb-ı Hakk’ı anarak bir sırlı yol ile kalbinde O’na ulaşır. Bazıları da vicdanlarında O’nu “kenzen” bilir ve derûnlarındaki nokta-i istinat ve nokta-i istimdat sayesinde sürekli maiyyette olur. Bu seviyenin insanları için her yeni anış, bir inkitâ vesilesi olması itibarıyla cehalettir. اللَّهُ يَعْلَمُ أَنِّي لَسْتُ أَذْكُرُهُ وَكَيْفَ أَذْكُرُهُ إِذْ لَسْتُ أَنْسَاهُ “Allah biliyor ki ben O’nu şimdi anmıyorum, anmak ne demek, ben O’nu hiç unutmadım ki..!”³²⁹ sözü de bu anlayıştaki insanların düşüncelerini ifade etmek olsa gerek.

اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي لَكَ ذَكَارًا لَكَ شَكَارًا لَكَ رَهَابًا لَكَ

مَطْوَاعًا لَكَ مُحِبًّا إِلَيْكَ وَأَوَّاهًا مَنِيًّا

وَصَلِّ اللَّهُمَّ عَلَيَّ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الذَّكَارِ وَعَلَىٰ آلِهِ وَصَحْبِهِ الْمُحِبِّينَ الْمُنِيِّينَ.

³²⁶ el-Beyhakî, *Şuabü’l-îmân* 3/39; el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru’l-usûl* 3/136.

³²⁷ Buhârî, *mevâkîtu’s-salât* 30, 31; Müslim, *salâtü’l-müsâfirîn* 285-296.

³²⁸ Âl-i İmrân sûresi, 3/191.

³²⁹ Bkz.: es-Sülemî, *et-Tefsîr* 2/148, 262; el-Beyhakî, *Şuabü’l-îmân* 6/331

İhsan

İhsan; lügat itibarı ile iki şekilde kullanılır: Biri **أَحْسَنَهُ**’dur ki; bir şeyi güzel ve mükemmel yaptı, ihsan şuuru ile davrandı, hep mükemmeli takip etti; diğeri ise **أَحْسَنَ إِلَيْهِ**’dir ki; iyilik etti, ihsan ve cemilede bulundu mânâlarına gelir.

Her iki anlam da, Kur’ân’da ve Sünnet’te nazar-ı itibara alınmış, yer yer bunlardan birisine, zaman zaman da her ikisine birden tevcihte bulunularak telvine gidilmiştir ki, Hazreti Yusuf’un (alâ nebiyyinâ ve aleyhisselâm) ihsan şuurunu tes-cil bölümünde buna işaret edilmişti.³³⁰

Hakikat ehlince ihsan; hak ölçülerine göre iyi düşünme, iyi şeyler planlama, iyi işlere mukayyet kalma ve kullukla alâ-kalı bütün davranışların, Allah’ın nazarına arz edilmesi şuu-ruyla, fevkalâde bir titizlik içinde temsil edilmesinden ibaret kalbî bir ameldir.

İhsana ulaşabilmek için, duygu, düşünce ve tasavvurların sağlam bir imana bina edilmesi, iman gerçeğinin islâmî esaslarla derinleştirilmesi ve kalbin kadirşinas ölçüleri ile ilâhîleştirilmesi şarttır. Başkalarına ve başka şeylere ihsan duygusu ise Hak mu-râkabesi ile bütünleşmiş böyle bir kalbin tabîî tavrıdır.

Evet, **إِلْحْسَانٌ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ**
“İhsan, görüyormuşçasına senin, Allah’a ibadet etmendir; sen

³³⁰ Bkz.: M.F. Gülen *Kalbin Zümrüt Tepeleri* 1/87-88 (“Kalb” makalesi).

O'nu görmesen de O seni görüyordur.”³³¹ hakikatince, yapılan her şeyi arızasız ve Cenâb-ı “Şâhid-i Ezeli”nin nazarına arz edilebilecek şekilde, inanarak, duyarak, irade, his, şuur ve latife-i rabbâniye buudları ile yerine getirmek bir esas, bir temel prensip ve hakikat erlerince ulaşılmaması gerekli olan bir ufuk; başkalarına karşı iyilik duygusu, iyilik düşüncesi ve iyi davranmak ise, insan ruhu ile bütünleşmiş böyle bir ihsan şuurunun zuhuru, taşması ve intişarıdır ki; birinci şikkın tabîî neticesi ve ihsana programlanmış bir vicdanın programlandığı şeyi ifade etmesinden ibarettir.

Bu mânâdaki ihsanın insanlara bakan yanını, *أَنْ تُحِبَّ لِأَخِيكَ* “*Kendin için sevdiğini kardeşin için de sevmen*”³³² düsturu; bütün yaratıkları içine alan evrensel buudunu da, *إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذَّبْحَ وَلِيُحَدِّدَ أَحَدَكُمْ شَفْرَتَهُ وَلِيُرِيحَ ذَبِيحَتَهُ* “*Allah, her şeye karşı ihsanı kabul etmiştir; öyle ise öldürürken (ölümü hak etmiş kimseleri) ihsan tutkusu ile öldürün! (Bir hayvanı) boğazlarken ihsan hissi ile boğazlayın (yani) bıçağınızı iyi bileyin ve keseceğiniz hayvanınızı rahat ettirin!*”³³³ hadis-i şerifleri ifade etmektedir.

İhsan şuurunu, salih bir dairenin (kısır döngü karşıtı olarak kullanıyorum) kapısını açan sırlı bir anahtar gibidir. O kapıyı açan ve o aydınlık koridora adımını atan insan, yürüyen merdivenlere binmiş gibi, kendini sihirli bir yükselişin helezonunda bulur. Bir de, bu mazhariyetiyle beraber, iradesinin hakkını verip kendi de yürüyüşünü devam ettirirse, her adımda iki basamak birden yükselir ki; zannediyorum, *“İhsanın mükâfatı da başka değil yine ihsandır.”*³³⁴ ilâhî beyanı da işte bunu hatırlatmaktadır. Nitekim bir gün, Hazreti Sâdık u Masdûk bu âyeti okumuş ve

³³¹ Buhârî, *îmân* 37, *tefsîru sûre* (31) 2; Müslim, *îmân* 5, 7.

³³² Bkz.: Buhârî, *îmân* 7; Müslim, *îmân* 71.

³³³ Müslim, *sayd* 57; Tirmizî, *diyât* 14; Ebû Dâvûd, *edâhi* 111.

³³⁴ Rahman sûresi, 55/60.

ashabına sormuştu: “Biliyor musunuz Rabbiniz bununla ne anlatmak istiyor?” Ashab: “Allah ve Resûlü bilir.” cevabını verince, O da sözlerine şöyle devam etmişti: هَلْ جَزَاءُ مَنْ أَنْعَمْتُ عَلَيْهِ بِالتَّوْحِيدِ إِلَّا الْجَنَّةُ لِدَيْهِ كِمَنْسَنِ الْمُكَافَاتِ بَآخَرَ دَافِئِ عَنَنْتِ’tir..!’ diyor.³³⁵

İhsan şuuru, yağmur yüklü bulutlar gibi bir baştan bir başa bütün kalb tepelerini sarınca, ilâhî eltâf sağanak sağanak boşalmaya başlar.. ve insan kendini وَزِيَادَةُ الْحُسْنَى “İhsan ruhu ile yatıp kalkanlara, ihsan üstü ihsan ve bir de ziyade vardır.”³³⁶ kuşağında bulur; bulur ve insan olma mazhariyetini en engin hazlarıyla duyar ve yaşar. Bu mevzuda bir de, amel ve davranışların ötesinde, kalblerin kurup durduğu hâlis niyetlere terettüp eden, fazl ve lütuf kaynaklı ilâhî vâridât vardır ki, onun tasavvuru bizi de bizim düşüncelerimizi de aşar..!

İnsanı Hakk’a ulaştırmada en aldatmaz vesilelerden biri kalbdir ve kalbin en büyük ameli de ihsandır. İhsan, ihlâs yamaçlarına açılmanın en emin yolu, rıdvan tepelerine ulaşmanın en sıhhatli vasıtası ve Şâhid-i Ezeli’ye karşı da bir temkin şuurudur. O’na doğru her gün, imanla donanmış, amelle kanatlanmış ve takva ile derinleşmiş yüzler-binler “şedd-i rihâl” eder yolculuğa koyulurlar ama, o zirveye, ya birkaç insan ulaşır ya da ulaşamaz. Ulaşamayanlar ulaşma adına didinmelerini sürdürdürsünler; ulaşanlar orada Allah’ın sevmediği şeyleri bütün çirkinlikleriyle duyar, hisseder ve onlara karşı kapanır; Allah’ın güzel gördüğü şeylerle de fitratlarının gereğiymişçesine birleşir, bütünleşir ve sürekli “mâruf” soluklarlar.

اللَّهُمَّ أَحْسِنْ عَاقِبَتَنَا فِي الْأُمُورِ كُلِّهَا وَأَجِرْنَا مِنْ خِزْيِ الدُّنْيَا وَعَذَابِ
الأخِرَةِ، اللَّهُمَّ اقْسِمْنَا لَنَا مِنْ خَشْيَتِكَ مَا تَحُولُ بِهِ بَيْنَنَا وَبَيْنَ مَعْصِيكَ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا سَيِّدِ الْمُحْسِنِينَ مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

³³⁵ el-Beyhakî, Şuabü’l-îmân 1/372; ed-Deylemî, el-Müsned 4/337.

³³⁶ Yûnus sûresi, 10/26.

Basîret ve Firaset

Sözlüklerin; idrak, fetanet, delil ve şahit kelimeleriyle karşılamaya çalıştıkları basîret, kamus ve târifât kitaplarında: “Kalb gözünün açıklığı, idrak genişliği, daha başlangıçta iken neticeyi görüp-sezme ve yarınları bugünle beraber değerlendirebilme melekesi.” olarak tarif edilmiştir.

Gönül erlerinin muhaverelerinde basîret, bir başka derinlik ve ihâtaya ulaşır. Şöyle ki; o, tefekkür ve ilhamın rehberliğinde biricik irfan kaynağı, eşyanın hakikatini kavramada ruhun ilk idrak mertebesi; aklın renk, şekil ve keyfiyetlere takılıp kaldığı noktalarda, ruhî değerleri görüp tesbit eden bir vicdanî şuur ve ilâhî tecellîlerle nurlanıp Zât-ı Ulûhiyet’in ünisiyeti ziyasıyla sürmelenmiş öyle bir idraktır ki, idraklerin yalın ayak, baş açık hayallerle yorulup bîtâp düştükleri vadilerde o, delil ve şahide ihtiyaç duymadan eşyanın perde arkası sırlarıyla halvet olur ve aklın şaşkın şaşkın dolaştığı yerlerde gider hakikatler hakikatine ulaşır.

Basar, Allah’ın nurefşân bir sıfatıdır; her müstaidin basîreti de *نَحْنُ فَسَمْنَا بَيْنَهُمْ* “Aralarında taksimi yapan Biziz.”³³⁷ mîzanıyla bu ilâhî sıfattan hissesi ölçüsündedir. Böyle kaderî bir tecellide en büyük hisse ile, bu lâhûtî kaynaktan kana kana istifade edip, sonra da ruhunun ilhamlarını, arkasında saf bağ-

³³⁷ Zuhruf sûresi, 43/32.

lamış bendelerinin sinelerine boşaltma mazhariyetinin biricik siması, Hak tecellîlerinin mücellâ aynası Hz. Muhammed'dir (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve bu mevzuda O'nun eşimenendi yoktur. *قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي* “De ki: İşte benim yolum! Ben Allah’a –körü körüne değil– basîret üzere davet ediyorum.. bana tâbi olanlar da öyle...”³³⁸ beyanı, Nebiler Sultanı ve arkasındakilerin bu ilâhî mevhibe ve onun vâridâtından istifadelerinin hususiyet ve azametine işaret etmektedir.

Bu ışıktan idrak sayesinde ki, miracın kutlu yolcusu, idraksizler için hemen her zaman, anlaşılmaz bir “amâ” sanılan varlığın perde arkasını, bir solukta gezip gördü.. bir kitap gibi mütalâa etti.. iman rükünlerinin misalî levhalarının sergilendiği gayb yamaçlarında dolaştı.. kader kalemlerinin yürekleri hoplatan nağmeleriyle ürperdi.. hûri-gılman teşrifatçılığına uğrayıp geçti.. “ne mekân var ânda, ne arz u semâ...” duygularının mûsikîleştiği noktada *قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ* “İki yay arası kadar, hatta daha da yakın...”³³⁹ nefehâtiyle istikbal edildi ve armağanlandırıldı...

Bazen basîretteki temâşâ zevki firasetle ayrı bir derinliğe ulaşır ki, o zaman idrak “te’vîlü’l-ehâdis”e (eşyanın melekûfî yönlerine nüfuz ve hâdiselerin yorumuna) uyanır ve ruh, üç buudlu şu mekânda, birkaç buudu birden yaşamaya başlar. Derken vicdan, varlığın gören gözü, atan nabzı ve kavrayan akli olur.

Sezme, anlama mânâlarına gelen firaset, idrakin iz’ anlaşması ve basîretin daha da derinleşmesi demektir. Hak nurunun tecellîsine açık firasetli gözler, gölgelere aldanmayan öyle ay yüzlülerdir ki, basîretlerinin nuruyla en karanlık zeminde dahi her şeyi apaçık görür, iltibasları aşar, benzerliklere

³³⁸ Yûsuf sûresi, 12/108.

³³⁹ Necm sûresi, 53/9.

aslâ takılıp kalmaz.. cüz'ıyyâtın esiri olmaz.. kamışın içinde şekeri, suyun ruhunda oksijen ve hidrojeni birden müşâhede ve idrak eder ve gönlü hep "fark" ikliminde dolaşır.

İnsan simasından kâinat çehresine kadar her nokta, her kelime, her satır, *إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ* "Elbette burada basîret ve firaseti olanlar için ibretler vardır."³⁴⁰ gölgesinde seyahat edenlere çok mânâlı birer lafız, hatta birer kitaptır. *اَتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ، فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ* "Mü'minin firasetinden korkun ve titreyin. Çünkü o, Allah'ın nuruyla nazar eder."³⁴¹ sırrıyla her tarafı görebilecek bir tarassut noktasına oturmuş bu yüksek kametler, eşyanın hakikatiyle temasa geçer, varlığın perde arkası itibarıyla gerçek çehresine muttali olur, her şeyin hakikî yüzünü kavrayıp ortaya koyarak hâdiselerin yüzlerine nur saçar.. ve ömrünü karadelikler etrafında geçirenlere rağmen hep firdevsî yamaçlarda zevkten zevke koşar dururlar.

Gözleri firasetle açılıp-kapanan bir ruhun nazarında varlık, yaprak yaprak bir kitap; canlı-cansız bütün eşya, bin bir mânâ ile ışıldayan kelimeler; varlığın çehresi ve insanların simaları da aldatmayan birer beyan olur. Gönül erleri, o kitabın tekvînî âyetlerinden, o âyetlerin nur-efşân cümlelerinden, her gözün göremediği, her kulağın işitemediği öyle şeyler duyar, öyle şeyler görürler ki, en muhteşem dimağlar dahi bunların tasavvurundan âciz kalır. Her mü'minin derecesine göre, gözlerin görmediği, kulakların işitemediği ve hiçbir insanın tasavvur edemeyeceği sürprizleri, onlar her lahza burada duyar, sezer ve zevk ederler.

اَللّٰهُمَّ اِنَّا نَسْأَلُكَ قُلُوْبًا اَوْاَهَةً مُّخْبِتَةً مُّنِيْبَةً فِي سَبِيْلِكَ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ رَّهْبَرِ سَبِيْلِكَ وَعَلٰى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ اَجْمَعِيْنَ.

³⁴⁰ Hicr sûresi, 15/75.

³⁴¹ Tirmizî, *tefsîru sûre* (15) 6; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* 8/102.

Sekîne ve Tuma'nîne veya İtminan

Sekîne; sükûn kökünden, vakar, ciddiyet, mehâbet, ünsiyet; ya da dalgaların dinmesi ve onun sakinleşmesi mânâlarına gelir ki, hafiflik, huzursuzluk, kararsızlık ve telaşın zıddıdır. Sekîne, tasavvuf erbâbınca; gaybî vâridâtla kalbin oturaklaşmasıdır ki; böyle bir kalb, sürekli bir dikkat ve temkin içinde öteleri kollar, lâhûtî esintilere açık bulunur ve hep itminan etrafında dolaşır. Bu makam aynı zamanda “ayne’l-yakîn” mertebesinin de başlangıcıdır. Bu itibarla da, çok defa ilim yoluyla gelen vâridâtla, basîretin avladığı şeyler birbirine karışır; muvakkaten müşâhede ufku buğulanır; bundan da bir kısım iltibaslar doğabilir.

Sekîne, bazen, sezilip-sezilmedik gizli işaret ve emareler şeklinde zuhur eder; bazen de bizim gibi avamdan insanların bile tanıyıp bileceği kadar açık tecellîlerle gelir. Sekîne ve ona refreflik eden işaret ve emareler ister vicdan kulağına fısıldanan birer mânevî esinti, birer ilâhî nefha gibi ancak çok dikkatle sezilebilecek türden olsun; isterse, İsrailoğulları’na ihsan edildiği gibi herkesin görebileceği şekilde ve harikalar izhar eden bir cisim mahiyetinde –ki Üseyd b. Hudayr’ı, Kur’ân okuduğu esnada ve daha başkalarını farklı durumlarda bürüyen buğumsu şeyleri hatırlayabiliriz– zuhur etsin,

kuvve-i mâneviyemizi kanatlandırırsın ve iradelerimize fer ver-
sin, o her zaman, “İmanlarına iman katmak için mü'minlerin
kalblerine sekîne ve emniyet indiren O'dur.” mealiyle ifade
edeceğimiz هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزِدُوا إِيمَانًا مَعَ
إِيمَانِهِمْ âyetinde³⁴² anlatılan, aczini-fakrını müdrük ve ihtiyaçla-
rının şuurunda olan mü'minlere medar-ı şükran ve medar-ı
şevk olmak üzere ilâhî bir teyittir. Bu teyide mazhar olmuş
bir mü'min artık dünyevî korku, tasa ve endişelerle sarsılma-
yacağı gibi, aynı zamanda onunla iç ve dış âhenge ulaşıp bir
huzur insanı hâline gelmesi de söz konusudur.

Sekîneye mazhar bu âhenk ve huzur insanı, davranışla-
rı itibarıyla vakur, emniyet telkin edici, inandırıcı ve ciddi; iç
âlemi itibarıyla ve Allah'la münasebetleri açısından da tem-
kinli, dikkatli; benlik, çolpalık ve şatahat düşüncesinden uzak
ve bir kısım laubalice hezeyanlara karşı da hep kapalıdır. Her
vâridât ve her inşirah veren esintiyi O'ndan bilir, edep ve
şükranla iki büklüm olur, her huzursuzluk ve tatminsizliği de
mahiyetindeki boşluklarla irtibatlandırır, kendini sorgular ve
nefsiyle hesaplaşır.

Tuma'nîne veya itminan, tam sükûn, tam oturaklaşma ve
kalbî hayat adına gel-gitlerin bütün bütün sona ermesi şeklin-
de tarif edilmiştir ki, bu da, itminanın sekîne üstü bir hâl ol-
duğunu göstermektedir. Sekîne, nazarî bilgilerden kurtulup
gerçeğe uyanma mevzuunda bir başlangıç ise, tuma'nîne bir
nihâî nokta ve bir son duraktır.

Tasavvuf erbâbının, tuma'nîne üstünde gösterdikleri “râ-
dîye” ve “mardiyye” dereceleri itminanın, ebrâra ait birer bu-
udu ve rıza semasının iki derinliği; “mülheme” ve “zekiyye” de
onun mukarrabînle alâkalı, zor idrak edilir iki diğer mertebesi-
dir ve vâridâtı gibi bişareti de hem çok hem de dupdurudur.

³⁴² Fetih sûresi, 48/4.

Sekîneye mazhar ruhlarda, yer yer ters akıntılar kendisini hissettirebilir, ama tuma'nîne de her şey rayına oturmuşluk içinde cereyan eder; kalb tıpkı bir kible-nümâ gibi sürekli Hak hoşnutluğunu gösterir, vicdan ibresinde de en küçük bir sapma olmaz. Bu öyle yüksek bir “yakîn” mertebesidir ki, bu mertebede seyahat eden ruh, her konakta ayrı bir *قَلْبِي لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي* “İsterim ki kalbim itminana ulaşsın.”³⁴³ gerçeğine şahid olur ve her menzilde ayrı bir vâridâtla taltif edilir. Dolaştığı her yerde *لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ* “(Hak dostları için) ne bir korku vardır ne de onlar tasalanırlar..”³⁴⁴ nefehâtını duyar, *أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ* “(Onların üzerine melekler iner ve derler ki:) Korkmayın! Tasalanmayın, size vaadolunan Cennet’le sevinin!”³⁴⁵ bişaretini hisseder, *أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ* “Biliniz ki, kalbler ancak, Allah’ın zikriyle huzura erer.”³⁴⁶ kevserini zevk eder ve her zaman tabiatının, cismaniyetinin çok çok üzerinde yaşar.

Tuma'nîne, insanın sebepler üstü ve vasıtalar ötesi bulunmasının unvanıdır. Akıl, tabiatüstü seyahatini bu mertebede noktalar.. ruh, bu noktaya ulaşınca dünya kaygılarından kurtulur.. his, bu sihirli konakta bütün aradıklarını bulur ve damla iken derya olur.

Bu mertebeyi elde etmiş kimsenin ünsü “üns billâh”³⁴⁷, şevki “şevk ilallah”³⁴⁸, bekâsı “bekâ billâh”³⁴⁹, kelâmı da “maallah” tır.³⁵⁰ O, kendine aralanan bu panjurdan, kendi sınırlılığı içinde sınırsız görmeye, sınırsız işitmeye ve sınırsız iktidara ulaşır; ulaşır da, herkesin bocaladığı, şaşkınlığa düştüğü en

³⁴³ Bakara sûresi, 2/260.

³⁴⁴ Bkz.: Bakara sûresi, 2/38, 62, 112, 262, 274, 277.

³⁴⁵ Fussilet sûresi, 41/30.

³⁴⁶ Ra’d sûresi, 13/28.

³⁴⁷ “Kalbde cemel-i ilâhiye müşâhedesinin eserini duymak.”

³⁴⁸ “Kalbde sürekli tütüp duran Allah arzusu.”

³⁴⁹ “Varlığın, Hakk’ın varlığıyla kâim bilinmesi.”

³⁵⁰ “Kelâmın da O’nun kelâmından geldiği şuuru.”

girişti, en karmaşık hâdiseler girdabından dahi bir solukta sıyrı-
lıp çıkabilir.

Böyle bir ruh, dünyevî telaş ve endişelerden kurtulduğu gibi, herkesin korkup tir tir titrediği ölüm ve ölüm ötesi handikapları da *إِرْجِعِي إِلَى رَبِّكَ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً* “O senden, sen de O’ndan hoşnut olarak dön Rabbine.”³⁵¹ iltifat ve teveccühleriyle gü-
lerek karşılar ve ölümü var olmanın en tatlı, en imrendirici neticesi olarak görür. O, ölümle noktalanan dünya hayatından sonra –İbn Abbas’ın mezarının başında duyulduğu gibi– her menzilde *إِرْجِعِي إِلَى رَبِّكَ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً* fermanını işitir, kabir hayatını cennet yamaçlarında geçirir, mahşeri bir hayret ve hayranlık olarak duyar, mîzanı bir mehâfet ve mehâbet neşvesi içinde yaşar, köprüyü de mecburî istikamet olduğu için geçer; geçer ve ruhunda itminana ermiş gönüllerin karargâhı olan Cennet’e ulaşır.

Böyle bir ruh için dünya, affa giden yolda hazırlanmış bir Arafat; ondaki zaman, büyük bayram için bir arefe; ukbâ ise bayramlar bayramıdır.

﴿رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ الْمُخْتَارِ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْأَخْيَارِ.

³⁵¹ Fecr sûresi, 89/28.

Kurb - Bu'd

Yakınlık mânâsına gelen kurb, sofiyece, insanın mâ-verâileşip cismaniyet çeperini aşarak Allah'a yaklaşması demektir. Kurbu, Allah'ın (celle celâluhu), kullarına yaklaşması şeklinde anlayanlar olmuş ise de, bu O'na mekân ve mesafe izafe mânâlarını ısmam etmesi itibarıyla uygun görülmemektedir. Kaldı ki, Cenâb-ı Hakk'ın kullarına olan yakınlığı "keynûnet"ler ve "sayrûret"ler üstü bir yakınlıktır. Değilken sonradan meydana gelen bir kurb, sonradan var olanların ve varlıklarını değişik tekevvünlerle sürdürenlerin hususiyetidir. Bu iki kurbu, birkaç kelime içinde *وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ* "Her nerede olursanız O sizinle beraberdir."³⁵² nurefşân beyanı ne güzel ifade eder! Böyle bir yakınlık aynı zamanda, iman ve amel-i salihle elde edilen hususî yakınlık da değildir.. şakî-saîd, hayırlı-hayırsız, salih-talih, canlı-cansız zerrelerden sistemlere kadar herkesi kanatları altına alan umumî bir kurbiyettir.

Evet, kurb-u umumî, herkesi ve her şeyi şemsiyesi altına almasına mukabil, kurb-u hususî, imana dayanır ve Allah'ın iyi, güzel, doğru dediği hususların yaşanıp yerine getirilmesiyle gerçekleştirilir ki, bu da ancak, kurb yolunu bulmuş ve sonsuza uzayan koridora girmiş bulunan, her gün ayrı bir iman

³⁵² Hadîd sûresi, 57/4.

derinliğiyle sabahlayan-akşamlayan ve *إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ* “Şüphesiz Allah, takvaya sarılanlar ve ihsan şuuruyla iyiliği ve güzelliği takip edenlerle beraberdir.”³⁵³ ufkunda seyahat eden bahtiyarlar için bahis mevzuudur. Bu mertebeyi yakalayanlar nefes alırken *إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ* “Şüphesiz beraberimdedir Rabbim ve bana yol gösterecektir.”³⁵⁴ derler; nefeslerini verirken de *إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا* “Şüphesiz Allah bizimle beraberdir.”³⁵⁵ der kurbet soluklarlar.

Kurb-u hususîde iman şuuru ve ihsan hakikati, gözde-ya ve cesette can gibidir. Bu iki temel esasa bağlı olarak farz ve nafilelerin yerine getirilmesi ise, nâmütenâhîlik semalarına açılmada iki nuranî kanat mesabesindedir. Evet, insanı Allah’a yaklaştırma yollarının en emini, en kestirmesi ve en makbulü, farzları eda yoludur. Ve gerçek mahbûbiyet ve dolayısıyla da kurbet ise, sınırlı ve kayıtlı olmayan nafilelerin nâmütenâhî, engin ve vefa tüten ikliminde tahakkuk eder. Hak yolcusu, her an ayrı bir nafilenin kanatları altında sonsuza uzanan yeni bir koridorda kendini bulur, yeni bir mazhariyete ulaştığını hisseder; *farzları edaya daha bir iştihali ve nafilelere karşı da daha bir iştihali hâle gelir.*

İşte bu nokta ve bu mânâya uyanan her ruh, Allah’ı sevdiği ölçüde, vicdanında Allah tarafından sevildiğini de duyar ve bir kudsî hadiste ifade buyurulduğu gibi, artık onun iştihali, görmesi, tutması, yürümesi doğrudan doğruya “meşîet-i hâssa” dairesinde cereyan etmeye başlar.³⁵⁶

Diğer bir ifade ile, farzlarla “kurbet”, insanın makam-ı mahbûbiyete ulaşmasının ve Hakk’ın sevip hoşnut olduğu kimseler arasında bulunmasının ayrı bir unvanı; nafilelerle

³⁵³ Nahl sûresi, 16/128.

³⁵⁴ Şuarâ sûresi, 26/62.

³⁵⁵ Tevbe sûresi, 9/40.

³⁵⁶ Bkz.: Buhârî, rikak 38; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 6/256.

kurbet ise, onun hareket ve davranışlarının Zât-ı Hakk'a izafe edilmesi makamıdır ki, فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى "Onları, siz öldürmediniz, bilakis onları Allah öldürdü, attığın vakit de sen atmadın velâkin Allah attı."³⁵⁷ gölgesinde herkese hususî bir iltifat ve teşrifdir.

Hususî bir teveccühten ibaret olan kurbette, teveccüh noktasını görmezlikten gelerek onu, insanın ef'âl ve davranışlarıyla izaha kalkışmak da yanlıştır. Yakınlık O'nun ululuğunun şe'ni ve rahmetinin bir buudu, uzaklık da bizim hâlimizin ve mahiyet boşluğumuzun bir çukurudur. Gülistan sahibi:

دُوسْت نَزْدِيكَتَرِ اَزْ مَنْ بَمَنْ اَسْتُ وَيَنْ عَجَبْتَرِ كِهْ مَنْ اَزْ وَيْ دُورَمِ
چَكْنَم بَا كِهْ تَوَانِ كُفْتِ كِهْ اَوْ دَرِ كَنَارِ مَنْ وَ مَنْ مَهْجُورَمِ

"Dost bana benden daha yakındır; ne acayip ki ben ondan uzağım... Ne yapıp ne diyebilirim ki; dost benim yanımda, kucağımda oysaki ben ondan uzağım." diyerek, kurban kime ait, bu'dun kime ait olduğunu çok güzel işaretlemektedir.

Bu'd; uzaklık ve helâk mânâsına gelir. Tasavvufçular onu, mebde itibarıyla füyûzâtın kesilmesi ve Hak'tan uzaklaşma, netice itibarıyla da –tabiî bir inayet-i hâssa olmazsa– hizlân ve mahrumiyet şeklinde görmüş ve ürperilmesi gereken bir husus olduğunu vurgulamışlardır.

Kurbun; avam-ı mü'minîn, evliyâ, asfiyâ, ebrâr ve mukarrabîne göre dereceleri bulunduğu gibi, "bu'd"un da kendi içinde alt alta dereke ve mertebeleri vardır; bu mertebelerin mutlak helâk noktasını da şeytan işgal eder.

Kurbun-bu'dun birer teveccüh veya mahrumiyet şeklinde bulunması ayrı şey, sezilip bilinmeleri ayrı şeydir. Bazen, en büyük ikram, ikramın hissettirilmemesi şeklinde gelir ve "Akrabü'l-mukarrabîn" (En üst seviyede kurba mazhar olan)

³⁵⁷ Enfâl sûresi, 8/17.

kendi yakınlığını bilemez. Bazen mekr tam olur, bu'dun zulmetleri sezilemez.. bazen de sekir hâli hâkim olur, kurb-bu'd tefrik edilemez.. ve dolayısıyla da böylelerinde kurb iştıyacı ve bu'd endişesi görülmez.

جَامِي مَكْنُ أَنْدِيشَه نَزْدِيكِي وَدُورِي لَا قُرْبَ وَلَا بُعْدَ وَلَا وَصْلَ وَلَا بَيْنَ

“Câmî, sen yakınlık ve uzaklık endişesine düşme, zira aslında ne uzaklık ne yakınlık, ne vuslat ne de ayrılık diye bir şey yoktur.” sözleri bu serâzâd ve sermest ruhların düşüncelerini ifade eder.

Bu'dun gerçek ürperticiliği ve mahrumiyeti müsellemler; bazı ruhlar da vardır ki, kurbun mehâbet esintileri karşısında tir tir titrer ve o andaki ruh hâletiyle kendilerini kahr u tedmîrin pençesinde sanırlar, “Kurb-u sultân âteş-i sûzân buved.”³⁵⁸ bu münasebetle ve bu mânâda söylenmiş olsa gerek. Bütün bunlara rağmen kurb, ilâhî nefehât ve üns esintilerine açık cennet yamaçlarına benzetilecekse, bu'da, mahrumiyet ve hizlân gayyaları demek uygun olur.

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ رِضَاكَ وَمَا قَرَّبَ إِلَيْهِ مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْمُقَرَّبِينَ
وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْمُخْلِصِينَ.

³⁵⁸ “Sultana yakınlık, yakıcı ateştir.”

Mârifet

Herkesin elinden gelmeyen ustalık, maharet; her yerde ve herkeste görülmeyen hususiyet, hüner ve hususî bir bilme diye mânâlandıracağımız mârifet; hak yolunun yolcularınca, bilmenin bilenle bütünleşip onun tabiatı hâline gelmesi ve bilenin her hâlinin bilinene tercüman olması mertebesidir. Mârifeti, vicdanî bilginin zuhur ve inkişafı şeklinde tarif edenler de olmuştur ki, böyle bir zuhur ve inkişaf, aynı zamanda insanın kendine has değerleriyle zuhur ve inkişafı da sayılır. “*Nefsini bilen Rabbini bilir.*”³⁵⁹ sözünün bir mahmili de bu olsa gerek.

Mârifetin ilk mertebesi, dört bir yanımızda çakıp duran isimlerin tecellîlerini görüp sezmek ve bu tecellîlerle aralanan sır kapısının arkasında, sıfatların hayret verici iklimini temâşâ etmektir. Böyle bir seyahat esnasında sürekli, hak yolcusunun gözünden, kulağından lisanına nurlar akar; onun kalbi, davranışlarına hükmetmeye başlar; davranışları Hakk’ı tasdik ve ilan eden birer lisan kesilir ve bu lisan da âdeti bir “kelime-i tayyibe” disketi hâline gelir.. derken her an vicdan ekranına *إِلَيْهِ يَضَعُ الْكَلِمَ الطَّيِّبَ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ* “O’na ancak

³⁵⁹ el-Münâvî, *Feyzu'l-kadir* 1/225, 4/399, 5/50; el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ* 2/343.

güzel kelimeler yükselir. Onu da amel-i salih yükseltir."³⁶⁰ pür-
envâr hakikatinden ayrı ayrı ışıklar akseder durur. Artık böyle
bir ruh bütün kötü duygu ve tutkulara karşı kapanır ve böy-
le bir gönül, öteden esintilerle sarılır; sarılır da, ruhuna açılan
bir sırlı menfezden, kalblerde kenzen bilinene

“Sığmam dedi Hak arz u semaya,
Kenzen bilindi dil madeninde”

mealiyle anlatılmak istenen *مَا وَسِعَنِي سَمَائِي وَلَا أَرْضِي وَلَكِنْ*
مِنْ عِبَادِي الْمُؤْمِنِينَ bir müteşabih beyanda³⁶¹ ifade edildiği
gibi ışıktan koridorlar açılır ve insan bir daha da ayrılıp geriye
dönmeyi düşünmeyeceği bir temâşâ zevkine erer.

Hak yolcusunun bütün bütün ağıyâra kapandığı, tamamı-
yla nefsanîliğe karşı gerilime geçtiği ve kendini huzurun gel-
gitlerine saldıdığı işte bu nokta, mârifet noktasıdır. Bu nokta et-
rafında dönüp durana “*irfan yolcusu*”, başı bu noktaya ulaş-
na da “*ârif*” denir.

Mârifet mevzuunda söylenen sözlerin farklılığı, istidat ve
meşrep ayrılıklarından kaynaklandığı gibi, seviye farklılığıyla
da alâkalı olabilir: Kimileri, mârifeti, sadece tecellîgâhta ara-
mış ve ârifteki heybet hissini mârifetin tezahürü sanmış.. kimi-
leri, mârifetle sekîneyi birbiriyle irtibatlandırmış ve ikincisinin
vüs’ati ölçüsünde birincisinin derinliğine hükmetmiş.. kimileri
onu, bütün bütün kalbin mâsivâyâ (Allah’tan gayri her şeye)
kapanması şeklinde anlamış.. kimileri de onu, ilâhî tecellîlerin
gel-gitleri arasında kalbin hayret ve hayranlıkları olarak yo-
rumlamışlardır ki, böylelerinin –buldukları makamın gereği–
gönülleri her zaman hayretle atar, gözleri hayranlıkla döner ve
dillerinde: *“Zâtını senâ لَا أَحْصِي نِئَاءَ عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَنْتَبَيْتَ عَلَيَّ نَفْسِكَ*

³⁶⁰ Fâtır sûresi, 35/10.

³⁶¹ Bkz.: Ahmed İbn Hanbel, *ez-Zühd* s.81; Ebu’s-Şeyh, *el-Azame* 2/608.

ettiğin ölçüde, Seni senâ etmekten âciz olduğumu itiraf ederim.”³⁶² sözleri.. zuhur ve tecellîlerin ağında takdir soluklarlar...

Mârifet ikliminde hayat, cennet bahçelerinde olduğu gibi dupduru ve âsûde; ruh, sonsuza ulaşma duygusuyla hep kanatlı; gönül, itminana ermişliğin hazlarıyla bir çocuk gibi pür-neşe, fakat tedbirli ve temkinlidir.. لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَلَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا يَنْهَىٰ عَنْهُ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ “Allah’a, emrettiği şeylerde isyan bilmez ve emroldukları şeyleri yerine getirirler.”³⁶³ ikliminde sabahlar-akşamlar ve hep meleklerle atbaşı olurlar. Duyguları tomurcuk tomurcuk mârifete uyanmış bu ruhlar, günde birkaç defa cennetlerin cuma yamaçlarında seyahat ediyor gibi, yaprak yaprak açılır ve her an ayrı bir buudda Dost’la yüz yüze gelir, O’nunla hemhâl olmanın hazlarına ererler. Gözleri Hak kapısının aralığında olduğu sürece, her gün, belki her saat birkaç defa visâl neşvesiyle mest ü mahmur hâle gelir ve her an ayrı bir tecellî ile köpürürler.

Âlim geçinenler, ilimleriyle emekleye dursun, felsefeden dem vuranlar hikmet hecelemeye devam etsin! Ârif, nurdan bir menşur içinde hep huzur yudumlar ve huzur mırıldanır. Hatta mehâfet ve mehâbetle sarsıldığı anlarda bile o, sonsuz bir haz duyar ve âdeta gözleri ağlarken kalbi sürekli güler.

Bu müşterek hususiyetlerin yanında, mizaç ve meşrep farklılığıyla bir kısım ayrılıklar da göze çarpar ârifler arasında. *Bazıları* sessizlik ve derinlikleriyle girdapları andırırken; *bazıları* çağlayanlar gibi gürül gürüldür. *Bazıları* bir ömür boyu günahına-sevabına ağlar; ağlar da ne âh u vâhdan ne de Rabbini senâ etmekten doymaz. Ve doymadan göçer gider bu dünyadan. *Bazıları* da hep, heybet-hayâ-üns atmosferinde seyahat eder durur ve bu deryadan ayrılıp sahile ulaşmayı asla düşünmez. *Bazıları* tıpkı toprak gibidir; gelip geçen

³⁶² Müslim, *salât* 222; Tirmizi, *daavât* 75, 112.

³⁶³ Tahrîm sûresi, 66/6.

herkes basar geçer başına. *Bazıları* bulut gibidir; salih-talih alır herkesi şemsiyesi altına ve ona damla damla rahmet sunar. *Bazıları* da hava gibidir; her zaman duygularımız üzerinde bin bir râyihâ ile eser durur.

Mârifet ehlinin kendine göre emareleri de vardır; ârif, Mâruf'tan başkasının teveccüh ve iltifatını beklemez.. O'ndan gayrisiyle halvet olmaz.. göz kapakları ve kalb kapılarını O'ndan başkasına açmaz. Gerçek ârifin, başkasına teveccühü, başkasıyla halvet arzusu ve gözlerinin içine başka hayalin girmesi, onun için en büyük azaptır. Bu ölçüde mârifete eremeyen, yârı-ağyârı tefrik edemez; Yâr'la hemdem olmayan da hicrandaki azabı bilemez...

İsterseniz bu faslı şu sözle noktalayalım:

*Ârif'in can gözlerinde nûr-u irfân var olur
Ârif'le avn-i Hudâ, sırr-ı maârif yâr olur.
(M. Lütfi)*

اللَّهُمَّ كُنْ لَنَا وَلَا تَكُنْ عَلَيْنَا وَأَعِنَّا وَلَا تُعِنْ عَلَيْنَا
وَصَلِّ اللَّهُمَّ عَلَي سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الْمَبْعُوثِ فِيْنَا
وَعَلَىٰ آلِهِ وَصَحْبِهِ الْكِرَامِ الْبَرَّةِ.

Muhabbet

Muhabbet; sevgi, kalbî alâka, herhangi bir şeye veya herhangi birine düşkünlük mânâlarına gelir ki; insanın duygularını bütünüyle tesiri altına alması itibarıyla aşk, vuslat arzusuyla yanıp-tutuşma şeklinde daha derin buudlara ulaşmasına da şevk u iştihak denir. Muhabbeti, kalbin Mahbub-u Hakikî'yle münasebeti.. O'na karşı duyulan, önüne geçilmez şiddetli iştihak.. gizli-açık her meselede O'nunla mutlak mutabakat.. her mevzuda Sevgili'nin murad ve isteklerinin kollanması.. ve vuslat demine kadar kendinden geçip ayılmama şeklinde de tarif etmişlerdir ki, bunların hepsini bir noktaya ircâ mümkündür: "Yâ Hak!" diyerek doğrulup Allah huzurunda durma ve bütün kaygılardan, fâni alâkalardan kurtulma...

Gerçek muhabbet, insanın, bütün benliğiyle Sevgili'ye yönelip O'nunla olması, O'nu duyması ve topyekün başka arzularından, başka isteklerden sıyrılabilmesiyle tahakkuk eder ki, böyle bir mazhariyete ermiş babayığidin kalbi, her an Sevgili'ye ait ayrı bir mülâhaza ile atar.. hayali, her zaman O'nun büyüklüğünde dolaşır.. duyguları her lahza O'ndan, başka başka mesajlar alır.. iradesi bu mesajlarla kanatlanır ve gönlü sürekli vuslat mesîrelerinde seyahat eder.

Muhabbet kanatlarıyla nefsinin aşan, aşk u şevk buudunda Rabbine ulaşan muhib, zâhirî uzuvları, bâtinî duygularıyla gönlünün Sultanı'na ait hak ve mükellefiyetlerini yerine getirirken, kalbi hep O'nu müşâhede ile meşgul; hüviyeti, Hakk'ın sübühât-ı vechiyle³⁶⁴ yanmış ve hayrette; dudağında kâse-i aşk ve önünde bir bir gayb perdeleri aralanırken o, bu perdelerin arkasından sızan baş döndürücü mânâların mütalâasıyla mahmur ve erişilmez bir temâşâ zevki içindedir. Yürürken Hakk'ın emriyle yürür, dururken O'nun emriyle durur. Konuşurken O'ndan esintilerle konuşur, susarken de O'nun hesabına susar. O, kimi zaman "billâh", kimi zaman "minallah", kimi zaman da "maallah" ufkundadır.

Muhabbet, Hakk'a nisbet edildiğinde ihsan, halka isnat edilince de baş eğme, söz dinleme, kayıtsız-şartsız inkiyad etme mânâlarına da hamledilmiştir ki, Râbiatü'l-Adeviyye'nin:

تَعْصِي الْإِلَهِ وَأَنْتَ تُظَهِّرُ حُبَّهُ هَذَا لَعْمَرِي فِي الْفِعَالِ بَدِيعِ
لَوْ كَانَ حُبُّكَ صَادِقًا لَأَطَعْتَهُ إِنَّ الْمُحِبَّ لِمَنْ يُحِبُّ مُطِيعِ

"Allah'a isyan edip durduğun hâlde O'nun muhabbetinden dem vuruyorsun.. kasem ederim bu anlaşılır gibi değil! Eğer muhabbetinde sâdık olsaydın O'na itaat ederdin; çünkü seven sevdiğine itaat eder."³⁶⁵ sözleri, bu mülâhazayı ifade etme bakımından oldukça ehemmiyetlidir.

Muhabbetin iki önemli rüknü vardır:

1. *Zâhirî* ki; her zaman Sevgili'nin hoşnutluğunu takip etmektir,

2. *Bâtinî* ki; iç âlemini O'nunla alâkalı olmayan her şeye karşı bütün bütün kapamaktır. Hak erleri, muhabbet dediklerinde bu mânâdaki muhabbeti kastederler. Onlara göre,

³⁶⁴ Azamet nurlarının tecellisi.

³⁶⁵ el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 1/386; İbn Asâkir, *Târîhu Dimâşk* 69/118.

lezzet, menfaat, hatta mânevî hazlara karşı duyulan alâkaya muhabbet denmez; dense dense ona “mecazî sevgi” denir.

Ne var ki, muhabbet-i hakikî dahi olsa, Mahbub’a taalluku itibarıyla, herkeste aynı seviyede değildir:

1. *Avamın muhabbeti*, düşe-kalka bir muhabbettir ki, bunlar, Hakikat-i Ahmediye’nin (aleyhissalâtü vesselâm) gölgesinde ihsan rüyaları görür, mârifet şafaklarına dair emareler müşâhede eder ve yer yer ötelere şahaplarla ürperir ve uzaktan uzağa hayret ra’seleri duyarlar.

2. *Havâssın muhabbeti* ki; onlar, muhabbet âleminin üveyikleri gibidirler. Hemen her zaman Kur’ân’ın aydınlık dünyasında ahlâk-ı Muhammedî’yi (sallallâhu aleyhi ve sellem) temsille ömürlerine derinlik kazandırır ve onu temsil ederken de, maddî-mânevî, bedenî-ruhî hiçbir beklentiye girmez, hiçbir zevke tâlip olmazlar.. vazifelerini en seviyeli şekilde yerine getirip başarılı bir temsil sergileyebilirlerse, tıpkı salkımları ağırlaşan meyve ağaçları gibi, tevazu kanatlarını yerlere kadar indirir ve “Sevgili!” der inlerler.. bir falso ve fiyaskoyla sarsıldıklarında da nefislerinin başına çullanır ve onunla yaka-paça olurlar.

3. *Havâs ötesi havâssın muhabbetidir* ki; bunlar Muhammedî (sallallâhu aleyhi ve sellem) semada yağmurla bütünleşmiş bulutlar gibidirler; varlığı O’nunla duyar, O’nunla yaşar, O’nunla görür, O’nunla soluklarlar. Hiç bitmeyen bir devr-i dâim içinde sürekli dolar-boşalır; dolarken hasret, çile ve vuslat arzusuyla dolarlar; boşalırken de ışığa biner, yeryüzüne iner ve canlı-cansız bütün varlığı şefkatle kucaklarlar.

Muhabbet seviyeleri farklı dahi olsa, O’na aşk u iştiyakla yönelen herkes, alâkasının seviyesine göre mukabele ve iltifata mazhar olur. *Birinciler*, hususî rahmet ve inayet bulurlar O’nun kapısında.. *ikinciler*, celâlî ve cemalî sıfatların idrak ufkuna ulaşır, beşerî boşluklardan ve karanlıklardan

kurtulurlar.. üçüncüler, O'nun vücudunun nurlarıyla ziyadâr olup eşyanın hakikatine uyanır ve varlığın perde arkasıyla münasebete geçerler. Yani Cenâb-ı Hak evvelâ, sübühât-ı vechiyle tecellî edip, sevdiği kimselerin cismanî ve zulmanî sıfatlarını yakar-yıkar, sonra da cemalî nurlarıyla onları, sem' u basar gibi ilâhî sıfatlar dairesine alır; damlayı derya, zerreyi de güneş yapar. Yani onları, benlik ve nefisleri cihetiyle acz ü fakra uyarır, yok oldukları iz'anına ulaştırır ve gönüllerini Zât-ı Ulûhiyetin envâr-ı vücuduyla doldurur.

Bu mazhariyete eren muhib, varlık ve yoklukla izah edilmeyen bir ebedî hayata erer ve ateşte kızarmış bir demirin, ateş olmadığı hâlde, kendini ateş zannedip “Ben ateşim!” dediği gibi, o da duyuş ve sezislerini bu türlü hulûl ve ittihad şaibeli sözlerle mırıldanır. Bu türlü durumlarda, esas olan göz açıklığı ve Sünnet mîzanlarıdır. Ama; hâl'e mağlup, müşâhede ve hazlarıyla mahmur hak erleri, bazen bu gerçeğe muhalif beyanda da bulunabilirler. Bu gibi durumlarda, insafla onların niyetlerini araştırmak ve aceleden hüküm vermemek çok önemlidir. Aksine, insan farkına varmadan *الْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ* “Kişi sevdiğiyle beraberdir.”³⁶⁶ sözüyle maiyyet-i ilâhiyeye mazhar pek çok kimseye düşmanlık beslemiş ve *مَنْ كَادَى لِي وَوَلِيًّا* kudsî hadisinde ifade buyrulduğu gibi, Allah dostlarına düşmanca tavır almakla, Allah'a karşı ilan-ı harp etmiş olur.³⁶⁷

اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَيْنَا الْإِيمَانَ وَزَيِّنْهُ فِي قُلُوبِنَا وَكَرِّهْ إِلَيْنَا الْكُفْرَ
وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ وَاجْعَلْنَا مِنَ الرَّاشِدِينَ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْمُرْشِدِينَ.

³⁶⁶ Buhârî, edeb 96; Müslim, birr 165.

³⁶⁷ Buhârî, rikak 38; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsne'd 6/256.

Aşk

Aşk; şiddetli sevgi, iptilâ, düşkünlük, kemal, cemal ve müşâkeleden dolayı duyulan aşırı muhabbettir ki, böylesine, daha ziyade mecazî aşk denegelmiştir. Bir de, cemali kemal noktasında, kemali cemal kutbunda o Ezel ve Ebed Sultani'na karşı duyulan kalbî alâka ve muhabbet vardır ki, işte ona da hakikî aşk demişlerdir.

Allah'a karşı duyulan bu derin muhabbet veya "aşk-ı hakikî" bizi O'na ulaştırmak için, yine O'nun tarafından bize armağan edilmiş ışıktan bir kanattır. Ona, varlığın esası olan Nur'a ulaşmak için muvakkaten ruhun keleşmesi de denebilir.

Aşk, varlığın en esaslı ve aynı zamanda da en sırlı sebebidir; Allah, Zât'ının bilinmesini sevip istediğinden ve gelecekte gerçeğe uyanık ruhların O'nun esmâ, sıfât ve Zât'ına karşı duyup izhar edecekleri derin alâkadan ötürü mükevvenâtı yaratmıştır. İnsanlarda söz ve ferman dinlememe şeklinde zuhur eden aşk, Hâlık'ın, acz ve mahlukata has temayüllerden münezzehiyetine ve O'nun istiğnâ-i zâtisine muvafık düşecek şekilde öyle bir muhabbettir ki; hilkat onun bağrında gerçekleşmiş, insanlık onunla gün yüzüne çıkmış, gönüller onunla donanarak Hak'la münasebetin en önemli merkezi hâline gelmiştir.

Aşk, vuslat kademelerinin final noktasıdır; o noktaya ulaşan muhibbin, atacağı bir adım ya kalmıştır veya kalmamıştır...

Hakk'ın ilk tecellisi, Zât'ının iktizasından ibaret olan işte bu muhabbet üstü muhabbettir. Bilâ kayd ü şart, O'na aşk isna-dından kaçındığım için bu tabiri bilhassa kullanıyorum. Bu ilâhî muhabbete ilim diyenler de olmuştur; çünkü o, mut-lak ve münezzehtir olan Zât âleminin tecellî itibarıyla ilk tenez-zülüdür. Bu tenezzüle; Allah ilminden ibaret olması itibarıyla “ilim”, görmek ve görünmek muhabbetinden ötürü “aşk-ı münezzehtir”, bütün varlığı ihtiva etmesi zaviyesinden “levh”, her şeyin tafsilatıyla ele alınması noktasından da “kalem” de-nir ki, “ceberût” ve “Hakikat-i Ahmedîye” de bu âlemin bir başka unvanıdır. Aşk-ı münezzehtir, Hakk'ın Zât'ıyla alâkalı bir sırdır; O'nun diğer sıfatları ise, aşka muzâf'tır. Bundan do-layıdır ki, aşk kanatlarıyla uçanlar, doğrudan doğruya Zât'a ulaşır ve hayrete ererler. Diğerlerinde, eşya ve esmâ berzah-larından geçme zarureti vardır.

İnsanı Allah'a ulaştırarak yollar sayılmayacak kadar çok-tur.. tasavvuf ve hakikat ilimleri, o yollarda yolcuların zâdi, zahîresi, ışığı, rehberi; tasavvuf kışkıları da, bekleme salonla-rı, sonsuza açılma limanları ve bu uzun yolculukla alâkalı ta-lim ve terbiyeyi derpiş eden mekteplerdir.

Mahlukatın solukları sayısınca Hakk'a uzanan bu vuslat yollarını iki ana tarika ircâ edebiliriz:

1. Hak yolcusuna riyâzet; az yeme, az içme, az uyuma, çok tefekkürde bulunma ve gereksiz ihtilattan sakınma gibi disiplinlerin telkin edildiği yol ki; bazılarının “berzahîye”, bazı-larının da “sofî tarikatları” dedikleri tasavvuf sistemlerinin çoğu, bu esaslar üzerinde arşiyelerini ikmal edegelmişler-dir. Bu yolun sâliklerinin en önemli virdleri, “esmâ-i seb'a” denilen “Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hak, Hayy, Kayyum, Kahrî” gibi mübarek isimlerdir. Bu isimlerle, nefsin ye-di mertebesi addedilen, “emmare, levvame, mülheme, mut-mainne, râdiye, mardîye, sâfiye veya zekiyye” derecelerinin

katedilmesi hedeflenir. Bazıları bu isimlere, “Kâdir, Kaviyy, Cebbâr, Mâlik, Vedûd” gibi celâlî isimleri, bazıları da “Ferd, Vâhid, Ehad, Samed” gibi cemâlî isimleri ilave ederler.

2. *Kitap ve Sünnet’e ittiba üzerinde hassasiyetle durulup evrâd ü ezkârın teşvik edildiği yol ki;* bu yolda sülûk edenler, her meselede Sünnet’i takip eder ve her işlerini Sünnet’le irtibatlandırmaya çalışırlar. Hususî birkaç ism-i şerifi vird edinme yerine, Allah Resûlü’nün ibadet, dua, zikir, fikir usûlünü araştırır ve Allah’ı bütün esmâsıyla anarlar. Bu yolda yürüyenler kılı kırk yararcasına şeriat ahkâmına riayet etmenin yanında, mürşid ve rehberlerine de sımsıkı bağlanır, sonra da kendilerini aşk u cezbenin gelgitlerine salıverirler. Zaten aşk u cezbe zuhur ettikten sonra, onların gözlerinde varlık kendine bakan yönleriyle bütün bütün silinir-gider; derken nefis ve enaniyet cihetiyle yokluğa ulaşır; zevken ve şuhûden vahdeti duymaya başlarlar ki, işte bu noktada, bir kere daha temkinle yüz yüze gelir ve sülûklerini tamamlamış olurlar.

Bu yolun en önemli esasları; ibadet, aşk, cezbe, zikrullah ve sohbettir. Buradaki zikrullah, aynı zamanda müşterek mütâlâa, müzakere ve mübahaseleri de ihtiva eder ki sünnet-i sahîha da ³⁶⁸بَيْنَهُمْ سَوْنٌ يَتَدَارَسُونَ sözüyle bize bunu anlatır.

Gerçek aşkın son sınırlarında dolaşan sâlik, vecd ü cezbe gibi bazen kendini şevk ve iştihak akıntıları içinde de bulabilir ki, o da aşkın ayrı bir buudu sayılır.

اللَّهُمَّ إِلَيَّ مَا تُحِبُّ وَتَرْضَى

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الْمُرْتَضَى وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ ذَوِي الْوَفَاءِ.

³⁶⁸ “Aralarında müzakere ve mütâlâa ederler.” (Müslim, zikir 11; Tirmizî, kıraat 10)

Şevk u İştîyak

Şiddetli arzu, aşırı istek, mârifet kaynaklı neşe, sevinç ve hasret çekme mânâlarını ihtiva eden şevk; sofîyece, tam idrak ve ihata edilemeyen veya müşâhede edilip de sonra kaybolan mahbûba (sevgiliye) karşı, kalbin arzu ile coşması şeklinde tarif edilmiştir. Bazıları onu, mâşukun cemalini görmek için âşîğın kalbinde tütüp duran neşe, sevinç, heyecan ve hasret; bazıları da, mahbûba meyl ü muhabbetten gayri, âşîğın kalbindeki bütün hâtıraları, bütün meyilleri, bütün iştîyakları, bütün arzuları ve bütün dilemeleri yakıp kül eden bir kor şeklinde yorumlamışlardır.

Şevkin menşei muhabbet, muhabbetin neticesi de şevktir. Hasretle yanan bir kalbin şifası vuslattır; şevk de bu yolda nurdan bir kanat.. âşîk vuslata erince, şevk de zâil olur; ama iştîyak daha da artar ve müştakın vicdanı her mazhariyetten sonra köpürür ve هَلْ مِنْ مَزِيدٍ “Daha var mı, artırılmaz mı?”³⁶⁹ der. Onun içindir ki, her an ayrı bir mârifet, ayrı bir muhabbet ve ayrı bir zevk-i ruhanî ile aşkı, şevk ufkunda, şevki, iştîyak kutbunda devredip duran Ufuk İnsan ve Kutup Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), bir vuslat kuşağı sath-ı mâilinde en birinci dilek olarak: “Allahım, Senden,

³⁶⁹ Kaf sûresi, 50/30.

Senin cemal-i bâ-kemalini müşâhedeye ve Sana vuslata şevk istiyorum.”³⁷⁰ sözleriyle O’na yalvarır ve mezîd ister.

Bazı tefsirciler, وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ “İman edenlerin Allah’a olan sevgileri çok daha sağlam ve daha güçlüdür.”³⁷¹ âyetini tefsir ederken şunları da kaydederler: Şevk, minvechin idrak olunup, minvechin idrak olunmayan şeylerde bahis mevzudur. Yoksa, tam idrak ve ihata edilebilen şeye karşı şevk olmayacağı gibi, hiçbir zaman bilinip kavranması mümkün olmayan şeylere karşı da o düşünülemez. Evet insan, görmediği, sesini işitmediği, evsâfına muttali olmadığı şeylere iştihak beslemediği gibi, tamamıyla ihata ve idrak edebileceği nesnelere karşı da alâka ve arzu hissetmez.

Şevk u iştihak iki şekil ve iki surette cereyan eder:

1. Sevgiliyi müşâhede ve vuslattan sonra meydana gelen ayrılık esnasındaki iştihaktır ki; Mevlâna’nın “ney”i, Yunus’un “dolab”ı, o ürperten inilti ve gıcırtilarıyla, ezel bezmindeki vuslat ve maiyyete duydukları şevkten birer feryattır ve bu feryat “şeb-i arûs”a kadar da sürüp gidecektir.

2. Müştak olan âşık, sevdiğini perde arkası görür, fakat tam ihata edemez; hisseder, ama tam duyamaz.. parmağını aşkın balına banar; ne var ki bir adım daha atmasına izin verilmez.. “Yandıkça yandım bir su!” der ama, yanması matluptur, çığlıkları nazara alınmaz...

Ruhun böyle zamanüstü “elest bezmi”nde³⁷² O’nu müşâhede edip de sonra beşeriyetin gereği veya teklif sırrı ve gayba imanın öne çıkması sebebiyle, muvakkat bir hasret ve hicrana atılan insanoğlu, bir ömür boyu O’nu sayıklar durur ve O’na iştihakla yanar, tutuşur. Bundan daha önemlisi de, nezih ruh, temiz gönül ve selim fitratlara karşı, istiğnâ-i zâtisine³⁷³

³⁷⁰ Bkz.: Nesâî, *sehv* 62; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 5/191.

³⁷¹ Bakara sûresi, 2/165.

³⁷² Elest bezmi: Cenâb-ı Hakk’ın, ruhlara; أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sorusuna ruhlarnın, نَعَى “Evet, Rabbinizsin.” (A’râf sûresi, 7/172) diye cevap verdiği an.

³⁷³ İstiğnâ-i Zâtî: Zâtında Cenâb-ı Hakk’ın hiçbir şeye ihtiyacının olmaması.

muvafık şekilde Zât-ı Akdes'in şevkidir... Kim bilir belki de, sinelerde ocak gibi tütüp duran iştîyakın asıl kaynağı da işte bu şevktir..?

Şevk, zâhir ve bâtın duyguları mahebûba tevcih edip ondan başkasına karşı olan iştihalara bütünüyle kapanma; iştîyak ise, ona karşı arzu ve isteklerle dolup taşmadır.. ve bunların her ikisi de ruhu besleyen önemli kaynaklardır. Her ikisi de elemli, fakat inşirah verici; sıkıntılı, ama ümit vaad edicidirler.

İnsanlar arasında, aşkla yanıp, şevkle inleyenden daha ızdıraplı fakat aynı zamanda daha mesut kimse yoktur. O, vuslat mülâhazasıyla neşelenip coştığı zaman o kadar ruhanîleşir ki, o esnada "Cennet'e gir!" deseler, ihtimal ki girmez. Ayrılık hasretiyle de öyle yanar-yakılır ki, Dost'la hemhâl oluncaya kadar, ateşini cennet kevserleri bile söndüremez. Ne var ki, içinde bulunduğu o cehennemden kurtulmayı da hiç mi hiç düşünmez... Düşünmek bir yana, onun şevk u iştîyakına cennet sarayları dahi mâni olsa, cehennem ehlinin ateşten kurtulmak için feryatlar kopardığı gibi, o da çığlıklar atar.

Dünya insanları şevki, şevk ehlini bilmez; şevk ehli de, kendini dünyaya kaptırmış nâdânlara hayret eder ve onların hâllerinden ürperir. Bir münasebetle Cenâb-ı Hak, Hz. Davud'a şöyle ferman eder: "Yâ Davud, eğer dünyaya meyl ü muhabbet gösterenler, onları nasıl beklediğimi, onlara olan şefkatimi ve günahlara baş kaldırmalarını nasıl istediğimi bilselerdi, Bana olan şevk u iştîyakla ölürlerdiler..."³⁷⁴

Şevk, bir alev gibi bütün benliği sarınca, âşık, ızdırıp ve haz karışımı duygularla coşar ve çığlık atar:

الشَّوْقُ حَيْرَانِي، الشَّوْقُ أَحْرَفَانِي
الشَّوْقُ فَرَقَانِي بَيْنَ الْجَفْنِ وَالْوَسَنِ
الشَّوْقُ فَرَقَانِي، الشَّوْقُ أَعْرَفَانِي
الشَّوْقُ أَفْلَقَانِي، الشَّوْقُ أَذْهَشَانِي

³⁷⁴ el-Kuşeyrî, er-Risaletü'l-Kuşeyriyye s.495; el-Gazzâlî, İhyâu ulûmi'd-dîn 4/326, 361.

“Şevk başımı döndürüp beni hayrete sürükledi; şevk çiğ-
rimi kebâb etti; şevk gözlerimle uykum arasına girdi.. şevk beni
O’na yaklaştırdı; şevk beni aştı; şevk beni ızdıraba boğdu; şevk
ruhuma dehşetler saldı.”

Bazen, ruhtaki bu infial bedene akseder, onu raks ve se-
mâa zorlar. İnsan iradesinin “hâl”e yenik düştüğü bu durum-
larda âşık mazur sayılır:

فَقُلْ لِلَّذِي يَنْهَى عَنِ الْوَجْدِ أَهْلَهُ إِذَا لَمْ تَدُقْ مَعَنَا شَرَابَ الْهَوَى دَعْنَا!
إِذَا اهْتَرَّتِ الْأَرْوَاحُ شَوْقًا إِلَى اللَّقَاءِ تَرَقَّصَتِ الْأَشْبَاحُ يَا جَاهِلَ الْمَعْنَى!
فَيَا حَادِيَّ الْعُشَاقِ قُمْ وَاحِدًا قَائِمًا وَرَمَزِمَ لَنَا بِاسْمِ الْحَبِيبِ وَرَوْحَنَا!

“Vecd ehlini hususî hâllerinden vazgeçirmek isteyene: ‘Sen
bizimle aşk şarabını tatmadın, bırak bizi!’ de. ‘Behey mânâ bil-
mez nâdan; ruhlar sevgiliye karşı şevkle köpürünce, cesetler oy-
namaya başlar. Ey âşıkları coşturup mâşuka sevk eden rehber!
Ayağa kalk ve onları şahlandır; kalk sevgilinin adıyla gönülleri-
mize hayat üfle!’”

Acz ü fakr yolu itibarıyla şevk, hizmette fütur getirmeme,
ye’se düşmeme; maruz kalınan en kötü, en çirkin gibi görü-
nen durumlarda bile, Cenâb-ı Hakk’ın bir eser-i rahmeti var
olabileceği mülâhazasıyla buruk, hüzünlü fakat ümitli bir bek-
leyiş ve Allah’a karşı fevkalâde güven içinde bulunma şeklin-
de yorumlanmıştır ki, günümüz hizmet erlerinin dört buud ve
dört derinliklerinden biri sayılır.

اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ شَوْقًا إِلَى لِقَائِكَ وَصَلِّ وَسَلِّمْ
عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْمُشْتَاقِينَ.

Cezbe, incizap

Çekme, çekip kendine bağlama, kendinden geçme ve ruhî heyecan sözleriyle ifadelendireceğimiz cezbe, tasavvuf istilâhında; Allah'ın, sâliki kendine çekmesi, bundan doğan vecd hâli ve sâlikin beşerî sıfatlardan sıyrılarak ilâhî vasıflarla –ahlâk-ı âliye-i Kur'âniye de diyebiliriz– ittisafı ve tecelliyât-ı celâl ile vahdeti duyup hissetme veya müşâhedesidir ki, bu tecellilere mâkes olan pâk ve müstaid bir ruh, kendini ötelere kabarıp gelen dalgaların gel-gitlerine salar; tıpkı yüzme ameliyesiyle bütünleşmiş iyi bir yüzücü gibi, endişesiz, korkusuz, telaşsız ve derin bir teslimiyetle; bazen de şevk u tarab içinde sürekli yüzer-durur.

Cezbe, insanın özüyle irtibatlı “ile'l-merkez-merkez çek” bir kuvve-i kudsiye tarafından, yine onun yaratılış gayesine ve mahiyet ibresinin gösterdiği ufka doğru bir çekme ve cezbetme ise; incizap, ruha vârid bu davete, onun karşı koymadan “*severek, isteyerek geldim*”³⁷⁵ demesidir.

Cezbe, esbab-ı âdiye ile elde edilemeyecek kadar büyük bir mevhibe ve mazhariyettir; bu mazhariyetin biricik sebebi de cebr-i mukaddes ve ihtiyâr-ı mübecceldir. Evet, hem cezbe-yi kucaklayacak ruhtaki istidat ve gönüldeki safvet hem

³⁷⁵ Bkz.: Fussilet sûresi, 41/11.

de meâlîye müştak bu nezih fıtratın ikinci bir mevhibe ile şerefendirilmesi; ikisi de Hakk'a aittir. *ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ* "İşte bu, Allah'ın bir fazlıdır; onu dilediğine verir;"³⁷⁶ verir de bir "ân-ı seyyâle" içine, koca zaman parçalarını ve onlardaki şuûnâtı sığıştırır.. bir tek adıma, cennetlere ulaşma gücünü bağışlar ve bir nazara, kömürü elmas hâline getirme kabiliyetini bahşeder.

Evet, insan iradesiyle aşılması imkânsız gibi görünen çok uzun mesafeler, çok baş döndürücü irtifâlar, Hakk'ın cezbedip yükseltmesiyle, miraç gibi, bir hamlede, bir nefhada gerçekleşir. Bu mânâya işaret içindir ki, bir mübarek sözde şöyle denmiştir: *“جَذْبَةٌ مِنْ جَدَابَاتِ الرَّحْمَنِ تُوَازِي عَمَلَ التَّكْلِيفِ”* "Hazreti Rahmân'ın cezbelelerinden tek bir cezbe, ins ü cinnin amel(leriyle elde edilen kurbete) denktir."³⁷⁷

Hakk'ın cezbiyle ruhlarında, iman-islâm-ihsan esrarını duyan münceziplere "Üveysî meşrep" denir ki, bunların bütün duygu, düşünce, hissiyat ve davranışları, o kudsi cezbe ile müncezip olmaları sayesinde hep istiğrak ve hayret içinde geçer.

Bazen de, cezbe ile, riyazet ve ibadet arasında "devir" gibi bir "salih daire" teşekkül eder; hak yolcusu, ibadet ve riyazeti ölçüsünde cezbe ile taltif edilir ve cezbesi nisbetinde de kendini riyazet ve ibadete verir. Şer'î kıstaslar ibresinin gösterdiği istikamette hareket edildiği sürece de, bu alışveriş ve bu doğurgan teselsül devam eder. Aksine, Mişkât-ı Muhammed'in (aleyhi ekme'lüttehâyâ) nur-efşân ikliminden uzaklaşıldığı ölçüde de, çeşit çeşit iltibaslar baş gösterir, laubalilikler zuhur eder ve şer'î mükellefiyetlerin hafife alınması gibi zulmanî hâllerle karşılaşma "fasit daire"leri içine girilir.

Her şeyden evvel cezbe bir istidat ve bir ilk mevhibedir. Allah'ın bu ilk cebrî atâsı olmadığı takdirde, hak yolcusu,

³⁷⁶ Hadid sûresi, 57/21.

³⁷⁷ Fahrüddin er-Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb* 4/142; el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ* 1/397.

mücerred riyazet, ibadet ve tasfiye ile ne o cezbeyle elde edebilir ne incizaba erebilir ne de “ism-i Vedûd” dan süzülüp gelen ışıkla, kâinat çehresindeki cezbe u incizap dalgalanmalarını görüp anlayabilir.. ve böyle birisine, “hiçbir şey değil” denmesi doğru olmasa bile, ciddî bir şey olduğunu söylemek de oldukça zordur.

“Cezbe-i aşk olmayınca neylesin şeyhim beni,
Hak’tan ilham gelmeyince neylesin şeyhim beni..!”
(Yunus)

Cezbe insanı, bazen, kendini feyz-i ilâhî muhitinde müstağrak görerek, dünyayı da, ukbâyı da, dünya ve ukbâ ile münasebetlerini de öyle bir nisyana gömer ki, artık O’nun tecellilerinden başka bir şey göremez. Muallim Naci:

“Bir cezbe verdi tab’uma bahrin hurûşu kim,
Sandım muhît-i feyz-i ilâhî hayâlimi..”

der ve kendini, kendi gibi diğer şeyleri de o Câzibedâr-ı Mukaddes’in cezbeyle mest ü mahmur görür. Evet, “Muhabbet-i ilâhînin cezbesinden ve şarab-ı muhabbetten herkes ve her şey mesttir: Felek mest, melek mest, nücûm mest, semavat mest, şems mest, kamer mest, zemin mest, anâsır mest, nebat mest, şecer mest, beşer mest ve baştan başa bütün canlılar mesttir.”³⁷⁸

Cezbe iki türlü olur:

1. *Hafî (gizli olanı) ki:* Cezbeli; Hakk’ı sever, Hakk’ın emirlerini yerine getirmekten derin bir zevk alır ve sürekli daha derin bir haz kaynağına doğru çekildiğini hisseder.

2. *Celî (açık olanı) ki:* O, her an daha da inkişaf eden, daha da büyümlü bir hâl alan, çok derin bir duyuş ve sezişle, O Mutlak Câzibedâr’ın cezbeyle, üns, huzur ve itminan tüten sırlı bir dünyaya müncezzip olduğunu duyar ve hep meczup

³⁷⁸ Bkz.: Bediüzzaman, *Sözler* s.680 (Otuz İkinci Söz, İkinci Mevkıf, Üçüncü Maksat).

olarak yaşar.. tabîi, hâlden anlamayanlar da, onun hayatındaki televvünâta bakarak onu deli sanırlar. Bu hâl ve bu itibası ifade etmesi bakımından, Abdülaziz Mecdi Efendi'nin, cünûn redifli şu gazeli oldukça mânidârdır:

“Cezbe derler bir cünûn vardır fevz-i emin
Bundan eyler itilâ bâlâya esrâr-ı cünûn”

Evet, cezbenin zâhiren cinnete benzeyen yanları vardır; ama yine de ikisi birbirinden çok farklı şeylerdir. Cezbe tecellîleriyle hâlden hâle intikal edip duran meczubun idraki, ya kayıp normal beşer idrakinin altına düşer; düşer de, ondan hiss-i selim, akıl ve şer'-i şerifle tevfiği imkânsız hâller zuhur etmeye başlar.. veya yükselip âdî insanlar seviyesini aşarak öyle beşer üstü bir zirveye ulaşır ki, onun ötesindeki seyahatinde, hep elinde Sünnet meşalesi, hiss ü aklın önünde sonsuzluğa pervaz eder durur da, görenler onu mecnûn zanneder.

Heyhât! Aklın altına kayıp düşmüşlük ifadesi cinnet nerede; akli, hissi tevfiği ilâhînin yedeğine alıp sürekli onların önünde yürümek nerede!?

اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ مُوجِبَاتِ رَحْمَتِكَ وَعَزَائِمَ مَغْفِرَتِكَ وَالسَّلَامَةَ مِنْ
كُلِّ إِثْمٍ وَالْعَيْنِيمَةَ مِنْ كُلِّ بَرٍّ وَالْفُوزَ بِالْجَنَّةِ وَالنَّجَاةَ مِنَ النَّارِ
وَصَلِّ اللَّهُمَّ عَلَيَّ سَيِّدِنَا سَيِّدِ الْأَبْرَارِ وَالْأَخْيَارِ.

Dehşet ve Hayret

Aşk u şevk vadilerinde seyahat eden hak yolcusu, zaman zaman aşk ateşiyle yanar durur, zaman zaman da Sevgili'nin sunduğu ölümsüzlük şarabını içer ve şevk u tarabla coşar.. yanıp gezerken “*Ey sâki aşkın od’una yandıkça yandım bir su ver!*” der inler; Sevgili'nin aralanan kapısını iştihakla süzerken de “*Parmağım aşkın balına bandıkça bandım bir su ver!*” der, yalvarır ve “mezîd” ister.

Yolcuda, yolculuk düşüncesi, dünya endişesi ve mesafeler mülâhazası bâki kaldığı sürece; tabir-i diğerle, yolcu tecellî-i esmâ ve sıfâtı aşır tecellî-i Zât’la şerefleendirileceği “ân” a kadar, ateş ve şürb, yanıp-yakılma ve perde arası cilvelerle *وَسَقِيَهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا* “*Rabbileri onlara tertemiz bir şarap sunmuştur.*”³⁷⁹ nasibini alıp mârifet vadilerinde “mezîd” arama devam eder. Böyle bir sinede her yeni vâridât, yeni yeni iştihak menfezleri açar.. her açılan menfezden onun gözüne-gönlüne ışıklar akar gelir. Onun duygu ve düşüncesi, eşya ve gönlü arasında bir tığ gibi işler ve kendi mârifet kanaviçesini örür.

Bir arının; çiçeklere bal olma yolunu açıp onları peteklere taşıması gibi, o da esmâ ve sıfât-ı ilâhînin tecellîleriyle salınan çiçekleri gönlüne taşır, onları vicdanın kadirşinâs imbiklerinden geçirir.. kirpiklerinin gidip ta sıfât hüzmelerine iliştiğini duyar gibi olur.. ve “Zât!” der, kendini hayret ve dehşete salar...

³⁷⁹ Dehr sûresi, 76/21.

Gülistan sahibinin:

دِيدَارِ مِي نُمَائِي وَ پَرّهِيْزِ مِيكْنِي بَارَارِ خُوشِ وَأَتِشِ مَا تَبِيْزِ مِيكْنِي
 أَشَاهِدُ مَنْ أَهْوَى بَعْدِي وَسِيْلَةً فَيَلْحَقْنِي شَأْنٌ أَضَلُّ طَرِيْقًا
 يُؤَجِّحُ نَارًا نَمَّ يُطْفِئُ بَرَشَّةً لِذَلِكَ تَرَانِي مُحْرَقًا وَعَرِيْقًا

“*Yer yer cemalini gösterir ve tamamen görünmeden de he-
 men saklanırsın! Böylece kendi pazarını kızıştırır bizim de ateşi-
 mizi artırırın. Ben gönlümü kapırdığım (sevgiliyi) perdesiz gö-
 rünce bana bir hâl olur. (Bir hâl olur ki) yolumu yitirim. Kâh
 olur sevgili (sinemde) ateş yakar; kâh olur bir serpinti ile onu
 söndürür. Onun içindir ki, beni, hem yanıp kebâb olmuş, hem
 de (deryalarda) boğulmuş görürsün.*” sözleriyle, sâlikin ateş ve
 şüreb hâlini ifadesi, dehşet ve hayret mûsikîsiyle seslendirilmiş
 gibidir. Bir başkasının:

أَزُّ ﴿سَفِيْهُم رُبُّهُمْ﴾ جُمْلَهٗ اَبْرَارِ مَسْتُ
 دَرْجَمَالٍ لَا يَزَالِي هَفْتُ وَ پَنُجُ وَ چَارُ مَسْتُ

“*Bak gör, ﴿سَفِيْهُم رُبُّهُمْ﴾dan bütün ebrâr oldu mest, o lâyezâl
 cemalinden yedi, beş, dört oldu mest.*”³⁸⁰ sihirli beyanlarıyla
 onları sürekli mest ü mahmûr göstermesi, değişik zaviyeden
 ve ayrı bir yaklaşım...

Hak yolcusu, dehşet ve hayret vadilerinde dolaşırken, kalb balansı iki âleme göre ayarlanmamışsa, yani duygular, hâlin enginliklerinde pervâz ederken, mantık ve muhâkeme mişkât-ı nübüvvetle irtibatlı değil ve seyahat, Hakikat-i Ahmediye (aleyhi ekmelüttehâyâ) zillinde sürdürülmüyorsa, bîhûş olmak, muvazeneyi kaybetmek, şaşkınlığa düşmek, dolayısıyla da ruh-u şerîata muhalif söz ve davranışlarda bulunmak kaçınılmaz olur.

زَنَانِ مِصْرِي بَهَنْگَامِ جِلْوَهٗ يُوْسُفِ
 زِ رُوِيْ بِِي خُوْدِيْ اَزُّ دَسْتِ خُوْدِ بَبْرِيدَنْدِ

³⁸⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyan* 16/347.

مَقَرَّرْتُ كِه دِل پَارِه پَارِه مِيكَزْدَنْد
اگر جَمَالِ تُوای نُورِ دِيدِه مِي دِيدَنْد،
ز خُوبِي تُو بَهَر جَا حِكَايَتِي مِي كُفْتَنْد،
حَدِيثِ يُوسُفِ مِضْرِي فُسَانِه اِي بَاشْد

“Mısır kadınları Hz. Yusuf’un cemalini gördüklerinde kendilerinden geçmiş ve o dehşet içinde kendi ellerini kesmişlerdi. (Ey gözümün nuru Efendim!) eğer onlar Senin cemalini görse-lerdi, ellerindeki hançerleri kalblerine saparlardı. Senin güzelliğinin bahsedildiği yerlerde; Yusuf’un güzelliğinden söz etmek efsaneden ibaret kalır.”

O sihirli, o kıvrak ve o içten sözleriyle Molla Câmî, dehşet ve hayreti ne güzel anlatır! Fânî ve güzelliği kendinden olmayan dünyevî hüsün ve cemaller, insanı böyle baştan çıkarırsa, güzellikler ve kemaller, güzellik ve kemalinin pek çok perdelerden geçmiş gölgesinin gölgesi bulunan bir Zât’ın müşâhede ve mükâşefesiyle hâsıl olan hayret ve dehşetin baş döndürücülüğünü kavramak –zannediyorum– bizler gibi fânilere zor müyesser olur.

Hizmet erlerinin, hizmet mülâhazasıyla, maddî-mânevî, cismanî-ruhanî bütün zevklerini sarıp sarmalayıp gözün, kulağın ulaşamayacağı bir kenara koymaları, hizmetlerinin çehrelerinde ilâhî inayetin cilvelerini görüp hayretlerle, hayranlıklarla dopdolu vazife-inayet arası gelip gitmeleri ve bir ölçüde hizmetin dışında her şeye karşı kapalı bulunmaları, ³⁸¹ نَحْنُ فَسَمْنَا hazine-i hâssasından ışık ordusuna hususî bir hayret mevhibesi olsa gerek...

اللَّهُمَّ اجْعَلْ فِي قَلْبِي نُورًا وَفِي لِسَانِي نُورًا وَفِي بَصْرِي نُورًا
وَفِي سَمْعِي نُورًا وَعَنْ يَمِينِي نُورًا وَمِنْ خَلْفِي نُورًا
وَمِنْ أَمَامِي نُورًا وَاجْعَلْ مِنْ فَوْقِي نُورًا وَمِنْ تَحْتِي نُورًا
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَيَّ مَنْ أَرْسَلْتَهُ نُورًا وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ.

381 “Taksimi yapan Biziz.” (Zuhurf sûresi, 43/32)

Kabz u Bast

Hemen her seviyedeki insanın, değişik buudlarda yaşama yörüngesi içine girip onu tesir altına alan “kabz u bast”, yaşadığı hayatın şuurunda olan ve hayatını duyarak yaşayan hemen her ferdi alâkadar eder.

Kabz; tutulma, derdest edilme, avuç içine alınma, can çıkacak hâle gelme; ya da insanın, mânevî feyizlerin kesilmesi ve mahiyetindeki boşlukları itibarıyla, aslında sımsıkı bir münasebet içinde bulunması lâzım gelen ebedî feyiz kaynağıyla alâkasının gevşemesi ve kısmen de olsa, boşlukta kalması demektir. Buna karşılık “bast” ise, yayma, açma, sergileme, ferah-fezâ bir duruma erme; veya insanın, varlık içinde rahmet vesilesi olma noktasına yükselip eşyayı istiab edecek haddde ulaşması, gönlün genişleyip şenlenmesi ve zihnin en muğlak şeyleri dahi çözebilecek seviyeye yükselmesi demektir.

Havf ü recâ (korku-ümit) iradî birer tavır ve hak yolunun sâlikleri için bir ilk menzil ve ilk nokta olmasına karşılık; kabz u bast, bir kısım iradî sebeplerin dışında, hakikat yolcusunun yolunu kesen veya onu şahlandırıp kanatlandırır nihâî sınırdaki sırlı bir alışveriştir.

Havf ü recâ, istikbale ait, sevilip sevilmeyen şeylere karşı bir endişe hissi, bir ümitlenme neşvesi ise; kabz u bast,

hâlihazır itibarıyla kalbe gelen değişik boy ve renkteki dalgalardan tesirinde, kalbin neşeyle atması veya kasvetle kasılması şeklinde de yorumlanabilir...

Mârifet yamaçlarında seyahat edenler için kabz ne ise, yoldakiler için havf, onlar için bast ne ise, yoldakiler için de recâ aynı şeydir.

Kabz u bast; itibarî bir mahiyeti olan insan iradesinin nisbî tesiri bir yana, Allah'ın elindedir. Ve “Allah hem kabz eder hem de bast eder.”³⁸² Bütün varlık, O'nun kabza-i tasarrufunda olduğu gibi, semalardan insanın kalbine kadar her şeyi dilediği zaman evirip çeviren de O'dur. “Kalb, Hazreti Rahmân'ın parmakları arasındadır ve onu hâlden hâle çevirir ve istediği şekli verir...”³⁸³ Peygamber (aleyhi ekmelettühâyâ) sözü de bunu hatırlatmaktadır.

Allah, dilediği zaman kalpleri öyle sıkar, öyle ihtiyaçlara boğar ki, artık O'ndan gayrı kimse o ihtiyacı gideremez.. ve istediğinde de onlara öyle genişlik ve inşirah verir ki, gayrı hiçbir şeye ihtiyaç hissetmezler.

Kabz celâlî, bast cemelîdir; birinde “vahidiyet” sırrıyla azamet ve ululuk, diğesinde de rahmet ve tecellî-i tenezzül nümâyândır. Birinde, zerreden sistemlere kadar bütün varlığı elinde tesbih daneleri gibi çeviren kudretin ürperticiliği; diğesinde, bu ezip geçen akıl almaz büyüklüğün, bu her şeyi iki büklüm eden müthiş ceberûtun hayret ve dehşetiyle tir tir titreyen ruhlara “üns” esintileri hâlinde iltifat ve okşayıcılığı söz konusudur.

Ne var ki, herkes bu tecellî ve bu iltifatı aynı seviyede duyup hissedemez. Zira kabz ve bastın tecellîleri biraz da şahısların sinelerinin genişlik ve darlığıyla mebsûten mütenasip (doğru orantılı) tecellî eder. Evet, bir avamın, iç

³⁸² Bakara sûresi, 2/245.

³⁸³ Müslim, kader 17; İbn Mâce, mukaddime 13, duâ 2.

sıkıntısı veya gönül inşirahı şeklinde hissettiği şeylerle; gözleri verâlara aralanmış, kapı aralığından hep gözetlenip durduğu şuurunda olan, heyecan ve endişe dolu hüşyâr bir kalbin, yerinde inbisat ve neşe, yerinde de endişe ve burukluğu elbette ki bir değildir.

Her şey gibi kabz u bast da, Yaradan'ın tasarrufunda, gecelerin gündüzleri, gündüzlerin de geceleri takip etmesi misillü birbirini takip eder durur. –Sebeplerin âdi birer şart telakki edilmeleri mahfuz– İlâhî İrade, kabz u bast dilimlerini daraltır, genişletir ve insanı gerilimlere iter veya sevinçlerle coşturur. Evet, insan bazen çok geniş bir zaman dilimini, kabzın pençesine düşmeden, kuşların havada uçtukları gibi pervâz eder geçer. Bazen de bir boşluktan bir boşluğa yuvarlanıyor gibi, kabz hâlleri sıklaşır, kabz dilimleri genişler, ruh bunalır ve insan da âdeta iki büklüm olur.

Bazen, ilâhî bir mevhibe olan makamın hakkını verememe, bir kabz vesilesi olduğu gibi, çok defa günahlar da beraberinde kabz hâlini getirirler. Bu itibarla, kabz hâli, bir mü'min için her zaman bir teyakkuz vesilesi olmalıdır. Gafletlere karşı tavır alınmalı, günahlar, tevbe ve iyiliklerle savılmalı ve gönül gözü bir kere daha verâlara tevcih edilmelidir.

Bast hâli; kabzın, hayret, ürperti, yokluk ve hiçlik melodileriyle gelmesine karşılık, neşe, sevinç ve şatahat şeklinde tecellî eder. Bu itibarla bast, ötelere müşâhedeye açılmamış ve uhrevîliklere göre akort olamamış bir kısım çelimsiz ruhlar için aldatici ve kaybettirici olabilir. Bu türlü tehlikeler kabz hâli itibarıyla da söz konusu edilebilir.. ama kat'iyen, bast kadar değildir. Zira, kabzla sıkışmış insan, her an vicdanıyla “Sımsıkı tut beni, tut ki düşerim Sensiz!” der, cisimlerin hava boşluklarını aştıkları gibi o da hevâîlik boşluğunu aşar, O'nun inayetiyle bütünleşir ve o kasvetli zaman diliminde, bast hâliyle ulaşamayan noktalara ulaşabilir.

Onun için bast hâlinde bazı ruhların gaflet ve gevşekliklerine karşılık, kabz hâli hemen herkes için bir teyakkuz faslı sayılmıştır.

Ayrıca, bize ait kusur ve gafletlerle gelmiş bir kabz, ilerideki bir bastın başlangıcı; şatahat ve gevşekliğe götüren bir bast ise, tehlikeli bir kısım kabzların sebebi olabilir...

Gerçek mü'min, her hâli kendi çerçevesi içinde değerlendirip semere almasını bilen insandır.

*Kabz u bast O'ndan birer tecellidir bilene,
Şükr içindir bast ve kabz eder insan bilene...*

اللَّهُمَّ اشْرَحْ صُدُورَنَا لِلْإِسْلَامِ وَثَبِّتْ قُلُوبَنَا عَلَى الْإِيمَانِ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْفِيحَامِ.

Fakr u Gınâ

Fakirlik, yoksulluk, muhtaç bulunduğu şeylere sahip olamama mânâlarına gelen fakr; erbâbınca kalben bütün varlıktan vazgeçip, sadece ve sadece abd ve Mâbud münasebeti içinde bulunma, yalnız Allah’a muhtaç olduğunu duyma ve varlığa karşı ihtiyaç alâkalarından kurtulma şuruyla yaşamaya denir ki, tasavvufçuların “fakr” dan anladıkları da işte budur. O, halkın anladığı mânâda fakirlik ve yoksulluk olmadığı gibi, insanlara karşı ihtiyaçlarını izhar ederek dilencilikte bulunmak da değildir.

Fakr; varlığı kendinden olmayan her şeyden alâkayı kesip, doğrudan doğruya Hazreti “Ehad ü Samed” e teveccüh-ten ibarettir. Bu itibarladır ki; insan bütün fâniyat ve zâilâtı kalben terk edip, sıfât ve Zât-ı İlâhî’de fâni olduğu ölçüde fakra ulaşmış ve *الْفَقْرُ فَخْرِي* “Fakirlik iftihar vesilemdir.”³⁸⁴ fehvâsınca fahre ermiş sayılır. Bir kudsî sözde de ifade edildiği gibi, fakr, iman ve iz’anın bir buudu hâline gelince, bütün iradeler, bütün meşîetler ve bütün havl ü kuvvetler silinir gider de, sadece ve sadece Allah’ın (celle celâluhu) havl ve kuvveti kalır... Böyle birisinin dünyalar dolusu serveti de olsa, fâni ve zâil olması itibarıyla her şeyi vehm ü hayal farz ederek, sadece

³⁸⁴ İbn Hacer, *Telhisu'l-habîr* 3/109; es-Sehâvî, *el-Makâsîdü'l-hasene* 1/408, 762.

O'nu görür, O'nu bilir, O'nu düşünür.. ve acz ü fakr şuuruyla sadece ve sadece O'na güvenir, O'na dayanır ve O'ndan başka her şeye karşı bütün bütün kalben bigâne hâle gelir. Nâbi merhum ne hoş söyler:

“Eyleme fakra hakaretle nazar ey Nâbi,
Fakr, âyinesidir suret-i istiğnânın.”

Fakr ile alâkalı bir hoş söz de Hz. Mevlâna'dan:

الْفَقْرُ جَوْهَرٌ وَسَوَى الْفَقْرِ عَرَضٌ وَالْفَقْرُ شِفَاءٌ وَسَوَى الْفَقْرِ مَرَضٌ
الْعَالَمُ كُلُّهُ ضِدِّي وَعُزْرٌ وَالْفَقْرُ مِنَ الْعَالَمِ سِرٌّ وَعَرَضٌ

“Fakr, her şeyin özü; onun gayrisi ise suret ve şekildir. Fakr bir şifa, başkası ise marazdır. Bütün âlem bir hevâ, bir çalım ve gurur; fakr ise varlığın sırrı ve özüdür.”

Aslında insan, kendi acz, fakr ve ihtiyacını iman şuuruyla görüp sezemese bile, bir realite olarak o hep âciz, fakir ve muhtaçtır. Cenâb-ı Hak onun bu tabiî durumunu hatırlatma sadedinde şöyle buyurur: *يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْعَنِيُّ الْحَمِيدُ* “Ey insanlar, siz hepiniz Allah’a muhtaçsınız; Allah ise, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan bir Ganiyy ü Hamîd’dir.”³⁸⁵ Evet insan “mümkünü’l-vücut” iken vücuda gelebilmek için O’nun tercih, takdir ve meşîetine muhtaç olduğu gibi, varlığını devam ettirebilmek için de yine her lahza O’nun feyz-i vücuduna muhtaçtır.

İnsanın fakr ve ihtiyacı O’nun zilletine sebep değildir. Aksine, fakrının şuurunda olduğu ölçüde izzetine vesiledir. Zira “Ganî-yi Mutlak” olan Allah’a karşı fakr u ihtiyaç şuuru, gınânın ta kendisidir. Evet insan, vicdanındaki nokta-i istinad ve nokta-i istimdadı duyup, hissedip O’na yöneldiği nisbette “başka şeylere muhtaç olmadığı” şuur ve idrakine ulaşır ki, böyle birisi tam bir fakir olduğu hâlde, hiç kimseye ve hiçbir

³⁸⁵ Fâtır sûresi, 35/15.

şeye karşı ihtiyaç hissetmez. Ve yine böyle bir fakir, kendi varlığı dahil her şeyi Cenâb-ı Hak'tan bilir ve sahip olduğu şeyleri O'nun vücudunun ziyasının bir gölgesi sayar ki, tevhid şuurunun bu seviyeye ulaşmasına “fenâ fillâh” denir.. ve iki adım ötede de “bekâ billâh” vardır. Bu mânâ ile alâkâlı olarak Hayâlî merhum şöyle der:

*“Hayâlî fakr şalına çekenler cism-i üryânı,
Annıla fahrederler, atlas ü dibâyı bilmezler.”*

Fakr; evliyânın şîârı, asfiyânın hâli ve Hak sevgisinin de en bariz emaresidir.

Fakr; Cenâb-ı Hakk'ın, dostlarının kalbine koyduğu öyle bir sırdır ki, onunla nurlanan gönüller mamur olur.

Fakr; insanın kalb gözünü, Hakk'ın tükenmez hazinelerine açan nurdan bir anahtardır; bu anahtara sahip olan, dünyanın en zengini sayılır.

Fakr; gınânın kapısıdır; o kapıdan geçebilenler vicdanlarında “Mâlikü'l-Mülk”ün sonsuz definelerine ulaşırlar; ulaşırlar da, fakrı ayn-ı gınâ bulurlar. Bu itibarla da, Hz. Cüneyd'in de buyurduğu gibi, diyebiliriz ki: “Gınâ, fakrın kemale erme keyfiyetinden başka bir şey değildir.”³⁸⁶

Evet, Allah'a karşı iftikar tamamlanınca, mutlak gınâya ulaşılır; gınâya ulaşılınca da, insan ruhu başka bir şeye ihtiyaç hissetmez ki, halk arasındaki: “Asıl zenginlik kalb zenginliğidir.” sözünün mânâsı da bu olsa gerek...

Evet insan, böyle bir zenginliğe erince âdeta her yerde geçerli bir kredi kartını elde etmiş gibi olur. Böyle sırlı bir sermayeye sahip olan ise ne güçsüzdür ne de fakir. Bir eski söz, bu yeni gerçeği, hiç yoktan iyidir ölçüsünde şöyle anlatır:

*Kuvvet O'nun biz güçlüyüz;
O'nun namıyla ünlüyüz,*

³⁸⁶ el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.273.

Zirveler aşar yürürüz;
Zorluklar âsandır bize.

Malımız yok pek ganîyiz;
O'nun ile olduk aziz.
Tefekkürdür mesleğimiz;
Yaş-kuru irfandır bize.³⁸⁷

اللَّهُمَّ تَمَّ نُورُكَ فَهَدَيْتَ فَلَكَ الْحَمْدُ،
عَظُمَ حِلْمُكَ فَعَفَوْتَ فَلَكَ الْحَمْدُ
بَسَطْتَ يَدَكَ فَأَعْطَيْتَ فَلَكَ الْحَمْدُ
رَبَّنَا وَجْهَكَ أَكْرَمُ الْوُجُوهِ وَجَاهُكَ أَعْظَمَ الْجَاهِ
وَعَطِيَّتُكَ أَعْظَمَ الْعَطِيَّةِ وَأَهْنَاهَا تُطَاعُ رَبَّنَا فَتَشْكُرُ وَتُعْضَى فَتَعْفُو
وَتُجِيبُ الْمُضْطَرَّ وَتَكْشِفُ الضَّرَّ وَتَشْفِي السَّقِيمَ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا وَسَيِّدِ الْعَالَمِينَ مُحَمَّدٍ الْهَادِي
إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْمُخْلِصِينَ الْمُخْلِصِينَ.

³⁸⁷ M.F. Gülen, *Kırk Mızrap* s.66.

Âyetler İndeksi

Sayfa no Âyet no Âyet

2. Bakara sûresi

112.....	277.....	إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ.....
176.....	153.....	إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ.....
57.....	222.....	إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ.....
176.....	45.....	اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ.....
74.....	257.....	اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ.....
211.....	152.....	فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ.....
74.....	256.....	فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا.....
222.....	277, 274, 262, 112, 62, 38.....	لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ.....
111.....	183, 179, 21, 63.....	لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ.....
171.....	185, 56, 52.....	لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ.....
111.....	2.....	هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ.....
65.....	284.....	وَإِن تُبَدُّوا مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخَفَوْهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ.....
96.....	40.....	وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ.....
174, 212.....	152.....	وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ.....
240.....	165.....	وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ.....
191.....	216.....	وَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ.....
222.....	260.....	وَلَكِن لِّيطْمَئِنَّ قُلُوبِي.....

3. Âl-i İmrân sûresi

111.....	102.....	اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ.....
176, 179.....	200.....	اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَاطِبُوا.....
213.....	191.....	الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا.....
176.....	17.....	الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ.....
177.....	125.....	بَلَىٰ إِن تَصْبِرُوا.....
86.....	8.....	رَبَّنَا لَا تُرِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا.....

95, 96	175	فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ
171	123	لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
176	146	وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ
184	85	وَمَنْ يَتَّبِعْ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ
68, 70	191	وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ
97	30, 28	وَيَحْذَرُكُمْ اللَّهُ نَفْسَهُ

4. Nisâ sûresi

165	1	إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا
106	77	قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَى

5. Mâide sûresi

171	89, 6	لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
160	119	هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ
150	54	يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ

6. En'âm sûresi

189	164	قُلْ أَغْنِيَ اللَّهُ أَبِيعِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ
189	14	قُلْ أَغْنِيَ اللَّهُ أَنْخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ
111	153	لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ
201	52	يُرِيدُونَ وَجْهَهُ

7. A'râf sûresi

64	201	إِنَّ الدِّينَ اتَّقُوا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ
203	143	رَبِّ أَرْنِي أَنْظُرُ إِلَيْكَ
97	143	فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا
111	153	لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

8. Enfâl sûresi

226	17	فَلَمْ يَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ
171	26	لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
176	15	وَلَا تُولُواهُمْ الْأَذْبَارَ

9. Tevbe sûresi

140.....	129.....	حَسْبِيَ اللَّهُ
64.....	118.....	ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ
203, 225.....	40.....	لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا
193.....	72.....	وَرِضْوَانٍ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ
158.....	119.....	وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ

10. Yunus sûresi

112.....	9.....	إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
216.....	26.....	لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ
161.....	2.....	وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ
125.....	61.....	وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ

11. Hud sûresi

112.....	23.....	إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
134.....	112.....	فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ

12. Yusuf Sûresi

180.....	89.....	إِنَّمَا أَشْكُوا بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ
218.....	108.....	قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ
155.....	36.....	وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانٍ
155.....	60.....	وَقَالَ لِفَتَيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ

13. Ra'd sûresi

222.....	28.....	أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ
----------	---------	---

15. Hicr sûresi

219.....	75.....	إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ
----------	---------	--

16. Nahl Sûresi

225.....	128.....	إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ
172.....	121.....	شَاكِرًا لِأَنْعَمِهِ
171.....	78, 14.....	لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

176.....	126.....	وَلَيْسَ صَبْرُكُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ
177.....	96.....	وَلَنَجْزِيَنَ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ
96.....	50.....	يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ

17. İsrâ Sûresi

172.....	3.....	إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا
122.....	1.....	سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ
161.....	80.....	وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ

18. Kehf Sûresi

112.....	107, 30.....	إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
154.....	14, 13.....	إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى
157.....	10.....	رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رُشْدًا
95.....	104, 103.....	قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا
201.....	28.....	يُرِيدُونَ وَجْهَهُ

19. Meryem Sûresi

130.....	51.....	إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا
159.....	41.....	وَأَذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا

20. Tâhâ sûresi

202.....	25.....	رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي
----------	---------	---------------------------

21. Enbiyâ sûresi

180.....	83.....	أَيُّ مَسْنَى الضُّرِّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ
155.....	60.....	سَمِعْنَا فَتَى يَذُكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ

22. Hac sûresi

171.....	36.....	لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
----------	---------	-------------------------

23. Müminûn Sûresi

72.....	118.....	رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ
99.....	61, 60.....	وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ

24. Nur sûresi

60, 63.....31.....وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ

25. Furkân sûresi

150.....63.....وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا

26. Şuarâ sûresi

203, 225.....62.....إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ

71.....21.....فَقَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُمْ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا

161.....84.....وَأَجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ

28. Kasas sûresi

106.....77.....وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ

29. Ankebût Sûresi

174.....17.....وَاعْبُدُوهُ وَأَشْكُرُوا لَهُ

106.....64.....وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ

30. Rum Sûresi

171.....46.....لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

170.....7.....يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

31. Lokman Sûresi

171.....20.....وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً

32. Secde Sûresi

96.....16.....يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا

33. Ahzâb Sûresi

145.....21.....لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ

127.....52.....وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ رَّقِيبًا

34. Sebe Sûresi

172.....13.....وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّاكِرُونَ

35. Fâtır Sûresi

228.....	10.....	إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ
96, 114.....	28.....	إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ
90.....	34.....	الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ
255.....	15.....	يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ

38. Sâd Sûresi

180.....	44.....	إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ
60, 180.....	44, 30.....	نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ

39. Zümer Sûresi

140.....	38.....	حَسْبِيَ اللَّهُ
60, 63.....	54.....	وَأَنبِئُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ
159.....	33.....	وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ
95.....	47.....	وَبَدَأَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ

41. Fussilet sûresi

133, 222.....	30.....	أَلَا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ
133.....	30.....	إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا

42. Şûrâ Sûresi

112.....	37.....	الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِنَّمِ وَالْفَوَاحِشَ
----------	---------	---

43. Zuhruf Sûresi

217.....	32.....	نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ
----------	---------	-----------------------------

45. Câsiye Sûresi

171.....	12.....	لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
----------	---------	-------------------------

46. Ahkâf Sûresi

176.....	35.....	وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ
----------	---------	---------------------------

48. Fetih Sûresi

150.....	29.....	رُحَمَاءَ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا
221.....	4.....	هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ

49. Hucurât Sûresi

114.....	3.....	أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى
110, 114.....	13.....	إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىكُمْ

50. Kâf Sûresi

60.....	33.....	وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ
---------	---------	--------------------------

51. Zâriyât Sûresi

71.....	50.....	فَفَرَّوْا إِلَى اللَّهِ
---------	---------	--------------------------

53. Necm Sûresi

112.....	32.....	الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ
122.....	10.....	فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عِبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ
218.....	9.....	قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ
203, 205.....	17.....	مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ
168.....	42.....	وَأَنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنْتَهَىٰ

54. Kamer Sûresi

161.....	55, 54.....	إِنَّ الْمَتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ
161.....	55, 54.....	فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ

55. Rahmân Sûresi

215.....	60.....	هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ
----------	---------	---

57. Hadîd Sûresi

244.....	21.....	ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ
167, 224.....	4.....	وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ

59. Haşır Sûresi

63.....	18.....	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَارْتَقُوا أَنفُسَكُمْ مَا قَدَّمْتُمْ لِغَدٍ
---------	---------	--

65. Talâk Sûresi

141.....	3.....	وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ
----------	--------	--

66. Tahrîm Sûresi

230.....	6.....	لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ
57.....	8.....	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا

68. Kalem Sûresi

144, 146.....4.....وَأِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ

72. Cin Sûresi

135.....16.....وَأَنْ لَّوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَهُمْ مَاءً غَدَقًا.

76. Dehr Sûresi

247.....21.....وَسَقِّهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا

85. Bûrûc Sûresi

202.....16.....فَعَالَ لِمَا يُرِيدُ

89. Fecr Sûresi

178, 188, 223.....30-27.....يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي

93. Dubâ Sûresi

173.....11.....وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ

94. İnşirah Sûresi

203.....1.....أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ

96. Alâk Sûresi

164.....14.....أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَىٰ

98. Beyyine Sûresi

190.....8.....رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ

Hadis ve Eserler İndeksi

- 144..... أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا
- 131..... أَخْلَصُ دِينِكَ يَكْفِكَ الْقَلِيلُ مِنَ الْعَمَلِ
- 131..... أَخْلَصُوا أَعْمَالَكُمْ لِلَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبَلُ مِنَ الْعَمَلِ إِلَّا مَا خَلَصَ
- 187..... أَسْأَلُكَ الرَّضَىٰ بَعْدَ الْقَضَاءِ
- 180..... أَشَدُّ النَّاسِ بِلَاءَ الْأَنْبِيَاءِ ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَلَا مِثْلُ
- 72..... أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ
- 72..... أَعُوذُ بِكَ مِنْكَ
- 172..... أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا
- 85..... أَلَا إِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ
- 91..... أَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ فُلُوبُهُمْ
- 103..... أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَيْدِي بِي
- 215..... أَنْ تُحِبَّ لِأَخِيكَ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ
- 127..... أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ
- 229..... أَنْتَ كَمَا أَتَيْتَ عَلَيَّ نَفْسِكَ
- 165..... إِذَا لَمْ تَسْتَخِرْ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ
- 207..... إِلَّا أَنْ يَتَعَمَّدَنِي اللَّهُ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ
- 215..... إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ
- 130..... إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَىٰ أَجْسَامِكُمْ وَلَا إِلَىٰ صُورِكُمْ
- 219..... اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ، فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ
- 167..... اسْتَخَيُوا مِنَ اللَّهِ تَعَالَىٰ حَقَّ الْحَيَاءِ
- 214..... الْإِحْسَانَ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ
- 165..... الْإِيمَانَ بِضَعِّ وَسَبْعُونَ شُعْبَةً
- 57..... النَّابِئُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ
- 113, 116..... الْحَلَالُ بَيْنَ وَالْحَرَامِ بَيْنَ
- 113..... الْحَلَالُ بَيْنَ وَالْحَرَامِ بَيْنَ وَبَيْنَهُمَا أُمُورٌ مُشْتَبِهَاتٌ
- 254..... الْفَقْرُ فَخْرِي
- 172..... اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَىٰ ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ وَحَسَنِ عِبَادَتِكَ
- 182..... اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الرِّضَا بَعْدَ الْقَضَا وَبَرْدَ الْعَيْشِ بَعْدَ الْمَوْتِ
- 72..... اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَبِمَعَاذِكَ مِنْ عِقَابِكَ
- 86..... اللَّهُمَّ يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَىٰ دِينِكَ
- 235..... الْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ

- 244.....جَذْبَةٌ مِنْ جَذَبَاتِ الرَّحْمَنِ تُوَازِي عَمَلَ الثَّقَلَيْنِ
- 116.....دَعُ مَا يَرِيْبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيْبُكَ
- 165.....دَعُهُ فَإِنَّ الْحَيَاءَ مِنَ الْإِيْمَانِ
- 184.....ذَاقْ طَعْمَ الْإِيْمَانِ مِنْ رَضِي بِاللَّهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلَامِ دِيْنًا وَبِمُحَمَّدٍ نَبِيًّا
- 162, 190.....رَضِي بِاللَّهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلَامِ دِيْنًا وَبِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَسُوْلًا
- 177.....عَجَبًا لِأَمْرِ الْمُؤْمِنِ؛ إِنَّ أَمْرَهُ كُلَّهُ خَيْرٌ
- 193.....عَدَلٌ فِي قَضَاؤِكَ
- 134.....قُلْ أَمَنْتُ بِاللَّهِ ثُمَّ اسْتَقِمْ
- 229.....لَا أَحْصِي نِتَاءَ عِلَّتِكَ أَنْتَ كَمَا أَتَيْتَ عَلَيَّ نَفْسِكَ
- 138.....لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ
- 113.....لَا يَبْلُغُ الْعَبْدُ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُتَّقِينَ حَتَّى يَدَعَ مَا لَا بَأْسَ بِهِ
- 98.....لَا يَلِيحُ النَّارَ رَجُلٌ بَكَى مِنْ حَشِيَّةِ اللهِ حَتَّى يَعُوْدَ اللَّيْنُ فِي الصَّرْعِ
- 139.....لَوْ أَنْكُمْ تَتَوَكَّلُونَ عَلَى اللهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ لَرَزَقَكُمْ
- 64.....لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمَ لَصَحَّحْتُمْ قَلِيْلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيْرًا
- 211.....لِي مَعَ اللهِ وَقْتُ لَا يَسْعُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ
- 173.....مَا شَكَرْنَاكَ حَقَّ شُكْرِكَ يَا مُشْكُوْرٌ
- 166.....مَا عَبَدْنَاكَ حَقَّ عِبَادَتِكَ
- 72, 73, 166.....مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ
- 229.....مَا وَسَعَنِي سَمَائِي وَلَا أَرْضِي وَلَكِنْ وَسَعَنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ
- 148.....مَنْ تَوَاضَعَ لِلَّهِ رَفَعَهُ اللهُ وَمَنْ تَكَبَّرَ وَضَعَهُ اللهُ
- 117.....مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَغْنِيهِ
- 192.....مَنْ سَعَادَةَ ابْنِ آدَمَ رِضَاهُ بِمَا قَضَى اللهُ
- 235.....مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا
- 174.....مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْقَلِيْلَ لَمْ يَشْكُرِ الْكَثِيْرَ
- 174.....مَنْ لَمْ يَشْكُرِ النَّاسَ لَمْ يَشْكُرِ اللهُ
- 165.....وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيْمَانِ
- 84.....وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوْبِكُمْ
- 166.....يَا ابْنَ آدَمَ! إِنَّكَ مَا اسْتَحْيَيْتَ مِنِّي أَنْسَيْتَ النَّاسَ عُيُوْبَكَ
- 166.....يَا عَيْسَى عَظَّ نَفْسَكَ فَإِنْ أَعْظَطْتَ بِهِ فِعْظَ النَّاسِ وَإِلَّا فَاسْتَحْ مِنِّي
- 65.....يَا لَيْتَنِي لَمْ تَلِدْنِي أُمِّي
- 238.....يَتَدَارَسُونَ بَيْنَهُمْ
- 216.....يَقُولُ: هَلْ جَزَاءٌ مِنْ أَنْعَمْتُ عَلَيْهِ بِالتَّوْحِيدِ إِلَّا الْجَنَّةُ

Arapça - Farsça Şiirler ve Sözler İndeksi

- 169.....جَاءَ التَّحَلُّقُ بِالْأَسْمَاءِ فَاحْظِ بِهِ..... إِنَّ الْحَيِّ مِنْ أَسْمَاءِ الْإِلَهِ وَقَدْ
248.....أَنْ «سَفَّهِمُ رَبُّهُمْ» جُمْلَهُ ابْرَارِ مَسْتٌ
73.....عَجَزَ الْوَاصِفُونَ عَنْ وَصْفِكَ..... اعْتَصَامُ الْوَرَى بِمَعْرِفَتِكَ
241.....الشَّوْقُ حَزِينِي، الشَّوْقُ أَحْرَقَنِي..... الشَّوْقُ حَزِينِي، الشَّوْقُ أَحْرَقَنِي
255.....وَالْفَقْرُ شِفَاءٌ وَسِوَى الْفَقْرِ مَرَضٌ..... الْفَقْرُ جَوْهَرٌ وَسِوَى الْفَقْرِ عَرَضٌ
109.....عَكْسِ مَهْ زُوْيَانِ بُسْتَانِ خُدَاسْتِ..... النَّفْسُ تَبْكِي عَلَى الدُّنْيَا وَقَدْ عَلِمَتْ
73.....وَأَنْتِقَامِ تُو زَجَانِ مَحْبُوبَتِرْ..... أَنْ خِيَالَتِي كَه دَامِ أَوْلِيَايَسْتِ
194.....بَاشِ دَرِ دِينَ ثَابِتِ آرْتَرَسِي زَفَهْرِ حَقِّ كِه پَا..... آيِ جَفَايِ تُو زِدَوْلَتِ خُوْبَتَرِ
96.....بَابِدَتِ إِخْلَاصِ دَرِ جُمْلَهْ عَمَلِ..... بَاشِ دَرِ دِينَ ثَابِتِ آرْتَرَسِي زَفَهْرِ حَقِّ كِه پَا
131.....چِنْدِ بَاشِي بِنْدِ سِيْمِ وَ بِنْدِزَرِ..... بَابِدَتِ إِخْلَاصِ دَرِ جُمْلَهْ عَمَلِ
182.....عُودُ هَمَانُ بِهِ كِه دَرِ آتَشِ بُودُ..... بِنْدِ بَكْسِلِ بَاشِ آزَادِ آيِ بُسَرِ
117.....هَذَا لَعْمَرِي فِي الْفِعَالِ بَدِيْعُ..... بِنْدَهْ هَمَانُ بِهِ كِه بَلَكَشِ بُودُ
233.....نَشَكْنَمِ نَا جَانِ شُدْنِ آزِ تَنْ جُدَا..... تَرَسْكَارِي آزِ وَرَعِ پَيْنِدَا شُودُ
59.....تَوَرَّعَ عَنْ سُؤَالِ الْخَلْقِ طُرًّا..... تَعْصِي الْإِلَهِ وَأَنْتَ تَنْظُرُ حَيْهَ
117.....لَا قُرْبَ وَلَا بَعْدَ وَلَا وَصَلَ وَلَا بَيْنَ..... تُوْبَهْ آيِ كَرْدَمِ حَقِيْقَتِ بَا خُدَا
138.....دَرِ كِنَارِ مَنْ وَ مَنْ مَهْجُورَمِ..... تَوَرَّعَ عَنْ سُؤَالِ الْخَلْقِ طُرًّا
89.....نَيْسَتِ بَرِ صُورَتِ كِه أَنْ أَبِ وَ كَلَسْتِ..... تَوَكَّلْ عَلَى الرَّحْمَنِ فِي الْأَمْرِ كُلِّهِ
77.....كِه بَجَزِ خَاكِنَيْسَتِ كَسْ مَطْهَرِ كُلِّ..... جَامِي مَكْنِ أَنْدِيْشَهْ نَزْدِيكِي وَدُورِي
68.....وَلِي دَرِ ذَاتِ حَقِّ مَحْضِ كُنَاهَسْتِ..... چِسْتِ دُنْيَا آزِ خُدَا غَافِلِ بُودَنْ
226.....وَيْنِ عَجَبْتَرِ كِه مَنْ آزِ وَيِ دُورَمِ..... چِكْنَمِ بَا كِه نَوَانِ كُفْتِ كِه أُو
248.....بَازَارِ خُوشِ وَأَتَشِ مَا تَبِزِ مِيكِي..... حَقِّ هَمِي گُوِيْدِ نَظَرِ مَاَنْ بَرِ دِلَسْتِ
112.....زِ رُويِ يِي خُودِي آزِ دَسْتِ خُودِ بَرِيْدَنْدِ..... خَاكِ شُوْ خَاكِ بُرُوِيْدِ بَا تُوْ كُغْلِ
248.....سُبْحَانَ مَنْ يَرَانِي وَيَعْرِفُ مَكَانِي وَيَسْمَعُ كَلَامِي..... دَرِ آلَاءِ فِكْرِ كَرْدَنْ شَرْطِ رَاهَسْتِ
128.......... دُوسْتِ نَزْدِيكْتَرِ آزِ مَنْ بَمَنْ اسْتِ
..... دِيْدَارِ مِي نَمَائِي وَپَرِهِيْزِ مِيكِي
..... دِينَ وَ تَقْوَى رَا خُدَايَا هَرِ كِه دَاَدْ
..... زَنَانِ مِصْرِي بَهَنْگَامِ جَلُوهْ يُوْسُفِ
..... سُبْحَانَ مَنْ يَرَانِي وَيَعْرِفُ مَكَانِي وَيَسْمَعُ كَلَامِي

- 160..... چه عَجَبٌ بَرِ دِلِ إِنْسَانِي زَنْدٌ..... صِدْقِ عَاشِقِ بَرِّ جَمَادِي مِي تَنْدُ
- 195..... ضَرْبُ الْحَبِيبِ زَبِيبٌ.....
- 242..... إِذَا لَمْ تَذُقْ مَعَنَا شَرَابَ الْهُوَى دَعْنَا..... فَقُلْ لِلَّذِي يَنْهَى عَنِ الْوَجْدِ أَهْلُهُ
- 168..... وَلَا الدُّنْيَا إِذَا ذَهَبَ الْحَيَاءُ..... فَلَا وَاللَّهِ مَا فِي الْعَيْشِ حَيْرٌ
- 78..... زَانِكُهُ دَرِ خُلُوتِ صَفَاهَايِ دِلْسَتْ..... فَعَرَّجَهُ بَكْرِيْدَ هَرِكِهِ عَاقَلْسَتْ
- 134..... كَسِي دَانِمِ زِ أَهْلِ اسْتِقَامَتِ.....
- 124..... كُوسِ نَامُوسِ أَرْ زَنِي أَرْ چَرِيخِ أَنْجَمِ بَرِّ كُزُرِ.....
- 140..... كَزُ تَوَكُّلِ زَهْبَرَسْتِ.....
- 209, 210..... لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ.....
- 139..... لَا تَدْبِرْ لَكَ أَمْرًا إِنْ فِي التَّدْبِيرِ هَلْكِي.....
- 156..... لَا فَنِي إِلَّا عَلِيٌّ وَلَا سَيْفٌ إِلَّا ذُو الْفِقَارِ.....
- 210..... لَا مَشْهُودَ إِلَّا اللَّهُ.....
- 173..... مَا شَكَرْنَاكَ حَقَّ شُكْرِكَ.....
- 72, 73, 166..... مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ.....
- 122..... مَنْ بَنَدَهُ شُدْمَ بَنَدَهُ شُدْمَ بَنَدَهُ شُدْمَ.....
- 141..... وَكَلْتُ إِلَى الْمُحْبُوبِ أَمْرِي كُلَّهُ.....
- 120..... وَكُلُّ مَقَامٍ عَنِ سُلُوكِ قَطَعْتُهُ.....
- 152..... وَأَفْتَهُ مِنَ الْفُهْمِ السَّقِيمِ..... وَكَمْ مِنْ عَائِبٍ قَوْلًا صَحِيحًا
- 102..... وَلَمَّا قَسْنَا قَلْبِي وَصَافَتْ مَدَاهِي.....
- 143..... وَإِنْ خَالَهَا تَخْفَى عَلَى النَّاسِ تُعْلَمُ..... وَمَهُمَا تَكُنْ عِنْدَ امْرِئٍ مِنْ خَلِيقَةٍ

Karma İndeks

A

- abd 120
abd-Mâbud münasebeti 121, 129, 254
Abdullah b. Abbas 149, 223
 Tercümanü'l-Kur'ân 149
Abdülaziz Mecdi Efendi 246
âbid 120
acz ü fakr 45, 126, 173, 255
 acz ü fakr yolu 242
Âdem (a.s.) 160, 166
 hüznün babası 93
 insanlığın babası 93
 peygamberliğin babası 93
af/affedicilik 101, 103
ağyâr 39, 78, 126, 189
Âhir 69
ahiret 106, 162
ahlâk
 ahlâk-ı âliye-i Ahmedîye 145
 ahlâk-ı âliye-i Kur'âniye 243
 ahlâk-ı âliyeyi ikame 39
 ahlâk-ı hasene 39, 144, 146
 ahlâk-ı Muhammedî 234
 ahlâk-ı seyîye 144
 ahlâk-ı zemîme 39
 ahlâk ilmi 47
 Efendimiz'in ahlâkı 145
Ahmed b. Hanbel 118
ahvâl ve makamât ilmi 48
Âişe Validemiz (r.anha) 99, 145
akrabü'l-mukarrabîn 227
aksiyon 107
a'lâ-i illiyîn 111, 145
alçakgönüllü olma 150
âlem
 âlem-i emir 135
 âlem-i kuds 210
 âlem-i lâhut 210
Alîm 127
âlimler 114
Ali (r.a.) 109, 156
Allah (c.c.) 255
 Alîm 127
 Allah'a güven ve itimat 137
 Allah'a karşı ilan-ı harp 235
 Allah'a kurbet kapısı 75
 Allah'a ulaşma 46, 104
 Allah'a ulaştırılacak yollar 237
 Allah'a vuslat arzusu 200
 Allah dostlarına düşmanca tavır alma
 235
 Allah hakkında düşünmek 68
 Allah'ın fazlı 244
 Allah'ın korusu 113
 Allah'ın memdûhu 88
 Allah'ın mülkü ve kölesi 191
 Allah korkusu 117, 164
 Allah'la münasebet 63, 196
 Allah rızası 87
 Allah sevgisi 87, 126, 198
 Allah sırrı 168
 Allah tâlipleri 55
 Allah'tan hakkıyla hayâ etme 167
Basîr 127
Bâtın 36, 69
Cebbâr 238
Cenâb-ı Hak 127
Cenâb-ı Hakk'ın nazarı 88, 89, 91
Cenâb-ı Hakk'ın Zât'ında tefekkür 68
Cenâb-ı Hak'la mukavele 211
Cenâb-ı Hudâ 59
Ezel ve Ebed Sultanı 236
Hz. Ehad ü Samed 238
Hz. Mahbûb 167, 198
Hz. Sâdık u Masdûk 148, 192
Hz. Şâhid-i Ezelî 215, 216
Mahbûb-u Hakikî 198, 232
Mutlak Câzibedâr 245
Mutlak İrade 81, 202
Mün'im-i Hakikî 69
Mürîd 75, 201, 202, 203
Nâmütenâhî 53, 82
Semî' 127
Settâr 195
Yaratan 87, 105, 191
Yüce Yaratıcı 69, 70
Zâhir u Bâtın 69
Zât-ı Akdes 241
Zât-ı Bârî 67
Zât-ı Hakk 226

Allah korkusu 98
 Alvar İmamı 148
 amâ 218
 a'mâl-i hasene 48
 amel 81, 131, 181
 amelde ihlâs 131
 amel-i salih 48, 49, 59, 224, 229
 amellerin boşa gidene 95
 amelsiz hasenât beklemek 101
 amûdî (dikey) yükseliş 118
 ân-ı seyyâle 244
 Arafat 223
 arı 247
 ârif 229, 231
 Arş 88, 89
 arşiye 202
 asansör 194, 212
 ashab-ı kiram 52
 asfiyâ hüznü 93
 ashab-ı şimal 55
 ashab-ı yemîn 55
 Asr-ı Saadet 118
 âşık 240, 241
 âşıkân 121
 aşk 236
 aşk-ı hakikî 236
 aşk-ı münezzeh 237
 aşk kanatlarıyla uçanlar 237
 aşk u cezbe 238
 aşk u şevk 174, 233
 aşk u şevk vadileri 247
 hakikî aşk 236
 mecazî aşk 236
 ateş ve şûrb 247, 248
 Attar 117
 avam 121
 avam hüznü 92
 avamın firarı 72
 âyân-ı sâbite 23
 âyetü'l-kübrâ 205
 ayna 88, 196
 ayne'l-yakîn 207, 220
 ayn-ı cemal 187
 ayn-ı kurbet 190
 ayn-ı rahmet 186, 187
 ayn-ı şükür 180
 ay yüzlüler 73, 218
 azim 199
 az yeme, az içme, az uyuma 237

B

basar 217
 Basîr 127
 basîret 84, 217, 218
 bast 250, 251, 252
 başkaları için yaşama 106, 154
 başkalarına kulluk zilleti 153
 bâtın
 bâtınîlik 45
 bâtın ilmi 68
 Bâtın 69
 Bâyezid-i Bistâmî 131, 134, 160
 beden sıhhati 85
 Bediüzzaman 18, 24, 25, 26, 153
 bekâ
 bekâ billâh 39, 41, 140, 222, 256
 belâ 180, 181, 183
 bendegân 121
 Benî İsrail 161
 berd ü selâm 160
 berk 102, 160
 berzah 206
 berzahıyye 237
 Beyan-ı Sıdk 161
 Beytullah 14
 Bilâl-i Habeşî 149
 billâh ufku 233
 bişaret 222
 Bişr-i Hâfî 92, 118
 biyolojik ruh 83
 bu'd 42, 54, 98, 167, 226, 227
 bu'd endişesi 227
 burak 102, 112, 160
 Bûsîrî 108
 bühbûhe-i cennet 101
 bülbül 126, 195

C

Câmî 227
 Câzibedâr-ı Mukaddes 245
 Cebbâr 238
 ceberût âlemi 237
 cebr
 cebrî atâ 244
 cebrî çeper 91
 cebrî konsantrasyon 91
 cebr-i mukaddes 243
 cebrî teveccüh 91

Cebrail (a.s.) 15
 cedelleşme 193
 Cehennem 59
 Cehennem ateşini söndüren en tesirli
 iksir 98
 Cehennem korkusu 121
 celâl
 celâlî isimler 238
 celvet 76
 cem 54, 197
 cem ihtiva eden fark 195
 cem'ül-cem 43
 cemal
 cemalî isimler 238
 Cennet 59, 200, 241
 Cennet'in tâlibi 55
 Cennet ştiyakıyla ibadet 121
 cevâmiü'l-kelim 134
 cezbe 243, 244, 245
 celî (açık olan) cezbe 245
 cezbe insanı 245
 cezbe u incizab 35, 245
 hafî (gizli olan) cezbe 245
 Cibril (a.s.) 169
 ciddiyet mesleği 40
 cinnet 246
 cuma yamaçları 230
 Cüneyd 39, 159, 166, 256
 Cüneyd-i Bağdadî 123
 cüz'î irade 206

Ç

çalım 148, 255

D

daha yok mu? 97
 dava düşüncesi 90
 dava-i nübüvvet 130
 Davud (a.s.) 78, 93, 173, 241
 dehşet ve hayret 247, 248, 249
 dengeli insanlar 53
 denge unsuru iksir 94
 derviş
 dervişlik 39, 42
 dervişlik ruhu 42
 devir 244
 devr-i risaletpenâhî 45

din 184
 dine hizmet 42
 dinî hayat 131
 disiplin 20
 diyanet 177
 diyet 97
 doğru yol 201
 doğurgan daire 200
 doğurgan teselsül 244
 Dost 199, 226, 230, 241
 dört buud 242
 dünya 106, 107, 109, 162, 223
 dünya endişesi 247
 dünya insanları 241
 dünyaya meyl ü muhabbet 157, 241
 düşünce sancısı 63
 düşünce sıhhati 85

E

ebed/ebediyet
 ebediyet arzusu 205
 ebedî yolculuk 82
 ebrâr 248
 Ebû Hâşim el-Kûfî 51
 Ebû Hüreyre 149
 Ebû Muhammed Cerîr 39
 Ebû Musa el-Eş'arî 138
 Ebû Osman 187
 Ebû Sehl 103
 Ebû Süleyman ed-Dârânî 99
 Ebû Tâlib el-Mekkî 47
 Ebû Zerr (r.a.) 98, 149
 edep 52
 edep şuurı 77
 eğilim ve eğilimdeki tasarruf 206
 ehad/ehadiyet 128
 Ehad ü Samed 238, 254
 ehl-i ihsan 87
 ehl-i İslâm 90
 Ehl-i Suffe 51
 Ehl-i Sünnet 18, 206
 ehl-i vahdet-i şuhud 60
 ehl-i vahdet-i vücud 60
 elest bezmi 240
 el-Kuşeyrî 47
 el-Lüma' 47
 el-Muhâsibî 47
 el-Vesâyâ 47
 emir 69

emmare 237
 emniyet duygusu 102
 Enbiyâ-i izâm (a.s.) 54, 76, 130
 Enderûnî Vâsıf 141
 enîs ü celîs 211
 epistemoloji 11, 29
 erbaîn 76, 91
 erbaîn çıkarma 75
 er-Riâye 47
 er-Risâle 47
 Es'ad Muhlis Paşa 136
 esbâb 114
 esbâba tevessül 157
 esbâb dairesi 114
 esmâ-i ilâhiye 36, 210
 esmâ-i seb'a 237
 Allah 237
 Hak 237
 Hayy 237
 Hû 237
 Kahhâr 237
 Kayyum 237
 Lâ ilâhe illallah 237
 esrâr ilmi 48
 eşyanın perde arkası 45, 53, 87, 139, 217
 et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf 47
 et-Tûsî 47
 evb 58
 evbe 60
 evc-i kemalât 194
 evliyâullah 73
 evrâd ü ezkâr 171, 238
 evvâb 180
 Evvel 69
 evvelen ve bizzat 84
 Eyyub (a.s.) 180
 ezel bezmi 240
 Ezel ve Ebed Sultanı 236

F

fakihler 44, 48
 fakir/fakirlik 254, 255
 fakr 173, 254, 255, 256
 fakr u gınâ 254
 fark 202
 fark iklimi 219
 fasit daire 244
 Fatiha Üzerine Mülâhazalar 120
 fazilet 144
 fazilet yemini 59

fazl ve lütuf 216
 felaket ve hüsrân ashâbı 69
 felsefe 53
 fenâ
 fenâ fillâh 39, 41, 140, 256
 Ferd 238
 fetâ 154
 feyiz
 feyz-i ilâhî (feyz-i Rabbânî) 245
 fıkıh 46
 fitrî hayâ 164, 165
 figür 191
 fikir
 fikir dünyası 70
 firar 71, 72, 74, 97, 98
 avamın firarı 72
 firarî 71
 haslar üstü hasların firarı 72
 havâssın firarı 72
 firaset 218
 fobi 96
 Furkân-ı Bedû'l-Beyan 111
 Fuzayl b. İyâz 119
 Fuzûlî 181
 Fütûhât-ı Mekkiyye 62
 fütüvvet 154, 156
 fütüvvet eri 155

G

gaflet 86, 252
 gam izhar etmeme 181
 Ganî-yi Mutlak 255
 Ganiyy ü Hamîd 255
 gassâlin elindeki meyyit 137, 140
 gayb
 gayba iman 240
 Gazze 102
 gınâ 255, 256
 gölge 202, 256
 gönül 84, 89, 198
 gönül derinliği 114
 gönül erleri 51, 151, 197, 217, 219
 gönül gözleri 77, 252
 gönül istikameti 63
 gönül ve kalb farklılığı 84
 gurbet 185
 gurur fırtınaları 62
 Gülîstan
 Gülîstan sahibi 226, 248

güllere saksılık yapma 76
 Gülşen-i Tevhid 112
 günah 58, 59, 62, 100, 118
 günahları silip süpüren iksir 91
 günah vadileri 101
 güven ve itimat 87, 137
 güzel ahlâk 49, 144, 146, 147

H

hâdis
 hadisçiler 44
 Hak dostu 123, 134, 137, 139, 200
 hak eri/hak erleri 50, 112, 159, 187, 233, 235
 Hak hoşnutluğu 222
 hakikat
 hakikat ilimleri 237
 hakikat yolcusu 250
 hakikat eri 205, 215
 hakikat-i Ahmediye 42, 44, 45, 50, 234, 237, 248
 hakikat-i insaniye 83
 Hakikatü'l-Hakaik 210
 Hakk'a bağlılık 91
 Hakk'a kurbet 135
 hakka'l-yakîn 202, 207
 Hakk'a rücû etmek 56
 Hakk'a ulaşma yolları 212
 Hakk'ın cezbi 244
 Hakk'ın hoşnutluğu 193
 Hakk'ın mevhibesi 183
 Hakk'ın nazar buyurduğu mücellâ ayna 88
 Hak'la münasebetler 196
 Hak mültecîsi 71
 Hak rızası 107, 198
 Hak sevgisi 198
 Hak şerhleri hayreyler 141
 Hak yolculuğu 228
 hâl 80
 hâl dalgalanmaları 81
 hâl'e mağlup olma 235
 hâl eri
 En büyük Hâl Eri 81
 hâl ilmi 47
 Hâlık 121, 236
 Hâlık-mahlûk münasebetleri 121
 hâlini Allah'a arz etme 180
 halk 69, 143
 Hallac-ı Mansur 21

halvet 49, 76, 77
 enbiyâ ve asfiyâ kuşağında halvet 78
 halvethâne 75
 halvet ve uzlet 75
 mâverâî halvet 78
 hamd ve minnet şuuru 173
 haram ve helâl bilgisi 114
 haram 119
 harikalar iklimi 135
 Hasan (r.a.) 149
 hasenât 100
 haset 88
 haslar üstü hasların firarı 72
 has üstü hasların teveccühü 58
 haşyet 97
 hatarât 206
 hâtır
 hâtır ilmi 47
 havâs 72, 93, 174, 234
 havâs hüznü 93
 havâssın firarı 72
 havâssın rücûu 57
 hafv 98
 hafv ve recâ 94, 96, 99, 102, 103, 120, 186, 197, 250
 hafv erbâbi 98
 hafv-recâ dengesi 102
 havl ve kuvvet 254
 hayâ 164, 166, 168
 fitrî hayâ 164
 gayret hayâsi 167
 hayâ âbidesi (s.a.s.) 165
 hayâda mertebeler 167
 hayâ-i nefis 164
 hayâ ve hayat 165
 heybet hayâsi 167
 iclâl hayâsi 166
 ihlâsi ihlâl hayâsi 167
 imandan gelen hayâ 164
 minnet hayâsi 167
 suçluluk hayâsi 166
 taksîr hayâsi 166
 vefasızlık hayâsi 167
 hayal 73
 Hayâlî 256
 hayat 93, 166
 Haydar-ı Kerrar 156
 Hayiy 169
 hayret ve dehşet 237, 247, 249

hayret bahri 54
 hayret mevhibesi 249
 hayret ufku 73
 Hayy 237
 hâzır ve nâzır 127
 Hazîratü'l-Kuds 118
 helâk 59, 74, 139, 226
 hevâ 97, 193
 hevâî 99
 heybet
 heybet-hayâ-üns atmosferi 230
 Hıristiyan mistikler 53
 hidayet 154
 hidayet ve takva yolu 69
 hikmet 206
 hilâfet 71
 hilm ü silm 147, 156
 Hindistan
 Hint fakirizmi 53
 hizmet 249
 hizmet erleri 242, 249
 hizmet erlerinin dört buud ve dört
 derinlikleri 242
 hizmette fütur getirmeme 242
 Hû 237
 Hudâ 193
 Hudâ bahçesi 73
 Hudâ evi 198
 Hud suresi 133
 huluk 143, 144
 huluk urbası 143
 hulûl 235
 Hurûfî şair Nesimî 195
 hususî ihşan 212
 hususî iltifat 212
 huy 144
 huy peygamberi 145
 huzur
 huzur erleri 139
 huzur insanı 221
 huzur-u kalb 213
 huzur ve itminan 84, 198, 245
 Hücetü'l-İslâm İmam Gazzâlî 47
 hüdâ 97
 hüdâî 99
 hürriyet 123
 gerçek hürriyet 123
 hüsn-ü huluk 52, 146, 154
 hüsn-ü muâşeret 41

hüzün 90, 91, 92, 99
 avam hüznü 92
 havâs hüznü 93
 asfiyânın hüznü 93
 hüznün babası (Hz. Âdem) 93
 hüzün ağında geçirilen ömür 91
 hüzün dinamizmi 91
 Hüzün Peygamberi (s.a.s.) 91, 93
 hüzün silsilesi 93
 hüzün yumağı 93
 Hz. Ehadiyet 128
 Hz. Kelâm 41
 Hz. Kudret ve İrade 41, 54
 Hz. Seyyidü'l-evvâbîn 59

I

Işık Çağı 144, 155
 ışık ordusu 249
 ışıktan yol 68
 ışık tayfları 112
 îsâr 156
 îsâr ruhu 41

İ

ibadet ü taat 41, 46, 53, 58, 120, 171, 177,
 193
 ibadet aşkı 126
 ibadet-i sıfâtiye-i mukayyede 121
 ibadet-i zâtiye-i mutlaka 121
 ibadetlerin bölümleri 121
 ibadetlerin özü 212
 ibadet neşvesi 48
 ibadetsiz birinde kalb 87
 ibadet ve riyazeti ölçüsünde cezbe 244
 ibadet ve ubûdiyet arasındaki fark
 120, 123
 İblis 69
 İbn Abbas 149, 223
 Tercümanü'l-Kur'ân 149
 İbn Arabî 23, 24, 25
 İbn Mülcem 156
 İbnü'l-Fârid 120
 İbnü'l-Mübarek 119
 İbrahim (a.s.) 76, 93, 140, 155, 159, 172
 Hz. Halil 160
 İbrahim'in uzleti 76
 İbrahim Hakkı Hz. 34, 77, 83, 85, 142, 198
 ibtidâ 203

- icabet 151
icmalî iman 49
iç deformasyon 58
iç dinamizm 84, 131
iç müşâhede 40
iç safveti 114
içtihad 47
iç ve dış âhenk 221
iç ve dış bütünlüğü 125
ideal gönül eri 51
idrak 84, 152, 217
ifrat ve tefrit 198
ihlâs 42, 113, 114, 129, 130, 131
ihlâs ilmi 47
ihlâslı ubûdiyet 154
nebi ihlâsı 130
ihسان 88, 214, 215
ihسان düzlükleri 87
ihسان ehli 87
ihسانın mükâfâtı 215
ihسان ruhu 127, 216
ihسان şuurı 87, 88, 165, 185, 214, 215, 225
ihtiyaç tezkeresi 126
ihtiyar 168
ihtiyâr
ihtiyâr-ı ehadiye 39
ihtiyâr-ı mübeccel 243
İhyâu Ulûmi'd-Dîn 47
iki ehl-i hak cephe 48
ikinci diriliş 189
ikinci fitrat 41, 152
ikram 226
iksir 91, 94, 98
iksir gözyaşları 98
ilâhî ahlâk 143, 168
ilâhî armağan 183
ilâhî himaye 87
ilâhî inayet 64
ilâhî isimler 204
ilâhî muhabbet 237
ilâhî nefha 220
ilâhî rahmet 64, 95, 101
ilâhî vâridât 216
ilim 237
ilme'l-yakîn 202, 207
ilm-i ilâhî 125, 204
ilm-i tasavvuf 39
ilm-i vâhid-i ilâhiye 68
ilk mevhibe 244
iltibas/-lar 220, 244
iltica 72, 97, 99
iltica kapılarını zorlama 101
İmam Gazzâlî 18, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 47
İmam Kuşeyrî 52, 184
İmam Rabbânî 18, 23, 24, 25, 26
İmam Şafiî 102
iman 71, 84, 87, 165
imandan gelen hayâ 164
iman-ı kâmil 65
imanın yarısı 171
imanın zevk-i ledünnisini tatma 190
imanın zevk-i mânevîsi 184
iman-islâm-ihsan esrarı 244
imansız birinde kalb 87
iman şuurı 165, 225, 255
imtihan 153
imtihan kahramanı 114
inâbe 59, 63, 100
inanmış, inancını yaşamış insan 87
inbisat 196, 197
incizap 42, 243, 245
inhiraf
inhiraf virüsleri 62
insan 83, 191, 255
âlim 83
Allah'ın mülkü ve kölesi 191
ârif 83
insan hayatını, kalb ve ruh seviyesine yükseltme 46
insanın mânevî buudu 83
insan iradesi 185, 202, 244
müdrük 83
insan-ı kâmil 46, 53, 65, 68, 146, 151, 157
İnsanlığın İftihar Tablosu 76, 91, 99, 107, 140, 150, 165, 172, 180
intihâ 203
ip 74
irade 199, 201, 244
cüz'î irade 206
irade-i hâssa 39
irade ve meşîet 127, 138
iradeyi besleme 203
irfan 217
irfan ufku 204
irfan yolcusu 229
İsa (a.s.) 166
Mesih 76, 93

İslâm 44, 163, 184
 İslâm'dan razı olmak 184
 İslâm'ı i'lâ 106
 İslâm'ın ruhî hayatı 45
 ismet kahramanı 98
 ism-i asgar 160
 ism-i Âzam 160
 ism-i Vedûd 245
 İsrâfil (a.s.) 73, 97
 İsrâfil'in sûru 73, 97
 İsrailoğulları 220
 istibdat 153
 istidat 244
 istiğfar 57, 60, 62, 81
 istiğnâ-i zâtî 240
 istiğrak 210
 istikamet 133, 134
 iştiyak 239, 241
 itikâf 75
 itimad-ı tâmm 137, 140
 i'tisam 72, 74
 itminan 69, 84, 183, 198, 205, 220, 221,
 245
 itminana ermiş nefis 188
 ittilhad 235
 iyi huy 144
 iyilik duygusu 215
 izdüşüm 118

K

Kâbe 85
 Kabil 147
 kabir 90, 223
 kabz u bast 80, 250, 251, 252, 253
 kadem-i sıdk 135, 161, 162
 kader 192
 kaderin tecellîlerini iç hoşnutluğu ile
 karşılama 183
 kader kalemleri 218
 Kâdir 238
 Kafdağı 157
 kâinat 45, 67, 88
 kâinat kitabı 68, 205, 209
 kalb 81, 83, 84, 85, 86, 88, 113, 136, 183,
 196, 216, 222, 251
 hakikat-i insaniye 83
 ibadetsiz birinde kalb 87
 iman, ibadet ve ihsan ruhunun vatan-ı
 aslîsi 86

imansız birinde kalb 87
 kalb aynası 88
 kalb balansı 81, 248
 kalb balansının ayarını korumak 188
 kalb bulanıklığı 192
 kalb-gönül farklılığı 84
 kalb gözü 217, 256
 kalb ibresi 189
 kalbî hayat 168, 197, 221
 kalbin aksiyonları 45
 kalbin canı... 87
 kalbin düşmanları 86
 kalbin en büyük ameli 216
 kalbin iç yüzü 53
 kalbin ille-i gâiyesi 84
 kalbin insan bedenindeki yer ve önemi
 85
 kalbin karantinaya ve gözetilmeye
 ihtiyacı 86
 kalbin oturaklaşması 220
 kalbin şifası 239
 kalbin tasfiyesi 40
 kalb kalesi 85
 kalb ve insanlar 87
 kalb yamaçları 77, 140, 199
 kalb zenginliği 256
 nazargâh-ı ilâhî 84
 nefs-i nâtika 83
 kalbin ağıâr düşüncesinden arındırılması
 78, 126, 137
 Kalbin Zümriit Tepeleri 77
 kalbî ve ruhî hayat 40, 69, 91, 115
 kalbî ve ruhî hayat kahramanları 69
 kalb ve ruh insanı 52
 kalb ve ruh ufku 80, 81
 kalem 237
 kamçı 95
 kâmil insan 54, 99
 kâmil mü'min 90
 kâmil mürşid 76
 kâmil ve vâsıl 54
 kasem 66, 195, 233
 kast u azim 198, 199, 200
 Kaviyy 238
 Kayyum 237
 kazaya rıza 138, 141, 183
 keffaret 92
 kelâm
 kelâmcılar 44
 Kelâm-ı Kadîm 149

kelime-i tayyibe 228
 kelime-i tevhid 210
 Kelîm Hz. (Musa a.s) 156
 kemal/kemalât 76, 80, 145
 kemalât-ı insaniye 76
 kendi kendini kontrol 128
 kendini aşma 116
 kendini sorgulama 62, 65
 kendini yenileme 58
 Kenz 169
 kenzen bilinme 80, 213
 kenz-i mahfî 118, 138, 205
 keramet 135
 Kerîm ü Vedûd 102
 kesret 78
 kevser 69, 115
 keynûnet 224
 kezzâb 158
 kısır döngü 215
 kıyamet 212
 kibir 86, 148, 151
 Kitap ve Sünnet 45, 46, 47, 48, 152, 179,
 238
 Kitap ve Sünnet'e ittiba 238
 konsantrasyon 91
 korku 94, 96, 102, 110
 köle/kölelik 191
 körlük 174
 kredi 131, 159, 256
 Kudret 251
 Kudreti Sonsuz 137, 201
 kul/kulluk 19, 41, 64, 107, 117, 120, 121,
 122, 123, 134, 135, 153, 171, 209
 kul ile Mâbud arasında bir sır 132
 kulluk pâyesi 123
 kulluk şuurı 41, 123
 kullukta zirve 182
 Kur'ân-ı Kerim 94, 212
 Kur'ân'ın rehberliği 54
 Kur'ân ve Sünnet 19, 45, 54, 183
 kurb 60, 224, 226
 kurb ikliminde bu'd yaşama 54
 kurb iştiyakı 227
 kurb kevseri 97
 kurb-u hususî 224, 225
 kurb-u umumî 224
 kurbet 71, 135, 167, 190, 210, 225, 226
 farzlarla kurbet 225
 kurbet helezonu 212

kurbet yolunda üç basamaklı merdiven
 135
 takvîm 135
 ikamet ve sükûn 135
 istikamet 135
 nafilelerle kurbet 226
 kurtuluş 42
 Kûtü'l-Kulûb 47
 kuvve
 kuvve-i kudsiye 243
 küfran-ı nimet 171
 küfür ve dalâlet 86, 105
 küllî şuur 210
 kümmelîn 54

L

lâhut
 lâhût âlemi 93
 lâhutîlik 49
 Lâ ilâhe illallah 237
 lâ il ü güher 129
 Lâmekânî Hüseyin Efendi 77
 lâmekân/lâmekânî 122
 latîfe-i rabbâniye 84, 205, 209, 215
 laubalilik 40
 lemem 113
 levh/levha 237
 Levh-i Mahfuz 188
 Levh-i Mahfuz-u Hakikat 188
 levh atkıları 65
 levvame 237
 lillâh 118
 lisan 136
 lisan-ı sıdk 161, 162
 livechillâh 118
 Lücce
 Lücce sahibi 96

M

maallah 100, 222, 233
 maallah ufku 233
 Mâbud-u bi'l-hakk 155
 Mahbûb-u Hakikî 198
 mahv 197
 mahviyet ve tevazuu 50, 53, 76, 149, 150,
 151, 152, 168
 mahzun 93

- maiyyet 60, 95, 103, 167, 185, 203, 210,
 213
 maiyyet-i ilâhiye 39, 176, 235
 mâ-i zülâl 129
 mak'ad-ı sıdk 162
 makam düşkünüğü 86
 makam (ts.) 80
 makbûl-ü ins ü cân 87
 Mâlik 238
 Mâlikü'l-Mülk 256
 mânâ
 mânâ-i harfi 209
 mânâ yolcusu 94
 maraton 53
 mardıyye 221, 237
 mârifet 54, 72, 73, 206, 228, 229, 247
 mârifet ehlinin emareleri 231
 mârifet kanaviçesi 247
 mârifet ve vicdan kültürü 114
 mârifet yolcusu 204
 mârifetullah 69, 84
 Mâruf 231
 mâruf soluklama 216
 mâsivâ 58
 mâsivâullah 114
 mecazî sevgi 234
 Mecmûatü'l-meârif 182
 Mecnûn 246
 meczup 245
 medrese 47
 mefkûre buudlu tasa 90
 mehâbet 53, 72, 220, 223, 227
 mehâfet 53, 121, 126, 223, 230
 mehd-i uhuvvet 41
 Mekke 119
 mekr 227
 meleke 128
 menzil 135
 mertebe-i vâhidiyet 73
 Merv 119
 mesafeler mülâhazası 247
 Mesih (a.s.) 93
 Mesih'in riyâzâtı 76
 Mesnevî 181, 195, 199
 mesuliyet şuuru 199, 211
 meşfet 15, 138, 184, 225
 meşfet-i hâssa 184, 225
 metafizik 11, 20, 80, 207
 metafizik gerilim 80
 mevcudu bağlama ve mefkudu avlama 175
 mevhibe 243, 244
 Mevlâna 23, 34, 59, 76, 78, 89, 107, 122,
 127, 131, 140, 160, 181, 197, 240, 255
 âşıklar sultanı 160
 Mevlâna'nın "ney"i 240
 mezîd 240, 247
 Mısır 249
 Mısır kadınları 249
 minallah
 minallah ufku 233
 Minhâc sahibi 68, 141, 197
 miraç 122, 244
 miracın kutlu yolcusu 218
 mir'ât-ı mücellâ 84, 141
 mistisizm 53
 Mişkât-ı Muhammediye 60, 244
 mişkât-ı nübüvvet 248
 Molla Câmî 249
 monizm
 monist 23
 Muallim Naci 245
 muhabbet 232, 233, 239
 avamın muhabbeti 234
 havâs ötesi havâssın muhabbeti 234
 havâssın muhabbeti 234
 muhabbet-i hakikî 234
 muhabbetin iki önemli rüknü 233
 bâtinî 233
 zâhirî 233
 muhabbetullah 69, 84
 muhabbet üstü muhabbet 237
 Muhammedî 90, 234
 Muhammed Lütffî (M. Lütffî) 34, 101, 231
 Muhammed Mustafa (s.a.s.) 153, 184, 190,
 218
 Akrabü'l-Mukarrabîn 97
 Allah Resûlü'ne arkadaşlık 52
 Efendiler Efendisi 167, 180
 Efendimiz'in ahlâkı 145
 En büyük Hâl Eri 81
 En Büyük Nebi 93
 Ferîd-i Kevn ü Zaman 122
 gaybın lisan-ı fasîhi Hz. Şâri' 204
 Hak tecellîlerinin mücellâ aynası 218
 hayâ âbidesi 165
 Hz. Ahmed 161
 Hz. Ahmed'in sıdkı 161
 Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm 40, 60, 113,
 163, 177, 194, 196
 İnsanlığın İftihar Tablosu 76, 91, 99,
 107, 140, 150, 165, 172, 180

Kutup Peygamber 239
 miracın kutlu yolcusu 218
 Muktedâ-i Ekmel 122
 Nebiler Sultanı 218
 peygamberlik semasının güneşi 180
 Seyyidü'l-Hâşiyîn 97
 şefkat ve hayâ insanı 169
 Şeref-i Nev-i İnsan 122
 Şükür Kahramanı 172
 Ufuk İnsan 239
 muhâsebe 62, 64, 128
 muhât 206
 Muhatab-ı Mükerrerrem 145
 muhib 235
 muhlasîn 149
 muhrac-ı sıdk 162
 Muhyiddin İbn Arabî 23, 24
 mukarrabîn 55, 60, 149, 221
 mukîmîn 55
 murad 201, 202
 murâkabe 49, 125, 126
 sürekli murâkabe 132
 murâkabe yolu 126
 Musa (a.s.) 71, 76, 93, 118, 156, 161
 Musa'nın erbaînleri 76
 mutasavvîf 50
 mutasavvîfîn 44, 48
 mutmainne 237
 muvazene
 muvazeneyi kaybetmek 248
 mücahede
 mücahede-i nefis 49
 mücahede insanı 121
 mücellâ ayna 88
 müdhal-ı sıdk 162
 müfrit ve mufarritler 48
 müjde 133
 mükâşefe 206
 mülheme 221, 237
 mü'min 62, 90, 91, 144, 161, 177, 191
 derin mü'minler 99
 düz mü'minler 99
 gerçek mü'min 161, 253
 hüsnüzan insanı 191
 kâmil insanlar 99
 mü'minin durumu 177
 mü'minin firaseti 219
 mümkünü'l-vücut 255
 münâcât 209

münafık 158
 müntehî 123
 mü'rîd 75, 201, 202
 mü'rîd namzedi 75
 mü'rîd ve irade 202
 mürselîn 71
 mü'rşid 54, 75
 Müsebbübü'l-Esbâb 102
 Müslüman 44, 63, 191
 Müslümanlık 52, 117
 Müslümanlıkta büyüklüğün unvanı 52
 müstakim olma 136
 müşâhede 206, 213
 mütekellimîn 17, 52
 müttakî 111, 115

N

Nâbi 255
 Nakşîler 42
 namaz 213
 Nâmütenâhî 53, 82
 nankörlük 69, 193
 nasihat 64, 166
 nasûh 59
 nasûh tevbesi 56
 nâsût âlemi 54, 93
 nazar 81, 88, 91
 nazargâh-ı ilâhî 84
 nedamet 58
 nefis
 nefis muhâsebesi 53, 63
 nefis tezkiyesi 45, 46
 nefis ve enaniyet 39, 189, 238
 nefsanîlik 80
 nefs-i nâtıka/nefs-i insanî 83
 nefsin sürekli sorgulanması 65
 nefsin terbiyesi ve 7 mertebe
 nefs-i emmare/nefs-i hayvanî 237
 nefs-i levhame 237
 nefs-i mülheme 221, 237
 nefs-i mutmainne 237
 nefs-i râdiye 221, 237
 nefs-i mardıyye 221, 237
 nefs-i kâmile/nefs-i sâfiye/nefs-i
 zekiyye 221, 237
 Nesimî 66, 195
 neşr-i hak 108
 ney 240
 Nil 161

nimet 173
 nimetin tam bilinmesi 173
 nimet-şükür daireleri 69
 nimet verene karşı perestîş 173
 niyaz 36, 108, 180
 niyet 199
 nokta-i istimdâd 138
 nokta-i istinad 127, 138, 255
 Nuh (a.s.) 93, 172
 tufan peygamberi 93
 nuranî iki kanat 130
 nuranî kanat 104, 225
 nuru'l-enver 58
 nûrun alâ nûr 127

Ö

ölümsüzlük şarabı 247
 Ömer b. Abdülaziz 151
 Ömer (r.a.) 15, 138, 149, 151

P

panteist/panteizm 23
 pasif bekleyiş 77
 pâye 52, 122, 123, 182, 193
 Pend-i Attar sahibi 117
 perde/perdeler 206
 pergel 78
 perhiz 105
 perhiz hayatı 105
 peygamberler 51, 133, 180
 peygamberâne iradeler 72
 peygamberâne ömür 91
 peygamberler yolu 52

R

Rab 184
 Rabb-i Ecell 131
 Rabbiyle iç cedelleşme 193
 râbîta-i mevt 115
 Râbiatü'l-Adeviyye 121, 233
 râdiye 221, 237
 Rahmân 244, 251
 Rahmân'ın has kulları 150
 Rahmânü'r-Rahîm 101
 rahmet 101, 181
 rahmete lâkayt kalmak 101
 recâ 94, 100, 101, 102

recâ seraları 102
 yalancı recâ 101
 Rehber-i Küll 115, 122
 rehbet 97
 rıza 162, 182, 183, 186, 187, 188, 189, 193,
 194, 195
 asfiyânın rızası 190
 düz insanların rızası 188
 gerçek rıza 187
 kalb ve ruh insanların rızası 188
 mârifet erbâbının rızası 189
 rıza anillâh 189
 rıza arayışı 185
 rıza kahramanı 186
 rızalaşma 190
 rızanın neticesi 186
 rızaya azim 187
 rıza yolu 42, 183, 186, 190
 rıza yörüngeli yaşamak 192
 umum halk ve düz insanların rıza
 telakkisi 189

rızık 140
 riyâzât/riyâzet 42, 45, 75, 76, 77, 237
 riyâzet ve ibadet 244
 rubûbiyet 188, 209
 ruh 83, 156
 biyolojik ruh 83
 ruhanî hayat 52
 ruh cehdi 63
 ruh derinliği 72
 ruhî hayat 40, 69, 91
 ruh sıhhati 85
 ruhun gözü 84
 ruh-u şeriat 45
 ruh ve kalb insanları 166
 Ruh ve Mânâ İnsanı (s.a.s.) 133
 ruhanîler 77
 ruhanî zevkler 74, 210
 Rûh-u Revân-ı Muhammedî 90
 rusûl-i kirâm 54
 rûsûm ulemâsı 66
 rû'yet
 rû'yet ü rûdvan 111

S

saadet 192
 sabır 171, 176, 177, 178, 180, 181
 mustabir 179
 mutasabbir 179

- sabbâr 179
 sabır dinimizmi 181
 sâbir 179
 sâbirîn 177
 sabrın bölümleri 177
 sabrı temsil 88
 sabûr 179
 sabır mertebeleri 178
 sabr lillâh 178
 sabr billâh 178
 sabr alallah 178
 sabr fillâh 178
 sabr maallah 178
 sabr anillâh 178, 180
 sadaka 99
 sadakat 129
 sadakat ve ihlâs 130
 Sa'd b. Hişam 145
 sâdikân 121
 sâdiklar 158
 Sâdik u Masdûk 81, 85, 92, 148, 192, 215
 safvet-i asliye 58
 sahabe
 sahabi mesleği 25
 Sahib-i Şeriat 113, 144, 212
 salih amel 112
 salih daire 173, 210, 212, 215, 244
 sâlih kullar 189
 sâlik 40, 55, 59, 127, 135, 186, 238, 250
 Samed 238
 sanevberiyü'ş-şekl 84
 sâniyen ve bi'l-araz 84
 Sarı Abdullah Efendi 73
 sayrûret 224
 sebep/sebepler 174
 sebeplere riayet 140
 sebeplere takılmak 170
 sebeplere tevessül 139
 sekîne 220, 221, 229
 sekir/sekr 21, 31, 35, 42, 197, 227
 selâm 150
 selef-i salihîn 47, 62
 sem' 205, 235
 semâ 242
 Semî 127
 senâ 173
 sera 91
 Sevgili 141, 179, 186, 195, 232, 233, 234,
 247
 Sevr mağarası 140
 seyahat 212, 248
 seyr
 seyr anillâh 54
 seyr fillâh 54, 60
 seyr-i kalbî 71
 seyr ilallah 54, 60, 100
 seyr-i ruhanî 71
 seyr maallah 100
 seyr minallah 60
 seyr u sülûk 32, 42, 54, 61, 97, 121, 202
 Seyyidü'l-mâsûmîn 99
 siddîk 158
 siddîk bir nebi 159
 sıdk/sıdkın basamakları 158, 162
 kadem-i sıdk 162
 lisan-ı sıdk 162
 mak'ad-ı sıdk 162
 muhrac-i sıdk 162
 müdhal-i sıdk 162
 sır 132, 256
 sır kapılarının aralandığı makam 135
 sır kapısı 228
 sırlı alışveriş 250
 sırlı anahtar 112, 215
 sırlı asansör 212
 sırlı sermaye 256
 sırlı yol 213
 sır tutucu olma 129
 sırat-ı müstakîm 48
 sırat-ı müstakîm erbabı 48
 sika 42, 137, 141
 sîret ve mânâdaki insanıyet 46
 sofî/sofîler 48, 50, 51, 52, 53, 59
 sofî lakabını ilk alan 51
 sofîlerce insanlar 54
 sofîlik 52
 sofî tarikatları 237
 sofîye 54
 sonsuzluk yolcusu 205
 Söz Sultanı 129
 sūfî 50
 sūfîlerin sūf giymeleri 50
 Suheyb 98
 sukut 73, 102
 Sultan-ı Enbiyâ'nın halvetleri 76
 Sultanlar Sultanı 161
 sūrî tevbeler 59
 suûd merdivenleri 73

sübühât-ı vech 122, 210, 212, 233, 235
 Süfyan b. Uyeyne 91
 Süfyan-ı Sevri 106
 sükûn ve itminan 183
 Süleyman (a.s.) 93
 sülûk 238
 sülûk ilmi 48
 süm'a 135
 Sünnet/Sünnet-i Sahiha 135
 sünnete ittiba 238
 Sünnet-i Hazreti Ahmed 60
 Sünnet-i Mutahhara 149
 Sünnet'in hifz ve tesbiti 44
 Sünnet meşalesi 246
 Sünnet mizanları 235
 Sünnet yolu 152
 süvari 53

Ş

şâkirîn 173
 şarap 247
 Şâri' 152, 204
 şathiyât 21, 28, 31
 şeb-i arûs 185, 240
 şedd-i rihâl 216
 şefkat 150
 şehit 59, 133
 şehvet 86
 şeklî insanîyet 46
 Şekûr 171
 Şerâb-ı aynemâ 73
 şeriat 40, 45, 46, 48, 69, 110, 238
 şeriat ahkâmı 238
 şeriat-ı fitriye 69, 110
 şeriat-ı garrâ 45
 şeriatı yaşama zevki 48
 şer'î hükümler 44
 şer'î ilimler 48
 şer'î kıstaslar ibresi 244
 şevk u iştiyak 239, 240, 241
 şevk ehli 241
 şevk ilallah 222
 Şeyh Galip 99
 şeytan
 şeytanın zehirli okları 86
 Şiblî 39
 Şihab 138
 şikâyet 180
 şirk 110, 135

şuhûd
 şuhûdî yakîn 49
 suur
 suurlu niyet 199
 şükür 170, 171, 172, 177, 209
 cevârih ile şükür 171
 hakikî şükür 173
 kalbin şükürü 171
 kalbe şükür 171
 lisanın şükürü 171
 lisanla şükür 170
 şükreden bir kul 172
 şükürün bölümleri 174
 şükürün esasını teşkil eden hususlar 174
 şükür dantelâsı 192
 şükür-nimet daireleri 69
 şüpheli şeyler 113

T

tâbiûn 51, 52, 118
 tâcirân 121
 tahakkuk zirvesi 49
 tahdîs-i nimet 185
 takva 105, 110, 111, 112, 114, 115
 ibadet ve itaat kutbunda takva 114
 kâmil takva 113
 takva dairesi 88
 takvadaki büyü 111
 takva ehli 106
 takva imtihanı 114
 takva-i tâmm 113
 takvanın buudları 114
 takvîm 135
 tarikat 19, 21, 23, 48
 tarikat ilmi 48
 tasavvuf 39, 40, 44, 46, 47, 53, 237
 hakikî tasavvuf 53
 mutaassip tasavvufçular 48
 tasavvuf ilmi 45
 tasavvuf kışlaları 237
 tasavvuf sistemleri 237
 tasavvufun erkânı 41
 tasavvufun esasları 40, 41
 tasavvufun farklı unvanları 48
 tasavvufun faydası 41
 tasavvufun mevzuu 40
 tasavvufun temeli 40
 tasavvur 85
 tasfiye 53

tavattun ve emniyet 207
 tazarru 180
 tebe-i tâbîîn 52, 118
 tecellî 237
 tecellî-i esmâ 247
 tecellî-i tenezzül 251
 tecellî-i Zât 247
 tedbir 70, 139
 tedbiri terk eylemek 139
 tedvin 44, 46
 tefekkür 67, 69, 237
 tefekkür üveyki 70
 tefsirciler 44
 tefviz 70, 137, 139
 tefviz-i umûr 141
 tekebbür 148, 153
 teklif sırrı 240
 teminat 130
 temkin 26, 29, 31, 36, 42, 70, 93, 127, 167,
 174, 186, 203, 216, 220
 temkin disiplini 174
 temkinli bekleyiş 77
 temkin şuuru 216
 tenezzül 237
 terakki 160, 204
 tercüman 98, 144, 155, 210, 212, 228
 Tercümanü'l-Kur'ân 149
 teslim 70, 137, 139, 140, 184
 teslimiyet 139, 180
 teşekkür devr-i dâimleri 173
 tevazu 148, 149
 tevazu ve mahviyet 53, 65, 150, 151, 152
 tevbe 56, 57, 59, 63
 avam halkın tevbesi 57
 gerçek tevbe 57, 59
 has üstü hasların teveccühü 58
 havâssın rücuu 57
 tevbe adına yalan söyleme 58
 tevbede sebat 59
 tevbe-i nasûh 56
 tevbe karantinası 62
 tevbenin alâmeti 57
 teveccüh 60
 hususî bir teveccüh 226
 tevekkül 137, 139, 180, 200
 tevhid 174, 189
 hakikî tevhid 174, 189
 tevhid şuuru 256
 tevil
 te'vil-i ehâdis 88, 218

Tevrat 92
 teyakkuz 26, 29, 127, 252, 253
 tezkiye 46, 47, 48
 tezkiye-i nefis 48
 toprak
 toprak ol! 77
 Tufan Peygamberi 160
 tûl-i emel 41, 86, 106, 109
 tuma'nîne 221, 222
 Tûr dağı 161
 turnike 199

U

ubûdet 121
 ubûdiyet 120
 ucub 62, 86, 135
 ucub girdapları 62
 Ufuk İnsan 67, 239
 uhrevîlik performansı 65
 ukbâ 105, 223
 ukûbet endişesi 60
 ulemâ-i rûsûm 47
 umumî kurbiyet 224
 usûlüddin 24
 uzlet 21, 42, 75, 76, 78

Ü

üç teveccüh 60
 ümitsizlik 102
 ümit ve recâ 100, 186
 ümmet
 ümmet-i Muhammed 168
 üns 80
 üns billâh 185, 222
 üns esintileri 80, 251
 Üseyd b. Hodayr 220
 üstünlük 153
 Üveysî meşrep 244

V

vahdet 238
 vahdet-i vücud 23, 24
 vâhid 238
 vahidiyet 251
 vârid 65, 184, 243
 vâridât 247
 varlık ve eşya

varlığı bir kitap gibi mütalâa ve
tefekür 69
varlığın perde arkasına ittilâ 49
varlığın sırrı ve özü 255
varlık kitabı 69
vâsıl 54
vazife şuuru 90
vecd
vecd ü cezb 238
Vedûd 238
vekil 138
vera 116, 117, 118
vera yolcusu 117
vicdan/vicdan mekanizması 205, 209, 247
vicdanın imbikleri 247
vicdanın rükünleriyle Allah'ı yâd 209
vicdanî suur 138, 217
vicdan kültürü 114
vikaye 110
vilâyet 23, 42, 54, 126, 154, 156
vilâyet-i kübrâ 54, 126
vird 237, 238
vize 65, 86, 200
vuslat 71, 200, 239, 241
vuslat kademelerinin final noktası 236
vuslat kuşağı 239
vuslat mesîreleri 232
vuslat yolları 237

Y

Yahya (a.s.) 93
Yahya b. Muaz 103
yakaza 42
yakîn 42, 204, 206, 222
ayne'l-yakîn 207
hakka'l-yakîn 207
İlme'l-yakîn 202, 207
yakîn ilmi 47
yakîn ve istikamet 171
Yakup (a.s.) 92, 180
yâr 199
yedullah kuşağı 135
yeis 102
ye'se düşmeme 242
ye'se kapılmak 101
yiğitlik 154, 155
yogizm 53
yol
yol azığı 134

yolcuların zâdi 237
yoldakiler 200, 251
yollarda takılıp kalma 203
yol muvazenesi 46
yol şaşkınlığı 74
yol tasavvuru 199
yolcu 200, 247
yolculuk 53, 54, 199, 200, 216, 247
Yunan 22, 53
Yunus Emre 245
Yunus'un "dolab"ı 240
Yusuf (a.s.) 87, 88, 92, 155, 214, 249
Yusuf'un güzelliği 249
yusufçuk 77
Yusuf suresinin siddîk kahramanı 87
yürek 83
yüzü yerde olma 135, 148, 150

Z

zâhid 105
zâhir
zâhir erbâbı 46
zâhir-i şeriat 45
zâhirperest 46, 48
zâkir 210, 211
zaman
zamanın çıldırtıcılığı 178
zamanzede 65
Zât 74
Zât-ı Bârî'yi tefekkür 67
Zât-ı Ulûhiyet 56, 103, 204, 217, 235
Zât-ı Ulûhiyet hakkında hüsnüzan 103
zâtü'l-emr 210
zebânilerle hasbîhâl 147
zekât 92
Zekeriya (a.s.) 93
zekiyye 221
zenginlik 256
zevk-i ruhanî 40, 84, 202, 239
zevk zemzemesi 174, 210
Zeyd b. Sabit 149
Zeynelâbidîn 187
zikir 49, 70, 209, 212
bedenî zikir 211
kalble zikir 209
lisanla zikir 209, 211
vicdanın rükünleriyle Allah'ı yâd
etmek 209
zikir velvesi 210

zıkr u fikir 75
zıkrullah 69, 212, 213, 238
zıkrullah yolu 212
zirve insanlar 180
zirvenin zirvesi (rıza mertebesi) 182
ziyade 216

zühd 105, 106, 118, 205
zühd insanı 105
zühdün emareleri 106
Zülfikar 156
Zünnûn 166, 187, 205

Kaynakların Tespitinde Faydalanılan Eserler

Abd İbn Humejd, Ebû Muhammed Muhammed b. Fütûh b. Abdullah el-Mayurkî el-Ezdî (v. 249 h.); **el-Müsned**, [Tahkik: Subhî el-Bedri es-Sâmerrâî, Mahmud Muhammed Halil es-Saîdî], Mek-tebetü's-sünne, Kahire, 1408/1988.

Abdürrezzak, Ebû Bekir Abdürrezzak b. Hemmam (v. 211 h.); **el-Mu-sannef**, I-XI, [Tahkik: Habiburrahman el-Âzamî], el-Mektebû'l-İslâmî, Beyrut, 1403 h.

el-Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed (1087-1162 h.); **Keşfü'l-hafâ ve müzî-lü'l-ilbâs**, I-II, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1405.

Ahmed İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî (164-241 h.); **el-Müsned**, I-VI, Müessesetü Kurtuba, Mısır, tsz. _____; **ez-Zühhd**, Dâru'r-rayyân li't-türâs, Kahire, 1987.

Ali el-Müttakî, Alâüddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han el-Hindî (v. 975/156) **Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl**, I-XVI, [Tah-kik: Mahmud Ömer ed-Dimyâtî], Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Bey-rut, 1419/1998.

Aliyyülkârî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed (v. 1014/1606); **el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbârî'l-mevdûa**, [Tahkik: Mu-hammed b. Lütfi es-Sabbâğ], Dâru'l-emâne-Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1391/1971.

_____; **el-Masnû fi mârifeti hadîsi'l-mevdû'**, [Tahkik: Abdülfettah Ebû Gudde], Mektebû'l-matbûati'l-İslâmî, Kahire, 1984.

el-Bâkılânî, Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basrî (v. 403/1013); **İ'câzü'l-Kur'ân**, Mısır, 1997.

Bediüzzaman, Said Nursî; **Lem'alar**, Şahdamar Yay., İstanbul, 2010. _____; **Sözler**, Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.

el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed İbnu'l-Hüseyin (384-458 h.); **ez-Zühdü'l-Kebîr**, [Tahkik: Âmir Ahmed Haydar] Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, Beyrut, 1996.

_____; **Şuabü'l-îmân**, I-IX, [Tahkik: Muhammed es-Saîd Besyûnî ez-Zağlûl], Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1410/1990.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh, Muhammed İbn İsmail (v. 256 h.); **el-Edebü'l-müfred**, I-VIII, [Tahkik: Muhammed Fuad Abdulbakî], Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1409/1989.

_____ ; **Sahîhu'l-Buhârî**, I-VIII, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1979.

ed-Dârakutnî, Ebu'l-Hasan Ali İbn Ömer (v. 385 h.); **Sünenü'd-Dâ-rakutnî**, I-IV, [Tahkik: es-Seyyid Abdullah Haşim Yemânî el-Medenî], Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1386/1966.

ed-Deylemî, Ebû Şucâ' Şîreveyh b. Şehredâr (445-509 h.); **el-Müs-nedü'l-firdevs bi me'sûri'l-hitâb**, I-V, [Tahkik: Muhammed es-Saîd Besyûnî ez-Zağlûl], Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1406/1986.

ed-Dimyâtî, Ebû Bekir b. Muhammed Şatta; **İânetü't-tâlibîn**, Dâru'l-fikr li't-tibâa ve'n-neşr ve't-tevzî', Beyrut. tsz.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (202-275 h.); **es-Sünen**, I-V, Çağrı Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1413/1992.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbehânî (v. 430 h.); **Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ**, I-X, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405 h.

Ebu's-Şeyh, Abdullâh b. Muhammed b. Cafer b. Hayyan el-Esbahânî (274-369 h.); **el-Azame**, [Tahkik: Rızaullah b. Muhammed İdris el-Mübarekfûrî], I-V, Dâru'l-âsime, Riyad, 1408 h.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. Müsennâ el-Mevsilî et-Temîmî (v. 307 h.); **el-Müsned**, I-XIII, [Tahkik: Hüseyin Selim Esed], Dâru'l-Me'mun li't-türâs, Dimaşk, 1404/1984.

Feridüddin Attâr, Ebû Hâmid Muhammed b. İbrahim (v. 618/1221); **Tezkiretü'l-evliyâ**, [Tercüme: Süleyman Uludağ], İlim ve Kültür Yay., Bursa, 1984.

el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (450-505 h.); **İhyâu ulûmi'd-dîn**, I-IV, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, tsz.

Gülen, M. Fethullah; **Fatiha Üzerine Mülâhazalar**, Nil Yayınları, İstanbul, 2011.

_____ ; **Kalbin Zümriit Tepeleri**, I-IV, Nil Yayınları, İstanbul, 2011.

_____ ; **Kırık Mızrap**, Nil Yayınları, İstanbul, 2006.

_____ ; **Ruhumuzun Heykelini Dikerken**, Nil Yayınları, İstanbul, 2011.

- el-Hâkim**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbü'rî (v. 405 h.); **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn**, I-IV, [Tahkik: Mustafa Abdülkâdir Atâ], Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, 1990.
- el-Hakîm et-Tirmizî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. el-Hasen, **Ne-vâdiru'l-usûl fî ehâdisi'r-Rasûl**, I-IV, [Tahkik: Abdurrahman Amîra], Dâru'l-cil, Beyrut, 1412/1992.
- el-Heysemî**, Ali İbn Ebî Bekr (v. 807 h.); **el-Mecmeu'z-zevâid**, I-X, Dâru'r-reyyan li't-türas-Dâru'l-kitâbî'l-Arabî, Kahire-Beyrut, 1407 h.
- İbn Abdilberr**, Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed (v. 463 h.); **et-Temhîd**, I-XXIV, Vüzâratu'umûmi'l-evkâfi ve's-ş-şü'ni'l-İslâmiyye, Mağrib, 1387 h.
- İbn Asâkir**, Ebu'l-Kâsım Sikatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullah (v. 571/1176); **Târîhu Dimaşk**, I-LXX, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1417/1996.
- İbn Ebî Şeybe**, Ebû Bekir Abdillâh b. Muhammed (v. 235 h.); **el-Musannef fî'l-ehâdis ve'l-âsâr**, I-VII, [Tahkik: Kemal Yusuf el-Hâtî], Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409 h.
- İbnü'l-Esîr**, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (v. 630/1233); **Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe**, I-VII, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1414/1993.
- İbn Hacer**, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî (773-852 h.); **el-İsâbe fî temyîzi's-sahabe**, [Tahkik: Ali Muhammed el-Becavî] Dâru'l-cil, Beyrut, 1412/1992.
- _____ ; **Telhîsu'l-habîr**, [Tahkik: Abdillâh Hâşim el-Yemânî], Medîne, 1384/1964.
- İbn Hibbân**, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî (v. 354 h.); **Sahîhu İbn Hibbân**, I-XVI, [Tahkik: Şuayb el-Arnâvut], Müessesetü'r-risale, Beyrut, 1414/1993.
- İbn Kays**, Abdillâh b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyân (208-281 h.); **Kıra'd-dayf**, I-V, Advâü's-selef, Riyad, 1997.
- İbn Kayyim el-Cevziyye**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekir Eyyûb ez-Züreî (691-751 h.); **Medâricü's-sâlikîn**, I-III, [Tahkik: Muhammed Hamid el-Fakî], Dâru'l-kitâbî'l-Arabî, Beyrut, 1393/1973.

- İbn Mâce**, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (207-275 h.); **es-Sünen**, I-II, Çağrı Yay., 2. baskı, İstanbul, 1413/1992.
- İbnü'n-Neccâr**, Ebû Abdillâh Muhibbüddin Muhammed b. Mahmud b. Hasan el-Bağdâdî, (v. 643/1245); **Zeylû Târîhi Bağdâd**, [Tahkik: *Mustafa Abdülkadir Ata*], Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 1417/1997.
- İbn Sa'd**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd ez-Zührî (v. 230 h.), **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, I-VIII, Dâru sâdir, Beyrut, tsz.
- İsmail Hakkı Bursevî** (v. 1137/1725); **Ruhu'l-Beyan fî tefsiri'l-Kur'ân**, I-X, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.
- Kadı İyâz**, Ebu'l-Fazl İyâz İbni Musa İbni İyâz el-Yahsubî (v. 544/1149); **eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafa (s.a.s.)**, [Tahkik: *Hüseyin Abdulhamid Nil*], Dâru'l-erkam, Beyrut, 1415/1995.
- el-Kannûcî**, Muhammed Sıddık Hasan Han (1248-1307 h.); **Ebcedü'l-ülûmi'l-veşyi'l-merkûm fî beyân-i ahvâli'l-ülûm**, I-III, [Tahkik: *Abdulcebbar Zekkâr*], Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 1978.
- el-Kudâî**, Muhammed b. Selâme b. Ca'fer (v. 454 h.); **Müsnedü's-Şihâb**, I-II, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1407/1986.
- el-Kuşeyrî**, Ebu'l-Kasım Zeynüslâm Abdülkerim b. Hevâzin (v. 465/1072); **er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî ilmi't-tasavvuf**, [Tahkik: *Mustafa Züreyk*], el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut, 1421/2001.
- Mâlik b. Enes**, Ebû Abdullâh el-Esbahî (93-179 h.); **el-Muvatta**, I-II, Dâru'l-hadis, Kahire, 1993.
- Ma'mer b. Râşid** (v. 151 h.); **el-Câmi'**, I-XI, [Tahkik: *Habîb el-A'zamî*], el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1403.
- Mer'î b. Yûsuf** (v. 1033/1624); **Ekâvilü's-sikât fî te'vili'l-esmâi ve's-sıfât ve'l-âyâtî'l-muhkemât ve'l-müteşâbihât**, [Tahkik: *Şuayb el-Arnâvut*], Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1406 h.
- el-Münâvî**, Zeynüddin Muhammed Abdürrauf b. Tacilarifin b. Ali (v. 1031/1622); **Feyzu'l-Kadîr şerhu Câmiî's-sağîr**, I-VI, el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, Mısır, 1356 h.
- Müslim**, Ebu'l-Hüseyin el-Haccâc en-Neysâbûrî (206-261 h.); **Sahîhu Müslim**, I-V, [Tahkik: *Muhammed Fuad Abdülbakî*], Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.
- en-Nesâî**, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb (215-303 h.); **es-Sünen**, I-VIII, Çağrı Yay., 2. baskı, İstanbul, 1413-1992.

- _____ ; **es-Sünenü'l-kübrâ**, I-VI, [Tahkik: Abdulğaffâr Süleyman el-Bündârî], Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1411/1991.
- er-Râzî**, Ebû Abdillâh Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (v. 606/1210); **Me'fâtihu'l-gayb**, I-XXXII, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1421/2000.
- Saîd b. Mansûr**, Ebû Osman Saîd b. Mansur b. Şu'be el-Horasani (v. 227/842 h.); **Kitâbü's-Sünen**, [Tahkik: Habîbürrahman el-Âzâmî], ed-Dâru's-Selefiyye, Hindistan, 1982.
- es-Sehâvî**, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman (v. 902/1497); **el-Makâsîdü'l-hasene**, [Tahkik: Muhammed Osman] Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405/1985.
- es-Sübki**, Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkâfi (ö. 771/1370); **Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ**, I-X, [Tahkik: Mahmud et-Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulu], Hecr li't-tibâa ve'n-neşr ve't-tevzî', 1413.
- es-Sülemî**, Ebû Abdîrrahman Muhammed b. Hüseyin (v. 412/1021); **et-Tefsîr**, [Seyyid Ümran], Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1421 h.
- es-Süyûtî**, Abdurrahman b. el-Kemal Celâleddîn (849-911 h.); **Tedribü'r-râvî fi şerhi Takribi'n-Nevevî**, I-II, [Tahkik: Abdülvehhab Abdüllatif], Mektebetü'r-Riyâd el-hadîse, Riyad, tsz.
- Şemseddin Sivasî**, Şemsüddin Ahmed b. Muhammed; **Menâkıb-ı Cihâr Yâr-i Güzîn** [Maârif Nezareti'nin ruhsatıyla h. 1309'da Osmanlıca olarak].
- et-Taberânî**, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed (260-360 h.); **el-Mu'cemü'l-evsat**, I-IX, [Tahkik: Tarık b. İvazullah b. Muhammed Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî], Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1415.
- _____ ; **el-Mu'cemü'l-kebir**, I-XXV, [Tahkik: Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefi], Mektebetü'z-Zehra, Musul, 1404/1983.
- et-Taberî**, Muhammed İbn Cerir İbn Yezid İbn Halid (224-310 h.); **Tehzîbü'l-âsâr Müsmnedü Abdullah b. Abbâs**, II, [Tahkik: Mahmud Muhammed Şakir], Matbaatul-Medenî, Kahire, tsz.
- et-Tirmizî**, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (209-279 h.); **el-Câmiu's-Sahîh**, I-V, Çağrı Yay., 2. baskı, İstanbul, 1413-1992.
- _____ ; **eş-Şemâil**, [Tahkik: Seyyid Abbas], Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, Beyrut, 1412 h.

- el-Übşeyhî**, Şihâbüddîn Muhammed b. Ahmed (790-850 h.); **el-Müstatraf fi külli fennin müstazraf**, [Tahkik: Müfid Muhammed Kamîha], I-II, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1406/1986.
- ez-Zemahşerî**, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed (v. 538/ 1144); **el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl**, I-IV, [Tahkik: Abdürrezzâk el-Mehdî], Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.
- ez-Zehebî**, Şemsüddîn Muhammed Ahmed (v. 748/1347); **Mîzanü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl**, [Tahkik: Ali Muhammed Muavvad, Âdil Ahmed Abdülmevcûd], I-VIII, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1416/1995.